INFORMACYJNY KALENDARZ WOJSKOWY „POLSKI ZBROJNEJ“ NA 1928 ROK

POLSKA ZBROJNA

ORGAN

POŚWIĘCONY SPRAWOM OBRONY PAŃSTWA

„POL ... IEN-
NIKIE ... ŁA-
MAC ... SKA
I CA ... YCH.

DZIE ... WYM

STAŁ ... IOWE

TYDZIEŃ L ...
TYDZIEŃ C ... ERA.
TYDZIEŃ F ... CZNE.

NAJSZERSZE INFORMACJE

CZYTAJCIE WSZYSCY

CZYTAJCIE WSZYSTKO

WŁAŚNI KORESPONDENCI W STOLICACH PAŃSTW OŚCIENNYCH

DRUK. SZT. GEN. Nr. 723. 7000. 17.I.28.

Informacyjny Kalendarz Wojskowy
„Polski Zbrojnej"
na 1928 rok

Rocznik pierwszy.

Warszawa
Nakładem Wydawnictwa „Polski Zbrojnej".

SPIS TREŚCI.

CZĘŚĆ PIERWSZA.

DZIAŁ WOJSKOWY.

DZIAŁ OGÓLNY.

Od Redakcji.

Przystępując do opracowania pierwszego Informacyjnego Kalendarza Wojskowego postawiliśmy sobie jako cel — stworzenie wydawnictwa, któreby się stało zarówno dla szerokich sfer wojskowych jak i cywilnych niezbędnym przewodnikiem-informatorem w zakresie wszelkich spraw i potrzeb związanych z życiem naszych sił zbrojnych.

Szczególniejszą uwagę poświęciliśmy omówieniu zagadnień gospodarczych, które i dla rozwoju państwa i dla jego obrony mają znaczenie podstawowe.

Zdajemy sobie dobrze z tego sprawę, że pierwszy rocznik naszego Kalendarza nie może zawierać wszystkiego, coby odpowiadało życzeniom szerokich warstw Czytelników.

Dlatego prosimy o nadsyłanie nam swych cennych uwag, odnoszących się tak do treści jak i do formy naszego wydawnictwa, do którego ulepszania i rozszerzania stale dążyć będziemy.

Oddajemy do użytku ten pierwszy Informacyjny Kalendarz Wojskowy w tej nadziei, że jako odpowiadający żywo odczuwanym potrzebom chwili spotka się z życzliwem przyjęciem szerokich kół wojskowych i cywilnych.

STYCZEŃ

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca		Księżyca	
			wsch.	zach.	wsch.	zach.
1	N.	Nowy Rok. Mieczysława	7.45	15.33	12. 3	0.12
2	P.	Makarego w.	7.45	15.34	12.22	1.35
3	W.	Genowefy	7.45	15.35	12.44	3. 1
4	Ś.	Tytusa b. Eugen. b.	7.45	15.36	13.11	4.27
5	C.	Telesfora	7.45	15.38	13.49	5.52
6	P.	Trzech Króli	7.45	15.39	14.38	7. 7
7	S.	Lucjana m. Julji	7.44	15.40	15.40	8.11
8	N.	Seweryna op.	7.44	15.41	16.53	8.58
9	P.	Marcjanny p.	7.43	15.43	18. 9	9.34
10	W.	Agaton. p. Wilh. b.	7.43	15.44	19.25	10. 0
11	Ś.	Hygina p męcz.	7.42	15.45	20.41	10.19
12	C.	Arkadjusza, męcz.	7.42	15.47	21.52	10.35
13	P.	Gotfryda i Leon.	7.41	15.48	23. 1	10.50
14	S.	Eufrozyny	7.40	15.50	—	11. 3
15	N.	Pawła I pust.	7.40	15.51	0. 9	11.17
16	P.	Marcelego p. i m.	7.39	15.53	1.18	11.32
17	W.	Antoniego op.	7.38	15.54	2.27	11.50
18	Ś.	Katedr. św. Piotra	7.37	15.56	3.37	12.13
19	C.	Ferdyn. Henryka	7.36	15.58	4.47	12.42
20	P.	Fabjana i Seb. m.	7.35	15.59	5.54	13.22
21	S.	Agnieszki p. i m.	7.34	16. 1	6.54	14.13
22	N.	Wincentego	7.33	16. 3	7.44	15.18
23	P.	Zaśl. N. M. P. Rajm.	7.32	16. 4	8.23	16.33
24	W.	Tymoteusza b. i m.	7.30	16. 6	8.53	17.53
25	Ś.	Nawróc. św. Pawła	7.29	16. 8	9.17	19.15
26	C.	Polikarpa b. i m.	7.28	16.10	9.36	20.39
27	P.	Jana Chryzostoma	7.26	16.12	9.53	22. 1
28	S.	Walerego i Julj.	7.25	16.13	10.10	23.23
29	N.	Franciszka Sal.	7.24	16.15	10.28	—
30	P.	Martyny, Hiac.	7.22	16.17	10.47	0.48
31	W.	Piotra N., Marceli	7.21	16.19	11.12	2.12

Fazy księżyca: pełnia: dn. 7 o godz. 7, ostatnia kwadra: dn. 14 o godz. 22, nów: dn. 22 o godz. 21, pierwsza kwadra: dn. 29 o godz. 20.

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.— 1 (Nowy Rok), 6 (Trzech Króli), b) wyzn. grecko-kat.— 7, 8 i 9 (Boże Narodz.), 14 (Nowy Rok), 19 (Jordan), c) wyzn. ewang.—1 (Nowy Rok), 6 (Objawienie Pańskie), d) wyzn. prawosł.—1 (Nowy Rok), 6 (Jordan).

Myśli i zdania: „Zarówno w najradośniejszych, jak i najcięższych chwilach żołnierz musi być opanowany i zrównoważony, zdolny do wykonywania swego zadania w porządku i dokładnie" *(Piłsudski).*

Święta pułkowe: 12 stycz. — 7 p. a. c., 19 stycz. — 55 p. p.

NOTATKI

L U T Y

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	Ś.	Ignacego b. i m.	7.19	16.21	11.45	3.34
2	C.	M. B. Gromnicznej	7.18	16.23	12.27	4.51
3	P.	Błażeja b. i m.	7.16	16.24	13.24	5.58
4	S.	Weroniki panny	7.15	16.26	14.32	6.51
5	N.	Agaty p. męcz.	7.13	16.28	15.46	7.31
6	P.	Doroty p. męcz.	7.11	16.30	17. 3	7.59
7	W.	Romualda op. wyz.	7.10	16.32	18.18	8.22
8	Ś.	Jana z Matty	7. 8	16.34	19.34	8.39
9	C.	Apolonji panny	7. 6	16.36	20.44	8.54
10	P.	Scholastyki p.	7. 4	16.37	21.53	9. 8
11	S.	Objawienie N. M. P.	7. 2	16.39	23. 2	9.22
12	N.	Modesta męcz.	7. 1	16.41	—	9.36
13	P.	Katarzyny R.	6.59	16.43	0.12	9.53
14	W.	Walentego kapł. m.	6.57	16.45	1.21	10.13
15	Ś.	Faustyny męcz.	6.55	16.47	2.30	10.39
16	C.	Juljanny p. i m.	6.53	16.49	3.38	11.14
17	P.	Aleksego	6.51	16.51	4.41	11.58
18	S.	Symeona b. i m.	6.49	16.53	5.35	12.58
19	N.	Konrada wyzn.	6.46	16.55	6.18	14.10
20	P.	Leona bw.	6.44	16.57	6.52	15.29
21	W.	Fortunata m.	6.42	16.59	7.18	16.53
22	Ś.	*Popielec Kat. ś. P.*	6.40	17. 1	7.40	18.19
23	C.	Piotra D. i Flor	6.38	17. 3	7.58	19.44
24	P.	Dzień przest.	6.36	17. 4	8.15	21. 9
25	S.	Macieja apostoła	6.34	17. 6	8.33	22.35
26	N.	Zygfryda b. i Wikt.	6.31	17. 8	8.52	—
27	P.	Aleksandra bisk.	6.29	17.10	9.15	0. 0
28	W.	Juljana i Leandr.	6.27	17.12	9.45	1.24
29	Ś.	Romana opata †	6.25	17.14	10.25	2.43

Fazy księżyca: pełnia: dn. 5 o godz. 21, ostatnia kwadra: dn. 13 o godz. 20, nów: dn. 21 o godz. 11, pierwsza kwadra: dn. 28 o godz. 4

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.—2 (Matki Boskiej Gromn.), b) wyzn. grecko-kat.—12 (Św. Bazyli W.), 15 (Ofiarowanie Chrystusa), c) wyzn. prawosł.—2 (Matki Boskiej Gromn.).

Myśli i zdania: „W nieustannej, mozolnej i żmudnej, ale zarazem tak niezwykle pięknej pracy żołnierskiej musicie wszystkie myśli i wszystkie trudy poświęcić koledze-żołnierzowi" *(Piłsudski).*

Święta pułkowe: 7 lut. — 3 dyon sam., 12 lut. — 77 p. p., 14 lut. — 57 p.p., 15 lut. — 2 p. p. leg., 25 lut. — 1 baon san.

NOTATKI

MARZEC

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	C.	Albina b.	6.23	17.15	11.15	3.54
2	P.	Heleny wd. †	6.21	17.17	12.18	4.49
3	S	Kunegundy ces	6.18	17.19	13.31	5.31
4	N.	**Kazimierza w.**	6.16	17.21	14.45	6. 3
5	P.	Gerazyma p.	6.14	17.22	16. 1	6.27
6	W.	Marcjana b. m.	6.12	17.24	17.16	6.45
7	Ś.	Tomasza z Akw.	6. 9	17.26	18.28	7. 0
8	C.	Jana Bożego w.	6. 7	17.28	19.38	7.14
9	P.	Franciszki wd.	6. 5	17.29	20.47	7.27
10	S.	40 Męczenników	6. 3	17.31	21.57	7.4[illegible]
11	N.	**Konstantyna w.**	6. 0	17.33	23. 7	7.56
12	P.	Grzegorza W. p.	5.58	17,35	—	8.15
13	W.	Katarzyny bon.	5.56	17.36	0.16	8.38
14	Ś.	Leona b., Matyldy	5.53	17.38	1.24	9. 8
15	C.	Klemensa Hofb.	5.51	17,40	2.29	9.48
16	P.	Abrahama pust.	5.49	17.42	3.27	10.39
17	S.	Gertrudy i Patr.	5.47	17.43	4.12	11,45
18	N.	**Gabrjela i Cyr.**	5.44	17.45	4.50	13. 0
19	P.	*Józefa Oblub. N. M. P.*	5.42	17.47	5.19	14.22
20	W.	Klaudji i Euf.	5.40	17.49	5.42	15.47
21	Ś.	Benedykta op.	5.37	17.50	6. 1	17,15
22	C.	Katarzyny Szwed.	5.35	17.52	6.19	18.42
23	P.	Wiktorji i Pel.	5.33	17.54	6.36	20.11
24	S.	Tymoteusza m.	5.30	17.56	6,55	21.41
25	N.	**Zwiastowanie N. M. P.**	5,28	17.57	7.17	23. 9
26	P.	Dyzmy i Eman.	5.26	17.59	7.44	—
27	W.	Jana Damasc. w.	5.23	18. 1	8.21	0.33
28	Ś.	Jana Kapistr.	5.21	18. 2	9. 8	1.49
29	C.	Wiktor i Eust.	5.19	18. 4	10. 8	2.49
30	P.	Zozyma i Jana Kl.	5.17	18. 6	11.19	3.34
31	S.	Korneli i Balb.	5.14	18. 7	12.33	4. 8

Fazy księżyca: pełnia: dn. 6 o godz. 12, ostatnia kwadra: dn. 14 o godz. 16, nów: dn. 21 o godz. 21, pierwsza kwadra: dn. 28 o godz. 13.

Święta obowiązujące w wojsku: wyzn. prawosł.— 25 (Zwiastowanie N. P. M.).

Myśli i zdania: „Zasiewajcie więc miłość ojczyzny, poświęcenia się i bądźcie pewni, iż wyrośnie Rzeczpospolita wielka i piękna“ *(Mickiewicz).*
„Być zwyciężonym, a nie ulec — to zwycięstwo, zwyciężyć i spocząć na laurach — to klęska“ *(Piłsudski).*

Święta pułkowe: 19 mar—8 p. uł., 1 d. a. k., 23 mar.—7 p. uł.

NOTATKI

KWIECIEŃ

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	N.	**Teodora m.**	5.12	18. 9	13.48	4.34
2	P.	Franc. i Pawła	5.10	18.11	15. 3	4.52
3	W.	Ryszarda	5. 7	18.13	16.16	5. 7
4	Ś.	Izydora	5. 5	18.14	17.26	5.21
5	C.	*Wielki Czwartek*	5. 3	18.16	18.35	5.34
6	P.	*Wielki Piątek*	5. 0	18.18	19.45	5.48
7	S.	*Wielka Sobota*	4.58	18.19	20.55	6. 2
8	N.	**Wielkanoc**	4.56	18.21	22. 4	6.19
9	P.	**Poniedziałek Wielkan.**	4 54	18.23	23.13	6.40
10	W.	Ezechiela	4.51	18.25		7. 6
11	Ś.	Leona W. p.	4.49	18.26	0.20	7.41
12	C.	Wiktora m., Dam.	4.47	18.28	1.19	8.27
13	P.	Hermenegilda m.	4.45	18.30	2. 9	9.26
14	S.	Tybarcego, Walerj.	4.42	18.31	2.49	10.37
15	N.	**Anastazji m.**	4.40	18.33	3.20	11.53
16	P.	Lamberta b. m.	4.38	18.35	3.45	13.15
17	W.	Rudolfa b., Aniceta	4.35	18.37	4. 4	14.41
18	Ś.	Apolonjusza w.	4.33	18.39	4.22	16. 8
19	C.	Tymona m.	4.31	18.41	4.39	17.36
20	P.	Wiktora, Ant.	4.28	18.42	4.57	19. 8
21	S.	Anzelma bisk.	4.26	18.44	5.17	20.39
22	N.	**Sotera m. i Teod.**	4.24	18.46	5.42	22.10
23	P.	Wojciecha b. m.	4.22	18.48	6.15	23.33
24	W.	Feliksa, Egberta	4.20	18.49	6.59	
25	Ś.	Marka Ew.	4.18	18.51	7.57	0.42
26	C.	Kleta i Marc.	4.16	18.53	9. 7	1.35
27	P.	Tertuljana	4.14	18.54	10.21	2.13
28	S.	Pawła od Krzyża	4.12	18.56	11.37	2.39
29	N.	**Piotra m. i Hug. op.**	4.10	18.58	12.52	3. 1
30	P.	Katarzyny p.	4. 8	18.59	14. 6	3.16

Fazy księżyca: pełnia: dn. 5 o godz. 5 ostatnia kwadra: dn. 13 o godz. 9, nów: dn. 20 o godz. 6, pierwsza kwadra: dn. 26 o godz. 23.

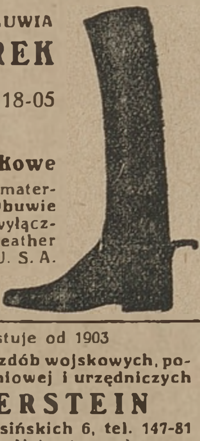
Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.— 8 i 9 (Wielkanoc), b) wyzn. grecko-kat.—7 (Zwiastowanie N. P. M.), 15, 16 i 17 (Święta Wielkanocne), c) wyzn. ewang. — 6 (Wielki Piątek), 8 i 9 (Wielkanoc), d) wyzn. prawosł.—15 i 16 (Zmartwychwstanie Pańskie), e) wyzn. mojż. — 5 i 6 oraz 11 i 12 (Święta Wielkanocne, główne dnie) od 7—10 (wolne święta).

Myśli i zdania: „Z czynów—przyzwyczajenia, z przyzwyczajeń tworzy się charakter, charakter decyduje o losie człowieka" *(angielskie przysłowie).*

Święta pułkowe: 11 kwiet. — 54 p. p., 19 kwiet. — 11 p. uł., 21 kwiet.— 3 p.s.p., 6 p. a. c., 23 kwiet.—15 p. uł., 24 kwiet. — 10 p. a. c., 25 kwiet.— 1 dyon sam., 27 kwiet.—3 p. s. kon., 28 kwiet.—44 p. p., 29 kwiet.—39 p.p., 10 p. s. kon., 30 kwiet.—13 p. p.

N O T A T K I

M A J

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	W.	Filipa i Jakóba ap.	4. 6	19. 1	15.16	3.30
2	Ś.	Zygmunta, Atan.	4. 4	19. 3	16.25	3.43
3	C.	**Królowej Kor. Polskiej**	4. 2	19. 4	17.34	3.56
4	P	Florjana, Moniki	4. 0	19. 6	18.44	4. 9
5	S.	Piusa papieża w.	3.59	19. 8	19.54	4.25
6	N.	**Jana w Ol. ap. i ew.**	3.57	19. 9	21. 4	4.44
7	P.	Damiceli p.	3.55	19.11	22.11	5. 9
8	W.	*Stanisława bisk.*	3.53	19.13	23.14	5.40
9	Ś.	Grzegorza z Naz.	3.51	19.14	—	6.21
10	C.	Izydora roln.	3.50	19.16	0. 7	7.16
11	P.	Mamerta b. w.	3.48	19.17	0.49	8.21
12	S.	Pankracego	3.46	19.19	1.22	9.35
13	N.	**Serwacego**	3.45	19.21	1.48	10.52
14	P.	Bonifacego, Justyny	3.43	19.22	2. 9	12.14
15	W.	Zofji męcz.	3.41	19.24	2.26	13.38
16	Ś.	Jana Nepomucena	3.40	19.25	2.43	15. 3
17	C.	**Niebowstąpienie P. J.**	3.38	19.27	2.59	16.31
18	P.	Feliksa, Erika	3.37	19.28	3.17	18. 3
19	S.	Piotra, Celestyna	3.36	19.30	3.40	19.35
20	N.	**Królowej Apostołów**	3.34	19.31	4. 8	21. 5
21	P.	Julji p. m. i Wiktora	3.33	19.33	4.48	22.24
22	W.	Faustyna, Emila	3.32	19.34	5.40	23.26
23	Ś.	Andrz. i Jul.	3.30	19.35	6.47	—
24	C.	Joanny w.	3.29	19.37	8. 3	0.11
25	P.	Grzegorza VII. p.	3.28	19.38	9.22	0.43
26	S.	Filipa N.	3.27	19.39	10.38	1. 7
27	N.	**Zielone Świątki**	3.26	19.41	11.54	1.24
28	P.	**Poniedziałek św.**	3.25	19.42	13. 5	1.39
29	W.	Marja Magd.	3.24	19.43	14.15	1.52
30	Ś.	Ferdynanda króla †	3.23	19.44	15.23	2. 5
31	C.	Anieli p. Petroneli	3.22	19.46	16.34	2.18

Fazy księżyca: pelnia: dn. 4 o godz. 21, ost. kwadra: dn. 12 o godz. 22, nów: dn. 19 o godz. 14, pierwsza kwadra: dn. 26 o godz. 10.

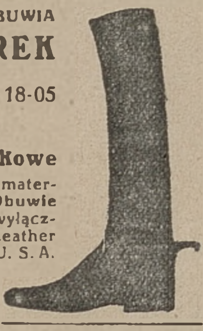
Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.— 3 (Królowej Korony Polskiej—święto narodowe), 17 (Wniebowstąpienie Pańskie), 27 i 28 (Zielone Świątki), b) wyzn. grecko-kat. — 24 (Wniebowstąpienie Chrystusa Pana), c) wyzn. ewang.—17 (Wniebowstąpienie Pańskie), 27 i 28 (Zielone Świątki), d) wyzn. prawosł. — 24 (Wniebowstąpienie Pańskie), e) wyzn. mojż.—25 i 26 (Zielone Świątki).

Myśli i zdania: „Polska — to wielka rzecz" *(Wyspiański).*

Święta pułkowe: 2 maja—67 p. p., 3 maja—63 p. p., 23 p. a. p., 4 maja—24 p. a. p., 3 d. a. k., 5 maja—22 p. a. p., baon balonowy, 7 maja—10 p. a. p., 12 p. uł., 17 p. uł., 8 maja—34 p. p., 41 p. p., 17 p. a. p., 10 p. uł., 5 p. sap., centr. zakł. zaop. san., 9 maja—60 p. p., 6 p. s. p., 1 p. s. kon., 11 maja—24 p. p., 50 p. p., 6 p. uł., 20 p. a. p., 2 p. sap., 12 maja—baon manewrowy, 15 maja—8 p. p. leg., 14 p. p., 29 p. p., 2 p. a. c., 4 p. a. c., 23 maja—42 p. p., 4 p. s. kon., 4 p. lot., 24 maja—4 d. a. k., 25 maja—14 p. a. p., 21 p. a. p., 26 maja—20 p. p., 71 p. p., 12 d. a. k., 27 maja—51 p. p., 28 maja—16 p. p., 29 maja—61 p. p., 18 p. uł., 31 maja—11 p. lot.

NOTATKI

CZERWIEC

Dnie		SWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	P.	Jakóba b. w. †	3.21	19.47	17.43	2,32
2	S.	Marcelina, Bland. †	3.20	19.48	18.54	2.50
3	N.	**Erazma**	3.19	19.49	20. 3	3.13
4	P.	Franciszka Car.	3.19	19.50	21. 8	3.42
5	W.	Bonifacego b.	3.18	19.51	22. 5	4.20
6	Ś.	Norberta b.	3.17	19.52	22.50	5.10
7	C.	**Boże Ciało**	3.17	19.53	23 25	6.12
8	P.	Medarda, Sewer.	3.16	19.54	23.53	7.23
9	S.	Felicjana, Pelagji	3.16	19.54	—	8.38
10	N.	**Małgorzaty król.**	3.15	19.55	0.16	9.57
11	P.	Barnaby ap.	3.15	19.56	0.32	11.18
12	W.	Eschylego, Jana	3.15	19.57	0.48	12.39
13	Ś.	Antoniego z Pad.	3.15	19.57	1. 4	14. 3
14	C.	Bazylego b.	3.14	19,58	1.21	15.31
15	P.	Wita, Modesta m.	3.14	19.58	1.40	17. 1
16	S.	Benona b., Justyny p.	3.14	19.59	2. 5	18.31
17	N.	**Adolfa b. Jolanty**	3.14	19.59	2.37	19.57
18	P.	Marka, Marcella	3.14	20. 0	3.22	21. 9
19	W.	Gerwazego, Protaz.	3.14	20. 0	4.23	22. 3
20	Ś.	Sylwerego, Flor.	3.14	20. 0	5.38	22.42
21	C.	Alojzego Gonzagi	3.14	20. 1	6.58	23. 9
22	P.	Paulina, Flawjusza	3.15	20. 1	8.19	23.30
23	S.	Agrypiny p., Zen.	3.15	20. 1	9.36	23 45
24	N.	**Nar. ś. Jana Chrz.**	3.15	20. 1	10.52	23.59
25	P.	Wilhelma opata	3.16	20. 1	12. 2	—
26	W.	Jana i Pawła br.	3.16	20. 1	13.12	0.12
27	Ś.	Władysława kr.	3.16	20. 1	14.22	0.25
28	C.	Leona pap.	3.17	20. 1	15.32	0.39
29	P.	**Piotra i Pawła ap.**	3.18	20. 1	16.42	0.56
30	S.	Wspomnieie św. Pawła	3.18	20. 0	17.51	1.17

Fazy księżyca: pełnia: dn. 3 o godz. 13, ost. kwadra: dn. 11 o godz. 7, nów: dn. 17 o godz. 22, pierw. kwadra: dn. 24 o godz. 24.

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz -kat.— 4 (Boże Ciało), 29 (Św. Piotra i Pawła), b) wyzn. grecko-kat. — 3 i 4 (Zielone Świątki), c) wyzn prawosł.— 3 i 4 (Zielone Świątki), 29 (Św. Piotra i Pawła).

Myśli i zdania: „Tylko ten umie rozkazywać, kto umie słuchać".

Święta pułkowe: 1 czerw. — 19 p. p., 1 p. czołg., 23 p. uł., 2 czerw. — 75 p. p., 11 p. a. p., 7 d. a. k., 3 czerw. — 36 p. p., 7 czerw. — 1 p. sap., 8 czerw. — 11 d. a. k., 9 czerw.—30 p. p., 5 p. s. p., 5 p. a. kon., 12 czerw.— 2 p. a. p., 13 czerw.—23 p. p., 2 p. szwol., 14 czerw. — 9 p. a. p., 15 czerw.— 27 p. p., 21 p. uł., 16 czerw —5 d. a. k., 17 czerw.—9 dyon sam., 18 czerw.— 6 p. lot., 20 czerw.—1 p. kol., 22 czerw.—45 p. p., 7 baon san., 24 czerw.— 4 p. p. leg., 18 p. p., 20 p. uł., 9 p. sap., 27 czerw.—10 p. p., 28 czerw.— 52 p. p., 22 p. uł., 2 p. s. kon., 29 czerw.—2 p. łącz., 1 p. rdtlgr.

NOTATKI

LIPIEC

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	N.	**Rumolda, Teodor.**	3.19	20. 0	18.58	1.43
2	P.	Nawiedz. N. M. P. Ottona	3.19	20. 0	19.58	2.18
3	W.	Anatola, Heljod.	3.20	19.59	20.49	3. 4
4	Ś.	Ireneusza, Józ., Kal.	3.21	19.59	21.27	4. 3
5	C.	Antoniego Mar. Zach.	3.22	19.58	21.57	5.13
6	P.	Izajasza pror.	3.23	19.58	22.21	6.28
7	S.	Cyryla i Metodego	3.24	19.57	22.39	7.46
8	N.	**Elżbiety, Eugen.**	3.25	19.57	22.55	9. 6
9	P.	Weroniki Mikoł.	3.26	19.56	23.11	10.26
10	W.	7 Braci m. Aleks.	3.27	19.55	23.26	11.47
11	Ś.	Piusa p. m. Pelagji	3.28	19.54	23.43	13.10
12	C.	Jana G., Marc.	3.29	19.53	—	14.37
13	P.	Małgorzaty p.	3.30	19.53	0.04	16. 5
14	S.	Bonawentury bw.	3.31	19.52	0.32	17.30
15	N.	**Rozesł. ś. Apostoł.**	3.32	19.51	1.12	18.48
16	P.	Szkaplerza N M. P.	3.33	19 50	2.04	19.50
17	W.	Aleks., Marcel.	3.35	19.49	3.12	20.35
18	Ś.	Szymona z Lipn.	3.36	19.47	4.31	21.08
19	C.	Wincentego z Pauli	3.37	19.46	5.53	21.32
20	P.	Czesława, Hieron.	3.38	19.45	7.14	21.50
21	S.	Daniela, Praksedy	3.40	19.44	8.32	22.05
22	N.	**Marji Magdaleny**	3.41	19.43	9.46	22.18
23	P.	Apolinarego b. m.	3.43	19.41	10.57	22.31
24	W.	Franc., Kryst.	3.44	19.40	12.07	22.45
25	Ś.	Jakóba, Krzyszt.	3.45	19.38	13.18	23.00
26	C.	Anny matki N.M.P.	3.47	19.37	14.28	23.19
27	P.	Pantal., Aurelji	3.48	19.35	15.38	23.43
28	S.	Wiktora, Inoc.	3.50	19.34	16.46	—
29	N.	**Kunegundy p.**	3.52	19.32	17.50	0.15
30	P.	Abdona, Julity m.	3.53	19.31	18.44	0.57
31	W.	Ignacego Lojoli	3.54	19.29	19.26	1.53

Fazy księżyca: pełnia: dn. 3 o godz. 4, ost. kwadra: dn. 10 o godz. 13, nów: dn. 17 o godz. 6, pierw. kwadra: dn. 24 o godz. 16.

Święta obowiązujące w wojsku: wyzn. grecko-kat. — 7 (Narodzenie Jana Chrzciciela), 12 (Św. Piotra i Pawła).

Myśli i zdania: „Miło służyć swej ojczyźnie, choćby i o głodzie" (*Śpiewk z r. 1794*).

Święta pułkowe: 1 lip.—82 p. p., 1 p. łącz., 4 lip.—4 p. a. p., 7 lip.—13d. a. k., 9 lip.—4 p. uł., 11 lip.—80 p. p., 14 p. uł., 12 lip.—14 d. a. k., 3 baon san., 14 lip.—31 p. p., 15 lip.—morski dyon lot., 19 lip.—49 p. p., 20 lip.—53 p. p., 12 p. a. p., 23 lip.—73 p. p., 10 p. sap., 24 lip.—1 p. uł., 25 lip.—43 p. p., 3 p. sap., 4 dyon sam., 26 lip.—78 p. p., 79 p. p., 16 p. uł., 28 lip.—6 p. p. leg., 6 baon san., 29 lip.—9 p. p. leg., 84 p. p., 7 p. s. kon., 25 p.a.p. 1 p. a. pl.

NOTATKI

SIERPIEŃ

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	Ś.	Piotra w ok. F.	3.56	19.28	20. 0	3. 0
2	C.	N. M. P. Anielskiej	3.57	19.26	20.26	4.14
3	P.	Znalez. św. Szczepana	3.59	19.24	20.46	5.33
4	S.	Dominika wyzn.	4. 0	19.22	21. 2	6.54
5	N.	**N. M. P. Śnieżnej**	4. 2	19.21	21.17	8.15
6	P.	Przemienienie Pańskie	4. 4	19.19	21.33	9.36
7	W.	Kajetana w Don.	4. 5	19.17	21.49	10.58
8	Ś.	Cyrjaka, Emila	4. 7	19.15	22. 8	12.23
9	C.	Romana, Juljana	4. 8	19.13	22.33	13.49
10	P.	Wawrzyńca	4.10	19.11	23. 6	15.13
11	S.	Tyburcego, Zuzanny	3.12	19. 9	23.51	16.33
12	N.	**Klary p. Hilarji m.**	4.13	19. 7	—	17.40
13	P.	Hipolita, Radegun.	4.15	19. 6	0.52	18.30
14	W.	Euzebjusza	4.17	19. 4	2. 7	19. 7
15	Ś.	**Wniebowzięcie NMP.**	4.18	19. 2	3.28	19.33
16	C.	Rocha, Tarsyc.	4.20	19. 0	4.49	19.54
17	P.	Jacka w., Juljany	4.21	18.58	6. 9	20. 9
18	S.	Agapita m.	4.23	18.55	7.25	20.23
19	N.	**Juljusza, Mar.**	4.25	18.53	8.40	20.37
20	P.	Bernarda, Sam.	4.26	18.51	9.50	20.50
21	W.	Joanny, Fremio	4.28	18.49	11. 2	21. 4
22	Ś.	Tymot., Antoniego	4.30	18.47	12.13	21.22
23	C.	Filipa i Benicj.	4.31	18.45	13.24	21.44
24	P.	Bartłomieja ap.	4.33	18.43	14.32	22.11
25	S.	Ludwika, Patrycji	4.35	18.40	15.38	22 49
26	N.	**N. M. P. Jasnogórskiej**	4.37	18.38	16.36	23.38
27	P.	Przen. r. św. Kazim.	4.38	18.36	17.23	—
28	W.	Augustyna, Aleks.	4.40	18.33	17.59	0.41
29	Ś.	Ścięcie św. Jana	4.42	18.31	18.27	1.54
30	C.	Róży Lim. Fel.	4.44	18.29	18.50	3.12
31	P.	Rajmunda, Paul.	4.45	18.26	19. 7	4.34

Fazy księżyca: pełnia: dn. 1 o godz. 17, ost. kwadra: dn. 8 o godz. 18, nów: dn. 15 o godz. 15, pierw. kwadra: dn. 23 o godz. 9, pełnia: dn. 31 o godz. 4.

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.— 15 (Wniebowzięcie N. M. P.), b) wyzn. grecko-kat.— 19 (Przemienienie Pańskie), 28 (Wniebowzięcie M. P.), c) wyzn. prawosł.—6 (Przemienienie Pańskie), 15 (Wniebowzięcie N. M. P.).

Myśli i zdania: „Nie masz zwycięstwa bez bitwy" *(Foch)*.

Święta pułkowe: 1 sierp.—12 p. p., 2 sierp.—76 p. p., 3 p. szwol., 5 sierp.—baon most. sap., baon elektr., 6 sierp.—1 p. p. leg., 11 p. p., 17 p. p., 1 p. s. p., 7 sierp.—29 p. a. p., 8 sierp.—27 p. uł., 6 dyon sam.. 1 p. lot., 13 sierp.—6 d. a. k., 6 p. sap., 14 sierp.—33 p. p., 35 p. p., 72 p. p., 83 p. p., 7 p. sap., 15 sierp.—85 p. p., 86 p. p., 5 p. a. c., 4 p. sap., 2 p. lot., 16 sierp.—22 p. p., 68 p. p., 19 p. a. p., 17 sierp.—8 p. sap., 15 p. a. p., 18 sierp—21 p. p., 65 p. p., 26 p. uł., 1 p. a. p., 19 sierp.—70 p. p., 19 p. uł., 21 sierp.—62 p.p., 22 sierp.—59 p. p., 81 p. p., 23 sierp.—9 d. a. k., 26 sierp.—2 p. uł., 2 p. kol., 29 sierp.—3 p. lot., 31 sierp.—9 p. uł.

NOTATKI

WRZESIEŃ

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	S.	Bronisławy, Idziego	4.47	18.24	19.23	5.58
2	N.	**Stefana kr. węg.**	4.48	18.22	19.39	7.21
3	P	Zenona, Euf. p.	4.50	18.20	19.55	8.44
4	W.	Rozalji i Róży Wit.	4.52	18.17	20.13	10.10
5	Ś.	Wawrzyńca, Just.	4.53	18.15	20.36	11.37
6	C.	Zacharjasza	4.55	18.13	21. 6	13. 3
7	P.	Anastaz., Reginy	4.57	18.10	21.46	14.24
8	S.	Nar. N. M. P.	4.58	18. 8	22.42	15.34
9	N.	**Gorgonjusza**	5. 0	18. 6	23.51	16.29
10	P.	Mikołaja z Tol.	5. 2	18. 3	—	17. 8
11	W.	Prota, Jacka	5. 3	18. 1	1. 9	17.37
12	Ś.	Walerjana, Gwid.	5. 5	17.59	2.29	17.59
13	C.	Filipa, Aleks.	5. 6	17.56	3.49	18.15
14	P.	Podw. św. Krzyża	5. 8	17.54	5. 6	18.29
15	S.	Nikodema, Em.	5.10	17.52	6.21	18.42
16	N.	**Kornela, Euzebji**	5.11	17.49	7.34	18.55
17	P.	Piętn. św. Franc.	5.13	17.47	8.46	19. 9
18	W.	Józefa z K., Zofji	5.15	17.45	9.58	19.25
19	Ś.	Januarego, Konst. †	5.16	17.42	11. 9	19.44
20	C.	Eustachego, Zuz.	5.18	17.40	12.19	20. 9
21	P.	Mateusza ap. ew. †	5.20	17.38	13.26	20.42
22	S.	Tomasza z W. †	5.21	17.35	14.26	21.25
23	N.	**Lina m., Tekli p.**	5.23	17.33	15.18	22.23
24	P.	N. M. P. od wyk. niew.	5.24	17.31	15.58	23.31
25	W.	Ładysława, Kleof.	5.26	17.28	16.29	—
26	Ś	Cyprjana, Justyny	5.28	17.26	16.53	0.46
27	C.	Przen. św. Stanisława	5.30	17.24	17.13	2. 7
28	P.	Wacława, Eust.	5.31	17.22	17.28	3.31
29	S.	Michała Arch.	5.33	17.20	17.44	4 55
30	N.	**Hier., Ter. od Dz. J.**	5.34	17.17	18. 0	6.21

Fazy księżyca: ost. kwadra: dn. 6 o godz. 24, nów: dn. 14 o godz. 2, pierw. kwadra: dn. 22 o godz. 4, pełnia: dn. 29 o godz. 14.

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. grecko-kat.—21 (Narodzenie M. P.), 27 (Podwyższenie Krzyża Św.), b) wyzn. prawosł.—8 (Narodzenie N.M.P.), 14 (Podniesienie Krzyża Św.), c) wyzn. mojż. — 15 i 16 (Święta Nowego Roku), 22 (Sobota Pokutna), 24 (Post Dnia Pojednania), 29 i 30 (Święta Szałasów).

Myśli i zdania: „Wszystko można postradać—prócz honoru" *(Ks. Józef Poniatowski).*

Święta pułkowe: 1 wrześ.—2 d. a. k., 2 wrześ.— 3 p. a. c., 5 wrześ.—15 p. p., 6 wrześ.—40 p. p., 7 wrześ.—28 p. a. p., 1 p. a. c., 8 wrześ.—8 p. a. p., 9 p. a. c., 2 i 10 dyon sam., 9 wrześ.—37 p. p., 13 p. a. p., 11 wrześ. — 48 p. p., 12 wrześ.—7 p. a. p., 14 wrześ.—64 p. p., 15 wrześ.—10 d. a. k., 16 wrześ.—1 p. a. g., 17 wrześ.—26 p. p., 56 p. p., 25 p. uł., 18 wrześ.— 6 p. a. p., 21 wrześ.—24 p. uł., 26 p. a. p., 22 wrześ.—7 p. p. leg., 23 wrześ.— 2 p. s. p., 5 p. uł., 24 wrześ.—3 p. a. p., 16 p. a. p., 25 wrześ.—1 p. a. n., 26 wrześ. — 18 p. a. p., 28 wrześ. — 25 p. p., 29 wrześ. — 8 p. s. kon., 30 wrześ.—3 p. p. leg.

NOTATKI

PAŹDZIERNIK

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	P.	Remig., bł. Jana z D.	5.36	17.14	18.17	7.48
2	W.	Aniołów Str., Teof.	5.38	17.12	18.38	9.21
3	Ś.	Kandyda i Ew.	5.39	17.10	19. 6	10.51
4	C.	Franciszka Seraf.	5.41	17. 7	19.44	12.13
5	P.	Placyda m.	5.43	17. 5	20.31	13.29
6	S.	Brunona, Rom.	5.44	17. 3	21.40	14.29
7	N.	**Wincentego Kadł., Marka**	5.46	17. 1	22.56	15.11
8	P.	Laurencji, Pelagji	5.48	16.58	—	15.42
9	W.	Djonizego, Lud.	5.50	16.56	0.15	16. 6
10	Ś.	Franc., Pauliny	5.51	16.54	1.34	16.23
11	C.	Germana, Firmina	5.53	16.52	2.52	16.37
12	P.	Maksymiljana	5.55	16.49	4. 7	16.50
13	S.	Edwarda	5.57	16.47	5.21	17. 2
14	N.	**Kaliksta, Ewar.**	5.58	16.45	6.31	17.15
15	P.	Jadwigi, Teresy	6. 0	16.43	7.43	17.30
16	W.	Saturnina, Flor.	6. 2	16.41	8.55	17.48
17	Ś.	Wiktora, Małgorzaty	6. 4	16.38	10. 6	18.10
18	C.	Łukasza, Tryfonji	6. 5	16.36	11.14	18.39
19	P.	Piotra z Al., Pelag.	6. 7	16.34	12.18	19.18
20	S.	Jan Kanty, Ireny	6. 9	16.32	13.13	20. 8
21	N.	**Urszuli, Hilar.**	6.11	16.30	13.56	21.11
22	P.	Filipa, b. m., Korduli	6.12	16.28	14.29	22.23
23	W.	Ignacego, Teodora	6.14	16.25	14.55	23.39
24	Ś.	Rafała arch.	6.16	16.23	15.16	—
25	C.	Chryzanta, Krysp.	6.18	16.21	15.33	1. 0
26	P.	Ewarysta, Lucjana	6.20	16.19	15.48	2.23
27	S.	Sabiny, Florent.	6.22	16.17	16. 3	3.48
28	N.	**Chrystusa króla**	6.24	16.15	16.20	5.15
29	P.	Zenobjusza, Narc.	6.26	16.13	16.39	6,46
30	W.	Edmunda	6.27	16.11	17. 4	8.17
31	Ś.	Lucyli, Antonina	6.29	16. 9	17.38	9.50

Fazy księżyca: ost. kwadra: dn. 6 o godz. 6, nów: dn. 13 o godz. 17, pierw. kwadra: dn. 21 o godz. 22, pełnia: dn. 28 o godz. 24.

Święta obowiązujące w wojsku: wyzn. mojż.— 6 i 7 (Główne Dnie), od 1—5 (wolne święta).

Myśli i zdania: „Najwyższą nagrodą dla żołnierza jest moralne zadowolenie z dokonanego czynu“ *(Piłsudski).*

„Wola do zwyciężania jest pierwszym warunkiem zwycięstwa, pierwszym obowiązkiem każdego żołnierza“ *(Foch).*

Święta pułkowe: 2 paźdz.—74 p. p., 27 p. a. p., 3 paźdz.—3 p. ul., 4 paźdz.—30 p. a. p., 12 paźdz. — 8 p. a. c., 15 paźdz. — 66 p. p., 16 paźdz.—9 p. s. kon., 31 paźdz.—13 p. p., 5 dyon sam.

NOTATKI

LISTOPAD

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach
1	C.	**Wszystkich Św.**, Juljany	6.31	16. 7	18.24	11.15
2	P.	*Dzień Zaduszny*	6.33	16. 5	19.27	12.23
3	S.	Huberta b., Sylwji	6.35	16. 4	20.42	13.13
4	N.	**Karola b., Modesty**	6.37	16. 2	22. 2	13.48
5	P.	Zachar., Elżbiety	6.38	16. 0	23.22	14.14
6	W.	Feliksa, Leonarda	6.40	15.58	—	14.32
7	Ś.	Amaranta	6.42	15.57	0.40	14.46
8	C.	Gotfryda, Maura	6.44	15.55	1.56	14.59
9	P.	Teodora, Ursyna	6.46	15.53	3. 8	15.11
10	S.	Andrzeja z Aw.	6.47	15.52	4.19	15.24
11	N.	**Marcina, Felic.**	6.49	15.50	5.31	15.37
12	P.	5 Braci Polaków	6.51	15.49	6.42	15.53
13	W.	Stanisława Kostki	6.53	15.47	7.54	16.14
14	Ś.	Józefata, Jukunda	6.55	15.46	9. 3	16.40
15	C.	Leopolda, Gertr.	6.56	15.44	10.10	17.15
16	P.	Edmunda, Otm.	6.58	15.43	11. 8	18. 1
17	S.	Salomei, Grzegorza	7. 0	15.42	11.55	18.59
18	N.	**Anieli m., Rom.**	7. 2	15.40	12.31	20. 7
19	P.	Elżbiety wd.	7. 3	15.39	12.59	21.21
20	W.	Feliksa Wal.	7. 5	15.38	13.21	22.36
21	Ś.	Alberta b. w.	7. 7	15.37	13.39	23.56
22	C.	Cecylji, Filemona	7. 8	15.35	13.53	—
23	P.	Klemensa, Lukr.	7.10	15.34	14. 7	1.17
24	S.	Jana od Krzyża	7.12	15.33	14.23	2.40
25	N.	**Katarzyny p. i m.**	7.13	15.52	14.40	4. 8
26	P.	Sylwestra op.	7.15	15.31	15. 1	5.39
27	W.	Walerjana	7.16	15 31	15.30	7.11
28	Ś.	Grzegorza III p.	7.18	15.30	16.11	8.44
29	C.	Saturnina	7.19	15.29	17. 8	10. 4
30	P.	Andrzeja, Justyny	7.21	15.28	18.21	11. 5

Fazy księżyca: ost. kwadra: dn. 4 o godz. 15, nów: dn. 12 o godz. 11, pierw. kwadra: dn. 20 o godz. 15, pełnia: dn. 27 o godz. 10.

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.— 1 (Wszystkich Świętych), b) wyzn. grecko-kat.—8 (Św. Dymitra), 21 (Michała Archanioła), c) wyzn. ewang.— 4 (Święto Reformacji), d) wyzn. prawosł.—21 (Poświęcenie N. M. P.).

Myśli i zdania: „Z czystego serca rodzi się owoc dobrego życia".
„Żyj tak, jak gdybyś jutro miał umrzeć, a pracuj tak, jak gdybyś miał żyć wieki".

Święta pułkowe: 7 list.—5 p. a. p., 11 list.—28 p. p., 32 p. p., 69 p. p., 7 dyon sam., 13 list.—58 p. p., 14 list.—5 baon san., 22 list.—38 p. p.

NOTATKI

GRUDZIEŃ

Dnie		ŚWIĘTA RZ.-KAT.	Słońca wsch.	Słońca zach.	Księżyca wsch.	Księżyca zach.
1	S.	Eligjusza b. Natalji	7.22	15.27	19.43	11.47
2	N.	**Bibjanny, Aurelji**	7.24	15.27	21. 6	12.17
3	P.	Franciszka Ksaw.	7.25	15.26	22.27	12.39
4	W.	Barbary, Piotra	7.26	15.26	23.44	12.54
5	Ś.	Anastaz., Krysp.	7.28	15.25	—	13. 8
6	C.	Mikołaja b. i w.	7.29	15.25	0.58	13.20
7	P.	Ambrożego	7.30	15.24	2. 9	13.32
8	S.	**Niepok. Pocz. N.M.P.**	7.31	15.24	3.20	13.45
9	N.	**Leokadji, Waler.**	7.33	15.24	4.32	14. 0
10	P.	NMP. Loretańskiej, Julji	7.34	15.24	5.43	14.19
11	W.	Damazego, Sab.	7.35	15.24	6.53	14.44
12	Ś.	Aleksandra, Dion.	7.36	15.24	8. 1	15.15
13	C.	Łucji p. m. Otylji	7.37	15.24	9. 2	15.57
14	P.	Izydora, Spiryd.	7.38	15.24	9.53	16.52
15	S.	Wiktora, Waler.	7.39	15.24	10.33	17.57
16	N.	**Euzebjusza, Albina**	7.40	15.24	11. 2	19. 9
17	P.	Łazarza, Florjana	7.40	15.24	11.26	20.23
18	W.	Oczekiw. NMP.	7.41	15.24	11.44	21.39
19	Ś.	Tymot., Urbana †	7.42	15.25	11 59	22.57
20	C.	Teofila, Julj.	7.42	15.25	12.13	—
21	P.	Tomasza, Sewer. †	7.43	15.25	12.27	0.16
22	S.	Zenona, Honorj. †	7.43	15.26	12.43	1.38
23	N.	**Wiktorji, Magd.**	7.44	15.26	13. 0	3. 5
24	P.	Adama i Ewy	7,44	15.27	13.25	4.35
25	W.	**Boże Narodzenie**	7.45	15.28	13.58	6. 6
26	Ś.	**Szczepana p. m.**	7.45	15.28	14.46	7.34
27	C.	Jana ap. i ewang.	7.45	15.29	15.52	8.46
28	P.	Młodzianków męcz.	7.45	15.30	17.13	9.38
29	S.	Tomasza K.	7.45	15.31	18.40	10.15
30	N.	**Sabina, Eugenjusza**	7.45	15.32	20. 5	10.41
31	P.	Sylwestra pap.	7.45	15.33	21.27	10.59

Fazy księżyca: ost. kwadra: dn. 4 o godz. 4, nów: dn. 12 o godz. 6, pierw. kwadra: dn. 20 o godz. 5, pełnia: dn. 26 o godz. 21.

Święta obowiązujące w wojsku: a) wyzn. rz.-kat.— 8 (Niepokalane Poczęcie N. M. P.), 25 i 26 (Boże Narodzenie), b) wyzn. grecko-kat. — 4 (Oczyszczenie M. P.), 19 (Św. Mikołaja), 22 (Niepokalane Poczęcie M.P.), c) wyzn. ewang.—24 (Wigilja Boż. Nar.), 25 i 26 (Boże Narodzenie), d) wyzn. prawosł.—6 (Św. Mikołaja), 25 i 26 (Boże Narodzenie), e) wyzn. mojż. — 25 (Sobota Chanukowa).

Myśli i zdania: „Pomnij zawsze na koniec i na to, że czas stracony nigdy nie wraca".

„Ze wszystkich błędów jeden jest tylko haniebny, a jest nim — bezczynność" *(Foch)*.

„Na polu działania rozstrzyga nie liczba, ale energja" *(St. Szczepanowski)*.

Święta pułkowe: 8 grud. — 6 p. s. kon., 10 grud. — 1 p. szwol. i 8 dyon sam., 18 grud. — 5 p. p. leg.

NOTATKI.

CZĘŚĆ PIERWSZA.

DZIAŁ WOJSKOWY.

A. Rok 1927 w życiu wojska.

Odsunięcie się w roku 1923 marszałka Piłsudskiego od kierownictwa sprawami obrony państwa spowodowało w organizacyjnej pracy wojska zastój. Jakkolwiek bowiem prace te były kontynuowane w dalszym ciągu, a w pewnych kierunkach nawet z dużą intensywnością i energją, to jednak w szczytowych swoich wiązaniach nie opierały się one o jasne decyzje i wytyczne, które mógł dawać jedynie ten, kto wojsko miał prowadzić w czasie wojny do boju. Brak wojsku tego czynnika, któryby kierował wszystkiemi jego pracami, mającemi na celu przygotowanie się do wojny miał ten skutek, iż powoli zaczęto zwracać uwagę coraz więcej na administracyjną część pracy wojska, a coraz mniej na właściwą jego pracę pokojową t. j. wyszkolenie. Na szczęście stan ten najmniej jeszcze dawał się odczuwać w samych oddziałach. Na wyższych jednak szczeblach dowództw powodował on wydatne obniżenie poziomu pracy, a najbardziej ujemnie odbijał się na najwyższym szczeblu kierowniczym, gdzie z braku właściwego kierownictwa najważniejsze sprawy nie mogły znaleźć rozwiązania.

Konieczność wprowadzenia do organizacji siły zbrojnej specjalnego czynnika, któryby kierował stale przygotowaniem wojska do wojny i był za tę pracę odpowiedzialny była uznawana przez wszystkie, zmieniające się w poprzednich latach rządy; ze względów jednak wewnętrzno-politycznych zagadnienie to nie zostało rozwiązane decyzją odpowiedzialnych za przygotowanie państwa do wojny czynników w państwie, ale oddane zostało do rozstrzygnięcia władzom ustawodawczym, gdzie było ono przedmiotem dwuletniej prawie dyskusji, prowadzonej więcej pod kątem widzenia politycznym, niż fachowym. To też aż do wypadków majowych roku 1926 sprawa organizacji najwyższych władz wojskowych nie wyszła poza ramy rozwlekłych dyskusyj, prowadzonych w komisjach sejmowych.

Objęcie przez marszałka Piłsudskiego po przewrocie majowym steru rządu stanowiło w pracy przygotowania państwa do obrony moment przełomowy. Z tą chwilą bowiem nie tylko wojsko odzyskuje wodza, ale i państwo otrzymuje sternika, który sprawy obrony kraju, spychane poprzednio na dalszy plan wyniósł na należne im pierwsze miejsce wśród najważniejszych zagadnień państwowych.

Bilans prac półtorarocznych rządów marszałka Piłsudskiego w tej dziedzinie stanowi przedewszystkiem szereg dekretów prezydenta Rzeczypospolitej, wydanych na podstawie ustawy, upoważniającej prezydenta Rzeczypospolitej do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy. Dwa pierwsze z tych dekretów wydane 6 sierpnia 1926 r. regulują najdonioślejsze zagadnienie organizacji najwyższych władz wojskowych. Pierwszy z nich zawiera postanowienie, iż wszystkie sprawy, wchodzące w zakres najwyższego zwierzchnictwa sił zbrojnych państwa, a nie zastrzeżone w konstytucji dla władzy ustawodawczej, będą regulowane nadal wyłącznie dekretami prezydenta Rzeczypospolitej, kontrasygnowanemi przez ministra spraw wojskowych, drugi, wydany już na podstawie pierwszego ustala w sposób definitywny organizację najwyższych władz wojskowych przez jasne sprecyzowanie kompetencyj i obowiązków prezydenta Rzeczypospolitej, ministra spraw wojskowych i nowo wprowadzonego generalnego inspektora sił zbrojnych, którym w myśl dekretu jest generał, przewidziany na naczelnego wodza. Generalny inspektor sił zbrojnych jest stałym zastępcą ministra spraw wojskowych we wszystkich sprawach, dotyczących przygotowania sił zbrojnych i państwa do obrony na wypadek wojny. Do jego zakresu działania należy opracowywanie i kontrola wszystkich prac mobilizacyjnych i operacyjnych. Jest on na równi z ministrem spraw wojskowych członkiem komitetu obrony państwa. Organami pracy generalnego inspektora jest sztab generalny z szefem sztabu generalnego na czele i inspektorowie armij wraz z podległymi oficerami.

Dalszy dekret wydany 25 października 1926 powołuje do życia komitet obrony państwa, do którego zakresu działania ma należeć rozpatrywanie zagadnień, dotyczących obrony państwa i opracowywanie wytycznych do mobilizacyjnego zorganizowania sił państwa. W powyższym dekrecie utrzymana została zasada, iż kierownictwo sprawami, dotyczącemi przygotowania

obrony państwa należy wyłącznie do rządu. Ponieważ jednak rząd, pochłonięty innemi bieżącemi sprawami państwowemi nie jest w stanie w pełnym swoim składzie zajmować się stale i systematycznie sprawami obrony państwa, dlatego dekret powierza troskę o te sprawy komitetowi obrony państwa, który ma tę pracę wykonywać za cały rząd. Komitet zasadniczo opracowuje wnioski i wydaje swoje opinje dla rady ministrów, która w swoich uchwałach nadaje im dopiero moc obowiązującą. Przewodniczącym komitetu jest prezydent Rzeczypospolitej; w skład jego wchodzą: prezes rady ministrów, jako zastępca przewodniczącego, ministrowie: spraw wojskowych, spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych i skarbu oraz generalny inspektor sił zbrojnych jako główny referent. Komitet nie może powziąć żadnej uchwały bez wysłuchania opinji generalnego inspektora sił zbrojnych. Dekret powyższy stwierdzą zatem, iż rola generalnego inspektora sił zbrojnych nie ogranicza się tylko do przygotowania operacyj wojennych, ale że jest on pierwszym czynnikiem w państwie, kierującym wszelkiemi pracami, mającemi na celu obronę państwa i odpowiedzialnym za nie. Jako główny referent ma on nie tylko prawo, ale i obowiązek badania wszelkich zagadnień, mających wpływ na stopień przygotowania obrony państwa i przedstawiania swoich wniosków i opinij, mimo, iż sprawy te wchodzą w zakres działania różnych ministrów. Niema zatem takiej dziedziny życia państwowego, którąby, o ile ma związek z obronnością państwa, leżała poza jego kompetencją. Generalny inspektor sił zbrojnych ma być zatem tym nie zmieniającym się czynnikiem w państwie, do którego należeć będzie stałe czuwanie nad przygotowaniem wszystkich dziedzin życia państwa do ewentualnej wojny.

Z postanowień dekretu, poruczających generalnemu inspektorowi sił zbrojnych wydawanie zarządzeń co do prowadzenia aktów komitetu wynikła konieczność powołania do życia biura dla prac komitetu obrony państwa, które jest bezpośrednim organem pracy generalnego inspektora sił zbrojnych państwa.

Jak już wyżej wspomniałem, dekret prezydenta Rzeczypospolitej podporządkował sztab generalny generalnemu inspektorowi sił zbrojnych. Postanowienie to zmieniło całkowicie zasady na jakich opierała się dotychczasowa organizacja sztabu generalnego, co spowodowało konieczność poddania rewizji dotychcza

sowego zakresu jego pracy w kierunku wyeliminowania z niego tych wszystkich czynności, które nie mają bezpośredniego związku z przygotowaniem sił zbrojnych do wojny. Na skutek tej reorganizacji zmienił się zupełnie charakter sztabu generalnego. Nie jest on już sztabem generalnym w znaczeniu przedwojennych sztabów generalnych (francuskiego lub niemieckiego), ale jest obecnie wyłącznie sztabem generalnego inspektora sił zbrojnych t. j. przyszłego naczelnego wodza. Do tej roli dostosowana została i wewnętrzna organizacja sztabu generalnego. Jest ona w chwili obecnej analogiczna, jak organizacja sztabów wielkich jednostek, z tym samym podziałem na oddziały i z tym samym zakresem pracy w poszczególnych oddziałach. W ten sposób sztab generalny nie będzie potrzebował na wypadek wojny zmieniać swojej struktury, ale będzie mógł niezwłocznie przystąpić w całości do pracy, jako sztab naczelnego wodza.

Naturalną konsekwencją podporządkowania szefa sztabu generalnego generalnemu inspektorowi sił zbrojnych było zniknięcie dawnego biura ścisłej rady wojennej, które wtedy, gdy sztab generalny był organem ministra, stanowiło organ pracy przewodniczącego ścisłej rady wojennej.

Jedną z pierwszych prac marszałka Piłsudskiego po objęciu stanowiska generalnego inspektora sił zbrojnych była reorganizacja zaniedbanych w ostatnich latach inspektoratów armij. Liczba inspektoratów została znacznie powiększona, nadto wprowadzona została nowa instytucja generałów, przydzielonych do generalnego inspektoratu. Inspektorowie armij i generałowie, przydzieleni do generalnego inspektoratu pracują zasadniczo w Warszawie pod bezpośredniem kierownictwem generalnego inspektora. Zakres ich pracy jest analogiczny, jak poprzednio, silniejszy jednak nacisk położono na pracę przygotowania się inspektorów armij do zadań, przeznaczonych im na wypadek wojny. Jako organy pracy posiadają oni małe sztaby, złożone z kilku oficerów sztabu generalnego, bezpośrednio im podległych. Nadto przy generalnym inspektorze utworzone zostało biuro inspekcji, do którego zakresu pracy należy opracowywanie dyrektyw generalnego inspektora sił zbrojnych dla inspektorów armij oraz zbieranie i porządkowanie materjałów i sprawozdań z odbytych przez inspektorów armij inspekcyj i przeprowadzonych gier wojennych.

Równocześnie zostały zniesione generalne inspektoraty: kawalerji, artylerji, oraz inspektoraty wojsk technicznych i szkół. Agendy zniesionych inspektoratów objęły właściwe departamenty oraz inspektorowie armij. Zarządzenie to wydane zostało zgodnie z powszechnie przyjętą doktryną wyszkolenia, która, kładąc główny nacisk na wyszkolenie wojska we współdziałaniu broni połączonych uznaje za szkodliwe tworzenie specjalnych naczelnych organów inspekcyjnych dla poszczególnych broni.

Po reorganizacji aparatów pracy generalnego inspektora wojska (sztabu generalnego i inspektoratów armij) nastąpiła reorganizacja ministerstwa spraw wojskowych. Obecnie minister spraw wojskowych posiada dwóch wiceministrów (podsekretarzy stanu), z których pierwszy jest szefem administracji, skupiającym w swoich rękach całość rozkazodawstwa w dziedzinie administracji siły zbrojnej i gospodarki budżetem, drugi zaś posiada w imieniu ministra wyłączne prawo rozkazodawstwa w sprawach pokojowej organizacji, wyszkolenia i gospodarki personelem oficerskim. Stworzenie instytucji II wiceministra, który zastępuje ministra w sprawach związanych z dowodzeniem wojskiem w czasie pokoju, było naturalną konsekwencją ograniczenia atrybucyj szefa sztabu generalnego do prac, mających na celu wyłącznie przygotowanie wojska do wojny. Ponieważ dotychczasowe kompetencje szefa sztabu generalnego w zakresie organizacji pokojowej, wyszkolenia i administrowania personelem oficerskim przeszły na II wiceministra, więc i odpowiednie referaty zostały przeniesione ze sztabu generalnego do ministerstwa, gdzie utworzono z nich biuro ogólno-organizacyjne, będące organem pracy II wiceministra.

Wszystkie zaś sprawy personalne skupione zostały w nowostworzonem biurze personalnem, którego zakres pracy jest analogiczny, jak dawnego oddziału V. sztabu generalnego. Do szefa biura personalnego należą zatem wszystkie sprawy związane z administracją personelu oficerskiego z wyjątkiem wyższych dowódców od dowódcy pułku wzwyż, które to sprawy referuje specjalnie utworzony przy generalnym inspektorze sił zbrojnych referat personalny.

W organizacji wewnętrznej departamentów nastąpiły również poważne zmiany. Zniesiono wydział żandarmerji, tworząc równocześnie dowództwo żandarmerji, oddzielono sprawy ar-

tylerji od spraw uzbrojenia, tworząc z jednego dwa departamenty, wreszcie zniesiono zupełnie departament przemysłu wojennego, tworząc równocześnie wydział przemysłu wojennego, wchodzący w skład biura ogólno - administracyjnego. Wydział przemysłu wojennego jest obecnie organem pracy szefa administracji, ustalającym wytyczne i koordynującym prace innych departamentów w zakresie zapewnienia pokrycia potrzeb materjałowych sił zbrojnych przez przygotowanie mobilizacji przemysłu wojennego.

Jedną z doniosłych zmian w życiu wojska wprowadziło rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z 13 grudnia 1926, zmieniające częściowo postanowienia ustawy emerytalnej w stosunku do wojskowych zawodowych Daje ono możność ministrowi spraw wojskowych przez wcześniejsze przeniesienie starszych wiekiem oficerów w stan spoczynku zmniejszyć w niektórych korpusach oficerów nadmierne stany ilościowe oraz stwarza dogodniejsze warunki awansowe zwłaszcza dla oficerów młodszych.

Postanowienie powyższe było konieczne dla umożliwienia reorganizacji pewnych działów służb, przeprowadzanej pod kątem widzenia celowości organizacji i oszczędności w administracji. Nie krzywdzi ono tych, którzy dla wyższych względów zmuszeni byli opuścić szeregi, rozporządzenie przewidziało bowiem dla nich doliczenie lat do wysługi, co ich chroni przed stratą materjalną.

Jedną z pierwszych czynności marszałka Piłsudskiego po objęciu rządów było zapewnienie oficerom i podoficerom znośniejszych materjalnych warunków życia. Ponieważ zmiana ustawy o uposażeniu osób wojskowych połączona była z dużemi trudnościami, wprowadzone zostały uchwałą rady ministrów do zwykłego uposażenia dodatki służbowe, których wysokość dostosowana została do zajmowanych stanowisk. Nadto uchwałą rady ministrów wprowadzono wypłacanie ryczałtów za przeniesienie, umożliwiających oficerom przenoszonym do innych miejscowości pokrycie kosztów związanych z przeniesieniem.

Oprócz znacznych postępów, które dokonane zostały w organizacji i pracy wojska, rok 1927 zaznaczył się jeszcze poważnem posunięciem w dziedzinie zaniedbanego dotychczas ustawodawstwa wojennego. Wydane przez prezydenta Rzeczypospolitej dekrety, jeden zmieniający niektóre postanowienia ustawy o oso-

bistych świadczeniach wojennych, a drugi o świadczeniach rzeczowych wypełniają najważniejsze luki w naszem ustawodawstwie wojennem, umożliwiając wszystkim organom państwowym, a specjalnie wojsku zaznajomienie się już teraz z warunkami prawnemi, w jakich ewentualna wojna będzie prowadzona. Prócz tego najważniejsza ustawa wojenna, a mianowicie ustawa o stanie wojennym jest już opracowana i w niedługim czasie należy się spodziewać wydania jej w formie dekretu prezydenta Rzeczypospolitej. W ten sposób uzyskamy w drodze dekretów prezydenta Rzeczypospolitej całkowite uregulowanie stanu prawnego w czasie wojny, co przy konieczności zachowania normalnej drogi ustawodawczej nie było do pomyślenia.

Prócz prac powyżej wskazanych zanotować należy jako jedną z najpoważniejszych prac państwowych posunięcia rządu w dziedzinie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego narodu. W głębokiem przekonaniu, iż o przyszłości Rzeczypospolitej stanowić będzie ogół zdrowych fizycznie i moralnie obywateli zapowiedział rząd wprowadzenie na drodze ustawodawczej powszechnego obowiązku wychowania fizycznego młodzieży obojej płci, jako organicznej części wychowania publicznego. Zapowiedziany obowiązek został już wprowadzony we wszystkich szkołach państwowych i samorządowych. Kierownictwo wychowania fizycznego młodzieży szkolnej przekazano ministerstwu wyznań religijnych i oświecenia publicznego, gdzie utworzono specjalny w tym celu wydział.

Niezwykle doniosłą pracą rządu było nadanie pracy wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego stałych form organizacyjnych przez ustanowienie organów kierowniczych, doradczych i wykonawczych tej pracy. Kierownictwo ogólne zostało oddane uchwałą rządu ministrowi spraw wojskowych, jako jego organ wykonawczy zorganizowano państwowy urząd W. F. i P. W., stale działający, a jako organ doradczy i opinjodawczy powołano do życia radę naukową wychowania fizycznego, którą zwołuje minister spraw wojskowych w miarę potrzeby.

Ujęcie kierownictwa pracy nad wychowaniem i przysposobieniem wojskowem narodu przez rząd i powołanie do tego celu państwowego urzędu W. F. i P. W., było przełomowym momentem w rozwoju tej tak ważnej w nowoczesnem państwie pracy. Stwierdzają to wyniki dotychczasowej działalności państwowego

urzędu, które są już bardzo duże. Oprócz finansowego wsparcia poszczególnych organizacyj i związków państwowy urząd stara się o instruktorów, tworzy ośrodki wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, organizuje szkolenie w obozach letnich, organizuje zawody i czuwa nad tem, by wysiłki poszczególnych organizacyj i związków szły po linji ustalonego przez rząd planu. Wprowadzając w życie terytorjalną organizację pracy przysposobienia wojskowego, z równoczesnem ustaleniem jednolitych programów szkolenia, których przestrzeganie stanowi bezwzględny warunek otrzymywania ulg w odbywaniu obowiązkowej służby wojskowej, stworzył państwowy urząd W. F. i P. W. podstawowe warunki rozwoju i podniesienia poziomu tej pracy. Rok 1927 zaznaczył się zatem i na tem polu położeniem fundamentów, na których w latach następnych budowany będzie gmach potęgi Rzeczypospolitej.

B. Organizacja sił zbrojnych.

I. ZASADY OGÓLNE.

1. Organizacja obrony państwa.

Dzieje rozwoju organizacji obrony państwa obejmują różne systemy obrony.

System najpierwotniejszy oparty był na zasadach pospolitego ruszenia. Polegał on na tem, że wszyscy męscy obywatele kraju obowiązani byli do walki w imię wspólnych interesów. Formy walki były proste i nie wymagały przygotowania wojskowego. W czasie pokoju nie było żadnych sił zbrojnych, powstawały one dopiero w chwili wybuchu wojny.

W miarę rozwoju życia społeczno-państwowego, zwłaszcza wraz z rozwojem władzy monarchicznej, powstaje zaczątek wojska stałego, w postaci drużyny książecej, czy królewskiej, która z czasem wyprze całkowicie pospolite ruszenie, przekazując obronę państwa dobrze wyćwiczonemu i uzbrojonemu wojsku zawodowemu. Pierwotnie było to wojsko ochotnicze, następnie poczęto je uzupełniać drogą poboru rekrutów.

Wojny napoleońskie, które wywołały powołanie pod broń armji wielotysięcznych, spowodowały, że powrócono znowu do systemu powszechnej służby wojskowej, organizując jednak siły zbrojne systemem kadrowym. Obok więc wojska regularnego, którego już nie podobna nazywać stałem, gdyż służba w niem stopniowo uległa znacznemu skróceniu i przestała być zawodem dla żołnierza poborowego, powstają liczne rezerwy, powoływane jedynie na czas wojny. Wojsko regularne jest w dalszym ciągu w każdej chwili gotowem do użycia narzędziem walki, ale równocześnie stanowi ono kadrę dla powoływanych w razie wojny mas wyszkolonych rezerwistów.

Wojna światowa powołała pod broń wielomiljonowe rzesze ludności i wykazała, że siły zbrojne wyłącznie własnemi środkami nie mogą zapewnić całkowitej obrony państwa. Wojna nowoczesna toczy się już nie tylko na polach bitew, ale równocześnie prowadzi się ją na polu gospodarczem i moralnem. W ten sposób powstał nowy system obrony t. zw. system narodu pod bronią, który całe społeczeństwo dzieli na dwie części. Jedna wal-

czy bezpośrednio z wrogiem orężnie, druga ułatwia walkę wysiłkiem mięśni i ducha, starając się dostarczyć siłom zbrojnym tego wszystkiego, co im do życia i walki jest potrzebne, oraz utrudnić nieprzyjacielowi jego warunki ekonomiczne i moralne.

Ten system wymaga wyszkolenia wojskowego całego społeczeństwa, zarówno przy pomocy sił zbrojnych, jako normalnych szkół wojennych narodu, jak i przy pomocy przysposobienia wojskowego, które musi przeniknąć wszystkie komórki życia społecznego, aby przygotować cały naród nietylko fizycznie, ale i moralnie do wojny. Tak samo system ten wymaga przygotowania mobilizacji nietylko sił zbrojnych, walczących orężnie z wrogiem, ale również całej pozawojskowej części społeczeństwa, zwłaszcza pod względem gospodarczym.

Słowem nowoczesna obrona państwa wymaga:

1) przygotowania mobilizacji sił zbrojnych państwa, które w czasie pokoju są jedynie ośrodkiem wyszkolenia wojskowego całego zdolnego do noszenia broni społeczeństwa, oraz ośrodkiem mobilizacji sił zbrojnych na czas wojny.

2) przysposobienia wojskowego społeczeństwa, które nietylko zapewni fizyczne przygotowanie młodzieży do służby wojskowej, oraz dodatkowe wyszkolenie rezerwistów, ale przedewszystkiem przygotuje społeczeństwo moralnie do czekającej je wojny.

3) przygotowania mobilizacji ogólnej (głównie gospodarczej) społeczeństwa do czekających je zadań w czasie przyszłej wojny.

Organizację sił zbrojnych wraz z przysposobieniem wojskowem podają następne rozdziały.

Co się tyczy natomiast mobilizacji ogólnej społeczeństwa, to wymaga ona specjalnych komórek we wszystkich dziedzinach życia państwowego. Te komórki potworzono już we wszystkich ministerstwach, wszystkich niemal państw Europy. Koordynacja pracy tych komórek we wszystkich państwach należy do specjalnych organów, noszących nazwy rad, czy komitetów obrony państwa, które dają ogólne wytyczne rządowi, odnośnie koniecznych zarządzeń w dziedzinie przygotowania do wojny.

W Rosji jest to „rada (sowiet) pracy i obrony", we Francji, Rumunji i Włoszech — najwyższa rada obrony narodowej, w Anglji — Komitet Obrony Imperjum, w Hiszpanji, Belgji, Holandji — Rada Obrony Narodowej, u nas Komitet Obrony Państwa. W Niemczech oficjalnie organ taki nie istnieje, jednakże ministerstwo wojny, a raczej padległe mu kierownictwo wojska (Heeresleitung) przeprowadza w obrębie instytucyj państwowych wszystkie prace niezbędne z punktu widzenia obrony.

Organy mobilizacji ogólnej społeczeństwa i przygotowania go do wojny składają się: bądź wyłącznie z ministrów (Fran-

cja), bądź są ciałami mieszanemi, złożonemi z ministrów i przedstawicieli sil zbrojnych (Anglja), bądź też składają się niemal wyłącznie z wojskowych (Holandja, Hiszpanja).

U nas w skład komitetu obrony państwa wchodzi prezydent Rzplitej, jako przewodniczący, prezes rady ministrów, jako zastępca przewodniczącego, ministrowie: spraw wojskowych, wewnętrznych, zagranicznych i skarbu, oraz generalny inspektor sił zbrojnych, jako członkowie. Generalny inspektor sił zbrojnych jest z urzędu głównym referentem spraw poruszanych na komitecie obrony państwa, który nie może powziąć uchwały bez wysłuchania jego opinji.

Generalny inspektor rozporządza również biurem dla prac komitetu obrony państwa, które jest częścią składową generalnego inspektoratu sił zbrojnych.

Porównanie organizacji rad (komitetów) obrony narodowej (państwa) zawiera załączona tablica:

PAŃSTWO	Nazwa organu kierowniczego mobilizacji ogólnej	Przewodniczący	Zastępca przewodn.	Ilość członków z głosem decydując.		
				min.	gen.	cyw.
Rosja	Rada Pracy i Obr.	Prezes gabinetu	—		8	—
Anglja . . .	Kom. Obr. mp.	" "	—	5	6	—
Francja . .	Naj. Rada Obr. Nar.	" "	—	8	—	—
Włochy . .	" " " "	" "	Gen Insp.	9	1	—
Polska . . .	Kom. Obr. Państwa	Prezyd. Rzpl.	—	5	1	—
Hiszpanja .	Rada Obr. Narod.	Król	—	2	4—8	—
Belgja. . . .	" " "	Szef S. G.	—	—	16	—
Holandja . .	" " "	Gen. Insp.	—	—	13—15	4

Jak widać z tej tablicy, panuje dość dużo rozbieżności zarówno co do składu rady (komitetu), jak również co do ilości członków oraz przewodniczącego i jego zastępcy.

2. Zadania i podział sił zbrojnych

Obrona państwa należy do całego społeczeństwa, bezpośrednia walka orężna — do sil zbrojnych.

W czasie pokoju przygotowanie do obrony państwa, t. j. mobilizacja ogólna oraz przygotowanie fizyczne i moralne (przysposobienie wojskowe) należy do całego społeczeństwa i jego organów ustawodawczych i administracyjnych. Przygotowanie natomiast armij walczących, t. j. wyszkolenie i mobilizacja wojskowa należy do sil zbrojnych.

Aby siły zbrojne mogły być do walki użyte, muszą być uprzednio zmobilizowane. Dopiero z chwilą wypowiedzenia wojny zjawia się pierwsze zadanie bojowe — o s ł o n a mobilizacji i koncentracji. Celem nieobciążania temi zadaniami pokojowych sił zbrojnych, jako szkół wojennych narodu, w większości państw

Europy, istnieją specjalne organy powołane do osłony w postaci wojskowej straży granicznej lub celnej. Są niemi: w Rosji — korpus pograniczny, w Niemczech — Grenzschutz, we Francji — straż celna, we Włoszech — straż skarbowa, w Hiszpanji — karabinjerzy, w Rumunji — straż graniczna, w Czechosłowacji — baony graniczne, w Jugosławji — straż graniczna.

Ponieważ u nas granice częściowo jedynie obsadzone są przez korpus ochrony pogranicza, ozrganizowany na sposób wojskowy, przeto zadanie to musi obciążać narazie wojsko.

Z chwilą rozpoczęcia działań wojennych zmobilizowane siły zbrojne, przekształcone już na narzędzie walki, mają tylko jedno zadanie — walkę orężną z nieprzyjacielem, aż do zwycięstwa.

Poza temi zadaniami siły zbrojne mają czasem jeszcze pomocnicze zadania w postaci zapewnienia — bezpieczeństwa wewnętrznego, które to zadanie w wielu państwach należy do specjalnych organizacyj, najczęściej zwanych żandarmerją wojskową. I tak bezpieczeństwo wewnętrzne zapewniają: w Rosji — oddziały G. P. U. (wojskowe), w Niemczech—Schutzpolizei, w Anglji— cywilna policja, we Francji, — żand. wojskowa, we Włoszech — korpus karabinjerów wojsk., w Hiszpanji — wojskowa straż cyw., w Rumunji — żandarmerja wojsk., Czechosłowacji—żandarmerja wojsk., w Jugosławji — żandarmerja wojsk.

Ponieważ u nas policja państwowa, na wzór Anglji jest dotąd organizacją cywilną, więc w wypadkach większych rozruchów, strajków, czy zaburzeń, musimy uciekać się do pomocy sił zbrojnych.

Niektóre państwa (Anglja, Włochy) rozróżniają aż 3 rodzaje sił zbrojnych: wojsko, t. j. siły zbrojne lądowe, marynarkę wojenną i aeronautykę wojskową. Państwa te, rozporządzające olbrzymią flotą morską i powietrzną przewidują użycie ich w czasie wojny zupełnie niezależnie od działań na lądzie. Z tych względów mają więc odrębne ministerstwa lub podsekretarjaty stanu: marynarki i aeronutyki. Inne państwa (Francja, Włochy, Hiszpanja), nie wydzielając aeronautyki z sił zbrojnych lądowych, tradycyjnie dzielą siły zbrojne na lądowe i morskie, przyczem utrzymują odrębne ministerstwo marynarki, które łączy w sobie zarówno sprawy marynarki wojennej, jak i handlowej. W tych państwach, gdzie marynarka wojenna oddzielona jest od marynarki handlowej (Rosja, Niemcy, Szwecja, Norwegja), niema odrębnego ministerstwa marynarki, ale w ramach ministerstwa wojny istnieje prawie samodzielne kierownictwo marynarki wojennej. Wreszcie państwa, nie posiadające kolonij, ani wielkich flot handlowych, nie posiadają również licznej marynarki wojennej i traktują ją jako jeden z rodzajów broni ogólnych sił zbrojnych państwa (Belgja, Rumunja, Jugosławja, państwa bałtyckie).

U nas marynarka wojenna pod względem swej liczebności i tonażu przypomina marynarkę ostatniej grupy państw, mimo to jednak, na wzór Niemiec, posiadamy dotąd odrębne kierownictwa marynarki wojennej, z własnym sztabem, szefostwami służb, odrębnym budżetem i administracją.

Dopiero w ostatnich czasach powstał projekt przekształcenia kierownictwa marynarki wojennej na zwykły departament ministerstwa spraw wojskowych. Dopóki jednak projekt ten nie zostanie zrealizowany, musimy siły zbrojne dzielić na dwa odrębne rodzaje: siły zbrojne lądowe, czyli w o j s k o i siły zbrojne morskie, czyli marynarkę wojenną.

Ministrowi wojny podlega z reguły — wojsko regularne, czasem marynarka, jeśli niema odrębnego ministerstwa marynarki, oraz aeronautyka, o ile niema osobnego ministerstwa lub podsekretarjatu stanu aeronautyki.

Żandarmerja wojskowa z reguły podlega ministrowi spraw wewnętrznych, straż graniczna (celna, skarbowa) — ministrowi skarbu, lub ministrowi spraw wewnętrznych. Przysposobienie wojskowe — ministrowi spraw wewnętrznych, lub ministrowi oświaty. Wszystkie te organizacje są jednak przeważnie pod względem wyszkolenia, organizacji, uzbrojenia i t. p., w mniejszym lub większym stopniu uzależnione od ministra wojny.

3. Systemy tworzenia sił zbrojnych.

Pomimo powszechnego dziś dążenia państw europejskich do oparcia systemu obrony państwa na zasadzie organizacji „narodu pod bronią“, istnieją w zakresie tworzenia sił zbrojnych jeszcze poważne różnice poglądów pomiędzy rozmaitemi państwami.

Większość państw rekrutuje swe siły zbrojne na podstawie przedwojennych zasad powszechnego obowiązku służby wojskowej, ale istnieją też państwa (Anglja, Irlandja, Niemcy, Austrja, Węgry, Bułgarja), które bądź przymusowo, bądź dobrowolnie poprzestają na wojsku stałem, ochotniczem, czyli zawodowem. Wprawdzie Anglja obok tego wojska regularnego, posiada jeszcze wojsko terytorjalne, rekrutowane systemem milicyjnym, a Niemcy i inne państwa przygotowują się do powszechnej mobilizacji na wypadek wojny, tem niemniej jednak ich system tworzenia siły zbrojnej przypomina przednapoleońskie wojsko stałe.

Pozostałe państwa, opierające system tworzenia sił zbrojnych na zasadzie powszechnego obowiązku służby wojskowej, organizują je w rozmaity sposób. Większość jeszcze siłą bezwładności stosuje przedwojenny system kadrowy, traktując siły zbrojne pokojowe, jako kadrę stałą armij wojennych. Przy systemie tym stan liczebny i ilość istniejących w czasie pokoju jednostek jest zasadniczo niezmienna, dopiero w czasie wojny kadra ta rozrasta się wielokrotnie, wchłaniając masy rezerwistów.

Obok jednak systemu kadrowego coraz bardziej rozpowszechnia się system ramowy, polegający na tem, że wojsko pokojowe stanowi jedynie ramy armij wojennych, a więc chociaż ilość jednostek wojskowych jest zasadniczo niezmienna, to jednak stany ich w ciągu roku mogą ulegać poważnym wahaniom, gdyż uzależnione są jedynie od ilości szkolonych i czasu szkolenia. Ten system przyjmuje się stopniowo w Danji, Holandji, Czechosłowacji, Szwecji, Norwegji, Portugalji i ostatnio w Rosji. Wiele państw stosuje dziś system pośredni pomiędzy systemem kadrowym i ramowym. Polska znajduje się dziś w stadjum przejściowem od systemu kadrowego do systemu ramowego.

Wreszcie znany już przed wojną system milicyjny stosowany w Szwajcarji (oraz w Czarnogórze) polega na tem, że w czasie pokoju niema ani kadr, ani ram stałych. Zarówno stany liczebne jak i ilość jednostek pokojowych jest zmienna. Właściwie istnieją tylko zaczątki dowództw i sztabów i nieliczny personel instruktorski, przy pomocy których powstają jednostki wojskowe z chwilą przybycia obywateli celem otrzymania bądź wyszkolenia rekruckiego, bądź też odbycia ćwiczeń rezerwistów. Ten system istnieje dziś jedynie w Szwajcarji, gdzie niema zupełnie wojska regularnego, ale jako system organizacji wojska 2-ej linji spotykamy go w wielu państwach (Rosja, Anglja, Ameryka), w t. zw. wojsku terytorjalnem.

Tym systemem organizowane są również pewne związki wojskowe we Włoszech (milicja faszystowska), w Hiszpanji („Somatenes"), w Finlandji („Skyddskär"), w Estonji („Kaitseillit") z tą jedynie różnicą, że w jednych państwach (Włochy, Finlandja) milicje te są ochotnicze, w innych natomiast (Rosja) na obowiązku służby wojskowej oparte.

Naogół system wojska stałego stosowany jest w Europie w 6 państwach, system kadrowy w 14, system ramowy w 7, milicyjny w jednem państwie. Obok jednak wojska regularnego w szeregu państw istnieje wojsko milicyjne — 2-ej linji, bądź będące na utrzymaniu całkowitem państwa (Rosja, Anglja), bądź też jako organizacja społeczna (Finlandja, Estonja). W Polsce takiego wojska niema, podobnie jak niema go w Francji, Rumunji, Czechosłowacji, Jugosławji i t. d., gdzie suroguje się je drogą szkolenia pewnej ilości obywateli metodą przysposobienia wojskowego.

Czas czynnej służbie wojskowej zależny jest również poniekąd od systemu tworzenia sił zbrojnych. Przy systemie wojska stałego wynosi on od 6 do 12 lat. Przy systemie kadrowym waha się od 10 miesięcy (Belgja) do 2 lat (Rumunja, Grecja). Przy systemie ramowym wynosi od 48 dni (Norwegja) do 14 miesięcy (Czechosłowacja). Przy systemie milicyjnym nie przekracza zasadniczo 90 dni (Szwajcarja).

4. Skład personalny sił zbrojnych.

Nowoczesna organizacja sił zbrojnych jest bardzo skomplikowana. Niegdyś, gdy wojsko było zawsze gotowem do działania narzędziem walki, organizacja ta była bardzo prosta. Obecnie, kiedy siły zbrojne stały się olbrzymią szkołą wojenną narodu, ich skład personalny musiał ulec poważnym zmianom. Obok wyszkolenia, które potrzebuje licznych fachowych sił instruktorskich, przygotowanie mobilizacji wymaga mnóstwa personelu, który nie zawsze musi być wojskowy, a wreszcie życie pokojowe wojska domaga się licznego aparatu administracyjnego, któryby zapewnił siłom wojennym możność egzystencji i wykonywania w spokoju jego zadań pokojowych. Ten aparat może być w czasie pokoju w dużej mierze — cywilny.

Dlatego też dziś wszystkie państwa posiadają w swych siłach zbrojnych, obok wojskowego personelu instruktorskiego, liczny cywilny personel administracyjny.

Z tego powodu siły zbrojne składają się dziś we wszystkich państwach z:

a) żołnierzy, którzy w czasie pokoju szkolą się do czekających ich zadań w czasie wojny,

b) funkcjonarjuszy cywilnych, którzy zaspakajają różne potrzeby administracyjne życia pokojowego.

Żołnierz jest to obywatel, na którym spoczywa szczególny obowiązek obrony państwa, oraz gotowości oddania w każdej chwili życia w jego obronie. Mundur żołnierza winien więc być otaczany szczególną czcią i szacunkiem, a nosić go powinien nietylko ten, kto istotnie godny jest munduru, ale ten, kto istotnie do obrony państwa jest powołany.

Funkcjonarjusz cywilny w wojsku przeznaczony jest jedynie do tych czynności, jakie spełnia również w innych resortach państwowych i z tego powodu powinien być traktowany narówni z innymi urzędnikami państwowemi.

Żołnierz w czasie służby wojskowej podlega licznym ograniczeniom, które omówione są na innem miejscu, funkcjonarjusz administracji wojskowej tym wszystkim ograniczeniom nie podlega, jednakże niektóre państwa starają się go poddać dyscyplinie i sądownictwu wojskowemu, celem usprawnienia funkcjonowania całej machiny administracyjnej sił zbrojnych.

Żołnierze we wszystkich państwach dzielą się na:

a) żołnierzy służby czynnej, t. j. tych którzy faktycznie w danej chwili pełnią służbę w siłach zbrojnych,

b) żołnierzy rezerwowych, t. j. tych, którzy w czasie pokoju odbywają jedynie krótkoterminowe ćwiczenia.

Żołnierze służby czynnej dzielą się z kolei na 2 zasadnicze grupy:

a) żołnierzy zawodowych, t. j. oficerów i podoficerów zawodowych, którzy są instruktorami i wychowawcami wojska w czasie pokoju.

b) żołnierzy kontyngensowych, czyli niezawodowych, których kontynges jest corocznie uchwalany przez ciała ustawodawcze i przeznaczony na mocy odpowiednich ustaw o służbie wojskowej do odbycia określonego czasu służby czynnej celem przygotowania się do zadań, czekających go w czasie wojny.

Tak, jak każda szkoła składa się z ciała pedagogicznego, personelu administracyjnego i uczniów szkoły, tak samo siły zbrojne, jako olbrzymia szkoła wojenna narodu, składają się z personelu instruktorskiego (wojskowi zawodowi), uczniów (wojskowych kontyngensowych) i personelu administracyjnego (wojskowego i cywilnego).

Z tych względów żołnierze zawodowi powinni być użyci wyłącznie w pułkach i szkołach wojskowych. Pewne wyjątki trzeba czynić dla niektórych instytucyj wojskowych, gdzie fachowa wiedza wojskowa jest niezbędna i oficer zawodowy nie może być zastąpiony przez urzędnika cywilnego. Natomiast żołnierze kontyngensowi nie powinni być używani do żadnych czynności administracyjnych tak, jak uczniowie w szkołach przeznaczeni są wyłącznie do nauki i szkolenia się.

Wszystkie czynności administracyjne powinien, o ile możności, wykonywać personel cywilny. Jedynie tylko te służby administracyjne, które w razie wojny wychodzą w pole, muszą posiadać niezbędne przeszkolenie wojskowe.

Co się tyczy funkcjonarjuszy cywilnych, to dzielą się oni na:

a) urzędników państwowych, którzy zastępują oficerów lub podoficerów zawodowych na różnych stanowiskach administracyjnych,

b) niższych funkcjonarjuszy, którzy zastępują szeregowców na stanowiskach woźnych, gońców, stróży, wartowników i t. p.

W zakładach i warsztatach wojskowych ponadto mogą być użyci rzemieślnicy i robotnicy cywilni, płatni jednak z kredytów rzeczowych, a nie osobowych, a więc nie będący funkcjonarjuszami państwowemi we właściwem tego słowa znaczeniu.

Co się tyczy stanów liczebnych personelu wojskowego, to przeciętnie wypada mniejwięcej 1 oficer na 20 szeregowych, 1 podoficer na 5 — 10 szeregowców. Odnośnie personelu cywilnego, to ilość ta we wszystkich państwach wzrasta szybko. Francja posiada już 30 tys., obecnie powiększa go do 60 tys., naogół jednak poszczególne państwa w zestawieniach budżetowych nie podają dokładnej liczby tego personelu, ograniczymy się więc do podania stanów budżetowych personelu wojskowego wojska regularnego poszczególnych państw Europy:

PAŃSTWO	Ofic.	SZEREGOWYCH			UWAGI
		Podof.	Szereg.	Ogółem	
Rosja	?	?	?	725.000	—
Niemcy	3.797	20 268	74.497	94.765	—
Anglja	21.278	?	?	387.148	bez rezew i milicji
Francja	30.002	?	?	655.011	bez wojska krajowców
Włochy	18.518	?	?	231.075	bez wojska kolonjalnego
Polska	17.100	37.000	198.000	235 000	—
Hiszpanja . . .	16.707	2.433	206.086	209.529	bez wojska krajowców
Rumunja	12.293	21.955	106.523	128 478	—
Czechosłowacja .	10.629	?	?	110.371	—
Jugosławja . . .	6.433	7.509	115.042	122.551	—
Belgja	5.272	10.497	65.247	75.744	bez wojska kolonjalnego
Węgry	1.478	?	?	33.230	—
Austrja	1.476	1.649	17.100	18.749	—
Szwecja	2.802	2.092	31.028	33.100	—
Grecja	4.983	6.519	59.965	66.484	—
Portugalja . . .	4.320	23.427	25.000	48.427	—

5. Uzupełnianie sił zbrojnych.

Personel cywilny oraz personel wojskowy zawodowy w czasie pokoju uzupełniany jest w siłach zbrojnych w ten sam sposób, jak w innych resortach państwowych, z tą różnicą, że wojskowy personel zawodowy uprzednio musi uzyskać odpowiednie kwalifikacje wojskowe w specjalnych szkołach wojskowych.

To też pojęcie uzupełniania sił zbrojnych jest pojęciem obejmującem wyłącznie kwestję uzupełniania personelu niezawodowego.

We wszystkich państwach poza temi, które posiadają wojska stałe, zawodowe, odbywa się uzupełnianie na mocy odpowiednich ustaw poborowych. W tym celu istnieją specjalne urzędy poborowe, czyli rekrutacyjne (u nas powiatowe komendy uzupełnień), które prowadzą ewidencję osób podlegających obowiązkowi powszechnej służby wojskowej, przeprowadzają przy udziale władz cywilno-administracyjnych pobór i wcielenie rekrutów do jednostek szkolących, a następnie po ukończeniu przez nich czasu służby czynnej, prowadzą ich ewidencję, jako wyszkolonych rezerwistów (i pospolitaków, celem powołania ich w razie wojny lub mobilizacji.

Administracja żołnierzami kontyngensowymi należy podczas ich służby czynnej do ich przełożonych władz wojskowych (u nas do kwatermistrzów pułków). Żołnierz wcielony do swej jednostki macierzystej powinien w zasadzie przebywać w niej przez cały czas swej czynnej służby, a potem w razie mobilizacji również winien się zgłosić do tej jednostki. Ponieważ jednak w czasie pokoju w poszczególnych państwach istnieje szereg jednostek administracyjnych, w których używani są szeregowcy do różnych robót, więc po krótkim czasie wyszkolenia, pewna część

szeregowców opuszcza swą jednostkę macierzystą, aby uzupełnić stany jednostek niemacierzystych. Tendencją ogólną jest dziś usunąć ten stan nienormalny, narazie jednak u nas nie osiągnęliśmy jeszcze takich rezultatów i pewna część żołnierzy (zwłaszcza ordynansi osobiści) wysyłani są do jednostek niemacierzystych na różne funkcje i dopiero przed zwolnieniem do rezerwy wracają z powrotem do swoich jednostek macierzystych.

Po zwolnieniu do rezerwy, żołnierz przechodzi pod kompetencje organów rekrutacyjnych (u nas P. K. U., na terenie której zamieszkuje) i od nich dostaje przydział na wypadek wojny i przez nią używany jest do stawiennictwa na zebrania kontrolne rezerwistów, na ćwiczenia rezerwy lub też do szeregów w razie mobilizacji.

Corocznie urzędy poborowe powinny pobrać wszystkich zdolnych do noszenia broni celem odbycia przez nich służby wojskowej. Ilość zdolnych do noszenia broni w każdym roczniku normalnie jest mniej więcej jednakowa i przeciętnie wynosi 0,6 — 0,7% ogółu ludności. To też coroczny kontyngens rekrutów, który winien być wcielony do szeregów, jest cyfrą stałą i da się łatwo obliczyć dla każdego państwa. Powinien on wynosić: we Francji — 240.000, we Włoszech — 220.000, w Polsce — 200.000, w Hiszpanji — 140.000, w Rumunji — 100.000, w Czechosłowacji — 80.000, w Jugosławji — 75.000.

Ponieważ nie wszystkie państwa mogą corocznie taką ilość rekrutów pobierać, przeto pewna część poborowych przechodzi do rezerwy — niewyszkolona. Z tych względów poszczególne państwa starają się ten „nadkontyngens" szkolić bądź drogą przysposobienia wojskowego, bądź drogą użycia ich w organizacjach przeznaczonych do innych celów, ale zorganizowanych na sposób wojskowy (straż graniczna, żandarmerja i t. p.). Z tych względów przysposobienie wojskowe przeważnie nie stoi na wysokości zadania tam, gdzie cały kontyngens wciela się do wojska regularnego (np. Francja), rozwija się natomiast intensywnie w tych państwach, które całości kontyngensu wcielić nie mogą (np. państwa bałtyckie).

Tak samo, jak stałą jest cyfra rocznego kontyngensu, stałą jest również cyfra wojska, które wystawić można na wypadek wojny. W czasie wojny światowej Francja i Niemcy powołały do szeregów do 20% ogółu ludności, przeciętnie jednak można liczyć, że każde państwo może powołać 15% swej ludności. W ten sposób siły zbrojne poszczególnych państw powinny wynosić: w Rosji Europ. 15. milj., w Niemczech 9 milj., w Anglji (bez kol.) 6,5 milj., we Francji 6 milj., we Włoszech 6 milj., w Polsce 4,5 milj., w Hiszpanji 3 milj., w Rumunji 2,5 milj., w Czechosłowacji 2 milj., w Jugosławji 2 milj.

Podobnie, jak stałe są cyfry kontyngensu rocznego i liczebności sil zbrojnych w czasie wojny, tak stałą jest również ilość

urzędów poborowych, które poszczególne państwa powinny posiadać. Żaden urząd nie powinien administrować zasadniczo więcej niż 40.000 rezerwistów. Odpowiednio do tego Francja posiada 175 urzędów, Włochy 100, Polska 118, Hiszpanja 113, Rumunja 72 i t. d. Pewne odchylenia od wyżej podanej zasady, które istnieją w niektórych państwach, mają swe źródło w podziale administracyjnym terytorjum państwa, który przeważnie nie jest dostosowany do potrzeb wojskowych.

Co się tyczy zasady uzupełniania — to przed wojną światową rozróżniano dwa systemy uzupełniania sił zbrojnych: a) system terytorjalny, polegający na tem, że żołnierz służył zasadniczo w tym pułku, w którego rejonie zamieszkiwał i b) system eksterytorjalny, polegający na tem, że do poszczególnych pułków przydzielano rekrutów dobieranych pod względem społecznym, zawodowym, narodowościowym i t. p z różnych okolic państwa. Dziś wszystkie państwa stosują system eksterytorjalny, gdyż każdy pułk potrzebuje pewnej ilości specjalistów, których np. okręgi rolnicze dostarczyć nie mogą.

Co do uzupełniania sił zbrojnych w czasie wojny, to odbywa się ono w zasadzie w ten sposób, jak w czasie pokoju, z tą różnicą, że rekruci i rezerwiści wcielani są nie do pułków, które są w polu, tylko do ich bataljonów (dywizjonów) zapasowych. Niektóre państwa posiadają kadry tych bataljonów już w czasie pokoju, inne wydzielają je z pułków dopiero w chwili wymarszu w polu. Jednakże w obu wypadkach uzupełnianie odbywa się w ten sam sposób.

6. Szkolenie sił zbrojnych.

Istotnem zadaniem sił zbrojnych w czasie pokoju jest szkolenie wszystkich zdolnych do noszenia broni obywateli na przyszłych obrońców Ojczyzny.

Co się tyczy szkolenia personelu zawodowego, to we wszystkich państwach szkolenie to odbywa się w specjalnych szkołach wojskowych, podobnie jak i szkolenie oficerów rezerwy, które to zagadnienie omówione jest w specjalnym artykule o szkolnictwie wojskowem.

Zajmiemy się więc jedynie wyszkoleniem kontyngensu, które odbywa się w poszczególnych pułkach i ściśle łączy się z ich organizacją.

Program wyszkolenia kontyngensu uzależniony jest ściśle od czasu czynnej służby wojskowej, podczas której żołnierz otrzymuje podstawowe wyszkolenie wojskowe. Czas ten w rozmaitych państwach jest bardzo różny, jak to przedstawia poniższa tablica:

PAŃSTWO	Czas podstawowego wyszkolenia	UWAGI
Szwajcarja	65—90 dni	Zróżniczkowany według broni
Norwegja	48—102 dni	" " "
Portugalja	105—210 dni	" " "
Szwecja	140—260 dni	" " "
Italja	5—12 mies.	" " "
Holandja	5—15 "	" " "
Belgja	10—13 "	" " "
Finlandja	12—15 "	" " "
Czechosłowacja	14 mies.	Jednakowy dla wszystkich broni
Łotwa	15 "	" " " "
Jugosławja	18 "	" " " "
Niemcy	18 "	" " " "
Francja	18 "	" " " "
Estonja	18 "	" " " "
Litwa	1½—2 lata	Zróżniczkowany według broni
Polska	1½—2 lata	" " "
Hiszpanja	2 lata	(Jednakowy (w praktyce 18 mies.)
Rumunja	2 lata	Jednakowy dla wszystkich broni

Jak z tej tablicy widzimy, program podstawowego wyszkolenia obejmuje okres począwszy od 48 dni do 2 lat. Najobszerniejsze programy zawarte są jednak w 12 miesiącach służby, resztę czasu poświęca żołnierz na powtórzenie tego, czego się w pierwszym roku nauczył. Z tych względów państwa, które mają służbę dłuższą od 12 mies. przeważnie (prócz Polski i Litwy) nie różniczkują go na poszczególne bronie, państwa natomiast, które mają służbę krótszą od roku, muszą ją różniczkować ze względu na trudność wyszkolenia w tak krótkim czasie szeregowych broni jezdnych (kawalerji i artylerji) i technicznych (inżynierji i aeronautyki). Wobec tego, że powtórzenie tego, czego się żołnierz w pierwszym roku nauczył, można przenieść na okres ćwiczeń rezerwistów, daje się zauważyć w Europie tendencja do skrócenia czasu czynnej służby wojskowej do 1 roku (Francja już przygotowuje się do służby roczne), przy równoczesnem częstszem powoływaniu rezerwistów na ćwiczenia.

Im krótszy bowiem jest okres czynnej służby wojskowej, tem częstsze muszą być ćwiczenia rezerwistów. To też Szwajcarja, która ma najkrótszy okres podstawowego wyszkolenia rekruckiego, przewiduje 18 ćwiczeń (11 — 14 dniowych) dla rezerwistów, państwa natomiast o dłuższym okresie podstawowego wyszkolenia mają zaledwie 2 — 4 ćwiczeń dla rezerwistów.

Przed wojną światową wszystkie prawie państwa miały conajmniej 2, — a przeważnie 3-letni okres służby czynnej. Pierwszy rok służby poświęcony był na wyszkolenie rekruckie, a pozostałe lata żołnierz pełnił służbę wartowniczą, powtarzał lub pomagał w instruowaniu rekruta. Dziś wobec skrócenia czasu czynnej służby żołnierz cały czas musi poświęcić wyłącznie na wyszkolenie i od wszelkich służb musi być zwolniony. Co się

tyczy systemu wcielania, to przed wojną wcielano rekrutów d wszystkich pododdziałów równocześnie, co przy 3,—a nawet 2-le niej służbie było najprostszem i najlepszem rozwiązaniem spraw. Dziś, kiedy służba trwa przeważnie najwyżej 1 — 1½ rok i cały czas trzeba poświęcić na wyszkolenie, nie można miesz różnych roczników, tylko je trzeba grupować w osobnych po oddziałach i cały czas szkolić intensywnie. Z tych względó w większości państw o służbie krótszej, niż 2 lata zastosowan system dwurazowego wcielania rekruta w roku. Niektóre pań stwa (np. Czechosłowacja) zatrzymały jednorazowy system wcie lania rekruta, przy zastosowaniu rocznej służby wojskowej, c zmusiło jednak do przedłużenia służby o 2 miesiące i „zazębiania roczników w ten sposób, że w okresie przybycia rekruta (na jesie ni) stany pułków są dwukrotnie wyższe od normalnych.

System dwurazowego wcielania rekruta ma tę dodatnią stro nę, że stany stale są mniej więcej jednakowe, a wcielanie rekrut do innych pododdziałów na wiosnę, a do innych w jesieni, usuwa wszelkie trudności w wyszkoleniu. Aby jednak wiosenne wcieleni przygotować należycie do okresu ćwiczeń letnich i manewrów pożądanem jest, aby to wcielenie odbywało się możliwie wcześni (w marcu lub lutym).

Poza szkoleniem kontyngensu poszczególne formacje szkol również kadry zawodowe w zakresie dowodzenia, oraz zespoły w zakresie współdziałania między sobą. Kadry szkolą się w zimie teoretycznie, a w lecie praktycznie podczas szkolenia zespołów we współdziałaniu. Szkolenie to odbywa się w warunkach zbli żonych do wojennych: w polu, w obozach ćwiczeń i na ma newrach. W tym okresie pożądanem jest, aby stany liczebne formacyj były zbliżone do wojennych i w tym celu w okresie let nim powołuje się rezerwistów na ćwiczenia.

7. Mobilizacja sił zbrojnych.

Mobilizacja sił zbrojnych jest to przejście jednostek sił zbroj nych ze stopy pokojowej na stopę wojenną.

Przygotowanie mobilizacji jest to obok wyszkolenia druga podstawowa czynność wojska pokojowego.

Niektóre państwa mają odrębne jednostki wyszkolenia i od rębne jednostki mobilizujące, (kadry jednostek zapasowych), istniejące już w tym charakterze w czasie pokoju. Temi państwa mi są: Włochy, Czechosłowacja i Jugosławja. Wszystkie pozo stałe państwa nie mają w czasie pokoju odrębnych ośrodków mobilizacyjnych, lecz każda jednostka macierzysta poszczegól nych broni i służb jest równocześnie ośrodkiem wyszkolenia i ośrodkiem mobilizacyjnym i dopiero z chwilą ogłoszenia mobili zacji i wyruszenia danej jednostki na miejsce koncentracji, wyła nia ona ze swego stanu jednostkę zapasową, która podczas wojny

uzupełnia odnośną jednostkę polową i ewentualnie wystawia jednostki rezerwowe 2 i 3 linji.

W tych państwach, które, posiadając stosunkowo niewiele jednostek pokojowych, przewidują jednak duży wysiłek mobilizacyjny na wypadek wojny (np. Francja) obok jednostek pokojowych, będących zarówno ośrodkami wyszkolenia, jak i ośrodkami mobilizacyjnemi, istnieją jeszcze specjalne ośrodki mobilizujące (centres de mobilisation), które wystawiają jednostki nieistniejące w czasie pokoju. Na podobieństwo takich ośrodków zorganizowane są w Belgji t. zw. jednostki rezerwowe, w innych państwach i u nas j e d n o s t k i s k a d r o w a n e.

Jednostki pokojowe, które na wypadek wojny same się tylko mobilizują (Francja) lub też mobilizują również i inne jednostki, nazywają się jednostkami mobilizującemi. Jednostki, które nie istnieją w czasie pokoju, a dopiero powstają na wypadek wojny, nazywają się jednostkami mobilizowanemi. W zasadzie we wszystkich państwach prócz Francji, każda jednostka mobilizująca wystawia szereg jednostek mobilizowanych.

Rozróżniamy dwa systemy mobilizacji. Jeden polega na tem, że jednostki pokojowe mają strukturę wewnętrzną zupełnie taką samą, jaką będą miały w czasie wojny i tylko ich stany liczebne ulegną pewnemu podwyższeniu. System ten stosowany jest we wszystkich państwach o słabych zdolnościach mobilizacyjnych, jak np. Rosja, które mogłyby się pogubić przy innym systemie mobilizacji. Drugi system polega na tem, że jednostka pokojowa, nie jest podobna do jednostki wojennej, gdyż przystosowana jest do potrzeb pokojowych, t. j. wyszkolenia wojska i przypomina raczej wojenną jednostkę uzupełniającą (zapasową), która w razie wojny ze swego łona wyda jednostkę bojową. Ten system, powszechnie stosowany na zachodzie, zwłaszcza we Francji, Włoszech, Hiszpanji pozwala jak najekonomiczniej wyzyskać stany pokojowe dla celów wyszkolenia wojska. System ten do mistrzostwa doprowadzony został w Niemczech, które mając nieliczne kadry pokojowe wystawią w razie wojny miljonowe armje.

Mobilizacja musi być w szczegółach przygotowana w czasie pokoju w ten sposób, aby w chwili mobilizacji, jak za pociśnięciem guzika elektrycznego, cały aparat mobilizacyjny został uruchomiony momentalnie i począł wykonywać mechanicznie czynności, przewidziane w planach i elaboratach mobilizacyjnych.

U nas, jak w innych państwach, jest to ogromny aparat złożony z władz kierujących mobilizacją (centralnych i terytorjalno-okręgowych), oraz wykonawczych — złożonych ze wszystkich jednostek mobilizujących.

W tych państwach, gdzie istnieją odrębne kadry zapasowe, są one aparatem mobilizacyjnym; tam, gdzie kadr niema, czynności te należą do dowódców jednostek, którzy w tym celu mają personel wykonawczy (u nas w postaci kwatermistrzów pułków).

W skład tego aparatu powinien w zasadzie wchodzić wyłącznie wojskowy personel zawodowy; w wielu jednak państwach należy doń również personel cywilny.

Celem ułatwienia czynności mobilizacyjnych, aparat ten powinien rozporządzać własnemi składnicami mobilizacyjnemi, które oddzielone są od składnic materjału użytku bieżącego, a materjał w nich zawarty jest nietykalny i użycie go dopuszczalne jest jedynie na rozkaz najwyższych władz wojskowych.

Czynności mobilizacyjne we wszystkich państwach uznane są za ściśle tajne i z tego powodu w pracach tych używa się wyłącznie personelu oficerskiego. Ponieważ wywiad wszystkich państw stara się uchylić rąbek tajemnicy przygotowań mobilizacyjnych sąsiadów, przeto pod tym względem zachowywane są jaknajdalej idące środki ostrożności, a personel cywilny w razie użycia go dla konserwacji, porządkowania i odświeżania zapasów mobilizacyjnych jest pilnie strzeżony, aby nie mógł odszyfrować napisów na poszczególnych partjach materjału, przeznaczonych dla jednostek mobilizowanych.

Mobilizację ogłaszają zwykle najwyższe czynniki państwowe w razie zagrożenia granic drogą rozplakatowania odpowiednich zawiadomień na murach miast i wsi, przyczem może ona być ogólną lub częściową, w zależności od układu stosunków politycznych.

8. Administracja sił zbrojnych.

Administracją sił zbrojnych nazywamy zadośćuczynienie wszelkim potrzebom wojska w czasie pokoju i w czasie wojny przy pomocy środków oddanych do dyspozycji władz wojskowych przez władze ustawodawcze.

Właściwie administracją są wszelkie czynności, związane również z wyszkoleniem i mobilizacją w czasie pokoju, jednak administracja sil zbrojnych w rozumieniu obowiązującego u nas dekretu o administracji, jest to tylko administracja materjalowa i pieniężna, t. j. zaopatrzenie materjalne.

Zaopatrzenie to we wszystkich państwach należy do t. zw. służb administracyjnych. Ilość tych służb w każdem państwie jest inna, jednakże są pewne służby, które we wszystkich państwach występują samodzielnie. Do tych służb należy: służba artylerji czyli uzbrojenia, służba inżynierji, czyli technicznego zaopatrzenia sił zbrojnych, służba zaopatrzenia w materjał sanitarny oraz służba intendentury, czyli utrzymania wojska, t. j. zaopatrzenie w żołd, żywność, umundurowanie i zakwaterowanie. Poza temi zasadniczemi służbami, istniejącemi prawie we wszystkich państwach, istnieją jeszcze służby techniczne: aeronautyki i marynarki, jako służby samodzielne, inne natomiast służby przeważnie przyłączone są do jednej z powyższych służb administracyjnych.

We wszystkich również państwach, każda służba składa się z organów kierowniczych i wykonawczych w zakresie zarządzania materjałem.

Do organów kierowniczych poszczególnych służb należy wyłącznie: przewidywanie i ocena potrzeb i środków niezbędnych do ich zaspokojenia, dysponowanie przyznanemi kredytami na zaspokojenie tych potrzeb, wydawanie rozkazu do zakupu, odbioru, nagromadzenia lub wydawania przedmiotów zaopatrzenia. W żadnym wypadku organy kierownicze nie powinny brać udziału w czynnościach wykonania, które jest im podporządkowane. Mają one stały nadzór nad działalnością wszystkich czynników odnośnej służby, przeprowadzając ich inspekcję, ale nigdy nie powinny spełniać czynności wykonawczych.

Do organów wykonawczych w zakresie zarządzania materjałem należy wytwarzanie lub zakup, odbiór, gromadzenie i konserwacja nagromadzonych materjałów, ewentualne ich przetwarzanie oraz rozdział pomiędzy zaopatrywane jednostki, ściśle według rozkazów i wskazówek otrzymanych od organów kierowniczych. Nie mają one prawa dysponowania kredytami, wypłacają należne dostawcom sumy jedynie na podstawie rozkazów lub asygnat przełożonych władz kierowniczych.

Zarówno organy kierownicze, jak i organy wykonawcze, w zakresie zarządzania materjałem, znajdują się na wszystkich szczeblach pokojowej hierarchji wojskowej. Rozrówniamy więc kierownicze i wykonawcze organy centralne (w najwyższych władzach wojskowych), oraz organy okręgowe (we władzach terytorjalnych). Organy okręgowe mogą mieć ewentualnie swe ekspozytury w postaci organów rejonowych lub garnizonowych, które jednak odrębnej instancji nie stanowią.

Organami kierowniczemi we wszystkich państwach są departamenty (lub dyrekcje) poszczególnych służb (lub działów zaopatrywania) w ministerstwie wojny, oraz szefostwa okręgowe służb (z ewentualnemi ekspozyturami w postaci rejonowych kierownictw służb) w odnośnych władzach terytorjalnych.

Organami wykonawczemi są wszelkie inne instytucje tych służb: komisje zakupów, komisje odbiorcze, składnice, magazyny, warsztaty, wytwórnie i t. p.

Personel kierowniczy służb musi być specjalnie przygotowany do swych zadań i powinien składać się z oficerów służb (wzgl. funkcjonarjuszy wojskowych, tam gdzie nie są oni oficerami) z wyższem wykształceniem technicznem, tworzących osobne grupy osobowe: intendentów, lekarzy, inżynierów i techników.

Personel wykonawczy służb musi być wprawdzie wyspecjalizowany, ale przeważnie praktycznie i może się składać z oficerów administracyjnych (urzędników wojskowych), z wyjątkiem nielicznych stanowisk fachowych, gdzie wyższa wiedza techniczna znajdzie zastosowanie (np. w komisjach odbiorczych).

Administracja wojskowa musi być zdecentralizowana, jeżeli ma podołać ogromowi zadań ciążących na służbach. Z jednej strony u góry podzielona jest ona na szereg służb administracyjnych, a z drugiej strony wdół dzieli się ona na szereg okręgów terytorjalno-administracyjnych, które z kolei zaopatrują jednostki rozlokowane na ich terenie bądź bezpośrednio, bądź przy pomocy rejonów, na które okrąg jest podzielony, bądź też zezwalają na samozaopatrywanie się jednostek, co zawsze daje najlepsze rezultaty.

Poszczególne więc jednostki wojskowe otrzymują potrzebne im zasoby bądź w gotówce, bądź w naturze i dysponują niemi same, mając własne kasy podręczne i magazyny, zgodnie z obowiązującemi przepisami i rozkazami władz przełożonych.

Celem zapewnienia sobie kontroli funkcjonowania administracji wojskowej, najwyższe władze wojskowe mogą posiadać specjalny personel kontrolerów, który w imieniu ministra sprawdza działalność administracji wojskowej na wszystkich szczeblach hierarchji wojskowej.

W czasie wojny administracja siły zbrojnej opiera się na tych samych zasadach, co w czasie pokoju, z tą różnicą, że minister gromadzi niezbędne zapasy, które oddaje do dyspozycji naczelnego wodza, który jako odpowiedzialny za powodzenie operacyj, musi być wolny od troski o administrację i zaopatrzenie. Rola naczelnego wodza w zakresie administracji, ogranicza się więc jedynie do żądania potrzebnego mu zaopatrzenia, które oddane mu jest następnie do dyspozycji w poszczególnych składnicach rezerw głównych naczelnego wodza. Z tych magazynów czerpią poszczególni dowódcy armij operujących, w większości państw przy pomocy t. zw. komisarzy regulujących, czy też kwatermistrzów armij, którzy, będąc zarazem organami transportowemi i zaopatrującemi mają w swej dyspozycji zarówno szlaki komunikacyjne, jak i zasoby, przy pomocy których mogą zapewnić zaspokojenie wszelkich potrzeb armij walczących w polu

9. Organizacja wojenna.

Organizacja wojenna wszystkich państw, opiera się na zasadzie podziału z chwilą wybuchu wojny całego terytorjum państwa na 2 obszary: wojenny i krajowy.

Na obszarze wojennym całkowita władza przechodzi w ręce naczelnego wodza, któremu minister oddaje wszystkie zmobilizowane w kraju i przygotowane do bezpośredniego działania jednostki wojskowe. Wszystkie one podlegają naczelnemu wodzowi, który je przydziela poszczególnym dowódcom armij (lub frontów), lub zatrzymuje w swojej bezpośredniej dyspozycji, jako odwody główne naczelnego wodza.

Obszar wojenny dzieli naczelny wódz na obszar operacyjny i etapowy. Na obszarze operacyjnym działają wszystkie armje walczące, na obszarze etapowym gromadzi naczelny wódz wszystkie swe urządzenia tylowe.

Dla kierowania poszczególnemi dywizjami (czasem brygadami) piechoty i kawalerji (czasem lotnictwa) naczelny wódz posiada ewentualnie dowództwa pośrednie w postaci dowódców korpusów (lub grup operacyjnych), armij i frontów (lub grup armij). Dowództwa te w czasie pokoju nie istnieją lub też istnieją jedynie w zaczątku. Natomiast dywizje (z wyjątkiem dywizyj rezerwowych) istnieją już w czasie pokoju, przyczem w niektórych państwach (np. w Rosji) już w czasie pokoju posiadają nietylko wszystkie rodzaje broni ale nawet conajmniej zaczątki służb. W większości państw, gdzie względy wyszkolenia bardziej są brane pod uwagę, niż względy mobilizacyjne dywizje w czasie pokoju znajdują się w stanie ułamkowym, składając się: z 3—4 pułków piechoty i 1—2 pułków artylerji o 3—5 dywizjonach. W tych państwach pozostałe bronie t. j. 1—2 szwadrony kawalerji dywizyjnej, 1—2 kompanje saperów, kompanję łączności, kolumny taborowe konne i samochodowe, czasem 1 eskadrę obserwacyjną, 1 kompanję balonową oraz formacje służb, dywizje otrzymują dopiero w chwili mobilizacji. Co się tyczy dywizyj kawalerji, to przeważnie prócz organicznie przynależnych w czasie pokoju 4—6 pułków kawalerji, 1—2 dywizjonów artylerji konnej, posiadają one już w czasie pokoju przynależne do dywizji 1—2 baony strzelców pieszych, lub strzelców - cyklistów, dywizjon samochodów pancernych i niektóre inne jeszcze jednostki. Taka nierównomierność w traktowaniu dywizyj piechoty i kawalerji tłomaczy się koniecznością większego pogotowia wojennego wielkich jednostek kawalerji, które w kilka godzin po ogłoszeniu mobilizacji muszą już zająć swe posterunki dla jej osłony.

Poszczególne formacje broni i służb niewiele różnią się pod względem organizacji w czasie pokoju i w czasie wojny. Ponieważ jednak w czasie pokoju bierzemy przedewszystkiem pod uwagę względy wyszkolenia, w czasie wojny względy taktyczne, przeto w chwili mobilizacji konieczne są pewne zmiany w wewnętrznej organizacji pułków. Co się tyczy poszczególnych broni, to pułki broni głównych: piechoty, kawalerji i artylerji we wszystkich państwach wyruszają w pełnym składzie w pole, pozostawiając jedynie w kraju swe baony wzgl. dyony zapasowe. Natomiast pułki inżynierji i aeronautyki oraz oddziały służb wysyłają w pole poszczególne baony lub dyony, kompanje, czy eskadry; same natomiast przekształcają się w formacje zapasowe. Parki i zakłady polowe przeważnie w czasie pokoju nie istnieją i powstają dopiero w czasie mobilizacji.

Z chwilą wymarszu armij operujących w pole, powstaje ol brzymi problem zaopatrzenia tych armij we wszystko, co im dc życia i walki jest niezbędne. Problem ten w czasie pokoju nie istnieje, gdyż wszystkie jednostki znajdują się na tem samem miejscu i mogą same się zaopatrzyć. W czasie wojny wszystko jest w ruchu i na obszarach przeważnie przez wojnę wyniszczonych; powstaje więc zagadnienie zgromadzenia na tyłach zaopatrzenia i przewiezienia do miejsc pobytu jednostek w polu. Pierwotnie sprawę tę rozwiązywano zapomocą instalowania magazynów stałych na linjach przypuszczalnych ruchów wojska, później zastąpiono je magazynami ruchomemi — wielkiemi i ciężkiemi taborami, wreszcie wyzyskano olbrzymią zdolność przewozową kolei i zastosowano system codziennego zaopatrywania, który pozwala codziennie dowozić z tyłów aż do stacyj zaopatrywania poszczególnych dywizyj to wszystko, co im do życia i walki jest niezbędne.

Co się tyczy organizacji wojennej kraju, to niewiele się ona różni od organizacji pokojowej. Minister pozostaje władzą naczelną na całym obszarze krajowym, jemu w dalszym ciągu podlegają władze terytorjalne, na których terenie rozlokowane są jednostki zapasowe, szkolące i uzupełniające ustawicznie topniejące stany jednostek walczących. Wszystkie zadania wojska pokojowego, a więc wyszkolenie i mobilizacja, a właściwie uzupełnianie stanów wojska zmobilizowanego, oraz administracja wraz z zaopatrzeniem jednostek polowych pozostają bez zmiany z tą różnicą, że minister uzależniony jest całkowicie od żądań naczelnego wodza i winien mu dostarczyć tego wszystkiego, co do prowadzenia operacyj jest niezbędne. Oczywiście, że w tych warunkach stany wszystkich jednostek krajowych muszą znacznie się zwiększyć, a ilość zakładów służb zaopatrujących musi się znacznie pomnożyć.

O ile w czasie pokoju organy służb i wogóle organy pomocnicze mogą być zmniejszone do najkonieczniejszego minimum, o tyle w czasie wojny przerastają one znacznie jednostki walczące. Przeciętnie liczy się, że na każdego żołnierza walczącego na obszarze operacyjnym, wypada 1 żołnierz zabezpieczający tyły na obszarze etapowym i 1 żołnierz szkolący się lub pracujący na obszarze krajowym.

Organizacja wojenna w większości państw uważana jest za tajną i z tego powodu można o niej mieć pojęcie zupełnie ogólne i trudno uzyskać materjał porównawczy dla szczegółowego jej rozpatrzenia.

10. Zasady organizacji pokojowej.

W czasie pokoju siły zbrojne z punktu widzenia wyszkolenia oraz administracji personalnej muszą być podzielone na szereg jednostek wyszkolenia (taktyczno-wojskowych), natomiast z pun-

ktu widzenia mobilizacji i administracji koniecznym jest podział terytorjum państwa na szereg jednostek terytorjalnych.

Ten dwojaki podział na jednostki taktyczne i terytorjalne istnieje we wszystkich państwach, jedynie wzajemny stosunek między niemi jest rozmaicie traktowany. Naogól rozróżnić można dwa systemy:

1) system w którym podział sił zbrojnych na jednostki taktyczne, dokonany z punktu widzenia wyszkolenia jest niezależny od podziału terytorjalnego, przeprowadzonego wyłącznie dla zadań mobilizacyjno-administracyjnych,

2) system podziału na jednostki czysto terytorjalne, które jedynie w czasie wojny wyłaniają z siebie jednostki taktyczne.

Pierwszy system zastosowano w Rosji, Niemczech, Anglji, Rumunji, drugi system zastosowano we Włoszech, Hiszpanji, Jugosławji, a ostatnio także we Francji, oraz we wszystkich państwach małych, w których dywizje stanowią równocześnie okręgi terytorjalne.

W Polsce i w Czechosłowacji teoretycznie organizacja opiera się raczej na pierwszym systemie, praktycznie jednak wobec braku dowódców korpusów dywizje podporządkowane są władzom terytorjalnym t. j. dowódcom okręgów.

Różnica między pierwszym a drugim systemem polega na tem, że przy pierwszym systemie t. zw. dowodzenie, t. j. regulowanie spraw organizacji personalnej i wyszkolenia należy do innych organów, a regulowanie spraw mobilizacji i administracji do innych. Przy systemie włosko-hiszpańskim, jedne i drugie sprawy należą wyłącznie do organów terytorjalnych.

Przy pierwszym systemie dywizje, jako podstawowe wielkie jednostki podporządkowane są bądź wprost ministrowi, bądź też podlegają mu za pośrednictwem dowódców korpusów, niezależnych od komendantów okręgów terytorjalnych. Przy drugim systemie dowodzenie należy wyłącznie do organów terytorjalnych, do których zaliczyć trzeba i dywizję, posiadającą odrębny okrąg terytorjalny. Przy tym systemie dywizja ma skład zmienny, gdyż należą do niej wszystkie jednostki rozlokowane na jej terenie.

Pierwszy system ma tę dodatnią stronę, że organy przeznaczone do dowodzenia, wolne są od troski o zaopatrzenie i mobilizację i mają możność całkowicie poświęcić się wyszkoleniu. Drugi system natomiast pozwala łatwiej na koordynację postulatów wyszkolenia i administracji, ale zbytnio absorbuje dowódców administracją, co niekorzystnie odbija się na wyszkoleniu.

Pierwszy system wymaga uregulowania podległości dywizyj, o ile ilość ich przekracza 6 — 8, oraz utrzymania w czasie pokoju dowództw pośrednich (korpusów), wreszcie zgrupowania jednostek nie wchodzących w skład dywizyj w specjalne wielkie

związki (brygady techniczne) poszczególnych broni (brygady, artylerji ,inżynierji, aeronautyki).

Drugi system wymaga nadmiernej rozbudowy dowództw dywizyj przez dodanie im wszelkich organów służb, oraz obciążenie ich administracją, dla których w pierwszym systemie niema miejsca.

System pierwszy widzimy w najczystszej formie w Rumunji, gdzie obok 7 dowództw korpusów istnieje 7 komend okręgów terytorjalnych, oraz w Niemczech, gdzie obok 7 dowództw dywizyj istnieje 7 komend terytorjalnych (Wehrkreis). Tak samo w Rosji terytorjum państwa podzielone jest na 9 okręgów, a wojsko na 21 korpusów piechoty i 3 korpusy kawalerji. Dowódcy korpusów (wzgl. dywizyj), podlegają wprost ministrowi i zajmują się wyłącznie wyszkoleniem, gdy komendanci okręgów, również podlegli ministrowi regulują sprawy administracji i mobilizacji wszystkich jednostek rozlokowanych na ich terytorjum bez względu na ich przynależność organizacyjno-taktyczną.

System drugi zastosowano we Włoszech i Hiszpanji, gdzie całe państwo dzieli się na 10 (wzgl. 8) okręgów korpusowych, które z kolei dzielą się na 30 (wzgl. 16) rejonów dywizyjnych. Dywizja nie jest tu jednostką taktyczną, ale pojęciem, obejmującem zespół jednostek (zmienny), rozlokowanych w danym rejonie. To też, gdy jedna dywizja składa się tylko z piechoty i artylerji, inna ma ponadto pułk kawalerji, inżynierji, czy aeronautyki i szpital, zakład żywnościowy, czy zbrojownię.

W Polsce istnieje jakby system pośredni. Dywizja nasza ma skład stały i jest jednostką wyłącznie taktyczno-wyszkoleniową, nie zajmując się sprawami administracyjno-mobilizacyjnemi, okrąg terytorjalny natomiast, niesłusznie okręgiem korpusu zwany, w myśl obowiązujących przepisów nie powinien regulować wyszkolenia, ani spraw personalnych jednostek, wchodzących w skład dywizyj, gdyż stworzony jest wyłącznie dla celów mobilizacji i administracji. Ponieważ jednak niema dowództw pośrednich pomiędzy dowództwem dywizji i ministerstwem (dowódców korpusów lub armij), więc siłą rzeczy dywizje podlegają dowódcom okręgów, którzy tem samem zajmują się również wyszkoleniem dywizyj.

To też organizacja pokojowa sił zbrojnych w Polsce pomimo, iż opiera się na zasadzie niezależności organizacji, dyzlokacji i wyszkolenia jednostek wojskowych od władz terytorjalnych, stworzonych wyłącznie dla celów mobilizacyjno-administracyjnych,które są niezbędne przy tak wielkiej ilości wielkich jednostek (dywizyj) podporządkowuje wszystkie te jednostki ministrowi za pośrednictwem odnośnych władz terytorjalnych.

II. ORGANIZACJA POKOJOWA.

1. Najwyższe władze wojskowe.

We wszystkich państwach, prócz Rosji, najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych jest monarcha lub prezydent republiki, który jednak ze względu na ogrom prac państwowych faktyczną władzę nad wojskiem przekazuje w czasie pokoju ministrowi spraw wojskowych, a w czasie wojny — naczelnemu wodzowi.

W czasie pokoju faktycznego dowodzenia, t. j. kierowania operacjami — niema, to też minister wojny jest właściwie administratorem wojska, którym zarządza w ten sam sposób, jak inni ministrowie swemi resortami. Moment dowodzenia występuje dopiero na wojnie i wtedy też najwyższy zwierzchnik państwa i sił zbrojnych powołuje naczelnego wodza, którego władza musi być jak najmniej ograniczona, aby mógł on osiągnąć cele wojny. Z tych względów na czas wojny konstytucja państwa ulega jakby zawieszeniu, ponieważ nabierają wówczas mocy ustawy o organizacji i mobilizacji państwa, istniejące już w szeregu państw na zachodzie, które zmieniają podstawowe założenia konstytucji, jak prawo własności, wolności osobistej i t. p.*)

Ustawy te zupełnie inaczej regulują stosunek obywatela do państwa i obywateli między sobą i są jakby konstytucją wojenną. Naczelny wódz prowadzi operacje, a cały kraj z ministrem wojny na czele współdziała w wysiłkach wodza, starając się dostarczyć mu tego wszystkiego, co mu do prowadzenia wojny jest niezbędne, słowem minister staje się wówczas — wielkim kwatermistrzem generalnym, a naczelny wódz jest faktycznie jedynym dowódcą sił zbrojnych.

W czasie pokoju w większości państw naczelnego wodza niema (z wyjątkiem kilku państw), przeważnie jednak wyznaczany jest wszędzie generał, przewidziany na naczelnego wodza, który najczęściej nazywany jest generalnym inspektorem sił zbrojnych. Generalny inspektor sił zbrojnych w czasie pokoju, formalnie podlega ministrowi spraw wojskowych, jednakże ma on pieczę nad przygotowaniem do wojny, a wszelkie zarządzenia ministra, dotyczące przygotowania do wojny, są wydane za jego wiedzą i zgodą. Obok współpracowników bezpośredniego swego sztabu posiada on w swej dyspozycji do prac związanych z przygotowaniem do wojny szereg generałów, jako przyszłych dowódców armij i frontów. Generałowie ci przeważnie wchodzą w skład rady wojennej, która będąc organem generalnego inspektora, jest równocześnie ciałem doradczem ministra. W niektórych państwach, jak np. w Polsce, radę wojenną zastępują odprawy inspektorów armij u generalnego inspektora, gdyż wszelkie sprawy związane z dowodzeniem, wymagają indywidualnej decyzji do-

*) U nas są to ustawy o świadczeniach osobistych i świadczeniach rzeczowych w czasie wojny.

PAŃSTWO	... zwierzchnik	... zbrojnych w czasie pokoju	... naczelnego wodza w czasie pokoju	... sił zbrojnych w czasie pokoju	... w sprawach przygotowania do wojny
Rosja	Zjazd Sowietów	„Glawkom“	—	Komisarz lud. do spraw wojny	Rewol. Rada Woj. Republiki
Niemcy	Prezydent Rzeszy	Szef „Heeresleitung“	—	Minister Obrony	—
Anglja	Król	—	—	Sekretarz Stanu Wojny	Komitet Wojskowy
Francja	Prezydent Republ.	—	Generalny Insp.	Minister Wojny	Najw. Rada Woj.
Włochy.	Król	—	Szef Sztabu Gen.	Minister Wojny	Najw. Rada Woj.
Polska	Prezydent Republ.	—	Generalny Insp.	Minister Spr. Wojsk.	—
Hiszpanja. . . .	Król	—	Szef Sztabu Gen.	Minister Wojny	Najw. Rada Woj.
Rumunja	Król	—	Szef Sztabu Gen.	Minister Wojny	—
Czechosłowacja .	Prezydent Republ.	—	—	Minister Wojny	—
Jugosławja . . .	Król	—	—	Minister Wojny	—
Belgja	Król	—	—	Minister Wojny	Komitet Wojskowy

wódcy, a nie rad, czy komisyj, które w życiu wojskowem są anomalją.

W ten sposób najwyższe władze wojskowe składają się właściwie z 3 czynników: naczelnika państwa, generalnego inspektora sił zbrojnych, jako przyszłego naczelnego wodza w czasie wojny, oraz ministra wojny, jako administratora wojska w czasie pokoju i kwatermistrza generalnego podczas wojny. Jako czynnik pomocniczo-doradczy w niektórych państwach prócz ministra wojny istnieje niezależny odeń minister marynarki, a czasem minister aeronautyki i wtedy oczywiście nie może być mowy o skoordynowanych działaniach całości sił zbrojnych w czasie, jak to np. było w Niemczech poczas wojny światowej.

Jak z tablicy na str. 70 widać, we wszystkich państwach prócz Rosji i Portugalji najwyższym zwierzchnikiem jest król lub prezydent republiki; dowódcy sił zbrojnych w czasie pokoju istnieją tylko w Rosji, Niemczech, a także w Szwecji, Norwegji, Holandji, Danji i Finlandji; we wszystkich innych państwach są to bądź generalni inspektorowie sił zbrojnych (Francja, Polska, a także republiki południowo-amerykańskie), bądź szefowie szt. gen. (Hiszpanja i Włochy), bądź też generałowie, którzy w czasie pokoju nie mają specjalnego tytułu. Kierownictwo siłami zbrojnemi w czasie pokoju wszędzie należy do ministra, który czasem ma ciało doradcze w postaci rady (komitetu) wojennej.

W Polsce — prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych państwa, lecz w myśl konstytucji nie może sprawować naczelnego dowództwa w czasie wojny; podczas pokoju natomiast sprawuje je za pośrednictwem ministra spraw wojskowych.

Prezydent Rzplitej wydaje dekrety w sprawach dotyczących najwyższego kierownictwa sił zbrojnych, nie zastrzeżonych dla władzy ustawodawczej, mianuje i zwalnia generalnego inspektora, szefa sztabu generalnego i wiceministrów (podsekretarzy stanu) ministerstwa spraw wojskowych, oraz wszystkich dowódców wyższych od dowódcy dywizji wzwyż i im równorzędnych. Ponadto nadaje wszystkie stopnie oficerskie.

Prezydent Rzlitej jest pozatem przewodniczącym komitetu obrony państwa, który zwołuje według swego uznania na wniosek prezesa rady ministrów, ministra spraw wojskowych, lub generalnego inspektora sił zbrojnych, jako z urzędu głównego referenta spraw komitetu obrony państwa.

Prezydent Rzplitej posiada u swego boku: gabinet wojskowy, złożony z szefa gabinetu, jego zastępcy, adjutantów przybocznych, kapelana przybocznego, kancelarji wojskowej i komendanta kwatery. Pozatem rozporządza bezpośrednio następującemi jednostkami wojskowemi: a) kompanją zamkową, b) zamkowym plutonem żandarmerji i c) zamkową kolumną samochodową.

2. Generalny inspektor sił zbrojnych. Sztab Generalny.

Zadaniem generalnego inspektora sił zbrojnych bez względu na tytuł, jaki nosi (generalnego inspektora, szefa sztabu generalnego, naczelnego wodza czy szefa kierownictwa wojskowego), bez względu na funkcję, którą pozatem spełnia (np. szefa sztabu generalnego), bez względu wreszcie na to, czy ma prawo rozkazodawstwa w czasie pokoju, czy go niema, jest zawsze — przygotowanie sił zbrojnych do wojny.

Z reguły jest on zastępcą ministra w tych sprawach i albo bezpośrednio wydaje rozkazy do wojska, jak niemiecki szef „Heeresleitung", albo poleca wydawać je szefowi sztabu generalnego, gdy ten ostatni jest mu bezpośrednio podporządkowany, bądź też „wizuje" zarządzenia szefa sztabu generalnego, gdy formalnie ten ostatni wchodzi w skład ministerstwa wojny (Francja), chociaż w pierwszej linji uzależniony jest od generalnego inspektora.

Organizacja najwyższych władz wojskowych pomimo formalnych różnic w nazwach i formalnem ustosunkowaniu poszczególnych władz, zależnych od konstytucyj państw, naogół jest w tem jednem zgodna, że szuka zawsze punktu wyjścia w zabezpieczeniu należytego wpływu przyszłego naczelnego wodza na przygotowanie do wojny, przy stałem podporządkowaniu go ministrowi, jako faktycznemu kierownikowi administracji wojskowej, a równocześnie w większości państw nominalnemu dowódcy sił zbrojnych w czasie pokoju.

Aby generalny inspektor mógł mieć istotny wpływ na przygotowanie do wojny, sztab generalny, jako jego organ pracy w czasie wojny w ten czy inny sposób musi mu być już w czasie pokoju podporządkowany. Pewne trudności istnieją pod tym względem w tych państwach, gdzie sztab generalny jest organiczną częścią składową ministerstwa, a generalny inspektor nie jest szefem sztabu generalnego; wówczas szef sztabu generalnego ma faktycznie dwóch przełożonych, i gdy minister poleca mu wydawać zarządzenia jak najekonomiczniejsze z punktu widzenia budżetu państwa, generalny inspektor żąda od niego jak najintensywniejszego przygotowania do wojny. Trudności te nie istnieją w tych państwach, gdzie sztab generalny jest bezpośrednim organem pracy generalnego inspektora, który, nie mając nawet bezpośredniego rozkazodawstwa w stosunku do sił zbrojnych pokojowych ma prawo opracowywania dyrektyw z punktu widzenia przygotowania do wojny dla ministra spraw wojskowych.

W Polsce generalny inspekor sił zbrojnych jest przewidzianym na wypadek wojny naczelnym wodzem, a w czasie pokoju podlega ministrowi wojny i jest stałym zastępcą w sprawach dotyczących przygotowania do wojny. Z tego punktu jest on głównym referentem spraw poruszanych na posiedzeniach komi-

tetu obrony państwa. Dla wypełnienia swych zadań prócz personelu generalnego inspektoratu sił zbrojnych podlegają mu:

a) inspektorowie armij, b) sztab generalny.

Pozatem podlegają mu jeszcze dwie instytucje centralne, a mianowicie:

a) biuro historyczne, b) centrum wyższych studjów wojskowych.

Biuro historyczne opracowuje studja w zakresie ubiegłych wojen. Centrum wyższych studjów wojskowych przeznaczone jest dla szkolenia wyższych dowódców: generałów i pułkowników, przewidzianych na dowódców dywizyj.

Generalny inspektorat sił zbrojnych jest bezpośrednim organem pracy generalnego inspektora w zakresie opracowywania planów i dekretów, dla kontroli przygotowań wojennych i inspekcyj wyszkolenia, opracowywania wyników inspekcyj oraz wniosków z nich wypływających, czuwania nad ich realizacją i opracowywania spraw, dotyczących komitetu obrony państwa.

W skład G. I. S. Z. wchodzi: a) gabinet generalnego inspektora, b) biuro inspekcyj, c) biuro dla prac K. O. P., d) referat personalny.

Inspektorowie armij oraz generałowie do prac generalnego inspektora sił zbrojnych są bezpośrednim organem pracy generalnego inspektora w zakresie kontroli przygotowań do wojny, oraz inspekcyj wyszkolenia i wszelkich innych prac szczególnych, powierzonych im przez generalnego inspektora. Posiadają oni swoich własnych oficerów sztabu generalnego do pomocy.

Sztab generalny jest bezpośrednim organem pracy generalnego inspektora w zakresie przygotowania sił zbrojnych do obrony.

Szef sztabu generalnego opracowuje wszystkie części planu wojny, ustala wytyczne w sprawach wchodzących w zakres ministra spraw wojskowych, a dotyczące przygotowania sił zbrojnych do wojny, kwalifikuje i stawia wnioski co do użycia wszystkich oficerów sztabu generalnego.

Szef sztabu generalnego posiada zastępcę, którego zakres pracy reguluje we własnym zakresie, oraz bezpośrednio sobie podporządkowany referat personalny, który opracowuje wnioski w sprawach kwalifikacji i użycia wszystkich oficerów dyplomowanych sztabu generalnego, oraz oficerów pracujących w sztabie generalnym.

Sztab generalny składa się z 4 oddziałów, a mianowicie:

I. organizacyjno-mobilizacyjnego,
II. informacyjnego,
III. operacyjnego i wyszkolenia,
IV. zaopatrzenia i komunikacji.

Pozatem przy oddziale IV. sztabu generalnego, znajdują się organy służb transportowo-komunikacyjnych z szefem komunikacyj wojskowych na czele, które kierują całokształtem spraw dotyczących przystosowania komunikacyj państwa do jego obrony i współpracują w tym zakresie z ministrem komunikacyj.

Pozatem bezpośrednio szefowi sztabu generalnego podporządkowane są następujące urzędy centralne: 1) wojskowy instytut naukowo-wydawniczy, 2) wojskowy instytut geograficzny, 3) wyższa szkoła wojenna, jako ośrodek wyszkolenia oficerów sztabu generalnego, oraz wszelkie inne wyższe kusy wojskowe (wyższa szkoła intenedentury, kurs fortyfikacyjny i t. p.).

3. Ministerstwo Spraw Wojskowych.

Minister spraw wojskowych, albo wojny, czy obrony narodowej, jak się w innych państwach nazywa, jest w czasie pokoju zawsze odpowiedzialny przed władzami naczelnemi w państwie za całokształt spraw wojskowych. To też zgodnie z konstytucjami poszczególnych państw musi on w czasie pokoju mieć pełnię władzy na siłami zbrojnemi i kieruje całokształtem administracji, a w niektórych państwach ponadto ma tytuł dowódcy sił zbrojnych w czasie pokoju. Aby wykonać swe zadania posiada bezpośrednio aparat pracy w personelu ministerstwa. Ministerstwa wojny organizowane są w dwojaki sposób. Jedne państwa (Niemcy, Włochy, Szwajcarja) wszystkie zagadnienia dzielą rzeczowo na działy zaopatrzenia intendenckiego, uzbrojenia, technicznego, inne natomiast (Francja, Rumunja) dzielą je wedle rodzajów broni i służb, przyczem każdy rodzaj broni, czy służby poza administracją personelem swej broni czy służby, zaopatruje siebie i inne rodzaje wojska w pewien dział zaopatrzenia, który w pierwszej linji dana broń zużywa.

Ministerstwa zorganizowane pierwszym sposobem, mają departamenty (dyrekcje) następujące: utrzymania wojska, uzbrojenia, wyposażenia technicznego i t. d. Ministerstwa, zorganizowane drugim sposobem nie mają tych departamentów, tylko departamenty piechoty, kawalerji, artylerji, aeronautyki, inżynierji, intendentury, zdrowia, marynarki i t. p.

Nasze ministerstwo spraw wojskowych w zasadzie jest zorganizowane systemem francuskim, chociaż pewien wyłom w tej organizacji stanowią „rzeczowe“ departamenty budownictwa i uzbrojenia.

Minister spraw wojskowych w Polsce, dowodzi bezpośrednio wszystkiemi siłami zbrojnemi państwa i kieruje całokształtem administracji wojskowej, ponosząc całkowitą odpowiedzialność, konstytucyjną i parlamentarną za swoją działalność na urzędzie.

Minister więc jest centralną władzą w stosunku do całokształtu sił zbrojnych i posiada wyłącznie prawo rozkazodawstwa.

mianuje i zwalnia wszystkich dowódców i równorzędnych na wszystkich stanowiskach, niezastrzeżonych dla prezydenta Rzeczypospolitej i stoi na czele wojskowego urzędu prokuratorskiego.

Bezpośredniemi organami pracy ministra są: a) gabinet ministra, b) biuro personalne, c) wiceministrowie, d) szef korpusu kontrolerów.

Gabinet ministra jest bezpośrednim organem pracy w zakresie spraw związanych z reprezentacją ministra nazewnątrz i w sprawach wymagających współpracy z władzami ustawodawczemi lub administracyjnemi. Składa się z referatu wojskowego i ustawodawczego, oraz kancelarji gabinetu.

Szefowi gabinetu ministra prócz tego podlega komendant kwatery M. S. Wojsk. wraz ze wszystkiemi organami pomocniczemi: a) kancelarją główną M. S. Wojsk., b) płatnikiem M. S. Wojsk., c) administracją gmachów M. S. Wojsk., d) centralą telefoniczną M. S. Wojsk., e) stacją Hughes 'a M. S. Wojsk., f) drukarnią M. S. Wojsk., g) baonem sztabowym M. S. Wojsk.

Biuro personalne jest bezpośrednim organem pracy i rozkazodawstwa ministra w zakresie wszelkich spraw personalnych. Administruje ono bezpośrednio wszystkimi oficerami od zastępcy dowódcy pułku (podpułkownika) i równorzędnych wzwyż, którym nadaje przydziały na podstawie wytycznych generalnego inspektora oraz oficerami szt. gen., którymi administruje na podstawie wniosków szefa sztabu generalnego. Rozkazy personalne dotyczące innych oficerów, opracowuje na podstawie wniosków szefów departamentów. Biuro personalne składa się z wydziałów: ogólnego, wyższych dowództw i ewidencyjnego.

Wiceministrowie są zastępcami i bezpośrednimi pomocnikami ministra, którzy kierują z ramienia ministra całokształtem spraw związanych z dowodzeniem i administracją, oraz posiadają stałe upoważnienia do wydawania w imieniu ministra rozkazów dowódcom terytorjalnym i jednostkom taktycznym na podstawie wytycznych generalnego inspektora i szefa sztabu generalnego.

I. wiceminister skupia w swem ręku całość rozkazodawstwa w zakresie administracji i spraw budżetowych,

II. wiceminister skupia w swem ręku całość rozkazodawstwa w zakresie dowodzenia pokojowego, z wyjątkiem spraw dotyczących bezpośredniego przygotowania do wojny.

Bezpośrednim organem pracy I. wiceministra jest:

biuro ogólno-administracyjne złożone z wydziałów: ogólnego, przepisów administracyjnych i przemysłu wojennego, opracowujące wytyczne i rozkazy ogólne w sprawach dotyczących zestawienia i wykonania budżetu, zaopatrzenia, administracji materjałowej i pieniężnej, przemysłu wojennego oraz opracowujące przepisy służbowe dotyczące administracji.

Bezpośrednim organem pracy II. wiceministra jest:

biuro ogólno-organizacyjne złożone z wydziałów: organizacyjnego, wyszkolenia i szkolnictwa wojskowego, opracowujące wytyczne i rozkazy ogólne, dotyczące organizacji i dyzlokacji pokojowej, administracji stanami liczebnemi, wyszkolenia i szkół wojskowych, oraz wydające przepisy służbowe w tych sprawach.

Departamenty ministerstwa są fachowemi organami ministra i wiceministrów. Szefowie departamentów referują sprawy wchodzące w zakres ich kompetencji jednemu z wiceministrów, zależnie od tego, czy sprawa dotyczy budżetu i administracji, czy organizacji i wyszkolenia.

Zakres pracy departamentów obejmuje opracowanie na podstawie wytycznych wiceministrów poszczególnych rozkazów, dotyczących zarówno organizacji, mobilizacji i wyszkolenia poszczególnych broni i służb, oraz administracji personalnej, jak również spraw budżetowych, oraz administracji materjałowej i pieniężnej.

W skład departamentów wchodzą zasadniczo wydziały ogólne opracowujące sprawy wchodzące w zakres II. wiceministra, oraz wydziały administracyjne (zaopatrujące) opracowujące sprawy wchodzące w zakres I. wiceministra.

Ministerstwo posiada obecnie 10 departamentów, z których pierwsze cztery podlegają II. wiceministrowi, a sześć pozostałych I. wiceministrowi. Departamenty są następujące: 1) departament piechoty złożony z wydziałów: ogólnego i poborowego, 2) departament kawalerji złożony z wydziałów: ogólnego i remontu, 3) departament artylerji złożony z wydziałów: ogólnego i zaopatrzenia, 4) departament lotnictwa złożony z wydziałów: ogólnego, zaopatrzenia i technicznego, 5) departament inżynierji złożony z wydz.: ogólnego, saperów, łączności, br. pancernej i fortyfikacyjnego, 6) departament budownictwa złożony z wydz.: ogólnego, budowy, projektów i budżetowego, 7) departament uzbrojenia złożony z wydz.: ogólnego, broni, administracji i chemicznego, 8) departament intendentury złożony z wydz.: ogólnego, żywn., mund., kwat., uposaż. i budż., 9) departament sanitarny złożony z wydz.: ogólnego, lek., farmac. i weteryn., 10) departament sprawiedliwości złożony z wydz.: ogólnego, konsultacji pr., ustawodawczego i karnego.

Ponieważ szef departamentu sprawiedliwości jest równocześnie naczelnym prokuratorem, przeto prawdopodobnem jest wydzielenie go z M. S. Wojsk. w odrębny urząd centralny podległy wprost ministrowi.

Szef korpusu kontrolerów podlega wprost ministrowi i przeprowadza kontrolę administracji we wszystkich jednostkach sił zbrojnych. Bezpośrednim jego organem pracy jest:

biuro kontroli złożone z wydziałów: budżetowego, rachunkowości pieniężnej, rachunkowości materjałowej i kredytowego.

Pozatem podlega mu znajdująca się poza M. S. Wojsk. kadra korpusu kontrolerów.

Poza ministerstwem, bezpośrednio ministrowi podlegają następujące urzędy centralne:

1) kierownictwo marynarki wojennej, co do którego projektowane jest przekształcenie go na departament marynarki, 2) kurja biskupia i biuro wyznań niekatolickich, 3) dowództwo żandarmerji wojskowej, 4) biuro kapituły orderu Virtuti Militari, 5) muzeum wojska.

Ponadto wprost ministrowi podlegają władze terytorjalne, na które przelewa on część swych uprawnień w stosunku do wszystkich jednostek wojskowych, z wyjątkiem jednostek centralnych, t. j. przeznaczonych dla zapewnienia ogólnych interesów wojska lub zaspokojenia ogólnych potrzeb sił zbrojnych.

Wszystkie te jednostki, z wyjątkiem tych, które podlegają generalnemu inspektorowi sił zbrojnych lub szefowi sztabu generalnego, podlegają ministrowi za pośrednictwem jednego z wiceministrów, bądź wprost, bądź też przez szefa właściwego departamentu.

Wprost I. wiceministrowi podlegają: a) wojskowa misja zakupów w Paryżu, b) wydział wojskowy gen. kom. Rz. Polskiej w Gdańsku.

Wprost II. wiceministrowi podlegają: a) oficerska szkoła piechoty dla podoficerów w Bydgoszczy, b) doświadczalne centrum wyszkolenia w Rembertowie.

Wszystkie inne instytucje centralne, nie wyłączając kadr poszczególnych korpusów osobowych, podlegają wiceministrowi za pośrednictwem szefów departamentów.

4. Władze terytorjalne.

Z punktu widzenia uzupełniania sił zbrojnych i mobilizacji, oraz zaopatrzenia i administracji, jak również z punktu widzenia porządku i dyscypliny zewnętrznej, oraz bezpieczeństwa terytorjum każdego państwa dzieli się na okręgi wojskowe. Na czele okręgów wojskowych stoją komendanci, do których atrybucyj należy zasadniczo:

a) administrowanie zasobami personalnemi okręgów, uzupełnianie stanów liczebnych sił zbrojnych i kierowanie ich mobilizacją,

b) wyzyskiwanie zasobów materjałowych okręgów dla zaopatrzenia bieżącego sił zbrojnych, oraz ich mobilizacji na czas wojny, dysponowanie kredytami, przekazanemi im przez ministra na potrzeby jednostek, rozlokowanych na ich terenie,

c) zapewnienie porządku i dyscypliny zewnętrznej i sprawiedliwości oraz bezpieczeństwa na terenie okręgu, a także regulowanie wszelkich spraw lokalno-garnizonowych i przygotowanie terytorjum do obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej.

W tym celu komendanci okręgów wszędzie dysponują: a) urzędami rekrutacyjnemi i ośrodkami mobilizacyjnemi, b) szefostwami i zakładami służb zaopatrujących, c) żandarmerją, sądownictwem, władzami garnizonowemi, oraz jednostkami linjowemi, ściśle związanemi z obroną danego terytorjum.

Regulują oni wszelkie sprawy w zakres ich kompetencji wchodzące, nie będąc jednak dowódcami w stosunku do jednostek taktyczno-wyszkoleniowych, rozlokowanych na ich terytorjum, podobnie, jak nie jest dowódcą komendant garnizonu w stosunku do pułku, którego wyższym dowódcą jest właściwy dowódca dywizji.

Komendanci okręgów mogą być równocześnie dowódcami w stosunku do dywizyj, jak to jest w niektórych państwach, zwłaszcza mniejszych, gdzie dowódca dywizji jest równocześnie komendantem okręgu. Podobnie było do niedawna we Francji, gdzie niektórzy dowódcy korpusów pełnili równocześnie funkcje komendantów okręgów. W państwach o systemie organizacji czysto-terytorjalnym (Włochy, Hiszpanja), dowódcy korpusów są równocześnie komendantami okręgów korpusów, a dowódcy dywizyj są równocześnie komendantami rejonów dywizyjnych. Jednak system terytorjalny organizacji ma tę wadę, że zbytnio związuje jednostki taktyczno-wyszkoleniowe z pewnem terytorjum, co wpływa na ich ociężałość. To też wiele państw nie łączy tych spraw w ręku tych samych osób. Dlatego też w Niemczech obok 7 dowódców dywizyj, widzimy zupełnie równolegle 7 komendantów okręgów wojskowych (Wehrkreis), w Rumunji obok 7 dowódców korpusów, widzimy równolegle 7 komendantów okręgów wojskowych, w Rosji mamy 21 dowódców korpusów, rozlokowanych w 9 okręgach i t. d.

U nas t. zw. dowódcy okręgów korpusów teoretycznie w myśl obowiązujących przepisów są wyłącznie władzą terytorjalną, t. j. komendantami okręgów wojskowych. Ponieważ jednak równolegle nie mamy dowódców korpusów, a terytorjalni inspektorowie armji zostali zniesieni, więc w praktyce komendanci okręgów są faktycznie dowódcami korpusów pomimo, że organizacja nasza korpusów nie przewiduje.

Pod tym względem w Europie można rozróżnić cały szereg warjantów dwóch systemów. System czysto-terytorjalny, gdzie każde dowództwo jest równocześnie komendą terytorjalną istnieje jedynie we Włoszech, Hiszpanji, Jugosławji, Irlandji oraz do pewnego stopnia w Czechosłowacji. Okręgi korpusów (w Jugosławji — armij, w Irlandji — nieodpowiadające żadnej jednostce taktycznej), dzielą się na szereg rejonów dywizyjnych (w Irlandji — brygadowych), które z kolei dzielą się na obwody pułkowe. W każdym obwodzie pułkowym w zasadzie jest jeden urząd poborowy, który uzupełnia odnośny pułk piechoty, a pozatem daje pewną ilość rekrutów dla pułków innych broni, które własnych

okręgów nie posiadają. W tych państwach dywizje (prócz Czechosłowacji) nie mają stałego składu bojowego, gdyż składają się ze wszystkich jednostek dyzlokowanych na terenie okręgu dywizyjnego. Schematycznie sprawa ta przedstawia się jak następuje:

PAŃSTWO	JEDNOSTKI TERYTORJALNE					JEDNOSTKI TAKTYCZNE				
	Okręgi armji	Okręgi korpus.	Okręgi dyw.	Okręgi bryg.	Okręgi pułk.	Armje	Korp.	Dyw.	Bryg.	Pułki piech.
Włochy	—	10	30	—	90	—	10	30	—	90
Hiszpanja	—	8	16	—	64	—	8	16	—	64
Jugosławja	4	—	16	—	48	4	—	16	16	48
Czechosłowacja . . .	(4)	—	12	—	48	—	—	12	—	48
Irlandja	(4)	—	—	9	—	—	—	—	9	—

W pozostałych państwach albo ilość okręgów niezależna jest całkowicie od dowództw taktycznych, albo odpowiada ilości pewnych jednostek (korpusów lub dywizyj), przytem dowódcy tych jednostek, albo są równocześnie komendantami okręgów, albo funkcje te są rozdzielone:

Państwo	Okręgi wojsk.	Jednostki taktyczne			
		Armje	Korp.	Dyw.	Bryg.
Rosja	9	—	21	63	—
Niemcy . . .	7	—	—	7	—
Anglja . . .	6	—	—	4	—
Francja . . .	20	—	16	32	—
Polska . . .	10	—	—	30	—
Rumunja . .	7	—	7	21	—
Węgry . . .	7	—	—	—	7
Belgja . . .	4	—	4	8	—
Holandja . .	4	—	—	4	—
Austrja . . .	6	—	—	—	6
Portugalja . .	8	—	—	8	—
Szwecja . . .	6	—	—	6	12
Grecja . . .	5	—	5	15	—
Danja	3	—	—	3	—
Finlandja . .	3	—	—	3	—
Norwegja . .	6	—	—	6	—
Litwa	3	—	—	3	—
Łotwa	3	—	—	3	—
Estonja . . .	3	—	—	3	—
Szwajcarja . .	3	—	3	6	—

Przytem w Rosji, Niemczech, Anglji, Francji (projektowana zmiana) i Rumunji istnieją odrębne komendy terytorjalne, w pozostałych państwach natomiast dowódcy korpusów lub dywizyj równocześnie są komendantami okręgów wojskowych. Niektóre z tych państw mimo, że mają tylko jeden typ okręgów przypominają organizacją swą państwa o systemie czysto terytorjalnym (np. Portugalja, Szwecja, Norwegja), gdyż ich dywizje nie mają jednolitego składu bojowego.

5. Dowództwa okręgów Korpusów i inne władze terytorjalne w Polsce.

Komendanci okręgów ze względu na sprawowane przez nich faktyczne dowództwo nad jednostkami dyzlokowanemi na terenie okręgu, noszą tytuł dowódców okręgów korpusów. Sprawują oni dowództwo nad wszystkiemi jednostkami rozlokowanemi na terenie okręgu, z wyjątkiem jednostek centralnych, oraz jednostek t. zw. eksterytorjalnych, t. j. wchodzących w skład wielkich jednostek taktycznych, których dowódcy znajdują się na terenie innych okręgów.

Dowódcy okręgów korpusów podlegają bezpośrednio ministrowi i wobec niego są odpowiedzialni za należyte sprawowanie swej władzy.

Zakres działania ich obejmuje zasadniczo wszystkie zagadnienia, dotyczące mobilizacji i administracji wojska zarówno personalnej, jak materjałowej oraz bezpieczeństwa i dyscypliny.

Dowódca okręgu korpusu jest właściwym dowódcą w stosunku do wszystkich osób wojskowych, przynależnych do jednostek załogujących na podległem mu terytorjum.

Bezpośrednim organem pracy dowódcy jest jego sztab złożony obecnie z oddziału ogólnego i wyszkolenia.

Pozatem posiada on fachowych doradców w osobie okręgowych szefów służb: artylerji i uzbrojenia, saperów, łączności, intendentury, sanitarnego, budownictwa, naczelnego lekarza weterynarji i dziekana okręgu, którzy nie wchodzą w skład dowództwa okręgu, lecz podlegają bezpośrednio dowódcy.

Za pośrednictwem tych szefów administruje on podległym sobie okręgiem i zaopatruje we wszystko, co jest formacjom do szkolenia niezbędne. Za pośrednictwem powiatowych komend uzupełnień dostarcza formacjom rekruta i administruje personelem rezerwy. Za pośrednictwem komendantów garnizonów czuwa nad bezpieczeństwem i porządkiem na terenie okręgu. W zakresie utrzymania dyscypliny ma w swej dyspozycji żandarmerję i organy służby sprawiedliwości.

Całe terytorjum państwa podzielone jest na 10 okręgów korpusów, a mianowicie:

Okrąg	Korpusu	Nr.	I.	w Warszawie,
"	"	Nr.	II.	w Lublinie,
"	"	Nr.	III.	w Grodnie,
"	"	Nr.	IV.	w Łodzi,
"	"	Nr.	V.	w Krakowie,
"	"	Nr.	VI.	we Lwowie,
"	"	Nr.	VII.	w Poznaniu,
"	"	Nr.	VIII.	w Toruniu,
"	"	Nr.	IX.	w Brześciu n/B,
"	"	Nr.	X.	w Przemyślu.

Okręgi korpusów z punktu widzenia poboru i uzupełnień dzielą się na rejony poszczególnych powiatowych komend uzupełnień, z punktu widzenia administracji dzielą się na rejony administracyjne poszczególnych rejonowych kierownictw intendentury, wreszcie z punktu widzenia bezpieczeństwa, porządku i dyscypliny, dzielą się na garnizony, połączone w rejony sądowe. Poza okręgowemi władzami terytorjalnemi istnieją jeszcze następujące władze: 1) komendanci garnizonów i 2) pow. komendanci uzupełnień.

do 1) Komendanci garnizonów z ramienia dowódcy okręgu sprawują władzę terytorjalną na obszarze podległych im garnizonów. Do zakresu działania komendantów garnizonów należą wszystkie sprawy porządku, dyscypliny i bezpieczeństwa na terenie garnizonu, a w szczególności:

a) regulowanie służby wartowniczej i garnizonowej, wyznaczania eskort, czuwanie nad zachowaniem się pojedyńczych osób wojskowych, lub jednostek wojskowych poza obrębem ich koszar, czuwanie nad higjeną i porządkiem i ewentualne zarządzanie łaźniami, pralniami i aresztem garnizonowym;

b) zakwaterowanie jednostek i poszczególnych osób wojskowych, rozdział koszar i budynków, placów ćwiczeń, strzelnic, placów alarmowych pomiędzy jednostki wojskowe, oraz czuwanie nad administracją koszarową, budynkami i terenami wojskowemi;

c) popieranie życia kulturalnego, oświatowego i sportowego garnizonu.

Ponadto reprezentują oni wojsko na zewnątrz na wszelkich uroczystościach państwowych, narodowych, czy miejscowych.

Komendantami garnizonów są zasadniczo najstarsi stopniem i starszeństwem dowódcy jednostek taktycznych, załogujących w danym garnizonie, z wyjątkiem komendanta m. st. Warszawy i komendanta obszaru warownego Wilno, którzy są komendantami garnizonów.

Organami wykonawczemi komendantów garnizonów są komendanci placu w siedzibach D. O. K., oraz oficerowie placu w siedzibach dowódców dywizyj. W innych garnizonach funkcję oficera placu pełni jeden z oficerów jednostki, której dowódca jest komendantem garnizonu.

do 2) Powiatowi komendanci uzupełnień sprawują władzę terytorjalną z ramienia dowódcy O. K. w stosunku do osób wojskowych, będących w rezerwie lub pospolitem ruszeniu. Oni powołani są do administracji rezerw, oraz uzupełniania sił zbrojnych. Do zakresu ich działania należy:

a) prowadzenie administracji rezerw, t. j. ewidencji oficerów i szeregowych rezerwy i posp. ruszenia, oraz oficerów i podoficerów w stanie spoczynku i przygotowania ich mobilizacji, powołanie na ćwiczenia lub raporty i zebrania kontrolne;

b) uzupełnianie jednostek w personel nezawodowy i współdziałanie z władzami administracyjnemi w sprawach poboru;

c) załatwianie spraw inwalidzkich.

Ogółem mamy 118 powiatowych komend uzupełnień, które obejmują od 1 —5 powiatów w zależności od gęstości zaludnienia i ilości administrowanych rezerw, które zasadniczo nie przekraczają 60 tysięcy rezerwistów na jedną P. K. U.

Podział na rejony administracyjne z punktu widzenia zaopatrzenia i rozrachunku z przyznanych jednostkom ryczałtów, oraz na rejony sądowe z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości, ma znaczenie jedynie z punktu widzenia służby intendentury i sprawiedliwości.

PODZIAŁ TERYTORJALNO - WOJSKOWY RZPLITEJ
na okręgi, rejony P.K.U. i garnizony.

Okrąg wojsk.	REJONY P. K. U.	ZŁOŻONY Z POWIATÓW (siedziby powiatów, gdzie znajdują się kmdy garnizonów—tłustym drukiem)	Garnizony wojskowe poza siedzibami starostw
O. K. Nr. I (w Warszawie)	1. Ciechanów	Ciechanów, Mława, Przasnysz, Działdowo	
	2. Grodzisk Maz.	Błonie, Sochaczew	Grodzisk Maz.
	3. Łomża	Łomża, Kolno, Ostrołęka	
	4. Mińsk Maz.	Mińsk Mazow., Radzymin	Zegrze
	5. Modlin	Płońsk, Sierpc	Modlin
	6. Ostrów Maz.	Ostrów Maz., Węgrów, Sokołów	
	7. Płock	Płock, Gostynin	
	8. Puławy	Puławy, Garwolin	Dęblin
	9. Pułtusk	Pułtusk, Maków	Równe
	10. Radom	Radom, Kozienice	
	11. Warszawa m. I	st. m. Warszawa	
	12. ,, m. II		
	13. ,, m. III		
	14. ,, m IV		
	15. ,, pow.	p. Warszawa, Grójec	Góra Kalw, Rembertów, Jabłonna
O. K. Nr. II (w Lublinie)	16. Chełm	Chełm, Lubartów	
	17. Dubno	Dubno	
	18. Hrubieszów	Hrubieszów, Tomaszów	
	19. Kowel	Kowel, Luboml, Kamień Koszyrski	Powursk
	20. Kraśnik	Janów [1]	Kraśnik
	21. Krzemieniec	Krzemieniec	
	22. Łuck	Łuck	
	23. Lublin	m. Lublin, p. Lublin	
	24. Równe	Równe, Zdołbunów	Ostróg
	25. Sarny	Sarny, Kostopol	
	26. Włodzimierz	Włodzimierz, Horochów	
	27. Zamość	Zamość, Krasnystaw, Biłgoraj	

Okręg wojsk.	REJONY P. K. U.	ZŁOŻONY Z POWIATÓW (siedziby powiatów, gdzie znajdują się kmdy garnizonów — tłustym drukiem)	Garnizony wojskowe poza siedzibami starostw
O. K. Nr. III (w Grodnie)	28. Białystok	Białystok, Wysokie Maz., Szczuczyn	Ossowiec, Grajewo
	29. Grodno	Grodno, Sokółka	
	30. Lida	Lida, Wołożyn	
	31. Mołodeczno	Mołodeczno, Wilejka	
	32. Postawy	Postawy, Dzisna	Berezwecz
	33. Suwałki	Suwałki, Augustów	
	34. Święciany	Święciany, Braslaw	Nowoświęciany, Podbrodzie
	35. Wilno m.	m. Wilno	
	36. Wilno p.	Wilno — Troki, Oszmiana	Nowowilejka, Pohulanka
	37. Wołkowysk	Wołkowysk	
O. K. Nr. IV (w Łodzi)	38. Częstocgowa	Częstochowa, Włoszczowa	
	39. Końskie	Końskie, Opoczno	
	40. Kutno	Kutno, Łęczyca	
	41. Łask	Łask, Sieradz	
	42. Łódź m. I	m. Łódź	
	43. Łódź m. II		
	44. Łódź p.	p. Łódź, Brzeziny	Tomaszów Maz., Spała
	45. Piotrków	Piotrków	
	46. Radomsko	Radomsko	
	47. Skierniewice	Skierniewice, Łowicz, Rawa	Raducz
	48. Wieluń	Wieluń	
O. K. Nr. V (w Krakowie)	49. Bielsk Sl.	Bielsk, Cieszyn	
	50. Bochnia	Bochnia, Wieliczka	
	51. Dębica	Ropczyce, Pilzno, Mielec	Dębica
	52. Katowice	m. Katowice, p. Katowice	Mysłowice
	53 Kraków m.	m. Kraków	
	54. Kraków p.	p. Kraków, Myślenice	
	55. Królew. Huta	Królewska Huta, Świętochłowice	Wielkie Hajduki
	56. Jasło	Jasło, Gorlice	
	57. Miechów	Miechów, Olkusz	
	58. Nowy Sącz	N. Sącz, Grybów	
	59. Nowy Targ	N. Targ, Spiż-Orawa, Maków, Limanowa	Zakopane
	60. Pszczyna	Pszczyna, Rybnik	Żory
	61. Sosnowice	Będzin	
	62. Tarn. Góry	Tarnowskie Góry, Lubliniec	
	63. Tarnów	Tarnów, Dąbrowa, Brzesko	
	64. Wadowice	Wadowice, Chrzanów, Oświęcim	Szczakowa
	65. Zawiercie	Zawiercie	
	66. Żywiec	Żywiec, Biała	Rajcza

Okrąg wojsk.	REJONY P. K. U.	ZŁOŻONY Z POWIATÓW (siedziby powiatów, gdzie znajdują się kmdy garnizonów—tłustym drukiem)	Garnizony wojskowe poza siedzibami starostw
O. K. Nr. VI (we Lwowie)	67. Brzeżany	**Brzeżany**, Rohatyn, Podhajce	
	68. Buczacz	**Buczacz**, Tłumacz	
	69. Czortków	**Czortków**, Borszczów, **Zaleszczyki**, Kopyczyńce	
	70. Kalusz	**Kałusz**, Dolina	
	71. Kamionka Str.	**Kamionka Str.** Radziechów, **Brody**	
	72. Kołomyja I	**Kołomyja**, Horodenka	
	73. Kołomyja II	Peczeniżyn, Sniatyn, Kossów	
	74. Lwów m.	**m. Lwów**,	
	75. Lwów p.	p. Lwów, Bóbrka	
	76. Rawa-Ruska	**Rawa-Ruska**, Sokal, Żółkiew	
	77. Stanisławów	**Stanisławów**, Bohorodczany, Nadwórna	
	78. Tarnopol	**Tarnopol**, **Trembowla**, Skałat, Zbaraż	
	79. Złoczów	**Złoczów**, Zborów, Przemyślany,	
O. K. Nr. VII (w Poznaniu)	80. Gniezno	**Gniezno**, Września	
	81. Jarocin	**Jarocin**, Gostyń, **Koźmin**, **Krotoszyn**, **Rawicz**, **Pleszew**	
	82. Kalisz	**Kalisz**, Turek	
	83. Konin	**Konin**, Koło, Słupca	
	84. Kościan	**Kościan**, Śmigiel, **Leszno**, **Śrem**	
	85. Ostrów Wlkp.	**Ostrów Wlkp.**, Odolanów, Ostrzeszów, Kępno	
	86. Poznań m.	**m. Poznań**	
	87. Poznań p.	p. Poznań, Grodzisk Wlkp., Nowo-Tomyśl, Wolsztyn	Zbąszyń
	88. Szamotuły	**Szamotuły**, Międzychód, Oborniki, Czarnków	Biedrusko
O. K. Nr. VIII (w Toruniu)	89. Bydgoszcz	**Bydgoszcz**, Chodzież, Szubin, Sępolno, Wyrzysk	
	90. Grudziądz	**Grudziądz**, Świecie, **Brodnica**, Lubawa, Tuchola	Grupa
	91. Innowrocław	**Inowrocław**, Strzelno, Mogilno, Wągrowiec, Żnin	
	92. Kościerzyna	**Kościerzyna**, Kartuzy, Gdynia, Wejherowo	Puck, Wielki Klincz
	93. Starogard	**Starogard**, **Chojnice**, **Gniew**, Tczew	
	94. Toruń	**Toruń**, Wąbrzeżno, **Chełmno**, Rypin	
	95. Włocławek	**Włocławek**, Nieszawa, Lipno	

Okręg wojsk.	REJONY P. K. U.	ZŁOŻONY Z POWIATÓW (siedziby powiatów, gdzie znajdują się kmdy garnizonów—tłustym drukiem)	Garnizony wojskowe poza siedzibami starostw
O.K. Nr. IX w Brześciu n/B.	96. Baranowicze	Baranowicze, Nieśwież, Stołpce	Leśna
	97. Biała Podl.	Biała Podl., Włodawa	
	98. Bielsk Podl.	Bielsk Podlaski	
	99. Brześć n. B.	Brześć n. B., Kobryń, Prużana	Bereza Kartuska
	100. Łuków	Łuków, Radzyń	
	101. Łuniniec	Łuniniec, Kossów, Stolin	
	102. Pińsk	Pińsk, Drohiczyn	
	103 Siedlce	Siedlce, Konstantynów	
	104. Słonim	Słonim, Nowogródek	
O. K. Nr. X. w Przemyślu,	105. Gródek Jag.	Gródek Jag., Rudki, Mościska, Jaworów	
	106. Drohobycz	Drohobycz	
	107. Jarosław	Jarosław, Lubaczów	Radymno
	108. Kielce	Kielce	
	109. Łańcut	Łańcut, Przeworsk	Hruszów
	110. Nisko	Nisko, Tarnobrzeg	
	111. Ostrowiec	Opatów, Sandomierz	Staszów, Ostrowiec
	112. Pińczów	Pińczów, Jędrzejów, Stopnica	
	113. Przemyśl	Przemyśl, Brzozów, Dobromil	Żurawica
	114. Rzeszów	Rzeszów,	
	115. Sanok	Sanok, Krosno, Lisko	
	116. Sambor	Sambor, St. Sambor, Turka	
	117. Stryj	Stryj, Skole, Żydaczów	
	118. Wierzbnik	Wierzbnik	

6. Jednostki wojskowe.

Z punktu widzenia wyszkolenia sił zbrojnych i przygotowania do wojny całość sił zbrojnych podzielona jest na jednostki taktyczno-wojskowe. Ilość tych jednostek uzależniona jest od postulatów obrony państwa i zapotrzebowania mobilizacyjnego rezerwistów. Przez jednostkę wojskową rozumieć należy zasadniczo każdy zespół zorganizowany i uzbrojony niezależnie od jego przeznaczenia, użycia i stanu liczebnego, a więc zarówno drużynę jak i dywizję.

Zasadniczo rozróżniamy jednostki wielkie i małe. Małemi jednostkami nazywamy wszystkie jednostki poszczególnych broni i służb (pułki i zakłady). Wielkiemi jednostkami nazywamy jednostki złożone z małych jednostek rozmaitych broni i służb (brygady, dywizje).

Jednostkami broni nazywamy jednostki przeznaczone do bezpośredniej walki z nieprzyjacielem np. pułk piechoty. jednostkami służb nazywamy wszystkie jednostki przeznaczone do zaspa-

kajania wszelkich potrzeb wojska, niezbędnych do życia i walki np. szpitale, zakłady żywnościowe i t. p.

Każda mała jednostka broni lub służby składa się z kilku hierarchicznie mniejszych jednostek np. pułk piechoty z 3 baonów, bataljon z 4 kompanij, zakład amunicyjny składa się z warsztatów i składnicy, składnica amunicyjna składa się z szeregu magazynów i t. d.

Hierarchicznie najwyższe z pośród małych jednostek (np. pułki, samodzielne bataljony lub dywizjony) nazywamy formacjami.

Wszystkie formacje dzielimy na macierzyste i niemacierzyste. Formacjami macierzystemi nazywamy te formacje, do których wcielamy rekruta. Rekrut ten przez cały czas służby czynnej znajduje się w ich ewidencji. Do takich formacyj macierzystych należy pułk ułanów, baon administracyjny i t. p.

Jednostkami niemacierzystemi nazywamy wszystkie te jednostki, które rekruta nie otrzymują, lecz są uzupełniane w wyszkolony personel niezawodowy przez formacje macierzyste np. powiatowa komenda uzupełnień, zapas koni, szpital i t. p.

Z punktu widzenia administracji materjałowej i pieniężnej dzielimy wszystkie jednostki na administracyjne oraz administracyjnie przynależne lub przydzielone. Jednostkami administracyjnemi nazywamy te jednostki, które bezpośrednio od odnośnych władz terytorjalnych otrzymują pieniądze lub materjały niezbędne dla prowadzenia samodzielnej gospodarki wewnętrznej np. pułk artylerji, zbrojownia i t. p.

Jednostkami administracyjnie przynależnemi nazywamy takie jednostki, które nie otrzymują ani pieniędzy ani materjałów od władz terytorjalno-administracyjnych, lecz pod względem administracyjnym przydzielone są na stałe do innej jednostki np. P. K. U. do pułku piechoty.

Jednostkami administracyjnie przydzielonemi nazywamy takie jednostki, które czasowo przydzielone są do innej jednostki np. kompanja na asystencji w miejscowości, gdzie jest inny pułk, może czasowo być do niego gospodarczo przydzielona.

Na czele każdej jednostki stoi jej przełożony. Do zasadniczych uprawnień przełożonego należy: a) rozkazywanie i sprawdzanie stanu swej jednostki, b) prawo karania dyscyplinarnego, kwalifikowania podwładnych, udzielania pochwał, nagród i zezwoleń.

Zakres władzy przełożonego zależny jest od jego hierarchicznego stanowiska. Nazwy przełożonych jednostek zależne są od charakteru jednostki, na czele której dany przełożony stoi.

Przełożonych wielkich jednostek taktycznych oraz małych jednostek miacierzystych, które szkolą rekruta nazywamy — dowódcami. Przełożonych sprawujących władzę terytorjalną nad pewnym obszarem, garnizonem, obozem lub szkołą, więzieniem,

szpitalem nazywamy — komendantami. Przełożonych instytutów, zakładów, składnic nazywamy — kierownikami. Przełożonych sztabów i biur nazywamy — szefami. Bez względu jednak na nazwę, jaką dany przełożony nosi, uprawnienia jego pozostają zasadniczo te same.

Podległość jednostek wojskowych tworzy hierarchiczną drabinę, w której każda jednostka posiada jednego tylko bezpośredniego przełożonego. W czasie pokoju wszystkie jednostki wojskowe podlegają jedynie ministrowi, który w swym ręku skupia całość rozkazodawstwa i władzy w stosunku do wszystkich jednostek sił zbrojnych. Ponieważ nie mógłby on bezpośrednio sprawować swej władzy nad wszystkiemi jednostkami, więc przekazuje ją władzom terytorjalno-okręgowym, t. j. dowódcom okręgów.

Wszystkie jednostki rozlokowane na terenie okręgu pod względem mobilizacji, uzupełniania i kontroli stanów liczebnych, jak również pod względem administracji i zaopatrzenia materjalnego, bezpieczeństwa, porządku, zakwaterowania i wszelkich spraw lokalno - garnizonowych, podporządkowane są dowódcom O. K.

Natomiast pod względem organizacji, wyszkolenia i spraw personalnych, niezastrzeżonych ustawami i rozporządzeniami dla dowódcy O. K., każda jednostka podlega jedynie swemu wyższemu organizacyjnemu przełożonemu, a więc:

a) formacje centralne, t. j. służące dla całości wojska, jak zakłady i szkoły centralne oraz pułki broni takich, jak czołgi, czy lotnictwo, które nie posiadają swego organizacyjnego przełożonego w osobie okręgowego szefa broni czy służby, podlegają wprost ministrowi (I. lub II. wiceministrowi), a sprawy ich referowane są przez właściwych szefów departamentów, do których winny zwracać się we wszystkich sprawach, nie podlegających kompetencji władz terytorjalnych,

b) formacje, wchodzące w skład dywizyj (lub brygad), oraz pułki t. zw. eksterytorjalne t. j. położone na terenie innego O. K. niż ich hierarchiczni przełożeni, podlegają we wszystkich wyżej wymienionych sprawach wyłącznie swym organizacyjnym przełożonym t. j. dowódcom brygad lub dywizyj i przez nich temu dowódcy O. K., na terenie których znajduje się ich bezpośredni przełożony,

c) formacje pozadywizyjne (np. pułk artylerji ciężkiej) oraz terytorjalne (zakłady okręgowe i garnizonowe) podlegają tym dowódcom O. K., na terenie których się znajdują, bądź bezpośrednio (np. komendanci garnizonów, P. K. U.), bądź za pośrednictwem okręgowych szefów (np. szpitale, zakłady mundurowe).

Co do podziału wewnętrznego jednostek, to wielkie jednostki składają się z 3 elementów: a) dowództwa, t. j. dowódcy i jego sztabu, jako bezpośredniego organu pracy, b) broni, t. j. do-

wództw poszczególnych broni oraz bezpośrednio im podległych formacyj tych broni, c) służb, t. j. szefostw poszczególnych służb, jako organów kierowniczych oraz zakładów t. j. organów wykonawczych tych służb.

Małe jednostki składają się również z dowództw t. j. dowódcy i jego bezpośredniego organu pracy, oraz pewnej ilości oddziałów podzielonych na pododdziały. Ponadto w skład małej jednostki macierzystej wchodzi kwatermistrzowstwo i ewentualnie kadra jednostki zapasowej (składnica wojenna). W formacjach broni, oraz formacjach szkolnych służb, oddziały nazywamy bataljonami lub dywizjonami, a pododdziały — kompanjami, szwadronami, baterjami, eskadrami, kolumnami. W formacjach nieszkolących, lecz zaopatrujących nazywamy oddziały wytwórniami, lub warsztatami oraz składnicami, a pododdziały — magazynami lub poszczególnemi warsztatami.

7. Wielkie jednostki wojskowe. Dywizje.

Wielkiemi jednostkami nazywamy wszelkie jednostki wojskowe, złożone z formacyj rozmaitych broni i służb. Wielkiemi jednostkami są więc zarówno dywizje, jak korpusy lub grupy operacyjne, armje, czy grupy armij.

W czasie pokoju we wszystkich państwach istnieją zasadniczo jedynie dywizje (w niektórych państwach ponadto korpusy lub armje) oraz samodzielne brygady. Brygada zajmuje właściwie stanowisko pośrednie pomiędzy wielką, a małą jednostką. Samodzielne brygady kawalerji złożone z pułków kawalerji, artylerji konnej, samochodów pancernych i t. p. właściwie są dywizjami o nieco mniejszym składzie, podobnie jak t. zw. brygady mieszane w Austrji i na Węgrzech składające się z 2 pułków piechoty i szeregu jednostek innych broni. Brygadą we właściwem znaczeniu jest u nas niesamodzielna brygada kawalerji, jako związek dwóch formacyj tej samej broni.

Rozróżniamy zasadniczo 3 rodzaje dywizyj: a) dywizje piechoty, b) dywizje kawalerji, c) dywizje lotnicze;

do a) dywizje piechoty, zwane w niektórych państwach (Holandja) linjowemi, które w większości państw w czasie pokoju znajdują się w stanie szkieletowym, składają się jedynie z dowództwa, oraz 3 pułków piechoty i 1 — 2 pułków artylerji o 3 — 5 dywizjonach. W czasie wojny otrzymują one wszystkie inne bronie: 1 — 2 szwadrony kawalerji, 1 — 2 kompanje saperów, kompanję łączności, eskadrę obserwacyjną, kompanję balonową i t. d. W niektórych państwach (Rosja, Niemcy) elementy te już w czasie pokoju wchodzą w skład dywizji,

do b) dywizje kawalerji, zwane w niektórych państwach (Holandja) lekkiemi, składają się przeważnie z dowództwa dywizji oraz 3 brygad 2-u pułkowych kawalerji, dywizjonu lub pułku artylerji konnej, 1 — 2 baonów strzelców lub strzelców-cyklistów, dy-

SKŁAD WYŻSZYCH JEDNOSTEK WOJSKOWYCH:

Jednostka	Dywizja piechoty															Bryg. piech.			Dywizja kaw.								Bryg. kawal.				Dyw. lotn.				Bryg. art.		Bryg. inż.		Bryg. lotn.		
PAŃSTWO	Dow. dyw.	Dow. bryg.	Pułk. p.	Szw. kaw.	Pułk art.	Dyon art.	Bat art.	Baon sap.	Komp. sap.	Komp. łącz.	Komp. tab.	Komp. sam.	Komp. san.	Komp. adm.	Pułk. art.	Dow. bryg.	Pułk p.	Baon cykl.	Dow. dyw.	Dow. bryg.	Pułk kaw.	Szw. łącz.	Szw. pion.	D-n sam. panc.	Pułk art.	Dyon art.	Dow. bryg.	Pułk. kaw.	Dyon art.	Szw. pion.	Dow. bryg.	Pułk. lotn.	Pułk balon.	Pułk przeciwl.	Dow. bryg.	Pułk art.	Dow. bryg.	Pułków inż.	Dow. bryg.	Pułk. lotn.	Pułk. art. pol.
Belgja	1	1	3	—	1	—	1	—	1	1	b-n ckm.			—	—	—	—	—	1	2	6	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	1	2	—	—	—
Jugosławia	1	2	4	—	2	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	1	2	1	1	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Czechosłowacja	1	2	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—
Rumunja	1	1	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1	3	6	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	2	—	—	—
Hiszpanja	dywizja jest jednostką terytorjalną															1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—
Polska	1	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	6	—	1	1	—	2	1	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Włochy	dywizja jest jednostką terytorjalną															1	2	—	=	—	—	—	—	—	—	—	1	4	—	—	2	4	—	—	—	—	—	—	1	2	—
Francja	1	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	6	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2	4	1	1	—	—	1	2	1	2	1
Anglja	dywizja jest jednostką terytorjalną															—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	dyw. teryt.				—	—	—	—	—	—	—
Niemcy	1	—	3	—	1	—	—	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	1	—	6	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rosja	1	—	3	4	—	2	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	3	6	1	1	—	—	1	1	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

wizjonu samochodów pancernych oraz niektórych innych jednostek. Dywizje te jako będące w stanie większego pogotowia mają zwykle większą ilość jednostek, aniżeli dywizje piechoty. W chwili mobilizacji otrzymują one jedynie jednostki służb i taborów i — wyruszają w pole,

do c) dywizje lotnicze albo powietrzne, istniejące w czasie pokoju jedynie we Francji i we Włoszech, składają się z pewnej ilości pułków lotniczych, bataljonów balonowych i artylerji przeciwlotniczej.

W niektórych państwach mniejsze liczebnie dywizje kawalerji i lotnicze nazywają się brygadami, niezależnie od brygad we właściwem tego słowa znaczeniu, złożonych z kilku pułków tej samej broni. W Belgji istnieje ponadto „dywizja" artylerji złożona z 5 pułków artylerji.

Poza dywizjami (i brygadami) w niektórych państwach istnieją jeszcze korpusy (w Rosji korpusy piechoty i kawalerji) lub armje (w Jugosławji). Korpusy składają się z 2 — 3 dywizyj, armje w Jugosławji z 4-ch dywizyj. W większości państw po wojnie światowej korpusy zostały zniesione zarówno w czasie pokoju, jak i na wypadek wojny. W razie jednak skupienia większej ilości dywizyj w jednej armji, niektóre z państw przewidują tworzenie grup operacyjnych odpowiadających korpusom, które jednak różnią się tem, że nie są stałemi związkami organizacyjnemi o określonej ilości dywizyj, lecz tworzone są doraźnie dla pewnego określonego zadania operacyjnego, po wykonaniu którego znikają. W rozmaitych państwach w Europie w czasie pokoju istnieją następujące jednostki samodzielne:

PAŃSTWO	Armje	Korpusy		Dywizje				Brygady				
		Piech.	Kaw.	Piech.	Kaw.	Art.	Lotn.	Piech.	Kaw.	Art.	Inż.	Lotn.
Rosja	—	21	3	63	12	—	—	—	7	—	—	—
Niemcy	—	—	—	7	3	—	—	—	—	—	—	—
Anglja	—	—	—	4	—	—	4	52	2	—	—	—
Francja	—	16	—	32	5	—	2	—	—	—	2	4
Włochy	—	10	—	30	—	—	1	—	6	—	—	—
Polska	—	—	—	30	4	—	—	—	6	—	—	—
Hiszpanja	—	8	—	16	—	—	—	2	5	—	—	—
Rumunja	—	8	—	23	2	—	—	1	—	—	2	—
Czechosłowacja	—	—	—	12	—	—	—	2	3	2	—	—
Jugosławja	4	—	—	16	2	—	—	—	—	—	—	—
Belgja	—	4	—	8	1	1	—	—	—	—	—	—

W Polsce posiadamy 30 dywizyj piechoty, 4 dywizje kawalerji i 6 samodzielnych brygad kawalerji, a mianowicie:

1 dyw. piech. — Wilno	4 dyw. piech. — Toruń
2 „ — Kielce	5 „ — Lwów
3 „ — Zamość	6 „ — Kraków

7 dyw. piech.— Częstochowa
8 „ — Modlin
9 „ — Siedlce
10 „ — Łódź
11 „ — Stanisławów
12 „ — Tarnopol
13 „ — Równe
14 „ — Poznań
15 „ — Bydgoszcz
16 „ — Grudziądz
17 „ — Gniezno
18 „ — Łomża
19 „ — Wilno
20 „ — Słonim
21 (1 dyw. strz. gór.) — Biała — Bielsko
22 (2 dyw. strz. gór.)—Przemyśl
23 dyw. piech — Katowice
24 „ — Jarosław
25 dyw. piech. — Kalisz
26 „ — Skierniewice
27 „ — Kowel
28 „ — Warszawa
29 „ — Grodno
30 „ — Kobryń
1 dyw. kaw. — Białystok
2 „ — Warszawa
3 „ — Poznań
4 „ — Lwów
2 sam. bryg. kaw.— Równe
3 „ „ „ — Wilno
5 „ „ „ — Kraków
6 „ „ „ — Stanisławów
8 sam. bryg. kaw. — Starogard
9 sam. bryg. kaw. — Baranowicze

8. Wyższe dowództwa.

We wszystkich państwach każda wielka jednostka składa się z dowództwa tej jednostki t. j. wyższego dowództwa, oraz broni i służb.

Wyższem dowództwem nazywamy jednak nie tylko dowództwo wielkiej jednostki, ale również wszelkie władze wyższe terytorjalne i centralne, które zorganizowane są na wzór dowództwa wielkiej jednostki.

Skutkiem tego do wyższych dowództw zaliczamy:

a) najwyższe władze wojskowe, czyli centralne omówione wyżej, b) dowództwa terytorjalne t. j. okręgowe władze terytorjalne, c) dowództwa taktyczne wielkich jednostek.

Wszystkie wyższe dowództwa są w większości państw zorganizowane zasadniczo jednakowo. W tej grupie państw, w której istnieje podział wojska według rodzajów broni i służb, dowództwa składają się z dowódcy i jego sztabu. Pozatem wyżsi dowódcy mają w swej dyspozycji doradców fachowych w postaci dowódców i szefów poszczególnych broni i służb. Nie są oni referentami dowódcy, gdyż jedynym jego referentem jest szef sztabu, ale doradcami fachowymi, którzy mogą być przez dowódcę w każdej chwili wezwani do wypowiedzenia swej opinji fachowej, pozatem wszystkie swoje sprawy przekładają dowódcy przez jego sztab.

W czasie wojny dowódcy broni i szefowie służb zawsze powinni znajdować się w pobliżu dowódcy i z tego powodu z reguły

kwaterują w rejonie postoju wyższego dowódcy. Z tego powodu pod względem dyzlokacyjnym i administracyjnym łącznie z wyższem dowództwem tworzą jednostkę administracyjną, zwaną kwaterą główną danej wielkiej jednostki. Kwatera główna jest to jednak pojęcie czysto administracyjno-dyzlokacyjne, a nie organizacyjne, gdyż dowódcy broni i służb, jako bezpośredni przełożeni wszystkich jednostek danej broni czy służby, nie mogą wchodzić w skład wyższego dowództwa, lecz tworzą odrębne, samodzielne jednostki organizacyjne, podporządkowane danemu wyższemu dowódcy.

W czasie pokoju doradcy fachowi istnieją w tym charakterze jedynie we władzach terytorjalnych (okręgach), natomiast we władzach centralnych wchodzą oni w skład ministerstwa i z tego powodu są tylko referentami ministra, a nie dowódcami w stosunku do jednostek centralnych danej broni, czy służby. W dowództwach taktycznych (dywizyj i brygad) w czasie pokoju zasadniczo niema doradców fachowych tam, gdzie wielkie jednostki są w stanie szkieletowym i gdzie dowódcy ci nie mają żadnej władzy administracyjnej w stosunku do podległych sobie jednostek. To też dowództwa wielkich jednostek składają się tu wyłącznie z dowódców i ich sztabów.

Sztab jest bezpośrednim organem pracy dowódcy. Zadaniem jego jest przygotowanie elementów do decyzji dowódcy, zredagowanie jej w formie rozkazu lub instrukcji oraz zapewnienie jej dostarczenia i wykonania przez jednostki podwładne.

Sztab zawsze działa bezimiennie, nie występując nigdy nazewnątrz, jako odrębny organ władzy i wszystko, co czyni, robi w imieniu i z rozkazu dowódcy.

Na czele sztabu stoi szef sztabu, który kieruje pracą sztabu i jest za nią wyłącznie wobec dowódcy odpowiedzialny. Nazewnątrz występuje zawsze w imieniu dowódcy, a rozkaz przez niego podpisany z rozkazu dowódcy musi być wykonany w ten sam sposób, jak rozkaz dowódcy. Nie może on jednak nigdy podpisywać rozkazów zasadniczych, pociągających za sobą wydatek ze skarbu państwa, lub zawierających nagany, lub pochwały dowódcy.

Sztaby dowództw taktycznych zorganizowane są wewnętrznie jednakowo. W większości państw składają się one z 4-ch oddziałów, tych samych, z których składa się u nas sztab generalny.

Sztaby władz terytorjalnych i centralnych są zorganizowane nieco inaczej ze względu na odmienny rodzaj pracy.

We władzach centralnych (ministerstwie) sztab zastępują u nas biura: ógólno-organizacyjne, ogólno-administracyjne i personalne.

We władzach terytorjalnych sztab składa się obecnie u nas z dwóch oddziałów: ogólnego i wyszkolenia.

Pozatem wyższe władze terytorjalne i centralne posiadają fachowych doradców, którzy swe sprawy referują swoim dowódcom za pośrednictwem ich sztabów. Organizacja nasza opiera się na zasadzie podporządkowania służb — dowództwu. W niektórych państwach służby są automatyczne, t. j. podlegają jedynie dowódcom, którym bezpośrednio sprawy referują. W tych warunkach działalność poszczególnych służb nie jest przez nikogo koordynowana, oraz panuje rozbieżność a nawet i chaos pomiędzy zarządzeniami poszczególnych szefów. Dlatego też, zwłaszcza po wojnie, przyjęła się zasada podporządkowania służb dowództwu i referowania spraw przez sztab, który po przepracowaniu ich z punktu widzenia ogólnego, przedkłada dowódcy w formie rozkazu, zredagowanego przez sztab.

Oficerowie sztabów w niektórych państwach tworzą odrębny korpus oficerów sztabu generalnego. Ponieważ stwarzało to z nich zasiedziałych po kancelarjach oficerów. nie znających życia formacyj linjowych, przeto z nielicznemi wyjątkami państwa europejskie zarzuciły (prócz Hiszpanji, Portugalji, Szwecji, Norwegji, Czechosłowacji), tę formę organizacji, używając do służby sztabu generalnego oficerów linjowych, po uzyskaniu przez nich dyplomu wyższej szkoły wojennej, która przygotowuje ich na przyszłych oficerów sztabu generalnego. Oficerowie ci pełnią kolejno służbę w sztabie i linji.

9. Bronie.

Broniami nazywamy zespół jednostek wojskowych, przeznaczonych do bezpośredniej walki orężnej z wrogiem. O przynależności do broni decyduje więc przeznaczenie wojenne całej danej jednostki wojskowej bez względu na charakter czynności poszczególnego oddziału tej jednostki lub poszczególnego jej członka. Do broni należy więc zarówno kucharz w kompanji piechoty, jak jej tabor, gdyż wszyscy żołnierze piechoty są wyszkoleni i przeznaczeni do walki bezpośredniej, a jedynie chwilowo pełnią funkcję nielinjową.

W większości państw europejskich rozróżnia się dzisiaj 5 zasadniczych rodzajów broni, a mianowicie: a) piechotę, b) kawalerję, c) artylerję, d) inżynierję, e) aeronautykę.

Piechota ruchem i ogniem niszczy żywą siłę nieprzyjaciela, zdobywa teren, umacnia go i broni, dokonywując przeciwnatarć lub ścigając cofającego się nieprzyjaciela.

W walce tej wspierana jest potężnym ogniem artylerji, która osłania natarcie lub odwrót piechoty, niszczy umocnienia i przeszkody nieprzyjacielskie, zagradza mu drogę odwrotu, nęka go w chwili natarcia, ściga ogniem cofającego się nieprzyjaciela i zwalcza artylerję nieprzyjacielską.

Równolegle z artylerją wspiera walkę piechoty, inżynierja, która przy pomocy różnorodnych swych środków technicznych ułatwia przeprawy, marsze i manewry piechoty, współdziała w umocnieniu terenu, utrzymaniu łączności i komunikacji i bierze udział w walce przy pomocy specjalnych środków minerskich.

Kawalerja i aeronautyka współdziałają z piechotą, rozpoznając nieprzyjaciela, ubezpieczając przed niespodziewanem natarciem oraz samodzielnie walcząc z kawalerją i aeronautyką nieprzyjacielską.

Wojna współczesna wymaga współdziałania wszystkich broni niezależnie od coraz większej specjalizacji samej piechoty, która dziś posiada coraz więcej odpowiedników wszystkich tych broni w postaci drobnych jednostek: konnych zwiadów, artylerji piechoty, pionierów, łączności, obrony przeciwlotniczej i t. p. Nie wszystkie jednak środki walki mogą się pomieścić w ramach formacyj piechoty: dlatego coraz bardziej mnożą się różne formacje specjalne, obok istniejących już broni, w postaci: czołgów, samochodów i pociągów pancernych, obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, balonów i t. p. Wszystkie te formacje nie tworzą jednak odrębnych rodzajów broni, lecz powszechnie przydzielane są jako specjalne gatunki formacyj do jednej z istniejących broni. To też każda broń dzieli się jeszcze na szereg gatunków formacyj.

W piechocie więc obok pułków piechoty (zwanej dawniej linjową) rozróżniamy szereg formacyj specjalnych: lekkie bataljony strzelców lub cyklistów, przeznaczone bądź do walki górskiej, bądź do współdziałania z wielkiemi jednostkami kawalerji, ciężkie formacje karabinów maszynowych przeznaczone do walki pozycyjnej, formacje forteczne, wartownicze, etapowe i t. p. Do piechoty również w większości państw zaliczane są czołgi, jako jednostki „piechoty opancerzonej".

W kawalerji obok pułków kawalerji samodzielnej (zwanej dawniej linjową), rozróżniamy kawalerję dywizyjną, t. j. organicznie przynależną do wielkich jednostek piechoty i kawalerję etapową, wystawianą zwykle jedynie w czasie wojny. Do kawalerji również w większości państw zaliczane są formacje samochodów pancernych, jako przeważnie współdziałające z kawalerją. Czasem zaliczane są do niej specjalne formacje remontowe, tabory konne, a nawet strzelcy piesi przeznaczeni do współdziałania z kawalerją, oraz strzelcy-cykliści.

W artylerji rozróżniamy dziś cały szereg formacyj specjalnych, obok bowiem pułków artylerji dywizyjnej lekkiej, a czasem i ciężkiej, mamy artylerję dyspozycyjną: ciężką i najcięższą, formacje konne, forteczne, nadbrzeżne, przeciwlotnicze, pomiarowe, górskie i t. p. Do artylerji również powszechnie zaliczane są formacje chemiczne, a także formacje pociągów pancernych, czasem balony, reflektory, tabory konne i samochodowe.

W inżynierji rozróżniamy formacje saperów (minerów), pontonierów, saperów kolejowych, elektrotechniczne (maszynowe), telegraficzne, radjotelegraficzne, łączności. Czasem do formacyj inżynierji zaliczane są formacje reflektorów, balonów, broni pancernej, chemicznej, a nawet marynarki śródlądowej.

W aeronautyce prócz formacyj lotniczych: myśliwskich, obserwacyjnych i bombardujących, rozróżniamy formacje balonowe i balonów zaporowych oraz formacje meteorologiczne. Czasem do aeronautyki zaliczana jest artylerja przeciwlotnicza oraz reflektory.

Wszystkie formacje specjalne w większości państw należą do jednej z wyżej wymienionych 5 broni zasadniczych; niektóre państwa jednak wyłączają pewne formacje z tych broni i tworzą z nich odrębny rodzaj służby np. łączności w Ameryce i Anglji, formacje komunikacyjne w Niemczech, czołgi w Anglji, tabory we Francji i t. p.

Wzajemny stosunek liczebny poszczególnych broni, zależny jest w znacznym stopniu od struktury gospodarczej państwa oraz jego warunków obronnych. Państwa przemysłowe o małym odcinku obronnym, mogą posiadać dużo artylerji i inżynierji, państwa rolnicze i posiadające rozległe obszary graniczne muszą posiadać więcej kawalerji. We wszystkich jednak państwach piechota stanowi około 50% ogólnego stanu wojska.

Procentowy stosunek poszczególnych rodzajów broni w niektórych państwach przedstawia następująca tablica:

PAŃSTWO	Piechota	Kawalerja	Artylerja	Inżynierja	Aeronautyka	Służby (tabory i t. d.)
Niemcy . . .	53%	16%	12%	5%	—	14%
Anglja. . . .	45%	5%	15%	6%	21%	8%
Francja . . .	52%	9%	22%	6%	8%	3%
Włochy . . .	46%	4%	23%	7%	10%	8%
Polska . . .	52%	13%	18%	9%	3%	5%
Hiszpanja . .	54%	8%	18%	9%	0,5%	10,5%

Jak z tej tablicy wynika, wydatne redukcje służb odbiły się na wzajemnym stosunku poszczególnych broni. O ile chodzi o nasze państwo, to mamy dość dużo inżynierji w stosunku do innych państw, niewiele natomiast lotnictwa. Wyższy stosunkowo odsetek kawalerji uzasadniony jest naszem położeniem geograficzno-strategicznem.

10. Piechota.

Piechota jest przodującą bronią wśród broni głównych. Jej przypada w udziale największy honor żołnierski — zaszczyt wywalczenia zwycięstwa. (Reg. piech.). Jakkolwiek w wojnie no-

woczesnej niezbędny jest udział wszystkich broni, to jednak, gdy którejś z tych broni zabraknie, można zawsze znaleźć wyjście z sytuacji; natomiast prowadzenie wojny bez piechoty jest niemożliwe. To też piechota słusznie nosi dumną nazwę — królowej broni.

Piechota dzieli się wewnętrznie na cały szereg gatunków formacyj piechoty. Oprócz więc formacyj piechoty (zwanej dawniej linjową), rozróżniamy cały szereg formacyj specjalnych, a mianowicie: a) piechotę górską, b) strzelców i strzelców-cyklistów (do walki górskiej i współdziałania z kawalerją, c) formacje karabinów maszynowych (do walki pozycyjnej), d) piechotę forteczną (dla obsady obszarów warownych), e) piechotę wartowniczą i etapową (tylko w czasie wojny), wreszcie w większości państw do piechoty należą czołgi, jako piechota opancerzona.

Liczebnie piechota we wszystkich państwach stanowi ponad 50% ogółu wojska. Ilość pułków piechoty we wszystkich państwach jest dość znaczna, jak to przedstawia poniższa tablica:

Ilość formacyj piechoty.

PAŃSTWO	Piechota		Piech. górska		Strzelcy		Kar. masz.		Cykliści			Czołgi	
	pułki	baony	pułki	baony	pułki	baony	pułki	baony	pułki	baony	komp.	pułki	baony
Rosja	189	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Niemcy	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anglja	—	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Francja	93	—	—	—	—	21	—	13	—	5	—	9	—
Włochy	90	—	9	—	—	—	—	—	12	—	—	1	—
Polska	84	—	6	—	—	2	—	2	—	—	—	1	—
Hiszpanja	72	—	—	—	—	12	—	—	—	—		1	—
Rumunja	72	—	2	—	—	12	—	—	—	—	—	1	—
Czechosłowacja	52	—	4	—	—	—		—	—	—	—	1	—
Jugosławja	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgja	24	—	—	—		—	—	8	1	—	—	—	1

Pułki piechoty składają się przeważnie z 3 baonów, chociaż niektóre państwa (Rosja, Niemcy, a ostatnio i Francja) wracają do składu 4-o bataljonowego. Inne znowu państwa (Włochy, Rumunja, Hiszpanja), nie mogąc utrzymać tak wysokich stanów, redukują pułki do 2-ch, a czasem nawet do jednego bataljonu.

Bataljony piechoty składają się przeważnie z 4-ch kompanij (w tem 1 komp. k. m.); niektóre tylko państwa mają dotąd po jednej pułkowej kompanji k. m.

Pozatem w skład pułków wchodzą różne drobne jednostki, jak kompanje (baterje) broni towarzyszącej lub artylerji piechoty (w Niemczech, Rosji, Hiszpanji), plutony konnych wywiadowców (Rosja, Szwecja), plutony pionierów i łączności (Rosja,

Polska, Czechosłowacja), plutony chemiczne (Rosja), plutony sanitarne (Szwecja).

W wielu państwach te wszystkie drobne plutony zgrupowane są w kompanje pozalinjowe (hors rang), np. we Francji, Rumunji, Czechosłowacji.

Zasadniczo wszędzie pułk piechoty składa się z: a) dowództwa pułku t. j. dowódcy i jego drużyny, b) kadry zapasowej (u nas kwatermistrzowstwa), c) oddziałów (baonów) i pododdziałów (kompanij).

Pułki wzgl. bataljony strzelców lub piechoty górskiej, mają przeważnie identyczną organizację, jak pułki piechoty linjowej.

Bataljony karabinów maszynowych tem się różnią, że składają się z 3 kompanij k. m. i z 1 kompanji strzeleckiej.

Pułki czołgów mają przeważnie po 3 baony, złożone z 3 kompanij, oraz są zaopatrzone w warsztaty pułkowe.

Skład pułków piechoty w rozmaitych państwach przedstawia się, jak następuje:

Skład wewnętrzny pułku piechoty.

PAŃSTWO	dowództwo	baony	komp. strzel.	komp. c. k. m.	komp. broni tow.	komp. pozalinj.	plut. wywiad.	plut. łączności	plut. pionierów	plut. chemiczny	plut. sanit.	kadra zapasowa
Rosja	1	4	12	4	1	—	1	1	1	1	—	—
Niemcy	1	4	12	4	2	—	—	—	—	—	—	—
Anglja	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Francja	1	3	9	3	—	1	—	—	—	—	—	—
Włochy	1	2	6	2	—	—	—	—	—	—	—	1
Polska	1	3	9	3	—	—	—	1	1	—	—	—
Hiszpanja	1	1—3	3—9	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Rumunja	1	2—3	6—9	1	—	1	—	—	—	—	—	1
Czechosłowacja	1	3	9	3	—	1	—	1		—	—	1
Jugosławja	1	3	9	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgja	1	3	9	3	—	1	—	—	—	—	—	—
Szwecja	1	3	12	1	1	1	1	1	1	—	1	—

W tych państwach, w których niema odrębnej kadry, tam jest ona częścią składową d-twa pułku.

Stan liczebny pułku wynosi przeciętnie od 1.000 — 2.500 ludzi. W większości państw rozróżnia się pułki o stanach wzmocnionych i stanach normalnych. W niektórych państwach istnieją pułki o stanach zredukowanych.

Stan liczebny kompanji waha się od 100 — 180 szereg.

W Polsce piechota składa się z: a) 84 pułków piechoty, b) 6 pułków strzelców podhalańskich (górskich), c) 2 baonów strzelców, d) 2 baonów c. k. m., e) 1 baonu manewrowego, f) 1 pułku czołgów.

Pułk piechoty ma 2 — 3 baony po 4 kompanje. Pułk strzel ców podhalańskich jest zorganizowany tak samo, jak pułk pie-

choty. Baony strzelców i baon manewrowy mają po 3 kompanje strzeleckie i 1 kompanję k. m. Baony c. k. m. mają po 3 kompanje k. m. i po 1 kompanji strzeleckiej. Pułk czołgów ma 3 baony po 3 kompanje.

Prócz powyższych jednostek macierzystych piechota posiada jednostki niemacierzyste, a mianowicie: oficerską szkołę piechoty, centralną szkołę strzelecką, 6 szkół podchorążych rezerwy piechoty i szkołę podoficerów zawodowych. Ponadto do formacyj uzupełniających przez piechotę należy 30 dowództw dywizyj piechoty.

Dyzlokacja jednostek piechoty przedstawia się, jak następuje:

1 p. p. Leg.	— Wilno	35 p. p.	— Brześć n/B
2 " "	— Pińczów-Staszów	36 "	— Warszawa
3 " "	— Jarosław	37 "	— Kutno
4 " "	— Kielce	38 "	— Przemyśl
5 " "	— Wilno	39 "	— Jarosław-Lubaczów
6 " "	— Wilno	40 "	— Lwów
7 " "	— Chełm	41 "	— Suwałki
8 " "	— Lublin	42 "	— Dubno
9 " "	— Zamość	44 "	— Równe
10 p. p.	— Łowicz	45 "	— Równe
11 "	— Góry Tarnowskie	48 "	— Stanisławów
12 "	— Wadowice	49 "	— Kołomyja
13 "	— Pułtusk	50 "	— Kowel
14 "	— Włocławek	51 "	— Brzeżany
15 "	— Dęblin	52 "	— Złoczów
16 "	— Tarnów	53 "	— Stryj
17 "	— Rzeszów	54 "	— Tarnopol
18 "	— Skierniewice	55 "	— Leszno
19 "	— Lwów	56 "	— Krotoszyn
20 "	— Kraków	57 "	— Poznań
21 "	— Warszawa	58 "	— Poznań
22 "	— Siedlce	59 "	— Inowrocław
23 "	— Włodzimierz	60 "	— Ostrów Wlkp.
24 "	— Łuck	61 "	— Bydgoszcz
25 "	— Piotrków	62 "	— Bydgoszcz
26 "	— Lwów	63 "	— Toruń
27 "	— Częstochowa	64 "	— Grudziądz
28 "	— Łódź	65 "	— Grudziądz
29 "	— Kalisz	66 "	— Chełmno
30 "	— Warszawa	67 "	— Brodnica
31 "	— Łódź	68 "	— Września
32 "	— Modlin	69 "	— Gniezno
33 "	— Łomża	70 "	— Pleszew
34 "	— Biała-Podlaska	71 "	— Zambrów
		72 "	— Radom

73 p. p.	— Katowice	1 b. c. k. m.	— Biedrusko
74 „	— Lubliniec	2 „	— Różan
75 „	— Królewska Huta	1 p. czołg.	— Żórawica
76 „	— Grodno	baon man.	— Rembertów
77 „	— Lida	of. szkoła piechoty	— Ostrów Mazowiecki
78 „	— Baranowicze	centr. szkoła strzelecka	— Toruń
79 „	— Słonim	szkoła podofic. zaw piech.	— Grudziądz
80 „	— Słonim	szkoła podch. rezerwy Nr. 1	— Ostrów Maz.
81 „	— Grodno	szkoła podch. rezerwy piech. Nr. 5.	— Kraków
82 „	— Brześć n/B	szkoła podch. rez. piechoty Nr. 1.	— Zaleszczyki
83 „	— Kobryń	szkoła podch. rez. piechoty Nr. 7.	— Śrem
84 „	— Pińsk	szkoła podch. rez. piechoty Nr. 9.	— Bereza Kartuska
85 „	— Nowowilejka	szkoła podch. rez. piechoty Nr. 10	— Gródek Jagielloński
86 „	— Mołodeczno		
1 p. s. p.	— Nowy Sącz		
2 „	— Sanok		
3 „	— Bielsko-Biała		
4 „	— Cieszyn		
5 „	— Przemyśl		
6 „	— Stryj		
1 b. strz.	— Chojnice		
2 „	— Starogard		

II. Kawalerja.

Kawalerja, obok piechoty, jest jedyną bronią, która może operować zupełnie samodzielnie. Kawalerja jest bronią niespodziewanych, a potężnych ciosów, której używa się do natarcia na najczulsze punkty nieprzyjaciela t. j. na skrzydła, lub tyły.

Kawalerja podobnie, jak piechota składa się z szeregu gatunków formacyj kawalerji. Obok farmacyj kawalerji samodzielnej, czyli strategicznej, połączonej w wielkie jednostki kawaleryjskie, które mogą działać niezależnie od działań wielkich jednostek piechoty, rozróżniamy jeszcze: a) kawalerję dywizyjną, która stanowi integralną część wielkich jednostek piechoty; b) kawalerję etapową, złożoną ze starszych roczników rezerwy kawalerji i przeznaczoną w czasie wojny do ochrony tyłów.

Pozatem w wielu państwach do kawalerji zaliczają: c) kawalerję remontową, czyli zapasy koni lub szwadrony remontów; d) samochody pancerne, jako kawalerję opancerzoną, wreszcie e) tabory.

Liczebność kawalerji w różnych państwach jest dość rozmaita. Państwa wschodnio-europejskie, rozporządzające rozległemi płaszczyznami, nadającemi się do wielkich zagonów kawaleryjskich, mają jej znacznie więcej (do 16% ogółu wojska): państwa zachodnio-europejskie, zmuszone do prowadzenia wojny

na wąskich frontach lub południowo-europejskie posiadające tereny górzyste, mają jej znacznie mniej (około 7%). Ilość pułków kawalerji w poszczególnych państwach Europy przedstawi poniższa tablica:

Ilość formacyj kawalerji.

PAŃSTWO	pułki kaw. samodzielnej	Kawalerja dywizyjna			Kawalerja remontowa		Samoch. panc.	
		pułki	dyony	szwadr.	dyony	szwadr.	dyony	szwadr.
Rosja	96	—	—	50	—	—	8	—
Niemcy	18	—	—	21	—	—	—	—
Angja	22	—	32	—	—	—	—	—
Francja	44	—	—	—	17	—	—	18
Włochy	12	—	—	—	—	4	—	—
Polska	40	—	—	—	—	—	—	—
Hiszpanja	27	—	3	—	—	—	—	—
Rumunja	12	7	—	—	—	—	—	—
Czechosłowacja . .	—	10	—	—	—	—	1	—
Jugosławja	—	7	—	—	—	—	—	—
Belgja	5	4	—	—	—	—	5	—
Holandja	—	2	—	—	—	—	—	—

Niektóre państwa nie mają wcale kawalerji samodzielnej, tylko — dywizyjną. Inne, naodwrót, w czasie pokoju nie mają kawalerji dywizyjnej. Żadne państwo w czasie pokoju nie utrzymuje kawalerji etapowej.

Pułk kawalerji składa się przeważnie z 4 szwadronów linjowych i 1 szwadronu k. m. Niektóre państwa nie mają specjalnego szwadronu k. m. Wiele państw posiada różne drobne jednostki w obrębie pułku kawalerji jak np. szwadron techniczny (pionierów), szwadron wywiadowczy, szkolny, cyklistów, pozalinjowy lub zapasowy. Ogólna ilość szwadronów w pułku kawalerji waha się od 4 do 8. Pułki kawalerji podzielone są na dyony, lub składają się wprost ze szwadronów.

Kawalerja remontowa zorganizowana jest wyłącznie w dyony lub szwadrony remontu. To samo tyczy się samochodów pancernych, które większych związków ponad dyon nigdzie nie tworzą.

Zasadniczo wszędzie pułk kawalerji składa się z: a) dowództwa pułku, b) szwadronu lub kadry zapasowej, c) pododdziałów (szwadronów), czasem połączonych w oddziały (dywizjony).

Większość państw dywizjonów nie posiada.

Dyony i szwadrony remontowe oraz samochodów pancernych mają organizację zbliżoną do organizacji pułków kawalerji.

Skład pułku kawalerji w rozmaitych państwach przedstawia się, jak następuje:

Skład wewnętrzny pułku kawalerji.

PAŃSTWO	dowództwo	dyony	szw. linj.	szw. c.k.m.	szw. techniczny	szw. wywiadowczy	szw. szkolny	szw. cykl.	szw. pozalinj.	szw. zapas.	ogółem szwadron.
Rosja	1	—	4	1	—	—	—	—	—	—	5
Niemcy	1	—	5	—	—	—	1	—	—	—	6
Anglja	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—	4
Francja	1	—	4	1	—	1	—	—	1	—	7
Włochy	1	3	4	1	—	—	—	1	—	1	7
Polska	1	—	4	1	$1/2$	—	—	—	—	1	$6^1/_2$
Hiszpanja	1	—	5	—	—	—	1	—	—	—	6
Rumunja	1	2	4	1	1	—	—	—	—	1	7
Czechosłowacja	1	3	4	1	1	—	—	—	—	1	8
Jugosławja	1	—	4	1	—	—	—	—	—	—	5
Belgja	1	2	4	1	—	—	—	—	—	—	6
Holandja	1	2	5	—	—	—	—	—	—	—	5

Stan liczebny pułku kawalerji wynosi przeciętnie 600 — 900 szabel. Stan liczebny szwadronu 150 koni. We wszystkich prawie państwach pułki kawalerji naszą różne tradycyjne nazwy: ułanów, huzarów, dragonów, strzelców konnych i t. d., które to nazwy nie mają żadnego znaczenia co do użycia tych pułków.

W Polsce kawalerja składa się z 40 pułków, a mianowicie: a) 3 pułków szwoleżerów, b) 27 pułków ułanów, c) 10 pułków strzelców konnych.

Pułk kawalerji składa się z 4 szwadronów linjowych, 1 szwadronu k. m., 1 szwadronu zapasowego i plutonu łączności. Szadrony pionierów w skład pułków nie wchodzą.

Prócz powyższych jednostek macierzystych kawalerja posiada jednostki niemacierzyste, a mianowicie: centrum wyszkolenia kawalerji w Grudziądzu, szkołę podchorążych rezerwy kawalerji w Jaworowie, zapas koni w Górze Kalwarji i 4 komisje remontowe.

Ponadto do formacyj, uzupełnianych przez kawalerję należą: 4 dowództwa dywizyj, 6 dowództw brygad samodzielnych i 12 dowództw brygad niesamodzielnych.

Dyzlokacja jednostek kawalerji przedstawia się, jak następuje:

1 p.szwol.	— Warszawa	8 p. uł.	— Kraków
2 „	— Starogard	9 „	— Czortków — Trembowla
3 „	— Suwałki		
1 p. uł.	— Augustów	10 „	— Białystok
2 „	— Suwałki	11 „	— Ciechanów
3 „	— Góry Tarnowskie	12 „	— Krzemieniec
		13 „	— Nowowilejka
4 „	— Wilno		
5 „	— Ostrołęka	14 „	— Lwów
6 „	— Stanisławów	15 „	— Poznań
7 „	— Mińsk Maz.	16 „	— Bydgoszcz

17 p. uł. — Leszno
18 „ — Grudziądz
19 „ — Ostróg
20 „ — Rzeszów
21 „ — Równe
22 „ — Brody
23 „ — Podbrodzie
Berezwecz
24 „ — Kraśnik
25 „ — Prużana
26 „ — Baranowicze
27 „ — Nieśwież
1 p. strz. kon. — Garwolin
2 „ „ — Hrubieszów
3 p. strz. kon. — Wołkowysk
4 „ „ — Płock
5 „ „ — Tarnów
6 „ „ — Żółkiew
7 „ „ — Poznań
8 „ „ — Chełmno
9 „ „ — Grajewo
10 „ „ — Łańcut
centrum wyszk. kaw. — Grudziądz
szk. podof. zaw. kaw. — Jaworów
zapas koni — Góra Kalwarja

12. Artylerja.

Artylerja od czasu wojny światowej jest obok piechoty najważniejszym rodzajem broni. Walka nowoczesna — to kombinacja ognia i ruchu. W dywizji, jako podstawowej jednostce bojowej ruch reprezentuje piechota, a ogień artylerja. Artylerja więc tworzy szkielet bitwy i dziś bez artylerji niepodobna wyobrazić sobie wojny.

Artylerja tak, jak piechota i kawalerja składają się z całego szeregu różnych gatunków tej broni. Obok więc lekkiej i ciężkiej artylerji dywizyjnej, t. j. organicznie wchodzącej w skład dywizji, rozróżniamy cały szereg formacyj, a mianowicie: a) artylerję ciężką i najcięższą, jako artylerję korpusu, armji lub odwodu głównego naczelnego wodza, b) artylerję konną, organicznie przynależną do wielkich jednostek kawalerji, c) artylerję górską, d) artylerję forteczną i okopową, e) artylerję nadbrzeżną, f) artylerję przeciwlotniczą, g) artylerję pomiarową. Ponadto może być jeszcze artylerja piechoty, będąca organiczną częścią piechoty, oraz artylerja morska, będąca częścią składową marynarki.

Do artylerji powszechnie zaliczone są wszelkie formacje chemiczne, o ile nie stanowią one organicznej części składowej piechoty, jak np. plutony chemiczne w pułkach piechoty w Rosji. W wielu państwach należą do artylerji również tabory konne, a nawet samochodowe, oraz pociągi pancerne, a czasem i formacje reflektorów.

Liczebność artylerji zależy od zamożności i uprzemysłowenia danego państwa. Państwa bogate i posiadające własny przemysł wojenny, mają jej więcej, państwa uboższe, rolnicze muszą się kontentować mniejszą ilością. Przeciętnie po wojnie światowej ilość artylerji zwiększyła się, wynosząc od 10—20% ogółu wojska.

Ilość formacyj artylerji w poszczególnych państwach wynosi:

Ilość formacyj artylerji.

PAŃSTWO	artylerja dywizyjna (lekka)			artylerja ciężka i najcięższa			artylerja górska			artylerja przeciwlotnicza			artylerja konna			artylerja nadbrzeżna			artylerja forteczna			artylerja okopowa			artylerja pomiarowa		Formacje chemiczne		Tabory konne	
	pułki	dyony	bat.	pułki	dyony	bat.	pułki	dyony	bat.	pułki	dyony	bat.	pułki	dyony	bat.	pułki	dyony	bat.	pułki	dyony	komp.	pułki	baony	komp.	dyony	komp.	baony	komp.	dyony	szw.
Rosja	63	—	—	—	53	—	—	6	—	—	—	15	—	12	—	—	—	—	—	?	—	—	?	—	?	—	?	—	—	—
Niemcy	7	—	—	—	?	—	—	—	—	—	?	—	—	3	—	—	—	—	—	?	—	—	—	—	?	—	?	—	7	—
Anglja	—	92	—	—	16	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	w maryn.			—	—	79	—	—	—	—	—	—	1	—	8
Francja	27	—	—	21	—	—	2	—	—	4	—	—	4	—	—	3	—	—	2	—	—	—	—		—	—	—	—	3	—
Włochy	27	—	-	14	—	—	3	—	—	—	10	—	1	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Polska	30	—	—	11	—	—	1	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	10
Hiszpanja	16	—	—	9	—	—	3	—	—	—	—	—	1	—	—	3	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rumunja	42	—	—	7	—	—	2	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—
Czechosłowacja	30	—		5	—	—	2	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	5	—
Jugosławja	35	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	4	—	—	—	—		16
Belgja	16	—	—	4	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	4	—

Różnorodność położenia poszczególnych państw, oraz wielka różnolitość artylerji sprawiła, że rozmaite państwa mają bardzo różny skład formacyj artylerji. Państwa z rozległemi granicami morskiemi mają dużo artylerji nadbrzeżnej (Włochy), państwa odcięte od morza (Czechosłowacja) — dużo przeciwlotniczej, państwa z rozległemi otwartemi granicami (Polska) wiele konnej.

Pułk artylerji składa się przeważnie z 3 dyonów po 3 baterje. Niektóre państwa nie mają wogóle pułków, tylko dyony (Anglja), inne nie mają pułków tylko w artylerji przeciwlotniczej (Włochy) lub konnej (Polska, Rumunja). Artylerja forteczna lub okopowa stanowi dziś już anachronizm przedwojenny, gdyż forteczna zanika, a okopowa wcielana jest do piechoty. Formacje chemiczne lub pociągów pancernych podobnie, jak tabory nie tworzą pułków, lecz co najwyżej samodzielne dyony lub baony.

Zasadniczo pułk artylerji, jak pułk piechoty składa się z dowództwa pułku, kadry lub kwatermistrzowstwa, oraz oddziałów (dyonów), podzielonych na pododdziały (baterje).

Skład pułku artylerji jest w różnych gatunkach artylerji i w różnych państwach rozmaity.

Skład wewnętrzny pułku artylerji.

PAŃSTWO	p. art. dyw.			p. art. ciężk.			p. art. górsk.			p. art. przlot.			p. art. konnej			p. art. nadbrz.			p. art. fort.		
	dtwo	dyon.	bat.	dtwo	dyon.	bat.	dtwo	dyon.	bat.	dtwo	dyon.	bat.	dtwo	dyon.	bat.	dtwo	dyon.	bat.	dtwo	dyon.	bat.
Rosja	1	2	5	—	1	2	—	1	3	—	—	1	—	1	3	—	—	—	—	1	3
Niemcy	1	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—
Anglja	—	1	3-4	—	1	5	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Francja	1	5	10	1	4	8	1	5	10	1	4	8	1	2	4	—	—	—	1	3	6
Włochy	1	4	8	1	4	8	1	4	9-12	—	1	2	1	4	8	1	4	8	—	—	—
Polska	1	3	9	1	3	9	1	2	6	1	2	6	—	1	2-3	—	—	—	—	—	1
Hiszpanja	1	3	9	1	2	6	1	2	4	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—
Rumunja	1	3	2-3	1	2	6	1	2	4	1	5	20	1	5	10	—	—	—	—	—	—
Czechosłowacja	1	3	9	1	2	6	1	3	9	1	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jugosławja . . .	1		8	1	—	4	1	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgja	1	4	9	1	3	9	—	—	—	1	3	9	1	3	8	—	—	—	—	—	—

Formacje chemiczne poza Ameryką nie wynoszą więcej, niż kompanję. Formacje pociągów panc. nie mają pułków, lecz najwyżej dyony, które liczbą 2 pociągi (Polska, Estonja), 3 (Litwa) i 4 (Łotwa).

Stan liczebny pułku artylerji wynosi przeciętnie 900 —1.500 szeregowych, baterje liczą po 100 — 150 szeregowych.

Artylerja w Polsce składa się z: a) 30 pułków art. polowej (lekkiej, dywizyjnej), b) 10 pułków artylerji ciężkiej, c) 1 pułku art. najcięższej, d) 1 pułku art. górskiej, e) 1 pułku art. przeciwlotniczej, f) 13 dyonów art. konnej, g) komp. art. fortecznej, h) komp. art. chemicznej, i) 10 szwadronów taborów konnych.

Skład pułków podany jest wyżej. Prócz pułków, jako formacyj macierzystych, artylerja rozporządza jednostkami nieewiden-

cyjnemi: centrum wyszkolenia artylerji w Toruniu i szkołą podchorążych artylerji we Włodzimierzu, oraz zakładami taborowemi.

Dyzlokacja tych jednostek artylerji przedstawia się jak następuje:

1 p. a. p. — Wilno
2 „ — Kielce
3 „ — Zamość
4 „ — Innowrocław
5 „ — Lwów
6 „ — Kraków
7 „ — Częstochowa
8 „ — Modlin
9 „ — Biała Podl.
10 „ — Łódź
11 „ — Stanisławów
12 „ — Złoczów
13 „ — Równe
14 „ — Poznań
15 „ — Bydgoszcz
16 „ — Grudziądz
17 „ — Gniezno
18 „ — Ostrów Maz.
19 „ — Nowowilejka
20 „ — Prużana
21 „ — Bielsko-Biała
22 „ — Rzeszów
23 „ — Będzin
24 „ — Jarosław
25 „ — Kalisz
26 „ — Skierniewice
27 „ — Włodzimierz
28 „ — Dęblin
29 „ — Grodno
30 „ — Włodawa
1 p. a. c. — Modlin
2 „ — Chełm
3 „ — Wilno
4 „ — Łódź
5 „ — Kraków
6 „ — Lwów
7 p. a. c. — Poznań
8 „ — Toruń
9 „ — Siedlce
10 „ — Przemyśl
1 d. a. k. — Warszawa
1 p. a. g. — Stryj
1 p. a. k. — Warszawa
2 „ — Dubno
3 „ — Wilno
4 „ — Suwałki
5 „ — Kraków
6 „ — Stanisławów
7 „ — Poznań
9 „ — Baranowicze
10 „ — Jarosław
11 „ — Bydgoszcz
12 „ — Ostrołęka
13 „ — Lwów
14 „ — Białystok

centrum wyszkolenia artylerji — Toruń

szkoła podchor. rez. art. — Włodzimierz

kadra 1. szw. tab.—Warszawa
„ 2. „ —Lublin
„ 3. „ —Sokółka
„ 4. „ —Łódź
„ 5. „ —Kraków
„ 6. „ —Lwów
„ 7. „ —Poznań
„ 8. „ —Toruń
„ 9. „ —Brześć n/B
„ 10. „ —Przemyśl

ćwiczebna komp. chemiczna Warszawa.

13. Inżynierja.

Do czasu wojny światowej inżynierja była jedynie bronią pomocniczą. Po wojnie technika wysunęła się na czoło zagadnień wojskowych, a inżynierja obok artylerji wzrasta coraz bardziej na znaczeniu. Inżynierja umacnia i fortyfikuje teren, ułatwia marsze i przeprawy, buduje druty i zasieki, prowadzi walkę mi-

nową pod ziemią, ułatwia technicznie przygotowania natarcia i obrony. Wobec skomplikowania się techniki posiada ona szereg różnorodnych formacyj technicznych, które dzięki specjalizacji technicznej posiadają wybitne tendencje do wyodrębnienia się, jeżeli nie w osobne rodzaje broni, to w odrębne służby.

Dziś inżynierja obok pułków saperów (minerów) rozporządza następującemi gatunkami formacyj: a) formacje pontonowe i mostowe, b) formacje elektrotechniczne lub maszynowe, c) formacje telegraficzne lub radjotelegraficzne, d) formacje saperów kolejowych.

Ponadto do formacyj inżynierji zaliczane bywają w różnych państwach rozmaite formacje np. maskowania (Rosja) balonowe (Rosja, Hiszpanja, Włoch), gazowe (Rosja, Estonja), topograficzne (Hiszpanja), samochodowe (Polska, Łotwa, Finlandja), taborowe (Węgry, Czechosłowacja), pancerne (Litwa, Estonja), reflektorowe i t. p.

Liczebność inżynierji podobnie, jak artylerji jest rozmaita. Te państwa, które posiadają dużo artylerji, zwykle mają również wiele formacyj inżynierji. Przeciętnie inżynierja w czasie pokoju wynosi od 4,5% (Francja) do 8% (Hiszpanja, Polska) ogólnego kontyngensu.

Ilość formacyj inżynierji w poszczególnych państwach jest więc bardzo rozmaita.

Niektóre państwa posiadają mieszane pułki inżynierji, złożone z jednostek saperów i łączności (Włochy), inne odróżniają jednostki saperów-minerów od saperów - telegrafistów (Francja). Jedne mają mieszane pułki łączności (Niemcy, Francja), inne odróżniają formacje telegraficzne od radjotelegraficznych (Włochy, Polska, Hiszpanja). Jedne posiadają mieszane formacje sapersko-pontonowe, inne odróżniają formacje mostowe od saperskich (Francja, Włochy i t. p.), jedne posiadają formacje elektrotechniczne lub maszynowe (Polska, Czechosłowacja), inne mają jedynie formacje reflektorowe (Hiszpanja, Belgja), które w pozostałych państwach należą do saperów. Tabory samochodowe należą w jednych państwach łącznie z konnemi do artylerji, w innych (Hiszpanja, Belgja) wogóle ich niema.

Pułki inżynierji składają się przeważnie z 3 baonów po 3 kompanje. W wielu jednak państwach (Niemcy, Rosja) niema wogóle pułków inżynierji, tylko baony, niektóre państwa mają nawet tylko kompanje (Anglja).

Pułk inżynierji, podobnie, jak pułk piechoty składa się z: a) dowództwa pułku, b) kadry zapasowej (kwatermistrzowstwa), c) oddziałów (baonów) i pododdziałów (kompanij).

Schemat pułku inżynierji, jako broni pieszej jest identyczny, jak pułku piechoty z dodaniem zwykle parku lub warsztatu.

Skład wewnętrzny pułku inżynierji jest bardziej urozmaicony, niż pułku piechoty.

Ilość formacyj inżynierji.

PAŃSTWO	inżynierja (pułki mieszane)			saperzy (pionierzy)			pontonjerzy (formacje mostowe)			formacje elektro-techniczne (maszynowe)			łączność (formacje mieszane)			formacje telegraficzne			formacje radjotelegraficzne			saperzy kolejowi			reflektory			tabory samochodowe		
	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.	pułki	baony	komp.
Rosja . . .	—	—	—	—	29	—	—	?	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	?	—	—	?	—	—	—	—	—	?	—
Niemcy . . .	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	?	—	—	—	—	7	—
Anglja . . .	—	—	—	—	—	39	—	—	—	—	—	—	—	—	26	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	28
Francja . . .	—	—	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	?	—
Włochy . . .	10	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	10	—
Polska . . .	—	—	—	10	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	2	—	—		—	—	—	10	—
Hiszpanja . .	—	—	—	6	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—
Rumunja . .	—	—	—	7	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—
Czechosłowacja	—	—	—	5	—	—	—	1	—	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3	—
Jugosławja .	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	1	—
Belgja . . .	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	—	—	—

Skład wewnętrzny pułku inżynierji.

PAŃSTWO	sap. [1]			ponton.			sap. kol.			refl. [2]			łączn. [3]			radjo			samoch.		
	dtwo	baon	komp.	dtwo	baon	komp.	dtwo	baon	komp.	dtwo	baon	komp.	dtwo	baon	kom.	dtwo	baon	komp.	dtwo	baon	komp.
Rosja	—	1	2	—	1	3	—	1	3	—	1	3	—	1	2	—	1	2	—	—	—
Niemcy	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	1	3
Anglja	—	1	3	—	—	—	—	1	2	—	1	4	—		1	—	—	—	—	—	1
Francja	1	2	8	1	3	10	1	3	12	—	—	—	1	3	12	—	—	—	—	—	—
Włochy	1	2–3	—	1	3	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	1	5	?	—	1	?
Polska	1	2	6	—	1	3	1	3	9	—	1	3	1	3	9	1	2	6	—	1	3
Rumunja	1	3	9	1	2	8	1	3	12	—	—	—	1	2	8	—	—	—	—	1	4
Czechosłowacja	1	2–3	6–9	—	1	4	1	2	6	—	1	3	—	1	4	—	—	—	—	1	4
Jugoslawja	—	1	3	—	1	3	—	1	4	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Belgja	1	2	6	—	—	—	1	3	9	—	—	—	1	2	8	—	—	—	—	—	—

1) saperzy lub mieszane pułki inżynierji,
2) formacje reflektorowe lub elektrotechniczne,
3) formacje mieszane łączności lub telegraficzne.

Wobec wielkiej różnolitości składu wewnętrznego pułków inżynierji niepodobna ustalić przeciętnego stanu pułku. Natomiast stany kompanij inżynierji naogół są identyczne ze stanami kompanij piechoty i wynoszą 100 — 160 szeregowych.

W Polsce inżynierja jest naogół bardzo silnie rozbudowana i składa się obecnie z: a) 10 pułków saperów, b) 1 baonu mostowego, c) 1 baonu elektrotechnicznego, d) 2 pułków telegraficznych (łączność), e) 3 samodzielnych baonów telegraficznych (łączność), f) 1 pułku radjotelegraficznego, g) 10 dywizjonów samochodowych.

Pułki inżynierji składają się naogół z 3 baonów po 3 kompanje, prócz saperów i pułku radjotelegraficznego, które posiadają po 2 baony.

Ponadto do formacyj, uzupełnianych przez inżynierję należy szereg jednostek nieewidencyjnych, jak oficerska szkoła inżynierji, baony szkolne saperów i saperów kolejowych, obóz szkolnny łączności, oraz wszystkie zakłady służby inżynierji, a mianowicie: instytut badań inżynierji, centralne składnice inżynierji, centralne warsztaty inżynierji, oraz składnice okręgowe.

Dyzlokacja tych jednostek przedstawia się, jak następuje:

1 p. sap.	— Modlin	8 p. sap.	— Toruń
2 „	— Puławy	9 „	— Brześć n/B
3 „	— Wilno	10 „	— Przemyśl
4 „	— Sandomierz	1 p. sap. kol.	— Kraków
5 „	— Kraków	2 „	— Jabłonna
6 „	— Przemyśl	1 p. łączn.	— Zegrze
7 „	— Poznań	2 „	— Jarosław

baon mostowy — Modlin
baon elektrotechn. — Nowy Dwór
1 p. radjotelegr. — Warszawa
1 dyon samoch.—Warszawa
2 „ —Lublin
3 „ —Grodno
4 „ —Łódź
5 „ —Kraków

6 dyon samoch.—Lwów
7 „ —Poznań
8 „ —Bydgoszcz
9 „ —Brześć n/B
10 „ —Przemyśl
ofic. szk. inż. —Warszawa
baon szkol. sap. —Modlin
baon szk. sap. kol. — Jabłonna
baon szk. łącz. — Zegrze.

14. Aeronautyka.

Przed wojną światową aeronautyka była częścią składową inżynierji. W czasie wojny nabrała ona takiego znaczenia, że nie tylko uniezależniła się jako osobny rodzaj broni, ale nawet niektóre państwa zaczęły ją traktować, jako odrębny trzeci rodzaj sił zbrojnych (Anglja, Włochy), obok wojska lądowego i marynarki. Na razie aeronautyka odgrywa rolę analogiczną do kawalerji, t. j. jest bronią zwiadowczą, która może szybko i nagle działać na tyły nieprzyjacielskie. Aeronautyka jest bronią przyszłości, będzie zapewne niedługo nie tylko tworzyła własne wyższe związki (dywizje lotnicze), ale być może będzie mogła zupełnie niezależnie prowadzić operacje, niezwiązane z operacjami na lądzie i morzu.

Dziś do aeronautyki zaliczamy formacje: a) lotnicze (bądź mieszane, bądź też obserwacyjne, myśliwskie, niszczycielskie i bombardowania nocnego), b) balonowe, (obserwacyjne i zaporowe), c) meteorologiczne.

Niektóre państwa do aeronautyki zaliczają również artylerję przeciwlotniczą.

Liczebność aeronautyki jest na razie niewielka i wynosi najwyżej do 5% ogólnego stanu wojska, musimy się jednak poważnie liczyć się z szybkim jej rozwojem i być może w przyszłej wojnie stanowić ona będzie bardzo poważny odsetek w ogólnym stanie sił zbrojnych.

Ilość formacyj aeronautyki podobnie, jak innych broni technicznych: artylerji i inżynierji — jest dość rozmaita. Państwa bogate i uprzemysłowione mają jej znacznie więcej, niż państwa rolnicze, uboższe z natury.

Ilość formacyj aeronautyki.

PAŃSTWO	formacje mieszane			formacje obserwac.			formacje myśliwskie			formacje niszczyc.			Ogółem eskadr lotniczych	formacje balon.			form. meteor.	
	pułki	dyony	eskadry	pułki	dyony	eskadry	pułki	dyony	eskadry	pułki	dyony	eskadry		pułki	dyony	komp.	baony	komp.
Rosja	—	—	—	4	—	—	6	—	—	2	—	—	105	—	17	—	—	—
Niemcy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anglja	—	5	—	—	—	8	—	—	11	—	-	12	44	—	—	—	—	—
Francja	8	—	—	1	—	—	2	—	—	3	—	—	132	2	—	—	—	1
Włochy	—	1	—	—	—	30	—	—	10	—	—	15	55	—	1	—	—	—
Polska	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	1	—	—	1
Hiszpanja	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	1	—	—	—	
Rumunja	—	—	—	—	4	—	—	1	—	—	1	—	7	—	1	—	—	—
Czechosłowacja	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	—	—	3	—	—
Jugosławja	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—
Belgja	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	—	—	—	—	

Niektóre państwa mają pułki wyłącznie mieszane, inne wyłącznie je specjalizują. Anglja, Francja i Włochy mają zarówno jednostki mieszane, jak i wyspecjalizowane. Te państwa przewidują tworzenie wielkich jednostek lotniczych (brygad i dywizyj), złożonych z lotnictwa, balonów, reflektorów i artylerji przeciwlotniczej. W czasie pokoju istnieją 2 dywizje powietrzne we Francji oraz przewidziane są dywizje, korpusy i armje powietrzne we Włoszech.

Pułk aeronautyki podobnie jak pułki innych broni składa się z: a) dowództwa pułku, b) kadry zapasowej (kwatermistrzowstwa), c) oddziałów (dyonów) i pododdziałów (eskadr), d) parku lotniczego.

Analogicznie zorganizowane są pułki, względnie baony balonowe.

Skład pułku lotniczego jest bardzo rozmaity, gdyż nie znaleziono dotąd jeszcze ostatecznej formy organizacji tej broni.

Skład wewnętrzny pułku lotniczego.

PAŃSTWO	pułk miesz.			pułk obserw.			pułk myśliwski			pułk niszczycielski			pułk balon.		
	dtwo	dyon	esk.	dtwo	dyon	esk.	dtwo	dyon	esk.	dtwo	dyon	esk.	dtwo	baon	komp.
Rosja	—	—	—	1	4	8	1	2	4	—	1	3	—	1	2
Niemcy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anglja	—	1	3	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Francja	1	—	10	1	4	8	1	4	8	1	3	9	1	3	9
Włochy	1	2	4	—	—	—	—	—	-	—	—	—	1	2	4
Polska	1	3	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4
Hiszpanja	1	3	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	4
Rumunja	—	—	—	—	1	4	—	1	6	—	1	5	—	1	8
Czechosłowacja	1	2	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jugosławja	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgja	1	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Stany liczebne zarówno pułków, jak i poszczególnych eskadr są tak rozmaite, i tak często ulegają zmianom, że niepodobna nawet podać cyfr przybliżonych do rzeczywistości.

W Polsce aeronautyka składa się z: a) 6 pułków lotniczych, b) 1 baonu balonowego, c) 1 kompanji meteorologicznej, d) 1 oddziału służby lotniczej.

Oddział służby lotniczej uzupełnia wszystkie jednostki niemacierzyste, a więc instytut badań lotnictwa, ofic. szkołę lotniczą, szkołę podof. pilotów i szkołę mechaników lotn., centr. składn. lotn. i centr. warsztaty lotnicze.

Dyzlokacja jednostek lotniczych przedstawia się, jak następuje:

1 p. lotn. — Warszawa	baon balonowy — Toruń
2 „ — Kraków	ofic. szk. lotn. — Dęblin
3 „ — Poznań	szk. mech. lotn. — Bydgoszcz
4 „ — Toruń	szkoła podof. pil.—Bydgoszcz
6 „ — Lwów	oddział służby lotn. — Poznań
11 „ — Lida	

15. Służby (uwagi ogólne).

Służbami nazywamy zespół jednostek wojskowych, przeznaczonych do zaspokojenia wszelkich potrzeb wojska, walczącego z wrogiem. Obok jednostek służb przeznaczonych wyłącznie do zaspakajania potrzeb broni mamy w obrębie formacyj broni również funkcyjne organy służb, złożone z żołnierzy, przynależnych do poszczególnych broni, którzy czasowo jednak użyci są do spełniania funcji danej służby wewnątrz formacyj broni np.: podoficerowie rachunkowi, kucharze, sanitarjusze, rusznikarze pułkowi lub kompanijni.

Pośród służb rozróżniamy zasadniczo 4 kategorje służb, a mianowicie:

a) służby zaopatrywania i ewakuacji, czyli służby administracyjne,
b) służby komunikacyjne, t. j. transportowe i łączności,
c) służby porządku i bezpieczeństwa,
d) służby utrzymania ducha bojowego.

Służby zaopatrywania i ewakuacji są to służby, które dostarczają w czasie wojny tego wszystkiego, co do życia walki jest niezbędne, oraz odsyłają na tyły to wszystko, co w walce jest zbędne. Służby te w czasie pokoju nazywamy służbami administracyjnemi, gdyż administrują one sprzętem, materjałem i majątkiem wojskowym. Służby te są bądź ściśle zespolone z odnośną bronią, jak służba inżynierji, czy aeronautyki lub w większości państw połączona z artylerją służba uzbrojenia, bądź też są zupełnie samodzielne, jak służba intendentury i służba zdrowia.

Służby komunikacyjne, t. j. transportowe i łączności w czasie pokoju nie istnieją właściwie, gdyż ich rola ujawnia się dopiero w czasie wojny, kiedy służby transportowe: kolejowa, lotnicza, wodna, taborowa lub samochodowa, muszą dokonać przewozu całego sprzętu i materjału niezbędnego na froncie, którego dostarczają służby administracyjne, a służba pocztowa, telegraficzna, radjotelegraficzna i łączności, muszą przekazać wszelkie rozkazy i meldunki. W czasie pokoju funkcje tych służb spełniają organy państwowe. W czasie wojny posługujemy się bądź organami państwowemi zmilitaryzowanemi, bądź też specjalnie zorganizowanemi służbami.

Służby porządku i bezpieczeństwa są to przedewszystkiem służba garnizonowa pełniona przez poszczególne formacje broni tak w czasie pokoju, jak i w czasie wojny, służba żandarmerji i służba sprawiedliwości. W czasie wojny tworzy się nadto służba poniekąd nadrzędna nad temi służbami bezpieczeństwa, a mianowicie: służba etapowa.

Służby utrzymania ducha bojowego są to służby, które współdziałają z dowództwem nad utrzymaniem odpowiedniego poziomu moralnego żołnierza. Do tej kategorji służb zaliczamy służbę duszpasterską, służbę oświatową, a w czasie wojny ponadto służbę prasową i propagandy.

Ilość służb jest nieograniczona: każda nowa potrzeba może wywołać powstanie nowej służby. W miarę wzrostu potrzeb wzrasta znacznie i liczebność odnośnej służby. Każda służba powstaje pierwotnie w obrębie formacyj broni dla zaspokojenia doraźnych potrzeb żołnierza; zczasem rozrasta się, tworzy własne jednostki, uniezależnia się i rozporządza własnym korpusem osobowym. Nie wszystkie jednak służby dochodzą do takich rozmiarów. Szczególnie te służby, które nie istnieją w czasie pokoju, nie posiadają zwykle własnego personelu. Służby te pracują bądź przy pomocy zmilitaryzowanego personelu cywilnego (np. służba poczt polowych), bądą też przy pomocy personelu wypożyczonego z poszczególnych broni (np. służba prasy i propagandy).

Własny personel posiadają przeważnie służby administracyjne (o ile nie są organicznie połączone z odnośną bronią, jak służba inżynierji, czy aeronautyki), oraz z pośród służb bezpieczeństwa i porządku — służba sprawiedliwości i żandarmerji, a z pośród służb utrzymania ducha bojowego — służba duszpasterska.

Każda ze służb dzieli się wewnętrznie na szereg działów podobnie, jak bronie dzielą się na szereg wyspecjalizowanych gatunków formacji. A więc służba inżynierji składa się z działu zaopatrzenia saperskiego, łączności i samochodowego, a służba intendentury z działu żywnościowego, mundurowego i kwaterunkowego i t. p. Niejednokrotnie te działy poszczególnych służb

roszczą sobie prawo do występowania w charakterze odrębnych służb podobnie, jak pewne gatunki formacyj chcą być uważane za odrębny rodzaj broni. Niektóre z tych służb są niewątpliwie odrębnemi służbami np. służba weterynaryjna, którą jednak jako zbyt nikłą liczebnie, przyłączamy pod względem administracyjnym do jednej z większych służb np. do służby zdrowia.

Pośród służb administracyjnych najważniejszemi są niewątpliwie: a) służba intendentury, b) służba zdrowia, c) służba uzbrojenia, d) służba inżynierji, e) służba aeronautyki.

Służba intendentury zaopatruje siły zbrojne w żywność, paszę, umundurowanie i wyekwipowanie, oraz sprzęt kwaterunkowy. Pondto zajmuje się administracją uposażenia, dostarcza przybory piśmienne, druki i różne drobne przedmioty.

Służba zdrowia zaopatruje w leki i wszelkie środki sanitarne. Do tej służby przydzielona jest u nas służba weterynaryjna.

Służba uzbrojenia dostarcza broni, amunicji i środków walki gazowej. Służba inżynierji i aeronautyki dostarcza sprzętu i materjałów specjalnych, niezbędnych do walki inżynierji i aeronautyki lub ich odpowiedników w innych broniach.

Poza powyższemi służbami administracyjnemi, które istnieją we wszystkich państwach, rekruta dostarcza służba poborowa organicznie związane z piechotą, koni — służba remontu, związana z kawalerją, wozów i taborów — służba taborowa, związana z artylerją. Wreszcie istnieje odrębna u nas służba budownictwa, która w innych państwach jako samodzielna służba nie występuje, będąc, bądź połączona z intendenturą, bądź z inżynierją.

Wszystkie służby administracyjne rozporządzają organami kierowniczemi zarówno w organach centralnych (M . S. Wojsk.), jak i terytorjalnych (D. O. K), oraz wykonawczemi, albo raczej zarządzającemi materjałem, które również mogą być centralne lub okręgowe.

Zadaniem organów kierowniczych jest przewidywanie potrzeb, ich ocena, przydzielenie kredytów i polecenie dokonania ich zaspokojenia zapomocą wyrobu lub zakupu potrzebnego sprzętu i materjału, nadzór nad należytem zaopatrzeniem jednostek wojskowych oraz sprawdzanie funkcjonowania służby. W żadnym wypadku organy kierownicze nie mogą brać udziału w wykonaniu t. j. zakupie, odbiorze, magazynowaniu i t. p.

Zadaniem organów wykonawczych, a właściwie zarządzających materjałem jest wyrób, zakup, odbiór, konserwacja oraz wydawanie materjałów lub sprzętu jednostkom wojskowym na podstawie rozkazów organów kierowniczych.

Organami kierowniczemi w służbach są departamenty M. S. Wojsk. i szefostwa okręgowe, organami wykonawczemi: zakłady, wytwórnie, warsztaty i składnice.

Rozdział kompetencyj pomiędzy organami kierowniczemi i wykonawczemi nie jest u nas ściśle przestrzegany i niejednokrotnie czynności te mieszane są ze sobą.

16. Służba Intendentury.

Służba intendentury jest jedną z najważniejszych t. zw. wielkich służb administracyjnych. Służba ta zapewnia zasadnicze utrzymanie wojska. We wszystkich wojskach dostarcza ona żywności i paszy oraz umundurowania i oporządzenia wojska. Pozatem jednak w różnych państwach rozmaite działy zaopatrywania należą do służby intendentury. W wielu państwach (między innemi w Polsce) należy do niej dział kwaterunkowy, t. j. umeblowanie i urządzenie sal koszarowych, biur, magazynów i t. p., oraz oświetlenie i opalenie tych pomieszczeń. Do intendentury należy w niektórych państwach również dział budowlany (Niemcy) t. j. wszystkie zagadnienia związane z remontem budynków, asenizacją, kanalizacją, jak również oświetleniem i opaleniem budynków. W wielu państwach należy do intendentury dział taborowy (Anglja, Ameryka) i to zarówno dział taborów konnych, jak i samochodowych. Uzasadnione to jest o tyle, że artylerja posiada w tych krajach własne liczne kolumny amunicyjne, tabory więc w razie wojny służą właściwie niemal wyłącznie dla intendentury. W dziale transportowym pokrywanie rachunków przewozów kolejowych, wodnych i lotniczych należy również w większości państw do intendentury. Intendentura bowiem pokrywa wszystkie wydatki związane z pomieszczeniem i umeblowaniem, materjałami piśmiennemi, drukami, przewozami i t. p. W wielu państwach wyłącznie intendentura zajmuje się całym działem rachunkowo-budżetowym wojska. Wreszcie do intendentury należą związane z rachunkowością pieniężną sprawy uposażenia personelu wojskowego oraz liczne sprawy personelu cywilnego (Niemcy).

W ten sposób służba intendentury w rozmaitych państwach wykonuje różne czynności, poza wspólnym wszystkim państwom działem żywnościowym i mundurowym. U nas prócz tych 2-ch działów do służby intendentury należy dział kwaterunkowy i uposażenia. Nie należą do niej ani tabory, ani sprawy rachunkowe i likwidacyjne, ponieważ dział rachunkowy jest zdecentralizowany w poszczególnych służbach, a dział likwidacyjny wobec istnienia ogólno-państwowej kontroli stanowi wewnętrzną jedynie kontrolę władz przełożonych nad podległemi.

U nas służba intendentury składa się z organów kierowniczych we władzy centralnej (departament intendentury), oraz w okręgach terytorjalnych (okręgowe szefostwa intendentury) wraz z wysuniętemi ku formacjom poszczególnych broni i służb

ekspozyturami okręgowego szefostwa intendentury w postaci — rejonowych kierownictw intendentury.

Władze kierownicze przewidują potrzeby, oceniają je, wydają rozkazy o zakupie, produkcji, czy odbiorze potrzebnego zaopatrzenia, normują jego spożycie, kontrolują funkcjonowanie służby, lecz same nie biorą w zasadzie udziału w czynnościach wykonawczych, związanych z zarządzaniem materjałem.

W tym celu istnieją specjalne zakłady wykonawcze, t. j. zarządzające bezpośrednio materjałem, które zakupują, odbierają, przechowują i wydają materjał na potrzeby jednostek, o ile one nie zakupiły go we własnym zakresie. Przyjęty bowiem u nas system gospodarki ryczałtowej zezwala na zakupno we własnym zakresie wielu produktów, które też pułki na własną rękę z otrzymanych ryczałtów zakupują.

Zakładami temi są: a) 3 zakłady mundurowe, b) 31 zakładów żywnościowych.

Przy zakładach mundurowych istnieją warsztaty naprawkowe odzieży i obuwia, przy zakładach mundurowych piekarnie, a czasem i młyny.

Poza zakładami służba intendentury rozporządza: a) instytutem badań intendentury, który ustala normy materjału i bada go pod względem naukowym, b) 3 komisjami nadzoru technicznego, które badają produkcję tych materjałów i c) biurem przetworów ropnych w Drohobyczu, które zakupuje materjały pędne na potrzeby wojska.

Personel służby intendentury składa się z oficerów-intendentów, wyszkolonych w wyższej szkole intendentury w Warszawie, oraz z oficerów administracyjnych, szkolonych zasadniczo w oficerskiej szkole dla podoficerów w Bydgoszczy lub też rekrutowanych z pośród oficerów innych broni i służb, z jakichkolwiek względów niezdolnych już do służby linjowej. Oficerowie administracyjni służby intendentury pełnią swe funkcje zarówno w formacjach tej służby, jak również w formacjach ogólnych na stanowiskach oficerów kancelaryjnych.

Personel szeregowy służby intendentury zgrupowany jest i szkolny w 4 bataljonach administracyjnych. Kadry zapasowe służby intendentury nie szkolą w czasie pokoju żadnego personelu.

Bataljony administracyjne są poniekąd nowością powojenną, gdyż przed wojną w wielu państwach specjalnych formacyj, szkolących personel dla służby intendentury nie było. Dziś jednak te formacje są bardzo rozpowszechnione, chociaż mają bardzo różne nazwy i tak: nazywają się oddziałami zaopatrywania (Włochy, Szwajcarja), administracyjnemi (Rumunja, Polska) lub poprostu intendenturami (Anglja, Belgja) i t. p. W Stanach Zjednoczonych oddziały te są specjalizowane (istnieją np. specjalne kompanje piekarzy). Ilość formacyj intendentury jest także roz-

maita, podobnie jak forma organizacji. Istnieją więc pułki intendentury (Hiszpanja), bataljony (Japonja, Rumunja), albo dywizjony (Portugalja), lub tylko kompanje. Stan ten przedstawi załączona tablica:

Ilość formacyj intendentury.

FORMACJE	Anglja	Francja	Włochy	Polska	Hiszpaaja	Rumunja	Belgja	Bułgarja	Norwegja	Szwecja	Japonja
pułki	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—
baony (dyony) .	—	—	—	4	—	7	—	—	—	—	21
komp.	1	27	11	—	—	—	6	8	6	4	—

Niektóre państwa jak Rosja, Niemcy, Czechosłowacja dotąd baonów intendentury nie posiadają. W Polsce bataljony administracyjne mają jeszcze dodatkowe zadanie uzupełniania personelu administracyjno-kancelaryjnego, które to zadanie we Francji np. należy do szwadronów taborowych.

17. Służba zdrowia.

Służba zdrowia jest drugą z kolei wielką służbą administracyjną, której rola występuje w całej pełni dopiero w czasie wojny, kiedy staje się ona wielką służbą ewakuacyjną, t. j. usuwającą chorych i rannych z obszarów operacyjnych celem leczenia ich na tyłach. Służba zdrowia zaopatruje siły zbrojne we wszystkie środki lecznicze i sprzęt szpitalny dla potrzeb ludzi i zwierząt, a pozatem zajmuje się leczeniem, higjeną i administruje szpitalnictwem wojskowem. Służba ta nabiera w ostatnich czasach coraz większego znaczenia z powodu zastosowania chemicznych i bakterjologicznych środków walki. O ile w zakresie walki chemicznej rola służby zdrowia jest raczej bierna i ogranicza się do udziału w obronie przeciwgazowej, o tyle w zakresie walki bakterjologicznej rola jej w razie wojny musi być czynna.

Służba zdrowia w przeciwieństwie do służby intendentury we wszystkich państwach ma zasadniczo te same zadania. Jedynie w niektórych państwach służba weterynaryjna, która z punktu widzenia lecznictwa jest odrębną służbą, należy administracyjnie do służby zdrowia, nie będąc samodzielną służbą administracyjną. W niektórych państwach służba weterynaryjna połączona jest ze służbą remontu, czasem z taborami, ale nigdzie nie tworzy odrębnych jednostek z wyjątkiem kolonij angielskich.

U nas służba zdrowia podobnie jak służba intendentury złożona jest z organów kierowniczych we władzy centralnej (depar-

tament sanitarny), oraz w okręgach terytorjalnych (okręgowe szefostwa sanitarne).

Organami wykonawczemi służby zdrowia są: a) zakłady zaopatrujące: 1-centralny i 10 okręgowych składnic zaopatrzenia sanitarnego, oraz b) zakłady lecznicze: 10 szpitali okręgowych i 11 szpitali wojskowych w większych garnizonach. W mniejszych garnizonach istnieją pozatem 32 garnizonowe izby chorych.

Służba weterynaryjna jest w Polsce administracyjnie przydzielona do służby zdrowia (wydział weterynaryjny w departamencie sanitarnym), w okręgach natomiast jest tylko naczelny lekarz okręgu, który ma nadzór nad funkcjonowaniem lecznictwa zwierzęcego, gdyż zaopatrywanie należy do służby zdrowia.

Służba weterynaryjna rozporządza 1 pracownią weterynaryjną, szkołą podkowniczą i 5 szkołami podoficerów weterynaryjnych.

Personel służby zdrowia składa się lekarzy, dentystów, aptekarzy i oficerów administracyjnych. Personel służby weterynarji z lekarzy i oficerów administracyjnych. Lekarze medycyny i aptekarze szkoleni są w oficerskiej szkole sanitarnej w Warszawie, która jest szkołą wojskową dla studentów medycyny i farmacji uniwersytetu warszawskiego. Lekarze weterynarji rekrutowani są z pośród stypendystów wojskowych. Dentystów nie uzupełnia się, są oni zastępywani stopniowo lekarzami cywilnymi.

Personel szeregowy służby zdrowia zgrupowany jest w 5 bataljonach sanitarnych. Kadry zapasowe służby zdrowia w czasie pokoju nie szkolą personelu.

Bataljony sanitarne nie są taką nowością, jak bataljony administracyjne, gdyż już i przed wojną istniały w niektórych państwach oddziały sanitarne, znajdujące się przeważnie przy szpitalach. Jednakże nasze bataljony sanitarne różnią się tem od innych formacyj tego rodzaju, że mają własną musztrę i własną taktykę sanitarną.

Bataljony sanitarne mają za zadanie szkolenie szeregowych sanitarnych na czas wojny, w szczególności dla szpitali polowych i dywizyjnych kompanij sanitarnych.

Podobne formacje istnieją również i w innych państwach, ale ilość ich jest bardzo rozmaita. Tak samo jak formacje intendentury tworzą one pułki (Hiszpanja), bataljony (Niemcy, Portugalja) lub kompanje, co uwydatni poniższa tablica:

Ilość formacyj sanitarnych.

FORMACJE	Niemcy	Francja	Włochy	Polska	Hiszpanja	Rumunja	Czechosłowacja	Jugosławja	Belgja	Szwecja	Norwegja
pułki	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—
baony (dyony). .	7	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—
komp.	—	27	12	—	—	7	12	17	8	6	6

Niektóre państwa (jak Rosja) specjalnych formacyj sanitarnych nie posiadają, w niektórych kompanje sanitarne organicznie są połączone ze szpitalami (Czechosłowacja); w większości państw formacje sanitarne są wyłącznie administracyjnemi, do których należą szeregowi szkoleni i zatrudnieni w szpitalach. Jedynie Polska traktuje je wyłącznie, jako formacje szkolące, gdyż personel szpitali w przeważnej części jest personelem cywilnym.

18. Służba uzbrojenia.

Gdy służba intendentury, a zwłaszcza służba zdrowia mają pewne odpowiedniki w życiu cywilnem, to służba uzbrojenia jest wyłącznie służbą wojskową. Obok intendentury jest to najważniejsza służba zaopatrująca, która jednak w większości państw pod nazwą służby artylerji (Włochy, Francja) zarówno organizacyjnie, jak i pod względem personalnym organicznie połączona jest z bronią artylerji.

Służba ta zaopatruje w broń i amunicję przedmioty ich konserwacji oraz sprzęt optyczny. Ponadto w bardzo wielu państwach do tej służby zaliczana jest służba chemiczna oraz taborowa. U nas należy doń tylko służba chemiczna, gdyż służba taborowa podzielona jest pomiędzy 2 bronie: artylerję (tabory konne) i inżynierję (tabory samochodowe).

Pozatem służba ta w Polsce jest zorganizowana zupełnie podobnie do służby intendentury. Posiada ona centralne organy kierownicze (departament uzbrojenia), oraz okręgowe organy kierownicze (okręgowe szefostwa artylerji i uzbrojenia). Organami wykonawczemi w zakresie zarządzania materjałem są okręgowe zakłady uzbrojenia, pozatem służba ta rozporządza przeważnie zakładami centralnemi, a mianowicie: a) 5 zbrojowniami, b) 5 zakładami amunicyjnemi, c) 1 zakładem amunicji specjalnej, d) 1 zakładem przeciwgazowym.

Nadto posiada ona centralę odbiorczą materjału uzbrojenia, inspekcję techniczną, oraz instytut badań materjału uzbrojenia.

Personel tej służby składa się z inżynierów lub techników oraz oficerów administracyjnych. Inżynierowie i technicy szkoleni są na politechnikach cywilnych, oficerowie administracyjni rekrutują się w ten sam sposób, jak w służbie intendentury.

Personel szeregowy szkolony jest w oddziałach służby uzbrojenia, które istnieją jako oddziały robotniczo-wartownicze na podobieństwo analogicznych formacyj w innych państwach. Personel fachowy: rusznikarzy, puszkarzy, składmistrzów, szkolony jest w szkole zbrojmistrzów w Warszawie, przy której istnieje również kurs doszkolenia oficerów uzbrojenia.

Ilość formacyj uzbrojenia w rozmaitych państwach jest bardzo różna podobnie, jak i ich strona organizacyjna. W nie-

których państwach (Francja) istnieją bataljony robotnicze artylerji, w innych (Hiszpanja) parki dywizyjne uzbrojenia, w innych wreszcie personel tej służby szkoli się poprostu w zakładach.

W Polsce służba chemiczna przydzielona do służby uzbrojenia rozporządza poza zakładem przeciwgazowym jeszcze instytutem badań chemicznych, oraz szkołą gazową, przy której znajduje się doświadczalna kompanja chemiczna. Służba ta nie stanowi u nas odrębnej służby, a jest tylko oddziałem służby uzbrojenia, w przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych Ameryki, które kładą wielki nacisk na walkę chemiczną i z tego powodu posiadają nie tylko odrębną służbę chemiczną, a nawet specjalny pułk chemiczny.

19. Służby techniczne.

(inżynierja, aeronautyka, budownictwo).

Służba uzbrojenia, oraz służby inżynierji i aeronautyki noszą nazwę służb technicznych, gdyż wymagają personelu wykwalifikowanego w wyższych szkołach technicznych (politechnika).

Służby inżynierji i aeronautyki organicznie połączone są z odpowiedniemi broniami i zorganizowane są analogicznie, jak służba uzbrojenia.

Służba inżynierji posiada swój centralny organ kierowniczy (departament inżynierji), oraz organy okręgowe w postaci szefostw saperów i łączności.

Co do organów wykonawczych to posiada ona centralne zakłady saperskie, łączności i samochodowe, połączone w: a) centralną składnicę inżynierji, b) centralne warsztaty inżynierji, c) instytut badań inżynierji.

W okręgach posiadają one okręgowe składnice saperskie i okręgowe składnice łączności, oraz parki samochodowe przy dyonach samochodowych.

Służba aeronautyki podobnie, jak służba inżynierji posiada centralny organ kierowniczy (departament aeronautyki), nie posiada natomiast organów kierowniczych w okręgach.

Organami wykonawczemi tej służby są: centralna składnica lotnicza, warsztaty lotnicze i centralny zakład balonowy.

Do służb technicznych zaliczać również należy dział budownictwa wojskowego, wydzielony ze służby inżynierji. Posiada on organ centralny (departament budownictwa) i okręgowe organy kierownicze (okręgowe szefostwa budownictwa), które rozporządzają organami wykonawczemi w postaci kierownictw nowych budowli, stwarzanych ad hoc dla wykonania pewnych prac budowlanych, oraz administracyj koszarowych, jako organów administrujących budynkami wojskowemi w poszczególnych garnizonach. Ze służbą budowlaną łączy się również dział fortyfikacyjny, przynależny do służby inżynierji, który ma swoich przed-

stawicieli zarówno w centrali (wydział fortyfikacyjny departamentu i inżynierji), jak i w okr. szefostwach saperów (referat fortyfikacyjny), a ponadto rozporządza kierownictwami fortyfikacyj obszarów warownych, zarządami i dozorami fortecznemi, oraz magazynami materjałów fortyfikacyjnych.

Służby techniczne posiadają personel oficerski, składający się wyłącznie z oficerów linjowych odpowiednich broni; jedynie pewną ilość potrzebnych inżynierów otrzymują drogą odkomenderowania oficerów na studja techniczne na politechnikach cywilnych. Z tych względów żadnych własnych szkół prócz kursu fortyfikacyjnego przy oficerskiej szkole inżynierji nie posiadają. Co się tyczy personelu szeregowego, to celem ułatwienia administracji tym personelem zgrupowany on jest w specjalnych oddziałach lub kompanjach. Istnieje więc oddział służby lotniczej, kompanja służby saperskiej, kompanja służby łączności, kompanja służby balonowej i kompanja służby meteorologicznej.

20. Służba sprawiedliwości.

Z pośród służb bezpieczeństwa: służba garnizonowa i służba żandarmerji omówione są na innem miejscu, pozostaje więc do rozpatrzenia służba sprawiedliwości.

Służba ta nie istnieje w wielu państwach, a mianowicie tam, gdzie bądź niema wcale odrębnego sądownictwa wojskowego, bądź też sprawowane jest ono przez oficerów linjowych pod przewodnictwem zawodowego sędziego cywilnego. W niektórych państwach (Francja) istnieje tylko nieliczny wojskowy korpus prokuratorski, pozatem sądownictwo wykonywane jest przez oficerów linjowych.

U nas służba sprawiedliwości jest całkowicie wojskowa i zupełnie niezależna od sądownictwa cywilnego, pozatem obarczona jest ona czynnościami administracyjnemi, dotyczącemi więziennictwa wojskowego.

Wskutek tego sądownictwo wojskowe jest u nas silnie rozwinięte i rozporządza organem kierowniczym (administracyjnym) w postaci departamentu sprawiedliwości, a prócz tego składa się z: a) 1 wojskowego sądu najwyższego, b) 10 wojskowych sądów okręgowych, c) 30 wojskowych sądów rejonowych.

Przy każdym z tych sądów jest prokuratura wojskowa.

Prócz tego służba sprawiedliwości administruje więziennictwem wojskowem, złożonem z: a) 1 wojskowego więzienia karnego w Stanisławowie, b) 10 wojskowych więzień śledczych.

Ten rozrost sądownictwa wojskowego u nas uderza zwłaszcza, gdy porówna się naszą organizację z innemi państwami. Anglja, Ameryka i wiele państw mniejszych, zwłaszcza północnych nie zna wogóle sądownictwa wojskowego. W innych państwach (Włochy) istnieje wprawdzie sądownictwo wojskowe,

ale niema zupełnie odrębnego korpusu sądowego. Sędziami są oficerowie linjowi, sądzący pod kierownictwem sędziów cywilnych. Tak samo jest we Francji, gdzie istnieje jedynie korpus prokuratorów, złożony z 60 osób, w Hiszpanji istnieje sądownictwo wojskowe, ale złożone jedynie z 8 sądów okręgowych, liczących łącznie 99 oficerów.

To też zarówno ilość sądów w Polsce (41) w stosunku do 8 w Hiszpanji, 11 we Włoszech, 20 we Francji jest bardzo wielka, jak i ilość zgórą 200 oficerów korpusu sądowego w stosunku do 99 w Hiszpanji, 60 we Francji jest stosunkowo duża.

W niektórych państwach (Rosja) istnieją specjalne kolegja wojskowe w sądach powszechnych, które wyznaczają ze swego łona sędziów do trybunałów wojskowych. W innych sądownictwo opiera się wyłącznie na oficerach linjowych (Litwa). A nawet w tych państwach, gdzie podobnie jak u nas istnieje sądownictwo wojskowe (Jugosławja, Czechosłowacja) ilość sądów i oficerów korpusu sądowego jest znacznie mniejsza, niż u nas. Wynika to przeważnie z tego powodu, że mniejsze przestępstwa sądzone są w sądach pułkowych, złożonych z oficerów i podoficerów linjowych, a tylko większe przestępstwa i sprawy oficerskie przekazywane są do sądów okręgowych, gdzie rozprawy odbywają się już pod przewodnictwem fachowych sędziów wojskowych.

Co się tyczy więziennictwa, to w wielu państwach (Rosja, Litwa, Włochy), istnieją specjalne oddziały poprawcze zamiast więzień, t. j. kompanje karne, dyscyplinarne lub poprawcze, zastępujące ze znakomitym wynikiem — więzienia.

21. Służba duszpasterska.

Z pośród służb utrzymania ducha bojowego istnieje w czasie pokoju jedynie służba oświatowa, pełniona w zasadzie przez oficerów linjowych, oraz służba duszpasterska.

Służba duszpasterska istnieje w niewielu państwach. Rosja Francja, Włochy i prawie wszystkie państwa mniejsze nie posiadają jej zupełnie. W Anglji istnieje głównie dla potrzeb kolonij, dość liczna, zwłaszcza w Indjach.

Jako wojskowa służba, wchodząca w skład sił zbrojnych istnieje w Polsce, Hiszpanji, Czechosłowacji i Jugosławji.

U nas służba ta posiada organy kierownicze: kurja biskupia (dla wyznań katolickich) i biuro wyznań niekatolickich, przy którem znajdują się naczelni kapelani poszczególnych wyznań (ewangielickich, prawosławnego, mojżeszowego). Pozatem w każdym okręgu posiadamy dziekana rzymsko-katolickiego, oraz kapelanów tych wyznań, które mają większą ilość swych wyznawców w danym okręgu.

Organami wykonawczemi tej służby są proboszczowie katoliccy parafij wojskowych oraz kapelani szkół, szpitali, więzień lub garnizonów, o ile nie są równocześnie proboszczami.

Prócz wojskowych kapelanów do służby duszpasterskiej w mniejszych garnizonach kontraktuje się t. zw. kapelanów pomocniczych t. j. duchownych świeckich, którzy za specjalnem wynagrodzeniem spełniają obowiązki wojskowej służby duszpasterskiej w mniejszych garnizonach, gdzie z powodu zbyt małej ilości żołnierzy odnośnego wyznania nie można ustanawiać specjalnego etatu kapelana wojskowego.

Wojskowa służba duszpasterska (katolicka) w myśl konkordatu ze Stolicą Apostolską posiada jurysdykcję duchowną, wskutek tego ma prawo prowadzenia ksiąg metrykalnych i obok opieki duchownej nad żołnierzem bezpłatnie dokonywuje ślubów, chrzcin i pogrzebów osób wojskowych.

Obecnie istnieje zgórą 70 parafij wojskowych, a służba duszpasterska wyznań katolickich, do których to wyznań należy 83% ogółu wojska, posiada zgórą 100 duchownych.

Wszystkie pozostałe wyznania, liczące łącznie około 17% ogółu wojska rozporządzają 25 kapelanami wojskowymi, rozmieszczonymi na terenie całego państwa.

22. Marynarka wojenna.

Marynarka wojenna ma za zadanie zapewnić państwu panowanie na morzu i zabezpieczenie morskich dróg komunikacyjnych, oraz zapewnić bezpieczeństwo okrętom handlowym i obronę wybrzeża przed desautem nieprzyjacielskim. Aby to zadanie wypełnić, musi ona rozporządzać wielką ilością dużych okrętów bojowych. Do spełnienia takich zadań w Europie zdolne są tylko marynarki Anglji, Włoch i Francji. Liczą one:

PAŃSTWO	Pancerników	Krążowników	Lekkich krążowników	Okrętów strażniczych	Torpedowców i kontrtorpedowców	Łodzi podwodnych	Różnych
Anglja . . .	19	8	46	—	193	64	—
Włochy . .	5	—	15	2	121	41	13
Francja . .	10	—	14	—	60	42	87
Japonja . .	6	4	33	—	111	69	13
Ameryka . .	18	13	17	—	295	121	—

Marynarka większości państw, a między innemi i Polski nie jest zdolna do wypełnienia tego zadania, to też zadania jej są zupełnie inne. Marynarka nasza nie może stoczyć bitwy morskiej, ale może współdziałać z wojskiem lądowem, walczącem na Pomorzu

za pomocą działań partyzanckich i przez przeszkadzanie nieprzyjacielowi w swobodnem komunikowaniu się drogą morską. Nasza marynarka sama nie może prowadzić wielkiej wojny, ale może małą wojną nękać nieprzyjaciela, chociaż bynajmniej nie należy do silniejszych na Bałtyku. Zobaczymy to z następującej tablicy:

PAŃSTWO	Pancerników	Krążowników	Lekkich krążowników	Torpedowców i kontrtorpedowców	Łodzi podwodnych	Kanonierek	Różnych
Szwecja . .	12	1	—	37	12	3	41
Niemcy . .	8	9	--	32	—	4	61
Danja . . .	5	2	—	23	14	1	25
Rosja *) . .	2	3	—	13	9	5	40
Norwegja . .	4	—	—	32	6	9	—
Polska . . .	—	—	—	5	—	2	18
Finlandja . .	—	—	—	2	--	6	6
Estonja . .	—	—	—	3	—	2	6
Łotwa . . .	—	—	—	—	—	—	1
Litwa . . .	—	—	—	—	—	—	—

Pod względem stosunku marynarki wojennej do pozostałych sił zbrojnych państwa europejskie mają bardzo rozbieżne poglądy. Jak wiadomo, Anglja i Włochy i marynarkę i lotnictwo uważają za odrębne rodzaje sił zbrojnych, mają zresztą ku temu poważne dane, gdyż zarówno marynarka, jak lotnictwo ich jest tak potężne, że może działać zupełnie niezależnie od działań na lądzie. Francja, Hiszpanja, Holandja, Portugalja, Danja i Grecja nie mają odrębnego ministerstwa dla lotnictwa, ale mają je dla marynarki. Trzecia grupa państw nie posiada wprawdzie odrębnego ministerstwa marynarki i marynarka podporządkowana jest w nich ministrowi wojny, ale w obrębie ministerstwa wojny stanowi osobny dział, jak nasze kierownictwo marynarki wojennej. Do tej grupy państw należą Niemcy, Norwegja, Polska, Rosja i do pewnego stopnia Szwecja, w której jednak budżet marynarki obejmuje jedynie wydatki techniczno-morskie, pozatem jest ona zaopatrywana w ten sam sposób, jak inne rodzaje broni. Ostatnią grupę stanowi Belgja, Rumunja, Finlandja, Estonja, Łotwa gdzie marynarka jest tylko jednym z rodzajów broni.

Marynarka nasza posiada na podobieństwo Niemiec odrębne kierownictwo marynarki wojennej, stanowiące jakby małe ministerstwo w obrębie ministerstwa spraw wojskowych z własnym sztabem i wszystkiemi służbami. W tych warunkach kierownictwo jest nieproporcjonalnie wielkie w stosunku do całości marynarki wojennej.

Marynarka nasza składa się z floty morskiej i flotylli rzecznej.

*) tylko na Bałtyku.

Flota morska składa się z dowództwa floty i dowództwa wybrzeża, w którem znowu z powodu połączenia dowództwa o charakterze taktycznym z komendą terytorjalną ilość personelu jest niezwykle wielka w stosunku do ilości personelu jednostek pływających. Dowództwu floty podlega komenda portu wojennego w Gdyni wraz ze wszystkiemi służbami, nadzorem portu, oddziałem nurków i taborem portowym, złożonym z 3 statków i 2 łodzi motorowych.

Pozatem flota składa się z: 1 dywizjonu torpedowców, 1 dywizjonu minowego, 1 dywizjonu nurkowców (łodzi podwodnych).

W skład dywizjonu torpedowców wchodzi 5 torpedowców („Kujawiak", „Krakowiak", „Podhalanin", „Ślązak", „Kaszub") oraz 2 kontrtorpedowce będące w budowie („Burza" i „Wicher").

W skład dywizjonu minowego wchodzi grupa kanonierek, złożona z 2 kanonierek („Komendant Piłsudski" i „Generał Haller") oraz grupa 4 trawlerów („Mewa", „Czajka", „Rybitwa" i „Jaskółka").

Dywizjon nurkowców powstanie w chwili ukończenia budowy 3 łodzi podwodnych („Ryś", „Żbik" i „Wilk").

Poza temi jednostkami bojowemi flota rozporządza jeszcze 3 okrętami: okrętem szkolnym („Iskra") i byłym krążownikiem (obecnie okręt „Bałtyk"). Pierwszy służy do podróży szkolnych, na drugim znajduje się szkoła podoficerów marynarki. Wreszcie morską służbę geograficzną pełni okręt hydrograficzny „Pomorzanin".

W skład floty wchodzi wreszcie morski dywizjon lotniczy, złożony z 2 eskadr hydroplanów.

W podobny sposób zorganizowana jest flotylla rzeczna w Pińsku. Składa się ona z dowództwa flotylli i portu wojennego w Pińsku, rozporządzającego 1 statkiem i 2 motorówkami, oraz: 1) dywizjonu monitorów, złożonego z 3 grup po 2 monitory („Warszawa", „Mozyrz", „Pińsk", „Horodyszcze", „Kraków", „Wilno"), 2) dywizjonu statków uzbrojonych, złożonego ze statku sztabowego, 2 statków pancernych i statku minowego, oraz 3 grup uzbrojonych łodzi motorowych po 5 łodzi w każdej.

Poza flotą i flotyllą, jako jednostki centralne podległe wprost kierownikowi marynarki wojennej, istnieją: 1) port wojenny Modlin z centralnemi zakładami zaopatrzenia marynarki, 2) oficerska szkoła marynarki w Toruniu, 3) kadra marynarki wojennej w Świeciu, 4) transportowiec „Wilja". 5) baza morska w Tulonie.

Ogółem marynarka nasza liczy około 300 oficerów i 2.000 szeregowych.

23. Przysposobienie wojskowe.

Żadne z państw nie poprzestaje wyłącznie na wojsku regularnem, jako jedynym środku obrony narodu pod bronią. Jednak-

że w rozmaitych państwach kwestja wyszkolenia dodatkowych jednostek siły zbrojnej jest postawiona inaczej.

Jedne z państw szkolą wojskowo rozmaite specjalne organizacje, jak żandarmerję, policję, straż graniczną, celną, skarbową i leśną i bądź na tem poprzestają (Rumunja, Jugosławja, Węgry), bądź też równolegle wprowadzają przysposobienie wojskowe młodzieży w wieku przedpoborowym albo obowiązkowe (Rosja, Włochy, Czechosłowacja, Portugalja, Grecja), albo ochotnicze (Francja, Niemcy, Austrja) Inne znowu organizują, jakby drugie wojsko ochotnicze „Landstorm" w Danji i Holandji, „Skyddskar" w Finlandji, „Kaitseilit" w Estonji, „Sauliu Sajunga" na Litwie, „Samatenes" w Hiszpanji, milicja faszystowska we Włoszech), jeżeli nie mają obok wojska regularnego wojska terytorjalnego, opartego na systemie milicyjnym (Anglja, Rosja).

Słowem poza wojskiem regularnem każde państwo rozporządza znaczną siłą zbrojną, szkoloną systemem przysposobienia wojskowego. Najbardziej jest rozwinięte to wyszkolenie w Niemczech, gdzie są niezwykle liczne przeróżne związki wojskowe, liczące kilka miljonów członków, oraz we Włoszech, gdzie prócz żandarmerji wojskowej (karabinjerów) liczącej 60 tys. ludzi, straży skarbowej w ilości 2 tys. istnieje korpus agentów bezpieczeństwa (policja) liczących 15 tys. oraz milicja zorganizowana w 95 legjonów (pułków), niezależnie od obowiązkowego 2-letniego przysposobienia wojskowego młodzieży.

W Polsce przysposobienie wojskowe nie stoi na takim poziomie, a chociaż w ostatnich latach zagadnienie to weszło na odpowiednie tory, nie może jeszcze być porównane z pozostawieniem tej sprawy w innych państwach. Z pośród organizacyj państwowych, wyzyskiwanych dla celów wyszkolenia wojskowego, u nas jedynie korpus ochrony pogranicza (26 tys.) może być brany pod uwagę, gdyż ani policja, ani straż celna nie są organizacjami wojskowemi. Żadnej organizacji ochotniczej w rodzaju duńsko-holenderskiego „Landstormu", czy finlandzkiego „Skyddskaru" nie posiadamy. Istniejące u nas związki przysposobienia wojskowego („Strzelec", „Związek Powstańców Górnośląskich", „Związek Powstańców i Wojaków", „Sokół" i t. p.), mogą być raczej przyrównane do związków wojskowych w Niemczech, które nieskoordynowane i skłócone nazewnątrz, wewnętrznie jednak tworzą pewną spójnię, której u nas niestety dotąd niema. Pod względem swej liczebności nie mogą się one równać ze związkami niemieckiemi. Jakkolwiek w ostatnich czasach, zwłaszcza „Strzelec", wzmógł się znacznie liczebnie, nie stanowi on tej imponującej siły, jaką rozporządzają związki niemieckie. Ustawy o przysposobieniu wojskowem dotąd nie mamy, nie może więc być mowy o obowiązkowem przysposobieniu wojskowem młodzieży, zwłaszcza, że projektowany jest tylko obowiązek w szkołach. W szkołach akademickich również projektuje się zaprowadzenie

obowiązku przysposobienia wojskowego na podobieństwo Anglji, która tą drogą szkoli sobie około 36 tys. młodzieży na oficerów rezerwy. Wszystko to jest jednakże dopiero w zawiązku.

W każdym razie zrobiono już pierwszy krok przez stworzenie państwowego urzędu przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego, który kierowany przez oficera jest raczej organem ministra oświaty dla organizowania przysposobienia młodzieży w szkołach.

Dyrektor państwowego urzędu przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego ma swoje ekspozytury w poszczególnych okręgach w postaci referatów p. w. i w dywizjach w postaci oficerów p. w., (którzy mają charakter inspektorów w stosunku do oficerów p. w. poszczególnych pułków). Każdy pułk piechoty ma przydzielony pewien rejon przysposobienia wojskowego, złożony z kilku powiatów. Oficer p. w. pułku w zasadzie powinien mieć w każdym powiecie po jednym oficerze p. w., który kieruje całokształtem p. w. na terenie powiatu t. j. zarówno w szkołach, gdzie przysposobienie wojskowe w myśl zarządzeń ministra oświaty jest obowiązkowe, jak drogą nadzoru prac p. w., wykonywanych przez poszczególne związki przysposobienia wojskowego.

Oficerowie ci, z wyjątkiem nielicznych kadr instruktorskich przy niektórych pułkach nie mają stałego personelu, tylko posługują się bądź podoficerami, wypożyczonymi im na kilka godzin tygodniowo przez dowódcę pułku, bądź też drogą zakontraktowania oficerów i podoficerów rezerwy, jako kadry t. zw. półzawodowej.

W ten sposób cały personel przysposobienia wojskowego nie przekracza dziś liczby 200 oficerów, lecz w miarę wzrostu przysposobienia będzie musiał być znacznie zwiększony.

Ilość ćwiczących w przysposobieniu wojskowem członków różnych związków i szkół nie przekracza 150 tysięcy młodzieży, a choć cyfra ta nieco wzrasta w ostatnim czasie, nie dosięga jednak zawrotnych cyfr, jakiemi na tem polu mogą się dziś poszczycić inne państwa.

24. Żandarmerja wojskowa.

Żandarmerja wojskowa w większości państw europejskich jest to państwowa straż bezpieczeństwa, która, będąc częścią składową sił zbrojnych pod każdym względem podlega ministrowi wojny, a jedynie w czasie pokoju dysponuje nią — minister spraw wewnętrznych. W rozmaitych państwach nosi ona rozmaite nazwy — w Rosji są to oddziały głównego zarządu politycznego (G. P. U. czyli czerezwyczajki), w Niemczech zwie się ona policją bezpieczeństwa (Schutzpolizei) i teoretycznie jest organizacją cywilną, we Włoszech nosi nazwę — karabinjerów, w Hi-

szpanji — gwardji czy straży cywilnej (garde civile). W gruncie rzeczy jest to jednak taka sama żandarmerja, jak we Francji, Belgji, Holandji. Czechosłowacji, Rumunji, Jugosławji, Bułgarji, Grecji i t. d.

Straż bezpieczeństwa całkowicie cywilna tak, jak u nas policja państwowa istnieje jedynie w Anglji, Szwecji i Norwegji, chociaż Anglja w kolonjach posiada żandarmerję lub policję wojskową.

Nasza żandarmerja, jako czysto wojskowa policja, nie mająca prawa ingerowania w stosunku do osób cywilnych jest unikatem w Europie i da się porównać jedynie do szwajcarskiej żandarmerji polowej, która powstaje jedynie na wypadek wojny. We wszystkich bowiem pozostałych państwach, gdzie straż bezpieczeństwa jest całkowicie cywilna, niema specjalnej żandarmerji wojskowej.

Dlatego też liczebność naszej żandarmerji nie stoi w żadnym stosunku do liczebności innych państw, co przedstawi załączona tablica:

Liczebność żandarmerji w różnych państwach.

PAŃSTWO	nazwa żandarmerji	charakter organizacji	liczebność
Rosja	formacje G. P. U.	policja polityczna	150.000
Niemcy. . . .	policja bezpiecz.	państw. straż. bezp.	150.000
Francja . . .	żandarmerja wojskowa	"	30.000
Włochy . . .	karabinierzy	"	75.000
Polska	żandarmerja wojskowa	czysto wojskowa	1.000
Hiszpanja . . .	gwardja (straż.) cyw.	państw. straż. bezp.	25.000
Rumunja . . .	żandarmerja wojskowa	"	12.000
Czechosłowacja	"	"	12.000
Jugosławja . .	"	"	12.000
Belgja	"	"	6.000
Węgry	"	"	40.000
Holandja . . .	"	"	2.000
Grecja	"	"	6.000
Bułgarja . . .	"	"	10 000
Portugalja . .	"	"	11.000

Żandarmerja nasza składa się z dowództwa żandarmerji wojskowej oraz 10 dywizjonów żandarmerji o 3—5 plutonach w ogólnej ilości 41 plutonów po 20 żandarmów każdy oraz ze szkoły żandarmerji.

Organizacja żandarmerji w innych państwach jest bardzo rozmaita, niektóre państwa posiadają wielkie jednostki żandarmerji (brygady), jak np. Rumunja, Jugosławja, Włochy, Francja, inne tylko pułki (legjony), jak Hiszpanja, niektóre tylko dywizjony lub bataljony, jak Holandja, Portugalja, inne wreszcie tylko kompanje, jak np. Danja. Niektóre państwa, mając system ściśle terytorjalny, nie łączą ich w jednostki wojskowe, lecz dzielą

wedle jednostek administracyjno-terytorjalnych. Jedne państwa posiadają żandarmerję pieszą i konną, inne tylko pieszą. Słowem niema jednolitego systemu organizacji żandarmerji, gdyż nawet dywizjony (bataljony) dzielą się bądź na kompanje (szwadrony), bądź też podobnie, jak u nas wprost na plutony. Stan ten zobrazuje następująca tablica:

Ilość formacyj żandarmerji.

PAŃSTWO	brygady (dowództwa)	formacje piesze				formacje konne			
		pułki (legjony)	samodz. dyony (baony)	samodz. kompanje	plutony	pułki	samodz. dyony	samodz. szwadr. (komp.)	samodz. półkomp.
Francja . . .	6	26	—	1	—	—	—	—	46
Włochy . . .	7	21	12	—	—	—	—	2	
Polska . . .	—	—	10	—	(41)	—	—		
Hiszpanja . .	—	26	3	—	—	1	3		
Rumunja . .	4	(11)	1	—	—	—	—		
Jugosławja . .	6	—	—	(82)		—	—		
Bułgarja . . .	—	—	17	—		—	8		
Portugalja . .	—	—	4	—		1			
Holandja . .	—	—	4	—					
Danja	—	—	—	7					
Węgry . . .	7	—	(28)	—					

Jak z tej tablicy widać, brygady dzielą się bądź na pułki (Rumunja, Francja) po 3 — 4 pułki, bądź wprost na bataljony (Jugosławja, Węgry), po 2 — 4 baony. Pułki dzielą się bądź na bataljony (lub dywizjony), jak w Rumunji i Hiszpanji, bądź wprost na kompanje, jak we Francji. Dywizjony (lub bataljony) dzielą się na kompanje (szwadrony), jak jest w większości państw, bądź też wprost na plutony, jak w Polsce. Obok brygad, lub dowództw grup mamy samodzielne pułki (Hiszpanja), dywizjony (Holandja), kompanje (Danja) lub nawet półkompanje (Francja).

To też schemat organizacyjny jednostek żandarmerji będzie w każdym państwie inny.

Zadania naszej żandarmerji wobec ograniczenia jej kompetencyj wyłącznie do osób wojskowych są minimalne i głównie stanowi ona kadrę mobilizacyjną dla wystawienia żandarmerji polowej na czas wojny.

To też nasza żandarmerja jest w pełnem tego słowa znaczeniu jedną z wojskowych służb bezpieczeństwa i porządku, która działa jako całkowicie wykonawcza służba dowództw wojskowych.

III. ORGANIZACJE UZBROJONE POZA SIŁAMI ZBROJNEMI.

1. Policja państwowa.

Policja państwowa w Polsce nie wchodzi w skład sił zbrojnych, jako organizacja o charakterze całkowicie cywilnym. W większości państw europejskich, prócz Anglji, Szwajcarji

i państw skandynawskich, policja o takim charakterze, jak nasza jest organizacją całkowicie nieznaną. Funkcje publicznej straży bezpieczeństwa w większości państw pełni żandarmerja wojskowa. Z tego tytułu przy rozpatrywaniu organizacji sił zbrojnych można by ją całkowicie pominąć. Ponieważ jednak w innych państwach sprawa ta przedstawia się nieco inaczej, przeto dla porównania rozpatrzymy jej organizację.

Policja państwowa jest u nas służbą bezpieczeństwa i porządku publicznego, podległą całkowicie ministrowi spraw wewnętrznych i do niedawna nie otrzymywała absolutnie żadnego wyszkolenia wojskowego. Dopiero w miarę rozwoju organizacji przysposobienia wojskowego i w naszej policji wprowadzono pewne ćwiczenia o charakterze wojskowym. Organizacyjnie jednak policja nie pozostaje w żadnym związku z wojskowością, prócz osoby komendanta głównego, który od niedawna jest osobą wojskową.

Policja państwowa jest organem wykonawczym władz administracyjnych ministerstwa spraw wewnętrznych i w tym charakterze utrzymuje bezpieczeństwo i porządek publiczny, pełniąc zarazem funkcję, które należą gdzieindziej bądź do żandarmerji wojskowej (bezpieczeństwo publiczne), bądź do policji komunalnej (porządek, zwłaszcza w większych miastach). W wielu bowiem państwach obok żandarmerji istnieje policja, bądź o charakterze cywilnym, bądź nawet o charakterze wojskowym. Przeważnie utrzymywana jest ona z funduszów komunalnych większych miast.

Taka policja obok żandarmerji istnieje w Czechosłowacji, Holandji i innych państwach. Większość państw poprzestaje wyłącznie na żandarmerji wojskowej od wielkich państw, jak Włochy, czy Hiszpanja począwszy, a kończąc na maleńkich państewkach, takich, jak Albanja lub Luksemburg.

Nasza policja państwowa posiada własną komendę główną, podległą ministrowi spraw wewnętrznych. Organizacyjnie tej komendzie podporządkowane są komendy wojewódzkie. Tym komendom podlegają komendy powiatowe, które posiadają swe posterunki, rozrzucone po całym powiecie. Jak widzimy więc policja państwowa wewnętrzną swoją organizacją nie przypomina zupełnie organizacji wojskowej.

Dopiero w ostatnich czasach objawiła się pewna tendencja do upodobnienia organizacji policji państwowej do organizacji wojska, ale tendencja ta nie znalazła dotąd wyrazu w postaci nowej ustawy o policji państwowej.

Liczebność naszej policji państwowej jest dość duża, jeżeli się zważy, że posiada ona według budżetu na r. 1927/28 — 900 funkcjonarjuszy wyższych (odpowiadających oficerom) 31.027 funkcjonarjuszy niższych (odpowiadających szeregowym) i 573 urzędników nieumundurowanych.

Prócz tego policja rozporządza: 43 samochodami, 13 motocyklami, 423 rowerami, 1.872 końmi i 142 pojazdami.

Policja posiada specjalne oddziały konne cyklistów, kolejowe, rzeczne, morskie, a do niedawna i graniczne. Ponadto istnieje szkoła funkcjonarjuszy policji wyższych i niższych. Liczebność naszej policji w stosunku do powierzchni państwa uprzytamnia poniższa tabela:

Liczebność policji i żandarmerji w poszczególnych państwach.

PAŃSTWO	Policja	Żandarmerja	Razem	Powierzchnia państwa w klm.²
Rosja	?	150.000	?	3.526.000
Niemcy	150.000	—	150.000	472.000
Francja	—	30.000	30.000	550.000
Włochy	—	75.000	75.000	311.000
Polska	32.000	1.000	33.000	388.000
Hiszpanja	—	25.000	25.000	505.000
Rumunja	—	12.000	12.000	294.000
Czechosłowacja	7.000	12.000	19.000	140.000
Jugosławja	—	12.000	12.000	243.000
Belgja	—	6.000	6.000	30.000
Węgry	27.000(?)	40.000(?)	67.000(?)	95.000
Holandja	—	—	2.000	34.000
Bułgarja	—	10.000	10.000	105.000
Portugalja	—	11.000	11.000	91.000

Jak z tej tablicy widzimy, liczebność policji jest bardzo rozmaita, gdy w Holandji wypada 1 policjant na 17 km², to w Niemczech wypada 1 policjant na 3 km.².

Tak gęste rozmieszczenie policji niemieckiej tłumaczy się tem, że policja ta nie tylko jest organizacją nawskroś wojskową, ale, że prócz zadań związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku, posiada ona zadania czysto wojskowe i mobilizacyjne.

2. Korpus ochrony pogranicza.

Ochrona granicy państwowej w większości państw należy całkowicie do władz wojskowych. To też straż graniczna lub celna stanowi bądź organiczną część siły zbrojnej, bądź też na podobieństwo żandarmerji dyspozycyjnie podlega ministrowi skarbu, ale pod każdym innym względem — ministrowi spraw wojskowych. W rozmaitych państwach nosi ona rozmaite nazwy, ale prawie zawsze znajduje się w ścisłym kontakcie z władzami wojskowemi. Straż graniczna nosi nazwę karabinjerów w Hiszpanji, straży celnej we Francji, straży finansowej we Włoszech, bataljonów granicznych w Czechach, samodzielnego korpusu pogranicznego w Rosji i t. p. W Niemczech wojskowa ochrona granicy należy do ochotniczej organizacji Grenzschutz'u, szkolonej systemem przysposobienia wojskowego. Jedynie w Anglji

oraz państwach skandynawskich niema wojskowej straży granicznej i ochrona granicy należy do cywilnej straży celnej.

U nas sprawa ta ułożyła się rozmaicie na różnych granicach. Na zachodzie i południu na granicy z Niemcami, Czechosłowacją i Rumunją mamy cywilną straż celną, podległą ministrowi skarbu, na wschodzie na granicy z Z. S. R. S., Litwą i Łotwą mamy wojskowy korpus ochrony pogranicza, podległy ministrowi spraw wewnętrznych. Ten rozmaity system ochrony granic jest wynikiem faktu, że na zachodzie oddawna utrzymujemy ożywione stosunki handlowe i przedewszystkiem potrzebujemy ochrony celnej, na wschodzie natomiast, gdzie do niedawna granica była całkowicie zamknięta, niezbędna była straż bezpieczeństwa, któraby chroniłaby przed napadami dywersyjnemi. Pierwotnie była to policja graniczna, kiedy jednak w 1924 r. ochrona granicy przez policję okazała się niedostateczną, utworzony został wojskowy korpus ochrony pogranicza, podległy ministrowi spraw wewnętrznych, ale zorganizowany i uzupełniany przez władze wojskowe.

Dziś korpus ten wedle budżetu na r. 1927/28 liczy ogółem: 742 oficerów, 20.613 szeregowych, 3.140 koni, 6 samochodów, 30 motocykli, 72 rowery i 16 łodzi motorowych.

Korpus ochrony pogranicza składa się z dowództwa korpusu, 6 brygad terytorjalnych, 24 bataljonów i 20 szwadronów.

Straże graniczne trudno jest porównywać, gdyż liczebność ich zależy od długości granicy. Jeżeli zważymy, że granice nasze są bardzo rozległe, bo wynoszą ogółem 5.011 km. granicy, z czego przeszło 2.000 km. jest strzeżonych przez korpus ochrony pogranicza, to można stwierdzić, że nasza straż graniczna jest bardzo nieliczna. Dla przykładu porównajmy liczebność straży granicznej w kilku państwach.

Liczebność straży granicznej w państwach Europy.

PAŃSTWO	Długość granic lądowych	Straż wojskowa	Straż cywlina	RAZEM
Włochy	1.851	23.000	—	23.000
Hiszpanja	1.661	16 000	—	16.000
Polska	5.011	20.000	6.000	26.000
Rumunja	—	12 000	—	12.000
Czechosłowacja. .	—	10.000	—	10 000
Bułgarja	1.765	3.000	—	3.000
Portugalja. . . .	1.209	5.500	—	5.500
Węgry	—	6.000	4.000	10 000

Podobnie jak liczebność straży granicznej jest dość rozmaita, jako uzależniona od długości granicy, tak samo i ilość formacyj jest bardzo różna.

Ilość formacyj straży granicznej.

PAŃSTWO	brygady (dowództwa)	formacje piesze			formacje konne		
		pułki	baony	komp.	pułki	dyony	szwadrony
Włochy	3	12	—	—	—	—	—
Polska	6	—	24	—	—	—	20
Hiszpanja	15	—	32	107	—	—	6
Rumunja	2	4	20	72	—	—	—
Czechosłowacja	—	—	10	—	—	—	—
Jugosławja	—	—	5	32	—	—	—
Bułgarja	—	—	8	24	—	—	—
Portugalja	—	—	3	—	—	—	—
Łotwa.	1	3	9	—	—	—	—
Estonja	—	4	—	—	—	—	—

Nazwy formacyj są rozmaite; brygady noszą nazwy inspekcyj, podinspekcyj, sektorów; podobnież pułki we Włoszech nazywają się legjonami, baony w Hiszpanji komandorjami i t. p.

Również podział wewnętrzny jednostek straży granicznej jest rozmaity. W jednych państwach brygady dzielą się na 2—3 pułki (Włochy, Rumunja), w innych wprost na bataljony (Polska, Hiszpanja).

Skład wewnętrzny bataljonu jest mniej więcej podobny do bataljonu piechoty, z tą różnicą, że niema w nim kompanij karabinów maszynowych, lub też ilość ich jest znacznie zmniejszona.

Bataljon składa się ze zmiennej ilości kompanij (3—5) z ewentualnym przydziałem szwadronu, co zależy od długości odcinka granicznego. Kompanja składa się z 3, a szwadron z 4 plutonów.

3. Straż celna.

Obok korpusu ochrony pogranicza istnieje druga organizacja dla ochrony celnej granic zachodnich. W przeciwstawieniu do K. O. P. — straż celna, podobnie jak policja państwowa jest organizacją całkowicie cywilną z tą jedynie różnicą, że gdy do przyjęcia do policji zupełnie nie była wymagana uprzednia służba wojskowa, o tyle do straży celnej w zasadzie wymaga się odbycia służby wojskowej.

Straż celna podlega ministrowi skarbu, ale gdy np. we Francji na wypadek wojny podlega militaryzacji, u nas militaryzacja nie jest narazie przewidziana. W tych warunkach z punktu widzenia wojskowego granica zachodnia jest całkowicie odsłonięta i osłona musi obciążać jednostki wojskowe, stacjonowane w pobliżu granicy. To nadmierne obciążenie wojska zadaniami osłonowemi spowodowało, że w ostatnich czasach projektowano przekazanie granic zachodnich—korpusowi ochrony pogranicza. Jednakże do tego nie doszło, jedynie straż celna na wzór policji państwowej, otrzymała, jako komendanta oficera K. O. P.

Dziś straż celna podobnie, jak policja, dzieli się na inspektoraty graniczne, te z kolei na komisarjaty, a komisarjaty na posterunki.

Ogółem straż celna wedle budżetu na r. 1927-28 liczy: 206 wyższych funkcjonarjuszy, 5880 niższych funkcjonarjuszy, 325 koni, 2 motocykle, 1 kuter morski, 4 łodzie motorowe, 4 łodzie z przyczepionemi motorami.

Jeżeli się zważy, że straż celna ma do ochrony przeszło 3000 klm. granicy, to zobaczymy że na 1 klm. wypada niecałe 2 strażników. W tych warunkach ochrona granicy jest bardzo problematyczna.

Ponieważ cywilna straż zarówno bezpieczeństwa wewnętrznego (policja), jak i straż graniczna jest bardzo droga, gdyż wymaga wyłącznie funkcjonarjuszy otrzymujących gażę, gdyż wojskowa składa się z żołnierzy, otrzymujących minimalny żołd, przeto większość państw dąży do posiadania wojskowej straży granicznej.

I tak straż graniczna ma charakter cywilny: w Belgji i Holandji, charakter cywilno-wojskowy we Francji, a charakter wojskowy: w Rosji, Włoszech, Hiszpanji, Rumunji, Czechosłowacji, Jugosławji, Węgrzech, Bułgarji, Portugalji, Litwie, Łotwie i Estonji.

Wojskowa straż graniczna ma tę przewagę nad cywilną, że tańszym kosztem zapewnia liczniejszą obsadę granicy i ponadto zwalnia wojsko od osłony mobilizacji i koncentracji.

W niektórych państwach straż celna zwie się strażą skarbową (np. we Włoszech) i ma powierzoną nietylko ochronę granicy, ale również pieczę nad akcyzami, podatkami, sprzedażą artykułów monopolowych i t. p. Taka straż jest uzbrojona i do pewnego stopnia jest również strażą bezpieczeństwa. W początku wojny światowej niektóre państwa (np. Austrja) próbowały użyć straży skarbowej razem z żandaremrją do oporu wobec najazdu nieprzyjacielskiego. Próba ta się nie powiodła, gdyż straż skarbowa nie była wojskowo wyszkolona, ani do tych zadań przygotowana.

U nas straż celna użyta jest wyłącznie na granicy. Jako straż wewnętrzna dla egzekutywy zarządzeń wewnętrznych ministra skarbu istnieje umundurowana straż skarbowa. Straż ta jednak jest jeszcze bardziej cywilną organizacją, niż straż celna. Nie wymaga się przy przyjęciu do tej straży żadnego wyszkolenia wojskowego, ani się jej nie szkoli w czasie służby. Nosi ona nazwę kontroli skarbowej i liczy 1957 urzędników. Z punktu widzenia obrony państwa nie jest zupełnie wyzyskana.

C. Wyszkolenie i szkolnictwo wojskowe.

Pojęcia wstępne.

Celem wyszkolenia i szkolnictwa wojskowego jest przygotowanie żołnierza do wojny.

Wyszkolenie obejmuje:

1) wyszkolenie formacyj broni i służb jako takich;

2) specjalizację szeregowych niezawodowych;

3) wyszkolenie kandydatów na podoficerów rezerwy i ich specjalizację;

4) wyszkolenie kandydatów na oficerów rezerwy i ich specjalizację;

5) doskonalenie kadry zawodowej oficerskiej i podoficerskiej w formacjach i

6) doskonalenie i dalszą specjalizację szeregowych, podoficerów i oficerów rezerwy.

Szkolnictwo wojskowe obejmuje:

1) szkolenie kandydatów na oficerów, oraz na podoficerów zawodowych;

2) doskonalenie kadry zawodowej (oficerów i podoficerów zawodowych) w szkołach i na kursach;

3) specjalizację kadry zawodowej;

4) aplikację kadry zawodowej;

5) wyższe studja wojskowe;

6) studja specjalne.

I. WYSZKOLENIE.

1. Wyszkolenie formacyj broni i służb.

Wyszkolenie formacyj broni i służb obejmuje wyszkolenie indywidualne szeregowego, a następnie kolejne szkolenie jednostek, tworzących coraz to wyższy związek organizacyjny, a więc wyszkolenie drużyny, plutonu, kompanji (szwadronu, baterji),

bataljonu (dywizjonu), pułku, a wreszcie wyszkolenie w ramach wielkich jednostek wojskowych (brygada, dywizja), oraz ćwiczenia międzydywizyjne i manewry.

W podstawowym okresie szkolenia szeregowego mamy szkołę rekruta oraz drużyny. Następne okresy przeznaczone są dla szkolenia dowódców (podoficerów i oficerów), oraz dla zgrania szeregowych do wspólnego działania w ramach wyżej podanych związków. Artylerzyści przechodzą ponadto osobno t. zw. szkołę ognia artylerji, a mianowicie część techniczną strzelania, zazwyczaj na poligonach, zaś część taktyczną strzelania łącznie z ćwiczeniami letniemi tych wielkich jednostek, do których dana formacja artylerji organizacyjnie należy.

Osobno wymienić należy t. zw. ćwiczenia sztabów, czyli szkieletowe (bez oddziałów) dla szkolenia sztabów, oraz wojsk łączności, ćwiczenia w pływaniu dla kawalerji, oraz specjalne ćwiczenia techniczne dla wojsk technicznych.

Na wyszkolenie indywidualne i szkołę drużyny poświęca się stosunkowo bardzo długi okres czasu (szkolenie indywidualne około 2 miesięcy, szkoła drużyny od 4 do 6 miesięcy) zaś resztę czasu służby czynnej szeregowego przeznacza się na jego doskonalenie względnie specjalizację.

Sposób szkolenia jest różny w poszczególnych formacjach broni i służb i ustalony specjalnemi „instrukcjami wyszkolenia“, osobno dla każdego rodzaju broni względnie służby.

Jako zasadę przyjmuje się, że szeregowi niezawodowi wcieleni w jesieni powinni mieć za sobą w okresie wiosennym wyszkolenie indywidualne i drużyny. Przy formacjach, stosujących dwurazowe wcielenie, okres wyszkolenia indywidualnego i drużyny skraca się dla wcielenia wiosennego tak, że szeregowi tego wcielenia biorą już udział w ćwiczeniach letnich roku ich wcielenia. Na to skrócenie zezwala szkolenie w lepszych warunkach atmosferycznych.

Na długość służby czynnej (18-miesięcznej względnie 24-miesięcznej) wpływają głównie względy wyszkolenia.

2. Specjalizacja szeregowych niezawodowych.

Po szkole rekruta, która zasadniczo odbywa się w pododdziale, wydziela się pewną część szeregowych (wedle ich przydatności oraz potrzeb) celem ich wyspecjalizowania. Będą to np.

*

w pułku piechoty — pionierzy, łączność, sanitarjusze, szeregowi przeznaczeni do kompanij c. k. m. i broni towarzyszącej (ci ostatni tylko wtedy, o ile w tych kompanjach nie rozpoczynają odrazu szkolenia indywidualnego), jeźdźcy meldunkowi, pisarze, kucharze, woźnice, trębacze i t. p. Specjalizacja tychże odbywa się wedle grup zasadniczo w danej formacji, lub też wyjątkowo — o ile formacja we własnym zakresie nie może należycie przeprowadzić specjalizacji, oraz ze względów ekonomicznych — na specjalnych kursach dywizyjnych (brygadowych) względnie korpusowych.

Po wyspecjalizowaniu szeregowi ci pełnią dalszą swą służbę wojskową wedle swej specjalności, pozostając, względnie powracając do swej formacji.

3. Wyszkolenie kandydatów na podoficerów rezerwy, oraz ich specjalizacja.

Jednocześnie z wydzieleniem kandydatów na specjalistów wybiera się po szkole rekruta kandydatów na podoficerów rezerwy i tworzy się dla nich zasadniczo w danej formacji szkołę podoficerską, lub też posyła się ich do specjalnych szkół dywizyjnych względnie korpusowych. Mogą oni też przechodzić szkołę podoficerską w swej formacji, a potem uzupełniający kurs specjalizujący, względnie zdają tylko egzamin (np. orkiestranci).

Ogół podoficerów niezawodowych dzieli się w uwzględnieniu systemu ich szkolenia na cztery zasadnicze kategorje:

a) podoficerów, właściwych danemu rodzajowi broni lub służby; ich zakres wyszkolenia obejmuje opanowanie istoty wyszkolenia danego rodzaju broni lub służby w stopniu wymaganym od podoficera, oraz ponadto ewentualne wykwalifikowanie w sprawowanej funkcji względnie specjalizację (równoczesną lub wyłączną), która składa się na istotę wyszkolenia danej formacji broni lub służby;

b) podoficerów-specjalistów; ich zakres wyszkolenia prócz opanowania istoty wyszkolenia danego rodzaju broni lub służby w stopniu wymaganym od szeregowca względnie podoficera, obejmuje równocześnie pewien rodzaj specjalizacji, która charakterem swoim odpowiada zakresowi, składającemu się na istotę wyszkolenia innego rodzaju broni lub służby, lub też, która nie odpowiada swym cha-

rakterem istocie wyszkolenia żadnego rodzaju broni lub służby (np. meteorolog.);

c) podoficerów-rzemieślników; ich zakres wyszkolenia obejmuje opanowanie istoty wyszkolenia danego rodzaju broni lub służby w stopniu wymaganym od podoficera, a ponadto wydoskonalenie w swym zawodzie cywilnym w sensie potrzeb wojska drogą praktycznego użycia oraz złożenia egzaminu;

d) podoficerów-orkiestrantów (trębaczy i grajków); ich zakres wyszkolenia obejmuje opanowanie istoty wyszkolenia danego rodzaju broni w stopniu wymaganym od szeregowca oraz wykształcenie muzyczne łącznie z egzaminem.

W rodzajach broni o dwurazowem wcieleniu potrzebną ilość podoficerów niezawodowych uzyskuje się szkoleniem w dwóch rzutach, to znaczy, że rocznie uruchamia się dwa razy szkoły podoficerskie względnie kursy specjalne. Nominacja szeregowca na kaprala może (w myśl art. 33. ust. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych W. P.) nastąpić dopiero po ukończeniu przez niego z pomyślnym wynikiem szkoły podoficerskiej względnie specjalnego kursu lub po zdaniu egzaminu.

Jako szkolenie z art. 33. wspomnianej ustawy przechodzą kandydaci na podoficerów właściwych szkołę podoficerską danej formacji. Pułkowe szkoły podoficerskie uruchamiane są w pułkach piechoty, kawalerji, artylerji, lotniczych, saperów, saperów kolejowych, pułku czołgów, baonowa szkoła podoficerska w baonach sanitarnych i baonie balonowym, dyonowa w samochodach, oraz szkoły podoficerskie w baonach administracyjnych.

Szeregowi właściwi taborów przechodzą pułkową szkołę podoficerów kawalerji, żandarmi — kurs żandarmów próbnych. Kandydaci na podoficerów właściwych — żywnościowi, broni i gazowi, taborowi, klucznicy i profosi, ewidencyjni, rachunkowi, pisarze, kreślarze, furażowi, sprzętowi, zaprzęgowi i mundurowi to znaczy t. zw. funkcyjni, przechodzą prócz szkoły podoficerskiej praktykę na zajmowanych stanowiskach.

Dla kandydatów na podoficerów: telefonistów, telegrafistów, radjotelegrafistów, sprzętowych i pielęgniarzy gołębi uruchamia się kursy w kompanjach szkolnych łączności O. K. (ci ostatni przechodzą jeszcze praktykę na stacjach gołębi pocztowych).

Dla sanitarjuszy-podoficerów odbywa się kurs w baonach sanitarnych, dla kandydatów na podoficerów sanitarno-weterynaryjnych i podkuwaczy kurs w okręgowych szkołach weterynaryjnych, dla puszkarzy, pyrotechników i składmistrzów artylerji kurs w centralnej szkole zbrojmistrzów. Pionierzy piechoty przechodzą pułkową szkołę podoficerską i kurs dywizyjny, pionierzy kawalerji szkołę podoficerską w szwadronach pionierów.

Kandydaci na podoficerów samochodów pancernych przechodzą kurs w szwadronie samochodów pancernych, trębacze przechodzą pułkową (oddziałową) szkołę podoficerską, a następnie zdają egzamin z grania sygnałów.

Kandydaci na podoficerów pomiarowych artylerji przechodzą pułkową szkołę podoficerską, a następnie kurs w szkole pomiarów artylerji, wchodzącej w skład centrum wyszkolenia artylerji.

Mechanicy silnikowi i płatowcowi oraz obsługa techniczna w lotnictwie przechodzi szkołę obsługi lotniczej. Meteorologowie przechodzą pułkową (oddziałową) szkołę podoficerską i kurs w kompanji służby meteorologicznej w Warszawie.

Rzemieślnicy wszelkich zawodów przechodzą pułkową szkołę podoficerską, a następnie zdają (po praktyce) egzamin fachowy.

Orkiestranci zdają tylko egzamin muzyczny.

4. Szkolenie kandydatów na oficerów rezerwy.

Szeregowi z cenzusem przechodzą w zasadzie w odpowiednich ośrodkach szkolnych najpierw wyszkolenie podstawowe, które trwa trzy miesiące (w saperach, saperach kolejowych i łączności 4 miesiące, w lotnictwie 6 miesięcy), następnie przechodzą oni szkołę podchorążych rezerwy swego rodzaju broni względnie służby, trwającą 6 miesięcy, a po ukończeniu tejże powracają do swoich formacyj macierzystych i odbywają praktykę na stanowiskach podoficerskich i oficerskich, aż do ukończenia 15-to miesięcznego okresu służby czynnej. Mianowanie na podporucznika rezerwy następuje dopiero przy odbywaniu pierwszego ćwiczenia w rezerwie.

Szkoły podchorążych rezerwy piechoty są organizowane wedle potrzeb. (Obecnie jest ich 6). Dla kawalerji mamy taką szkołę w obozie szkolnym kawalerji; dla artylerji w szkole podchorążych rezerwy artylerji; dla lotnictwa w oddziale służby lot-

nictwa; dla saperów w bataljonie szkolnym saperów; dla saperów kolejowych w bataljonie szkolnym saperów kolejowych; dla łączności w obozie szkolnym wojsk łączności.

Sposób odbywania służby wojskowej przez szeregowych z cenzusem — rzeczywistych słuchaczów medycyny, weterynarji, formacji i państwowej szkoły dentystycznej wskazany jest w ustawie poborowej (Część II. rozdział 6).

Pierwszy okres służby (3-miesięczny) odbywają oni w piechocie.

W drugim okresie służby przechodzą studenci medycyny, farmacji i dentystyki 6-miesięczną szkołę sanitarnych podchorążych rezerwy przy oficerskiej szkole sanitarnej w Warszawie oraz 6-miesięczną praktykę w szpitalach, aptekach względnie przychodniach dentystycznych; studenci weterynarji przechodzą 6-miesięczną szkołę podchorążych rezerwy kawalerji i 6-miesięczną praktykę w szpitalach koni i ambulansach weterynaryjnych.

Jeżeli studenci przed 1 października tego roku, w którym kończą 26 lat życia, nie uzyskali dyplomów, przechodzą — o ile już odbyli pierwszy okres wyszkolenia: medycy, farmaceuci i dentyści 6-miesięczny kurs szkoły sanitarnych podchorążych rezerwy i 6-miesięczną służbę w baonach sanitarnych), a studenci weterynarji — 12-miesięczną służbę w kawalerji.

O ile azś pierwszego okresu szkolenia nie odbyli, to medycy, farmaceuci i dentyści przechodzą 15-miesięczną nieprzerwaną służbę (w tem 3 miesiące szkoły pojedyńczego żołnierza i drużyny, 6-miesięczny kurs szkoły sanitarnych podchorążych rezerwy i 6-miesięczną służbę w baonach sanitarnych) a studenci weterynarji 15-miesięczną służbę czynną w kawalerji.

Jeżeli powód nieuzyskania dyplomu jest usprawiedliwiony, odbywają oni służbę czynną wedle pierwszego sposobu.

Do szkół podchorążych rezerwy skierowuje się nadto szeregowych, którzy ukończyli 6 klas szkoły średniej. Nie nabywają oni jednak po skończonej szkole tych samych praw, co szeregowi z cenzusem. Mianowanie ich oficerami przewidziane jest na wypadek wojny.

Stosownie do zapotrzebowania pewna część podchorążych rezerwy odbywa praktykę po szkole podchorążych rezerwy na stanowiskach specjalnych, np. w piechocie w służbie pionierskiej, łączności i t. p., pewna zaś część np. chemicy, odbywa praktykę w odpowiednich zakładach.

5. Doskonalenie kadry zawodowej i rezerwy.

Doskonalenie kadry zawodowej oficerskiej i podoficerskiej w formacjach odbywa się nieustannie, a w szczególności w okresie zimowym drogą gier wojennych, ćwiczeń aplikacyjnych na mapie i stole plastycznym, wykładów i odczytów, prac pisemnych, zaś w okresie letnim — obok przeprowadzenia w mniejszym zakresie wyżej wskazanych czynności, drogą doskonalenia podczas ćwiczeń oraz drogą przeprowadzenia ćwiczeń aplikacyjnych i szkieletowych w terenie. Pozatem odbywają się podróże taktyczne dla wyższych dowódców oraz oficerów sztabu generalnego. Do ćwiczeń powyższych zapraszani są również oficerowie rezerwy (w miarę potrzeby i możności).

Doskonalenie i dalsza specjalizacja szeregowców, podoficerów i oficerów rezerwy następuje podczas odbywania przez nich ustawowo określonych (co do czasu i ilości) ćwiczeń w rezerwie.

II. SZKOLNICTWO WOJSKOWE.

1. Organizacja szkół.

Szkoły wojskowe zorganizowane są podobnie, jak formacje broni względnie służb.

Zasadniczo w skład szkoły wchodzą:

1) komendant szkoły (obozu, centrum wyszkolenia),
2) drużyna komendanta, składająca się z:
   a) pocztu komendanta z adjutantem, lekarzem (lek. wet.),
   b) dyrektora nauk z personelem naukowym,
   c) kwatermistrza z personelem administracyjnym i oddziałem obsługi,
3) oddziały szkolne,
4) oddziały manewrowe (ćwiczebne).

Obowiązki komendanta szkoły i kwatermistrza są identyczne z obowiązkami dowódcy i kwatermistrza formacji broni względnie służby.

Dyrektor nauk kieruje całokształtem pracy naukowej w szkole; w sprawach naukowych podlega mu personel naukowy (wykładowcy, asystenci, instruktorzy) szkoły.

Oddziały szkolne składają się z pododdziałów szkolnych uczniów, lub też są one utworzone z poszczególnych kursów uruchamianych w danej szkole.

Oddziały manewrowe, istniejące w pewnych ośrodkach szkolnych służą do urządzania ćwiczeń pokazowych dla uczniów i są zorganizowane analogicznie, jak odpowiednie oddziały formacyj broni (np. bataljon piechoty, dyon artylerji i t. p.).

W szkołach rozróżnia się:

1) kadrę szkolną, w skład której wchodzi stały personel szkoły oraz

2) uczniów, a więc personelu przydzielonego przejściowo na czas nauki do danej szkoły.

Szkoły (obozy szkolne, centra wyszkolenia) są jako takie formacjami nieewidencyjnemi.

Szkoły podlegają pod względem administracyjnym i dyscypliny ogólnej właściwemu dowódcy okręgu korpusu, we wszystkich innych sprawach w drodze przez szefa właściwego departamentu — ministrowi spraw wojskowych (II. wiceministrowi).

Szkoły, które służą dla celów szkolenia wszystkich lub kilku broni lub służb podlegają wprost ministrowi spraw wojskowych przez II. wiceministra (np. doświadczalne centrum wyszkolenia, oficerska szkoła dla podoficerów).

Wyższa szkoła wojenna i wyższa szkoła intendentury podlegają szefowi sztabu generalnego, centrum wyższych studjów wojskowych oraz kurs wyższych dowódców artylerji bezpośrednio generalnemu inspektorowi sił zbrojnych.

2. Podział szkół.

Szkoły wojskowe dzielą się według kategorji uczniów na szkoły kształcące kandydatów na oficerów, następnie na szkoły i kursy oficerskie oraz podoficerskie. Istnieje projekt utworzenia szkół dla małoletnich, kandydatów na podoficerów zawodowych.

Według zakresu programu rozróżnia się następujące kategorje szkół:

1) szkoły przygotowawcze na oficerów;
2) szkoły oficerskie;
3) szkoły i kursy doskonalące oficerów, względnie podoficerów zawodowych;
4) szkoły i kursy specjalizujące oficerów, względnie podoficerów zawodowych;
5) szkoły i kursy aplikacyjne dla oficerów i podoficerów zawodowych.

3. Zadania poszczególnych szkół i kursów.

Do szkół przygotowawczych na oficerów zalicza się korpus kadetów oraz kurs szkoły podchorążych przy oficerskiej szkole piechoty. Przygotowują one kandydatów do szkół oficerskich.

Do szkół zasadniczych oficerskich zalicza się oficerską szkołę piechoty w Ostrowie-Komorowie, kawalerji w Grudziądzu, artylerji w Toruniu, lotnictwa w Dęblinie, inżynierji w Warszawie, sanitarną w Warszawie, marynarki wojennej w Toruniu, a nadto oficerską szkołę dla podoficerów w Bydgoszczy.

Wszystkie szkoły oficerskie przeznaczone są do przygotowania kandydatów na oficerów do zawodu oficerskiego. Absolwenci uzyskują nominacje oficerskie (na podporucznika).

Szkoły i kursy doskonalące mają za zadanie pogłębić wiedzę fachową kadry zawodowej oficerskiej odpowiednio do posuwania się oficerów w hierarchji wojskowej, (szkoły i kursy doskonalące na szczeblu młodszego oficera, unitarny kurs przed awansem na majora, szkoły i kursy doskonalące na szczeblu oficera sztabowego); co się zaś tyczy podoficerów zawodowych, to ukończenie szkoły względnie kursu doskonalącego daje prawo awansu na sierżanta (w myśl art. 75 ustawy o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych W. P.).

Szkoły i kursy specjalizujące mają na celu fachowe przygotowanie oficerów względnie podoficerów zawodowych w pewnych dziedzinach wiedzy wojskowej odpowiednio do funkcji przewidzianej lub nieprzewidzianej etatem, jaką mają pełnić w formacjach (np. dla oficera łączności — kurs pułkowych oficerów łączności, dla instruktora strzelectwa — kurs w centralnej szkole strzeleckiej, dla podoficera-mechanika płatowcowego kurs w centralnej szkole mechaników lotnictwa i t. p.).

Kursy i szkoły aplikacyjne mają na celu przygotować kandydatów do pełnienia służby w innym rodzaju broni, niż broń macierzysta, lub też umożliwić kandydatom przejście do innego korpusu osobowego (np. kurs aplikacyjny czołgów, szkoła młodszych oficerów artylerji, oficerskie względnie podoficerskie kursy aplikacyjne w pułkach lotniczych i t. p.).

Kursy aplikacyjne uruchamiane są wedle potrzeb dla uzupełniania pewnych korpusów osobowych oficerskich lub podoficerskich kandydatami z innych korpusów osobowych.

4. Korpusy Kadetów.

Korpusy kadetów są gimnazjami wojskowemi z własnym internatem, posiadającemi prawo publiczności.

Łączą one naukę pięciu wyższych klas gimnazjum matematyczno-przyrodniczego z wychowaniem i wyszkoleniem wojskowem w zakresie szkoły podchorążych. Począwszy od roku 1929/30 korpusy kadetów przejdą na wzorowy program przysposobienia wojskowego, po wyłączeniu programu szkoły podchorążych.

W roku 1929 ostatni raz absolwenci korpusów kadetów będą przyjęci wprost do szkół oficerskich bez konieczności ukończenia kursu szkoły podchorążych, co od 1929 roku będzie obowiązujące.

Korpusy kadetów należą do kompetencji ministra spraw wojskowych, z tem jednak, że w sprawach dziedziny naukowej i ogólno-wychowawczej przysługuje ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego prawo wglądu przez swego wizytatora. Nauka odbywa się na koszt skarbu. Płaci się jedynie za utrzymanie kadeta (obecnie 700 zł. rocznie), oraz za przedmioty zniszczone przez ucznia. Pozatem obowiązują zapłaty za egzaminy wstępne, za maturę, oraz roczne wpłaty na przybory sportowe.

Od zasadniczej opłaty mogą rodzice względnie opiekunowie kadetów być zwolnieni całkowicie lub częściowo (50%) na określonych warunkach.

W Polsce istnieją trzy korpusy kadetów Nr. 1 we Lwowie, Nr. 2 w Chełmie, oba po 5 klas i Nr. 3 w Rawiczu (ten ostatni korpus w roku 1927/28 ma 3 klasy, w każdym następnym roku przybędzie jedna klasa).

Kurs trwa 5 lat, obejmując klasy od pierwszej (IV. klasa gimnazjalna) do piątej (VIII. klasa gimnazjalna).

Kandydaci, zdolni fizycznie przyjmowani są w miarę wolnych miejsc na zasadzie podania, wniesionego przez rodziców lub opiekunów do klasy pierwszej, a wyjątkowo też do drugiej po zdaniu egzaminu wstępnego.

Warunki przyjęcia do klasy pierwszej: nieprzekroczenie 15 roku życia w roku wstąpienia, złożenie podania w odpowiednim terminie i przepisanej formie, zdolność fizyczna, złożenie egzaminu wstępnego (zakres 3-ch klas gimnazjalnych, lub 7-miu klas szkoły powszechnej). Do podania musi być dołączona deklaracja, mocą której wnoszący podanie zobowiązuje się do zwrotu opłaty

zasadniczej, jeżeli kadet po ukończeniu korpusu nie wstąpi do jednej ze szkół oficerskich.

Uczniowie korpusów kadetów nie są wojskowymi, podlegają jednak specjalnym przepisom wojskowym.

Po ukończeniu korpusu kadetów absolwenci mogą kandydować do jednej ze szkół oficerskich broni, przyczem życzenia ich co do wyboru broni są o ile możności uwzględniane.

5. Kurs szkoły podchorążych w oficerskiej szkole piechoty.

Kurs szkoły podchorążych daje wspólne podstawowe wyszkolenie kandydatów na oficerów zawodowych wszystkich rodzajów broni przed ich specjalizacją w szkołach oficerskich i trwa 10 miesięcy, poczynając od 1 września.

Po ukończeniu kursu kandydaci zostają przydzieleni do szkół oficerskich, przyczem rozstrzyga ilość wolnych miejsc w danej szkole, przydatność do danego rodzaju broni wykazana w szkole, a wreszcie brane są pod uwagę prośby uczniów w zależności od okazanych dodatnich postępów w służbie i nauce.

Po uzyskaniu przydziału do jednej ze szkół uczniowie otrzymują tytuł podchorążego i po 1-miesięcznym urlopie odjeżdżają na 3-miesięczną praktykę do pułków piechoty, poczem wracają do właściwej szkoły oficerskiej.

Nauka i utrzymanie jest bezpłatne, jedynie na początku roku szkolnego składają uczniowie 5 złotych na fundusz dyspozycyjny komendanta szkoły.

Warunki przyjęcia: obywatelstwo polskie, wiek od 18 do 22 lat, matura względnie ukończenie szkoły zawodowej równoznaczne z maturą, zdatność fizyczna, odpowiedni wynik badania psychotechnicznego.

W wyjątkowych wypadkach może minister spraw wojskowych (szef departamentu piechoty) przyjąć obywateli w wieku do 24 lat, oraz takich, którzy ukończyli tylko 7 klas szkoły średniej. Ci ostatni zdają egzamin wstępny w formie uproszczonego egzaminu dojrzałości. Zasadniczo przyjmowani są tylko tacy kandydaci, którzy w wojsku jeszcze nie służyli, a za zezwoleniem ministra (szefa dep. piech.), wyjątkowo też tacy, co służyli, oraz tacy, którzy podanie wnieśli przed wcieleniem do szeregów.

Kandydaci wnoszą podania do komendanta oficerskiej szkoły piechoty w Ostrowie-Komorowie (poczta Ostrów Łomżyński) do 31 lipca, dołączając metrykę urodzenia, świadectwo dojrzałości, względnie ukończenia 7 klas szkoły średniej (oba powyższe dokumenty w orginale lub zalegalizowanym odpisie), własnoręcznie napisany życiorys z fotografją i dokładnym adresem, zalegalizowane notarjalnie lub policyjnie pozwolenie rodziców, względnie opiekunów (dla niepełnoletnich), świadectwo zdolności fizycznej, wystawione przez lekarza wojskowego, rządowego lub samorządowego, (uczniowie, którzy bezpośrednio przychodzą ze szkoły średniej, kartę wychowania fizycznego), następnie świadectwo moralności, wydane przez władze policyjne lub zaświadczenie danej władzy, że świadectwo takie będzie wysłane do szkoły, (kandydaci przychodzący wprost ze szkoły średniej — świadectwa moralności nie przedstawiają), wreszcie zaświadczenie z P. K. U. o stosunku do służby wojskowej i ewent. zaświadczenie oficera instrukcyjnego przysposobienia wojskowego o odbytych kursach i obozach.

Po uzyskaniu zezwolenia na przyjęcie kandydatów od ministra komendant powołuje w drugiej połowie sierpnia kandydatów do egzaminu. Przejazd na egzamin oraz przejazd nieprzyjętych z powrotem do domu odbywa się na koszt kandydata.

Podania i dokumenty nieprzyjętych zwraca komendant petentom, podając powody nieprzyjęcia.

W szkole odbywa się ponowny przegląd lekarski i badanie psychotechniczne.

Ostatecznie przyjęci otrzymują zawiadomienie z wezwaniem do stawienia się w szkole.

Szczegóły co do sposobu badania lekarskiego, programu i sposobu przeprowadzenia egzaminu wstępnego, a wreszcie wykaz szkół zawodowych, mających uprawnienia szkół średnich wskazane są w Dzienniku rozkazów Nr. 20/27, poz. 241.

6. Szkoły oficerskie.

Po ukończeniu kursu szkoły podchorążych przy oficerskiej szkole piechoty kandydaci zostają przydzieleni do jednej ze szkół oficerskich, a to do:

1) Oficerskiej szkoły piechoty w Ostrowie-Komorowie,
2) Oficerskiej szkoły kawalerji w Grudziądzu,

3) Oficerskiej szkoły artylerji w Toruniu,
4) Oficerskiej szkoły lotnictwa w Dęblinie,
5) Oficerskiej szkoły inżynierji w Warszawie.

Kurs w tych szkołach trwa 2 lata, z wyjątkiem w oficerskiej szkole inżynierji, w której ten kurs trwa 3 lata, jednakże trzeci rok przechodzą uczniowie już jako podporucznicy.

Do tych szkół są przyjmowani prócz absolwentów kursu szkoły podchorążych jeszcze absolwenci szkół podchorążych rezerwy danych broni, ci ostatni tylko w razie posiadania świadectwa dojrzałości orza kwalifikacyj służbowych i moralnych bez zarzutu.

Czasowo przyjmowani są też absolwenci korpusów kadetów (do roku 1929, po tym terminie absolwenci korpusów kadetów będą musieli wprzód przejść kurs szkoły podchorążych).

Przejście do szkoły oficerskiej zasadniczo nastąpić może w roku ukończenia jednej z powyższych szkół, w terminach późniejszych jedynie za zezwoleniem ministra spraw wojsk. (szefa danego departamentu).

Co do wyboru szkoły rozstrzygają przedewszystkiem kwalifikacje kandydatów oraz ilość wolnych miejsc, a dopiero w ostatnim rzędzie prośby uczniów. Pozatem kandydaci do oficerskiej szkoły lotnictwa muszą posiadać zdolność fizyczną do tej służby. Dla absolwentów kursu szkoły podchorążych i szkół podchorążych rezerwy dostęp do oficerskich szkół artylerji, lotnictwa i inżynierji uzależniony jest od posiadania świadectwa dojrzałości; maturzyści gimnazjum typu klasycznego winni nadto posiadać dobre postępy z matematyki, fizyki i chemji.

Dla absolwentów szkół podchorążych rezerwy lotnictwa i wojsk technicznych jest możliwy dostęp tylko do oficerskiej szkoły lotnictwa lub oficerskiej szkoły inżynierji.

Kandydaci uzdolnieni mogą być też przyjęci do oficerskiej szkoły marynarki wojennej na specjalnych warunkach (patrz oficerska szkoła marynarki wojennej).

Absolwenci korpusów kadetów, którzy zgłoszą się do jednej ze szkół oficerskich, zostają przyjęci do służby wojskowej przez najbliższą P. K. U. i odesłani na 3-miesięczną praktykę do pułków piechoty, poczem wracają do tych szkół oficerskich, do których zostali przyjęci.

Absolwenci szkół podchorążych rezerwy, którzy pragną być przyjęci do szkół oficerskich, składają do 1 czerwca do M. S. Wojsk. (odpowiedni departament) w drodze służbowej podania, dołączając świadectwo dojrzałości, świadectwo ukończenia szkoły podchorążych, odpis arkusza ewidencyjnego, wyciąg z księgi kar i orzeczenie lekarza oddziałowego (szkolnego) o zdatności fizycznej do służby zawodowej.

Absolwenci szkół podchorążych rezerwy, którzy są w rezerwie, składają podania w tym samym terminie w drodze przez P. K. U., dołączając oprócz wyżej wymienionych dokumentów jeszcze życiorys z fotografją i świadectwo moralności.

Mogą oni ubiegać się o przyjęcie do jednej ze szkół oficerskich, o ile prócz kwalifikacyj odpowiednich i uzdolnienia fizycznego do służby zawodowej ukończyli szkołę podchorążych rezerwy z postępem conajmniej dobrym, oraz posiadają maturę i nie przekroczyli 28 roku życia.

7. Praktyka uczniów szkół oficerskich w formacjach.

O przyjęciu do szkół oficerskich zostają podchorążowie rezerwy powiadomieni.

Bliższe szczegóły o szkołach oficerskich znajdują się w Dzienniku rozkazów Nr. 6/26. poz. 58.

Uczniowie szkół oficerskich odbywają dwie praktyki: pierwszą po ukończeniu korpusu kadetów lub szkoły podchorążych w pułkach piechoty, drugą w przerwie między studjami na pierwszym, a drugim roczniku szkoły oficerskiej w pułkach danej broni.

Obie praktyki są trzymiesięczne.

Podczas pierwszej podchorążowie pełnią funkcje drużynowych lub sekcyjnych w kompanjach piechoty, podczas drugiej — funkcje podoficerskie do dowódcy plutonu włącznie.

8. Oficerska szkoła marynarki wojennej w Toruniu.

Szkoła ta kształci kandydatów na oficerów zawodowych marynarki wojennej.

Warunki przyjęcia: matura, odpowiedni stan zdrowia, zdanie egzaminu wstępnego, nie przekroczonych 20 lat życia, pozatem mogą kandydować absolwenci korpusów kadetów, kursu szkoły podchorążych oraz maturzyści ze szkół podchorążych rezerwy.

Po przyjęciu odbywają kandydaci 3-miesięczne próbne pływanie na okrętach floty, poczem — po zadowalniającem odbyciu pływania — następuje definitywne przyjęcie do szkoły.

Kurs trwa 3 lata i 3 miesiące. Każdy rok szkolny składa się z 7 miesięcy teorji w szkole i z 4 miesięcy (w ostatnim roku 5 miesięcy) pływania praktycznego na okrętach floty i flotylli rzecznej. Uczniowie szkolą się na koszt skarbu państwa, absolwenci zostają mianowani podporucznikami marynarki wojennej.

9. Oficerska szkoła sanitarna.

Zadaniem oficerskiej szkoły sanitarnej jest przygotowanie dla wojska zawodowych lekarzy, farmaceutów i dentystów wojskowych przez:

1) danie kandydatom możności ukończenia wyższych studjów cywilnych,
2) danie kandydatom w potrzebnym zakresie wykształcenia ogólno-wojskowego.

W ciągu pierwszych trzech lat pobytu w szkole poza studjami na uniwersytecie lub w państwowym instytucie dentystycznym, słuchacze przechodzą kurs szkoły podchorążych.

Następnie przechodzą uczniowie przez 2 lata obok wyższych studjów cywilnych, szkołę oficerską, składającą się z kursu ogólno-wojskowego i kursu fachowo-wojskowego.

Całkowity okres studjów lekarskich trwa 6 lat, a mianowicie na uniwersystecie 5 i pół roku, egzaminy kliniczne około $^2/_3$ roku.

Całkowity okres studjów farmaceutycznych i dentystycznych wynosi 4 lata i 1 rok praktyki w wojskowych zakładach. W tym okresie przechodzą kandydaci kurs szkoły podchorążych (3 lata) i szkołę oficerską (2 lata).

W czasie feryj letnich odbywają uczniowie służbę w linji w różnych odstępach czasu, razem 3 miesiące w czasie studjów.

Po ukończeniu szkoły podporucznicy korpusu sanitarnego odbywają 1 rok służby w oddziałach szpitala szkolnego, poczem awansują na poruczników.

Podchorążowie farmaceuci i dentyści otrzymują stopień podporucznika po uzyskaniu dyplomu i zdaniu egzaminu oficerskiego, czyli po upływie 5 lat pobytu w szkole.

Szkoła nie pobiera żadnych opłat od uczniów. Skarb państwa opłaca koszty studjów w wyższych uczelniach. Za każdy

rok pobytu w szkole winien uczeń odsłużyć po ukończeniu 2 lata. Wydaleni ze szkoły lub opuszczający ją z własnej woli winni zwrócić koszty utrzymania za cały czas pobytu w szkole. Nie dotyczy to zwolnionych ze względu na stan zdrowia.

Warunki przyjęcia: wiek od 17 — 22 lat, matura (przyjmuje się tylko na 1 rocznik) bez zaliczonych semestrów studjów wyższych. Ponad 22 lata mogą być przyjęci kandydaci za zezwoleniem ministra spraw wojskowych.

Podania składają kandydaci do komendanta szkoły, podając, na jaki wydział pragną wstąpić oraz dołączając świadectwo maturalne oryginalne z odpisem uwierzytelnionym, metrykę urodzenia i odpis, zaświadczenie obywatelstwa polskiego (od władz administracyjnych) względnie polski dowód osobisty, życiorys w 2 egzemplarzach z datą i własnoręcznym podpisem, świadectwo moralności, zaświadczenie, do jakiej P. K. U. należy lub odpis głównego arkusza ewidencyjnego z właściwej P. K. U., deklarację uwierzytelnioną przez notarjusza o zobowiązaniu do odsługiwania, orzeczenie lekarza urzędowego. Podanie należy składać do 10 lipca.

Kandydaci wezwani będą do oględzin lekarskich w szkole na ich koszt, poczem wezwani będą na rozpoczęcie się kursu.

Przy wstąpieniu do szkoły kandydaci składają 100 złotych na cele kulturalno-oświatowe.

Bliższe szczegóły o oficerskiej szkole sanitarnej znajdują się w Dzienniku rozkazów Nr. 19/27, poz. 231.

10. Oficerska szkoła dla podoficerów.

Celem tej szkoły jest wykształcenie podoficerów zawodowych na podporuczników zawodowych piechoty, kawalerji, artylerji i administracji. Kurs trwa 3 lata.

Warunki przyjęcia do grup piechoty, kawalerji i artylerji: wiek — ukończenie 19, a nie przekroczenie 30 lat życia, 3-letnia służba wojskowa (w tem 1 rok linji), conajmniej stopień plutonowego, kwalifikacje służbowe, moralne, oraz towarzyskie bez zarzutu.

Warunki przyjęcia do grupy administracji są podobne, jak dla inych grup z tą jedynie różnicą, że górna granica wieku wynosi 32 lata, ponadto rok służby linjowej nie jest wymagany. Do-

datkowo wymagane jest pismo kaligraficzne względnie bardzo czytelne.

Podoficerowie żonaci winni przedstawić orzeczenie oficerskiej komisji małżeńskiej.

Podania składa się do 1 lutego do dowódcy pułku; do podania należy dołączyć wyciąg z księgi ewidencyjnej, wykaz kwalifikacyjny, wyciąg z księgi kar, świadectwo zdolności fizycznej do służby wojskowej zawodowej, własnoręcznie napisany życiorys z dołączeniem 2-ch fotografij, pozwolenie rodziców względnie opiekunów (o ile kandydat nie ukończył 21 lat) z podpisem zaświadczonym policyjnie lub notarjalnie, orzeczenie komisji małżeńskiej względnie dokumenty wymagane dla uzyskania orzeczenia tej komisji.

Dowódca pułku po uzupełnieniu podania orzeczeniem (w razie potrzeby) przesyła je do komendanta szkoły, który wzywa wybranych kandydatów do szkoły na egzamin wstępny. Przed egzaminem winni kandydaci w swych formacjach otrzymać przysługujący im urlop wypoczynkowy.

W szkole odbywa się przegląd lekarski, a następnie egzamin z nauki ogólnej i wyszkolenia wojskowego.

Po egzaminie kandydaci wracają do swych oddziałów.

Komendant szkoły zawiadamia następnie wszystkich kandydatów o przyjęciu lub nieprzyjęciu do szkoły. Przyjęci winni przed początkiem roku szkolnego otrzymać przysługujący im urlop służbowy.

Kandydaci. którzy nie zdali egzaminu konkursowego, mogą ponowić prośbę o dopuszczenie do egzaminu w roku następnym; powtórne niezdanie egzaminu pozbawia kandydata możności dalszego starania się o przyjęcie do szkoły.

Szczegółową instrukcję o sposobie przeprowadzenia egzaminu oraz jego zakres zawiera Dz. roz. 21/27, poz. 296. Bliższe szczegóły o oficerskiej szkole dla podoficerów mieszczą się w tym samym Dz. rozk., poz. 246.

11. Szkoły i kursy doskonalące, specjalizujące i aplikacyjne.

Ponieważ w niektórych ośrodkach szkolnych odbywają się zarówno kursy doskonalące, jak i kursy aplikacyjne i specjalizujące, wymienione zostaną kolejno poszczególne ośrodki szkolne, szkoły i kursy z podaniem, jakie kursy się w nich odbywają.

1) Doświadczalne centrum wyszkolenia w Rembertowie ma za zadanie doskonalenie oficerów we współdziałaniu broni oraz prowadzenie taktycznych doświadczeń.

W centrum tem odbywają się kursy unitarne dla kapitanów (rotmistrzów) broni przed awansem na majora, przyczem awans uzależniony jest ustawowo od ukończenia tego kursu z wynikiem pomyślnym, oraz kursy doskonalące dla kandydatów na dowódców pułku (ustawowo nie wymagany).

Kapitanowie zdają przed powołaniem na kurs w dowództwie okręgu korpusu egzamin sprawdzający. Centrum dysponuje przydzielonym etatowo baonem manewrowym.

2) Centralna szkoła strzelnicza w Toruniu ma za zadanie przygotowanie na specjalnych kursach zarówno oficerów jak i podoficerów zawodowych na kierowników i instruktorów strzelectwa; pozatem jest ona ośrodkiem doświadczalnym w zakresie uzbrojenia piechoty. Ponadto odbywają się w szkole kursy informacyjne dla dowódców pułków, dla oficerów sztabowych oraz ćwiczenia pokazowe dla innych szkół.

Do celów pokazowych dysponuje szkoła jednym baonem piechoty załogi toruńskiej.

3) Zadaniem szkoły gimnastyki i sportów w Poznaniu jest specjalizacja oficerów i podoficerów zawodowych w zakresie wychowania fizycznego i przygotowanie instruktorów tego działu dla siły zbrojnej, pozatem prowadzi szkoła pewne doświadczenia z zakresu nowoczesnych metod instruowania i przeprowadzania ćwiczeń cielesnych.

4) Szkoła gazowa w Warszawie ma za zadanie szkolenie oficerów-instruktorów w zakresie walki gazowej, oficerów gazowych, oraz przeprowadzanie kursów informacyjnych. Szkoła dysponuje ćwiczebną kompanją chemiczną.

5) Zadaniem szkoły służby wojskowo-geograficznej w Warszawie jest szkolenie oficerów, którzy pragną poświęcić się wojskowej służbie geograficznej, lub też oficerów przykomenderowanych, którzy po przejściu kursu wracają do swych formacyj.

Kurs w szkole trwa rok i składa się z okresu teoretycznego (7 miesięcy) i praktycznego (5 miesięcy). Do szkoły mogą kandydować oficerowie w stopniu porucznika, którzy nie przekroczyli 28 lat życia oraz zdadzą egzamin wstępny. (Kreślenie, wyższa matematyka, terenoznawstwo, geografja Polski). Absolwenci

użyci zostają w wojskowym instytucie geograficznym, lub też powracają do swoich formacyj macierzystych.

6) Zadaniem obozu szkolnego kawalerji jest doskonalenie oficerów kawalerji i służby weterynaryjnej, oraz specjalizacja oficerów i podoficerów zawodowych kawalerji i artylerji na instruktorów jazdy konnej, pozatem podoficerów na ujeżdżaczy koni. W skład obozu wchodzi prócz tych kursów także oficerska szkoła kawalerji.

W obozie tym uruchamiana jest też szkoła podchorążych rezerwy kawalerji.

7) Centrum wyszkolenia artylerji ma za zadanie doskonalenie i specjalizację oficerów i podoficerów artylerji, pozatem przejściowo aplikację młodszych oficerów innych broni do artylerji.

W skład centrum wchodzą prócz kursów:

a) Szkoła strzelecka artylerji (doskonalenie oficerów artylerji, kursy dowódców bateryj, dyonów i pułków),
b) Szkoła pomiarów artylerji (specjalizacja oficerów i podoficerów oraz szeregowych w tym dziale),
c) Szkoła młodszych oficerów artylerji (aplikacja),
d) Szkoła podoficerów zawodowych artylerji (szkolenie podoficerów zawodowych z art. 75 ustawy),
c) Oficerska szkoła artylerji.

8) Obóz szkolny wojsk łączności w Zegrzu ma za zadanie doskonalenie i specjalizację oficerów i podoficerów zawodowych łączności, oraz dla oficerów tych broni, dla których specjalizacja ta jest potrzebną (np. specjalizacja na oficera łączności pułku piechoty).

W obozie tym uruchamiana jest też szkoła podchorążych rezerwy łączności.

9) Bataljon szkolny saperów w Modlinie ma za zadanie szkolenie podchorążych rezerwy saperów, oraz doskonalenie podoficerów zawodowych (w razie potrzeby też doskonalenie oficerów zawodowych) saperów, pozatem szkolą się tam oficerowie kandydaci na dowódców plutonów pionierów innych broni oraz podoficerowie zawodowi pionierzy innych broni.

10) Bataljon szkolny saperów kolejowych w Jabłonnie ma za zadanie szkolenie podchorążych rezerwy saperów kolejowych oraz doskonalenie podoficerów (w razie potrzeby też oficerów) zawodowych tej broni.

11) Obóz szkolny czołgów i samochodów w Warszawie ma za zadanie doskonalenie oficerów i podoficerów zawodowych tych broni, specjalizację w tym zakresie, oraz aplikację oficerów i podoficerów zawodowych innych broni do czołgów. Pozatem szkoli się w tym obozie oficerów i podoficerów samochodów pancernych oraz kandydatów na majstrów tych broni.

12) Centralna szkoła podoficerów zawodowych kawalerji w Jaworowie ma za zadanie doskonalenie podoficerów zawodowych kawalerji z art. 75 ustawy.

13) Centralna szkoła zbrojmistrzów w Warszawie ma za zadanie szkolenie kandydatów na zbrojmistrzów, oraz majstrów wojskowych rusznikarzy, puszkarzy, pyrotechników i składmistrzów. Szkolenie to odpowiada szkoleniu wymaganemu art. 75 ustawy.

14) Centralna szkoła podoficerów pilotów lotnictwa ma za zadanie doskonalenie podoficerów zawodowych lotnictwa oraz aplikację podoficerów zawodowych innych broni, mających zamiar przejść do lotnictwa.

15) Oficerowie zawodowi innych broni, pragnący przejść do lotnictwa, przechodzą kursy aplikacyjne w pułkach lotniczych.

16) Centralna szkoła mechaników lotnictwa w Bydgoszczy ma za zadanie teoretyczne i praktyczne wyszkolenie szeregowych na zawodowych majstrów mechaników silnikowych, płatowcowych lub specjalistów oraz doskonalenie majstrów lotniczych. Szkolenie to odpowiada szkoleniu wymaganemu art. 75 ustawy.

17) Centralna wojskowa szkoła podkownicza w Warszawie ma za zadanie wyszkolenie podoficerów zawodowych poszczególnych broni na majstrów podkuwaczy.

18) Bataljony szkolne piechoty przeznaczone są dla przeprowadzenia doskonalenia podoficerów zawodowych piechoty z art. 75 ustawy.

19) Centralna szkoła żandarmerji w Grudziądzu ma za zadanie wyszkolenie oficerów innych korpusów osobowych, zgłaszających się do żandarmerji (aplikacja) oraz szkolenie podoficerów zawodowych (z art. 75 ustawy) i rezerwowych żandarmerji.

20) Kompanje szkolne łączności istnieją na terenie każdego okręgu korpusu i szkolą funkcyjny personel łączności formacyj innych broni i służb.

21) Szkoła kreślarska przy wojskowym instytucie geograficznym w Warszawie szkoli małoletnich na podoficerów zawodowych kreślarzy. Kurs trwa 4 lata.

22) W roku 1928 projektuje się utworzenie szkoły dla małoletnich w Krakowie (Łobzów). Szkoła ta będzie miała za zadanie szkolenie kandydatów ze stanu cywilnego na podoficerów zawodowych.

Przewiduje się 3-letni kurs, pierwszy rok unitarny, dwa następne specjalizujące, na razie przewidziane są grupy piechoty, kawalerji i artylerji.

Przewiduje się rozrost tych szkół z biegiem czasu w ten sposób, by uzupełniały one przynajmniej około 50% podoficerów zazawodowych.

Bliższe dane co do warunków przyjęć i programów są jeszcze w trakcie rozważania w ministerstwie spraw wojskowych.

12. Wyższe studja wojskowe.

Do wyższych studjów wojskowych zalicza się: centrum wyższych studjów wojskowych, wyższą szkołę wojenną, wyższą szkołę intendentury, kurs wyższych dowódców artylerji, oraz kurs fortyfikacyjny.

1) Centrum wyższych studjów wojskowych w Warszawie ma za zadanie doskonalenie generałów i pułkowników do roli wyższych dowódców.

2) Wyższa szkoła wojenna o kursie dwuletnim ma za zadanie przygotowanie oficerów sztabu generalnego dla siły zbrojnej. Do szkoły mogą kandydować oficerowie pierwszych 10 korpusów osobowych w stopniu do majora (projektuje się obniżenie na kapitana) włącznie.

Oficerowie samochodów, taborów i żandarmerji muszą przed egzaminem przedwstępnym odbyć jednoroczną służbę linjową w piechocie, kawalerji lub artylerji. Podobną 3-miesięczną służbę w czasie ćwiczeń letnich muszą odbyć oficerowie lotnictwa, saperów, saperów kolejowych i łączności.

Kandydaci w wieku od 25 — 35 lat (do roku 1929/31 wiek prekluzyjny 37 lat), zdolni fizycznie muszą posiadać 5-letnią służbę oficerską, w tem 4 lata służby linjowej (do roku 1929 obowiązują tylko 3 lata w linji), bardzo dobrą kwalifikację, oraz świadectwo dojrzałości.

Kandydaci składają do szefa sztabu generalnego własnoręcznie napisane podanie do 1 października danego roku.

Następnie zdają oni egzamin przedwstępny. Dopuszczeni po zdaniu tego egzaminu zdają egzamin wstępny, poczem dopiero następuje przyjęcie do szkoły.

Dla udogodnienia kandydatom przygotowania się istnieją w wyższej szkole wojennej specjalne kursy korespondencyjne przed egzaminem przedwstępnym.

Absolwenci wyższej szkoły wojennej otrzymują dyplomy oficerów sztabu generalnego, przyczem porucznicy otrzymują tytuł „dyplomowanych", a oficerowie od kapitana wgórę tytuł „sztabu generalnego" dodany do stopnia. Porucznicy dyplomowani noszą znak ukończenia szkoły, nie mają jednak prawa do noszenia orzełków i sznurów naramiennych.

3) Wyższa szkoła intendentury w Warszawie o kursie dwuletnim ma za zadanie przygotowanie oficerów intendentów dla siły zbrojnej.

Do szkoły mogą kandydować kapitanowie i porucznicy wszystkich korpusów osobowych (bez korpusu kontrolerów, intendentów, oraz marynarki wojennej), którzy są w wieku od 25 do 35 lat, ukończyli 6 lat służby oficerskiej, posiadają świadectwo dojrzałości, zdolni są fizycznie i posiadają bardzo dobre kwalifikacje.

Kandydaci składają egzamin przedwstępny i wstępny.

Przed przyjęciem do szkoły kandydaci zostają odkomenderowani na 3-miesięczną praktykę do zakładów służby intendentury.

Przemianowanie absolwentów na intendentów następuje dopiero w 6 miesięcy po ukończeniu szkoły.

Absolwenci mają zapewniony szybszy awans na kapitana oraz uzyskują skrócenie czasu służby, koniecznego do awansu o jeden rok w stopniu posiadanym i następnym.

4) Kurs wyższych dowódców artylerji ma za zadanie przygotowanie oficerów artylerji do roli wyższych dowódców artylerji (dowódca artylerji dywizyjnej, armji i t. p.). Przy kursie tym uruchamia się w miarę potrzeby kurs oficerów sztabów artylerji.

5) Kurs fortyfikacyjny, uruchamiany przy oficerskiej szkole inżynierji ma za zadanie dokształcenie oficerów sztabawych saperów w dziedzinie fortyfikacji.

6) Oficerowie wojska polskiego mogą na określonych warunkach ubiegać się o przyjęcie do Ecole Superieure de Guerre i Ecole Superieure d‘ Intendance we Francji. Do Centre des Hautes Etudes Militaires w Paryżu wyznacza minister spraw wojskowych rokrocznie pewną ilość generałów, względnie pułkowników.

13. Studja w wyższych zakładach naukowych w kraju.

Kandydaci winni mieć zaliczone conajmniej dwa lata studjów, nieprzekroczony 32 rok życia, stopień nie wyższy od kapitana, opinję bardzo dobrą, odpowiedni stan zdrowia.

Podania składają kandydaci do tego departamentu M .S. Wojsk., który danego oficera prowadzi w ewidencji, załączając zobowiązanie do odsługiwania (Dz. rozk. 7/27. poz. 56), świadectwo lekarskie, zaświadczenie władz akadamickich o odbytych studjach i możliwości ich kontynuowania, opinje przełożonych.

Termin składania w lutym i lipcu, z wyjątkiem absolwentów wyższych uczelni, którzy przystąpili do pracy dyplomowanej.

Przeniesienia na studja udziela się na okres czasu nie dłuższy od roku, poczem w zależności od postępów czas ten zostaje ewentualnie przedłużony.

Corocznie po zakończeniu roku szkolnego przeprowadzana jest przez M. S. Wojsk. kontrola studjów. W tym celu oficerowie przeniesieni na studja składają z początkiem lipca w drodze przez komendy miast odpowiednie podania, załączając opinję władz akademickich.

Kandydaci zostają zaszeregowani na:

a) przeniesionych z terminem warunkowym, b) przeniesionych z tereminem warunkowym z ostrzeżeniem, c) przeniesionych z terminem ostatecznym.

Oficerowie przeniesieni na studja pozostają w służbie czynnej i korzystają ze wszystkich praw, przywiązanych do ich stopnia, dodatek za przeniesienie służbowe im nie przysługuje.

W okresie feryj letnich oficerowie ci zobowiązani są odbyć 6-tygodniową praktykę w wojsku, dostosowaną do zakresu ich przyszłej pracy. W pewnych warunkach praktyki mogą odpaść.

Bliższe szczegóły o studjach oficerów w wyższych zakładach naukowych są w Dz. rozk. Nr. 21/27, poz. 245.

Dla zwyczajnych słuchaczy akademji medycyny weterynaryjnej we Lwowie i wydziału weterynaryjnego uniwersytetu w Warszawie ustanowione są stypendja w ilości 30 całorocznych.

Za każdy rok korzystania ze stypendjum zobowiązują się stypendyści do odsłużenia 3-ch lat w służbie czynnej. Absolwenci przechodzą kurs weterynaryjny wojskowy, poczem mianowani zostają podporucznikami-lekarzami weterynarji, awansując po roku automatycznie na poruczników, a czas służby w stopniu porucznika skraca się im również o rok.

Dla studentów wydziału mechanicznego politechniki warszawskiej, którzy chcą poświęcić się zawodowi inżynierów mechaników marynarki wojennej istnieje 5 stypendjów, wznawianych co roku. Zobowiązania stypendystów oraz przeszkolenie marynarki wojennej są podobne jak dla stypendystów weterynarji.

W bieżącym roku akademickim 1927/28 utworzono na politechnice warszawskiej 25 stypendjów wojskowych dla kandydatów na oficerów-inżynierów. Z tej ilości przypada 15 stypendjów na grupę uzbrojenia (dep. uzbrojenia), 7 stypendjów na grupę lotniczą (dep. lotnictwa) i 3 stypendja na grupę elektryczną (dep. inżynierji). W przyszłym roku akademickim 1928/29 ilość powyższych stypendjów będzie powiększona do liczby 40.

Według statutu tych stypendjów wojskowych, ogłoszonego w Dz. rozk. Nr. 30/27, można otrzymać stypendjum tylko po półdyplomie t. j. na 3-ci i 4-ty rok studjów, oraz na okres egzaminów państwowych (do 30 czerwca 5-go roku studjów). Wysokość stypendjum wynosi całkowitą płacę miesięczną podporucznika samotnego w Warszawie (bez dodatku służbowego). Stypendysta jest obowiązany odsłużyć 2½ lat za każdy rok pobierania stypendjum.

Prócz wyższych zakładów naukowych w kraju oficerowie wojska polskiego mogą być też wysyłani zagranicę (przeważnie do Francji), a to celem ukończenia 2-letnich kursów w wyższej szkole poczt i telegrafów, elektryczności, inżynierji, lotnictwa i t. p. na określonych warunkach. Pozatem wysyła się oficerów zagranicę na specjalne kursy (przeważnie takie, których w Polsce jeszcze brak).

D. Ustawy i rozporządzenia, normujące służbę wojskową.

I. SŁUŻBA WOJSKOWA W OGÓLNOŚCI.

1. Zasady ogólne.

Wszyscy obywatele państwa polskiego płci męskiej podlegają obowiązkowi służby wojskowej.

Służba wojskowa obejmuje okresy: a) służby czynnej (w wojsku stałem), b) służby w rezerwie, c) służby w pospolitem ruszeniu.

Czas trwania służby czynnej wynosi zasadniczo 2 lata, może być jednak dla pewnej kategorji szeregowych (posiadających cenzus wyszkolenia, wzgl. cenzus przysposobienia wojskowego) skrócony, ponadto dla pewnych rodzajów broni jest on przedłużony, a mianowicie: w kawalerji i artylerji konnej trwa on 2 lata i 1 miesiąc, w marynarce wojennej trwa 2 lata i 3 miesiące.

Służba w rezerwie trwa od chwili zwolnienia ze służby czynnej, wzgl. od chwili zaliczenia do rezerwy do chwili przejścia do pospolitego ruszenia.

Do pospolitego ruszenia zostają przeniesieni z powodu osiągnięcia wieku: a) rezerwiści szeregowi po ukończeniu 40 lat życia, którzy pozostają w niem do ukończenia 50 lat życia, b) oficerowie rezerwy po ukończeniu 50 lat życia, którzy pozostają w niem do ukończenia 60 lat życia.

Obowiązek stawienia się do poboru ciąży na każdym obywatelu państwa z chwilą osiągnięcia wieku poborowego. Wiek poborowy rozpoczyna się z dniem 1 stycznia tego roku, w którym obywatel kończy 21 lat (podczas wojny 19 lat) życia. Pobór przeprowadzają władze administracyjne wspólnie z władzami wojskowemi. W skład komisji poborowej wchodzą: starosta lub jego zastępca, komendant P. K. U. lub oficer sztabowy wyznaczony przez dowódcę O. K., dwaj lekarze (1 wojskowy i 1 cywilny) i przedstawiciel powiatowego samorządu. Na podstawie utrzymywanych w ciągłej aktualności spisów poborowych kontroluje się, czy wszyscy obowiązani do poboru stawili się faktycznie.

Komisja poborowa dokonywa przeglądu poborowych i ocenia ich zdolność do służby wojskowej, orzekając względem każdego z poborowych, stosownie do stanu jego zdrowia i warunków fizycznych, jedną z następujących kategoryj:

A. — zdolny do służby czynnej (w wojsku stałem),
B. — czasowo niezdolny do służby czynnej,
C. — zdolny do służby w pospolitem ruszeniu z bronią,
D. — zdolny do służby w pospolitem ruszeniu bez broni,
E. — zupełnie niezdolny do służby wojskowej.

Poborowi, względem których komisja orzekła kat. A, zostają w tymże roku wcieleni do służby czynnej. Poborowi kat. B. są obowiązani stawić się na drugi rok ponownie przed komisją poborową. Kat. B. może być orzekana względem jednego poborowego nie więcej, niż 2 razy.

Poborowi kat. C i D zostają zaliczeni odrazu do pospolitego ruszenia bez odbycia służby czynnej. Poborowi, których komisja zakwalifikowała jako kat. E, zostają całkowicie i trwale zwolnieni od obowiązku służby wojskowej, nie są obowiązani zatem do służby czynnej nawet na wypadek mobilizacji, wzamian zaś za zwolnienie od powyższego obowiązku mają opłacać specjalny podatek.

Osobna ustawa określa corocznie stan kontyngentu liczebnego, t. zn. ilość szeregowych, jaka w danym roku zostaje wcielona do szeregów wojska celem odbycia służby czynnej. Ze względu na to, że ilość poborowych uznanych w danym roku przez komisję poborową, jako kat. A., a zatem podlegających w tym roku wcieleniu jest normalnie większa, aniżeli wyznaczony kontyngent, pozostaje pewna ilość rekrutów, jako nadwyżka ponad kontyngent. Ażeby móc wyszkolić ponadkontyngensowych bez przekroczenia tej ilości żołnierzy, jaka jest ustawowo wyznaczona do pozostawienia w służbie czynnej, minister spraw wojskowych zwalnia szeregowców służących czynnie przed upływem czasu wyznaczonego do ich zwolnienia, a na uzyskane w ten sposób miejsce powołuje do służby czynnej ponadkontyngensowych. Zwalniając np. już po upływie półtora roku (zamiast po 2 latach) szeregowego wcielonego do służby czynnej w czasie właściwym zyskuje się przez to możność powołania w jego miejsce ponadkontyngensowego i przeszkolenia tegoż przez okres 6-cio miesięczny. Ponadkontyngensowi, którzy nie mogli być powołani do służby czynnej w ciągu 4 lat, licząc od dnia 1 stycznia tego roku kalendarzowego, który następuje po roku ich poboru — zostają mimo, iż nie odbyli służby czynnej, zaliczeni do rezerwy.

Rezerwiści, zarówno oficerowie, jak i szeregowi, obowiązani są po przejściu do rezerwy: a) zgłosić w powiatowej komendzie uzupełnień (P. K. U.), do której obszaru należy miejsce ich stałego zamieszkania — swój adres i zawiadamiać ją o każdorazowej zmianie adresu, b)stawić się na zebrania wzgl. raporty kontrolne, które odbywają się corocznie w czasie między 15 października a 15 grudnia, c) odbyć przepisane dla rezerwy ćwiczenia.

Szeregowi rezerwy obowiązani są do odbycia następujących ćwiczeń: a) w ciągu pierwszych 4 lat służby w rezerwie — 2 ćwiczeń 4-tygodniowych, b) w ciągu następnych 4 lat służby w rezerwie — 2 ćwiczeń 3-tygodniowych.

Oficerowie rezerwy obowiązani są do odbycia następujących ćwiczeń: a) w ciągu pierwszych 4 lat służby w rezerwie — 2 ćwiczeń 6-tygodnio-

wych, b) w ciągu następnych 4 lat służby w rezerwie — 2 ćwiczeń 8-tygodniowych, c) w ciągu następnych lat służby w rezerwie — 2 ćwiczeń do 4 tygodni każde.

Służbę w pospolitem ruszeniu odbywają: a) zaliczeni przy poborze do pospolitego ruszenia, b) szeregowi rezerwy po ukończeniu 40 roku życia, c) oficerowie rezerwy po ukończeniu 50 roku życia, d) szeregowi i oficerowie rezerwy, których komisja wojskowo-lekarska uznała za niezdolnych do pełnienia służby wojskowej w rezerwie i zakwalifikowała jako zdolnych do pełnienia służby w pospolitem ruszeniu z bronią, wzgl. bez broni.

2. Skrócenie i odroczenie służby wojskowej.

Prawo do skróconej służby wojskowej 18-miesięcznej przysługuje tym poborowym i ochotnikom, uznanym przy poborze jako kat. A, którzy ukończyli z pomyślnym wynikiem państwową, lub przez państwo uznaną szkołę średnią.

Szeregowi z cenzusem, którzy podczas odbywania służby półtorarocznej nie uzyskali warunków mianowania podporucznikiem rezerwy, tracą prawo do służby półtorarocznej. Nieuzyskanie warunków może polegać bądź na stwierdzonym braku kwalifikacyj służbowych, np. nieukończenie szkoły podchorążych rezerwy i nieuzyskanie tytułu podchorążego rezerwy, bądź też na stwierdzonym braku kwalifikacyj moralnych, np. w wypadku skazania na ograniczenie, lub pozbawienie praw obywatelskich.

Duchowni uznanych przez państwo wyznań religijnych, zakonnicy, i nowicjusze zakonni zostają przy poborze zaliczeni do pospolitego ruszenia, a na wypadek wojny pełnią służbę duchowną, jeżeli posiadają wyższe święcenia kapłańskie, a w razie ich braku pełnią służbę sanitarną.

Nauczyciele publicznych szkół powszechnych mogą być zaliczeni do rezerwy z obowiązkiem przebycia wyszkolenia wojskowego w miesiącach wolnych od nauki szkolnej.

Prawo do odroczenia służby czynnej przysługuje: a) jedynym żywicielom rodziny, b) właścicielom oddziedziczonych gospodarstw rolnych, c) osobom, odbywającym studja teoretyczne i praktyczne.

Odroczenia te są udzielane do 23 roku życia, słuchaczom zaś szkół wyższych — do 26 roku życia.

3. Służba ochotnicza.

Do służby czynnej może być przyjęty jako ochotnik każdy obywatel polski w wieku od 17 do 28 lat (podczas wojny również w wieku ponad 28 lat), jeżeli nie został powołany do służby czynnej, jeżeli posiada kwalifikacje moralne, oraz jeżeli w razie niepełnoletności wykaże się pozwoleniem ojca, wzgl. opiekuna.

4. Małżeństwa poborowych.

Poborowi do chwili stawienia się do poboru, a także uznani przy poborze za zdolnych do służby wojskowej (kat. A.) lub za czasowo nie-

zdolnych (kat. B.) mogą zawierać związki małżeńskie tylko za uprzedniem zezwoleniem komendanta właściwej powiatowej komendy uzupełnień, do którego należy wnieść podanie za pośrednictwem władzy adm. I instancji (starostwa). Poborowy może korzystać z otrzymanego zezwolenia tylko do chwili wcielenia. O zawarciu małżeństwa melduje on w P. K. U., dołączając metrykę ślubu. W wypadku, gdy komendant P. K. U. nie chce udzielić zezwolenia na zawarcie małżeństwa, zainteresowany ma prawo do dni 14-tu po otrzymaniu odmowy odwołać się do dowódcy okręgu korpusu, który sprawę rozstrzyga ostatecznie.

Szeregowi rezerwy i pospolitego ruszenia, zarówno ci, którzy zostali zaliczeni do rezerwy względnie pospolitego ruszenia bez uprzedniego odbycia służby czynnej, jak i ci, którzy zostali przeniesieni do rezerwy wzgl. pospolitego ruszenia po odbyciu obowiązkowej służby czynnej — nie potrzebują do zawarcia związku małżeńskiego zezwolenia władzy wojskowej (chyba, że służą czynnie); obowiązani są jednak zawiadomić o zawarciu małżeństwa właściwą P. K. U.

Poborowi, uznani przy poborze za niezdolnych do służby wojskowej (kat. E.) jakoteż ci, którzy zostali zwolnieni od obowiązku służby wojskowej — mogą zawierać związki małżeńskie bez zezwolenia władz wojskowych; również nie potrzebują zawiadamiać tych władz o zawarciu małżeństwa.

Zawarcie związku małżeńskiego przed odbyciem obowiązkowej służby czynnej lub podczas jej trwania nie daje prawa odroczenia obowiązku służby wojskowej, ani prawa do świadczeń ze skarbu państwa na rzecz rodziny w czasie trwania służby wojskowej z tytułu tej właśnie służby.

5. Wyjazdy zagranicę poborowych i szeregowych.

Osoby, podlegające obowiązkowi służby wojskowej mogą wyjechać zagranicę na następujących warunkach:

a) od 1 stycznia tego roku kalendarzowego, w którym kończą lat 18 do końca tego roku kalendarzowego, w którym kończą lat 20 — za zezwoleniem dowódcy okręgu korpusu,

b) korzystający z odroczeń uczniowie szkół średnich i wyższych — za zezwoleniem powiatowej komendy uzupełnień,

c) korzystający z odroczeń z innego tytułu — jakoteż poborowi uznani przy poborze za kat. B. — za zezwoleniem dowódcy okręgu korpusu,

d) poborowi, którzy jeszcze przed komisją poborową nie stawali, jakoteż tacy, którzy przy poborze otrzymali kat. A. i jeszcze nie zostali wcieleni — za zezwoleniem dowódcy okręgu korpusu,

e) szeregowi rezerwy do ukończenia lat 26—za zezwoleniem P.K.U.,

f) szeregowi rezerwy od ukończonych lat 26 do lat 40—bez zezwolenia władzy wojskowej, jednakże z obowiązkiem zawiadamiania P. K. U. o swym wyjeździe,

g) ci szeregowi pospolitego ruszenia, którzy, nie mając lat 40 zostali wcieleni lub przeniesieni do pospolitego ruszenia — bez ze-

zwolenia władzy wojskowej, lecz z obowiązkiem zawiadomienia P. K. U.,

h) szeregowi pospolitego ruszenia w wieku od lat 40 do 50 oraz ci, którzy zostali zwolnieni od obowiązku wojskowego (kat. E.) bez zezwolenia władzy wojskowej i bez obowiązku zawiadamiania władz wojskowych o wyjeździe,

i) mężczyźni nie mający określonego stosunku do służby wojskowej—za zezwoleniem właściwej powiatowej komendy uzupełnień.

Wszystkie osoby podlegające obowiązkowi służby wojskowej, którym wolno wyjechac zagranicę dopiero po otrzymaniu zezwolenia władzy wojskowej, składają odpowiednio umotywowane podanie do właściwej powiatowej komendy uzupełnień, załączając dokument wojskowy, jakoteż zaświadczenie, stwierdzające cel podróży i konieczność wyjazdu. Podania, do rozstrzygnięcia których powołany jest dowódca okręgu korpusu, skierowuje komendant P. K. U. do D. O. K.

W razie odmowy zezwolenia przez powołaną władzę wojskową służy zainteresowanemu prawo odwołania się do władzy wojskowej bezpośrednio wyższej.

Przepustki graniczne do krajów ościennych (np. do Czechosłowacji) wydają wszystkim osobom władze administracji ogólnej I instancji (starostwa) bez specjalnego zezwolenia władz wojskowych.

6. Zwolnienie od obowiązku służby wojskowej.

Zwolnienie od obowiązku służby wojskowej następuje:

a) u szeregowych pospolitego ruszenia i duchownych wojskowych pospolitego ruszenia — z końcem tego roku, w którym kończą 50 lat życia, b) u oficerów pospolitego ruszenia — z końcem tego roku, w którym kończą 60 lat życia, c) u poborowych — w wypadku uznania ich przez komisję poborową za zupełnie niezdolnych do służby wojskowej (kat. E.), d) u szeregowych odbywających służbę czynną w rezerwie, lub pospolitem ruszeniu — w razie uznania ich przez komisję wojskowo-lekarską za zupełnie niezdolnych do służby wojskowej, e) w wypadku udowodnienia obcego obywatelstwa (również w wypadku uzyskania obcego obywatelstwa, albo w wypadku ubiegania się oń, jeżeli to następuje za zgodą ministra spraw wojskowych), f) w wypadku skazania prawomocnym wyrokiem sądowym na pozbawienie praw obywatelskich.

II. OSOBISTE ŚWIADCZENIA WOJENNE.

Z chwilą wybuchu wojny lub z chwilą ogłoszenia całkowitej lub częściowej mobilizacji może państwo pociągnąć do świadczeń osobistych wszystkich obywateli bez względu na płeć w wieku od 17 do 50 lat, o ile osoby te nie pełnią służby w wojsku w charakterze wojskowych, to znaczy, państwo może zażądać od nich, aby oddały mu w tym czasie swą pracę fizyczną lub umysłową za wynagrodzeniem.

Nawet w czasie pokojowym, gdy tego wymaga interes obrony państwa, może rada ministrów na wniosek ministra spraw wojskowych

uchwalić pociągnięcie ludności do świadczeń osobistych, a to na obszarze całego państwa lub też w poszczególnych miejscowościach.

Od obowiązku osobistych świadczeń wojennych zwolnieni są: a) osoby chore i ułomne, oraz kobiety ciężarne i karmiące, b) duchowni wszystkich przez państwo uznanych wyznań, c) uczniowie uczęszczający do publicznych szkół średnich i państwowych w czasie faktycznego uczęszczania, d) posłowie sejmowi i senatorowie, e) ci urzędnicy państwowi i samorządowi, tudzież pracownicy kolei i przedsiębiorstw użyteczności publicznej (np. gazowni, elektrowni), którzy zostaną przez właściwych ministrów u ministra spraw wojskowych wyreklamowani, f) funkcjonarjusze bezpieczeństwa publicznego (policja państwowa i wojewódzka), g) cudzoziemcy w miarę wzajemności względnie zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego, h) ewentualnie inne kategorje ludności — wrazie zapadnięcia specjalnej uchwały rady ministrów. Nadto w wypadku, kiedy powołanie może spowodować zagrożenie bytu rodziny, gospodarstwa, rękodzieła, przemysłu lub handlu, mogą władze, które dokonały powołania, zarządzić zwolnienie od obowiązku osobistych świadczeń.

Osoby powołane do świadczeń wojennych podlegają władzy dyscyplinarnej tego przełożonego wojskowego, pod którego rozkazy zostały oddane i w czasie swego zatrudnienia winny bezwzględnie posłuszeństwo swym przełożonym wojskowym.

III. PRAWA SZEREGOWYCH.

1. Podział szeregowych.

Ze względu na stosunek do służby wojskowej rozróżnia się:

1) szeregowych, odbywających obowiązkową służbę wojskową, przyczem zależnie od sposobu wykonywania tego obowiązku rozróżnia się: a) szeregowych służby czynnej, b) szeregowych rezerwy, c) szeregowych pospolitego ruszenia;

2) szeregowych, pełniących czynną służbę wojskową na mocy dobrowolnego zobowiązania, wśród których rozróżnia się: a) podoficerów zawodowych, b) szeregowych nadterminowych, c) szeregowych-uczniów szkół wojskowych.

Według rodzajów wojska rozróżniamy szeregowych: 1) piechoty, 2) kawalerji, 3) artylerji z grupą szeregowych taborowych, 4) inżynierji—z grupami szeregowych saperów, saperów kolejowych, łączności i samochodowych, 5) aeronautyki, 6) służby uzbrojenia, 7) służby intendentury, 8) służby zdrowia, 9) żandarmerji, 10) marynarki wojennej.

2. Stopnie szeregowych.

Stopnie szeregowych są następujące:

1. szeregowcy:

a) szeregowiec (strzelec w strzelcach podhalańskich, baonach strzelców i strzelcach konnych, ułan w ułanach, szwoleżer w szwo-

leżerach, kanonier w artylerji, saper w saperach), b) starszy szeregowiec (starszy strzelec w strzelcach podhalańskich, baonach strzelców i strzelcach konnych, starszy ułan w ułanach, starszy szwoleżer w szwoleżerach, bombardjer w artylerji, starszy saper saperach);

2. podoficerowie:
a) kapral (żandarm, podmajstrzy wojskowy), b) plutonowy (starszy żandarm, młodszy majster wojskowy), c) sierżant (wachmistrz w kawalerji i w żandarmerji, ogniomistrz w artylerji, majster wojskowy), d) starszy sierżant (starszy wachmistrz w kawalerji i w żandarmerji, starszy ogniomistrz w artylerji, starszy majster wojskowy), e) chorąży.

3. Awanse.

Warunkami do awansu są:

a) minimalny okres czasu spędzony w służbie w stopniu posiadanym, b) odpowiednie wyszkolenie, przepisane do awansu na stopień następny, c) kwalifikacje służbowe, d) kwalifikacje moralne, e) istnienie wolnych etatów.

Minimalny okres czasu przesłużonego w stopniu posiadanym wynosi dla awansu na stopień: a) starszego szeregowca — 4 mies., b) kaprala — zależnie od okresu trwania szkoły podoficerskiej, c) plutonowego — 8 mies., d) sierżanta — 12 mies., przyczem najmniej 3 lata w służbie zawodowej, e) st. sierżanta — 24 mies., przyczem najmniej 6 lat w służbie zawodowej.

Z powyższego wynika, że na stopień sierżanta i st. sierżanta mogą być awansowani jedynie podoficerowie zawodowi. Na stopień chorążego obecnie awansu się nie przeprowadza. Odpowiednie wyszkolenie wymagane jest przy awansie na stopień starszego szeregowca, kaprala i sierżanta zawodowego, a mianowicie do awansu na starszego szeregowca wymagana jest umiejętność czytania i pisania po polsku i rachowania w zakresie elementarnym; do awansu na stopień kaprala wymagane jest ukończenie z pomyślnym wynikiem szkoły podoficerskiej, przewidzianej dla danej broni lub służby; do awansu zaś na sierżanta (wachmistrza, ogniomistrza, majstra) wymagane jest ukończenie szkoły podoficerów zawodowych, wzgl. specjalnego kursu, albo też zdanie szczególnego egzaminu po uprzednio odbytej praktyce.

Fachowcy i rzemieślnicy, którzy są cechowymi majstrami lub czeladnikami lub, którzy mają conajmniej dwuletnią praktykę w danym zawodzie, mogą ukończyć zamiast szkoły podoficerskiej fachowy kurs wojskowy, o ile zobowiążą się na okres najmniej trzyletni do odbywania służby zawodowej w charakterze majstrów wojskowych.

Szeregowi, posiadający wykształcenie muzyczne (szkołę wychowanków orkiestr wojskowych, lub egzamin kwalifikacyjny według programu ustalonego w instrukcji o przeszkoleniu orkiestrantów zawodowych) mo-

gą zaawansować na kaprali, jeżeli zobowiążą się do 3 letniej służby zawodowej w charakterze podoficerów orkiestrantów, przyczem wymienione wyżej wykształcenie muzyczne będzie uważane za równoznaczne z ukończeniem szkoły podoficerskiej.

Kandydaci do awansu muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje służbowe, t. j. uzdolnienie do sprawowania funkcji stopnia wyższego, niż stopień przez nich posiadany, jakoteż kwalifikacje moralne (w szczególności nie mogą znajdować się pod dochodzeniem sądowem ani dyscyplinarnem).

Ponadto warunkiem do awansu na stopnie rzeczywiste jest istnienie wolnych etatów w tych stopniach. W razie braku wolnych etatów może nastąpić awans na stopnie tytularne. Do awansu na stopnie tytularne, wymagane jest dopełnienie tych samych warunków, co na stopnie rzeczywiste. Ilość podoficerów, posiadających stopnie tytularne nie może przekraczać 10% etatowego stanu danej formacji. Posiadający stopień tytularny pobierają pobory według stopnia rzeczywistego, noszą jednak odznaki stopnia przyznanego im tytularnie. Kary dyscyplinarne orzeka się względem posiadających stopnie tytularne w wymiarze przewidzianym dla ich stopni rzeczywistych.

Tytularne stopnie stają się rzeczywistemi: a) u szeregowych nadterminowych — z chwilą zamianowania ich podoficerami zawodowymi, b) u podoficerów zawodowych — z chwilą ogłoszenia mobilizacji, c) u szeregowych z cenzusem — z chwilą przeniesienia do rezerwy.

Szeregowi z cenzusem, odbywający skróconą (półtoraroczną) służbę czynną zostają awansowani w czasie tej służby na stopnie tytularne niezależnie od wolnych etatów, tudzież niezależnie od obowiązujących czasokresów, a mianowicie mogą oni awansować do stopnia: a) tytularnego starszego szeregowca — po ukończeniu okresu wyszkolenia podstawowego, b) tytularnego kaprala — po ukończeniu okresu podoficerskiego w szkole podchorążych z postępem conajmniej dobrym, lub po ukończeniu szkoły podchorążych rezerwy, c) tytularnego plutonowego — po ukończeniu szkoły podchorążych rezerwy z postępem conajmniej dobrym, lub po ukończeniu okresu praktyki na stanowiskach podoficerskich w pułkach, d) tytularnego sierżanta — po ukończeniu okresu praktyki na stanowiskach oficerskich w pułkach z postępem conajmniej dobrym.

Do czasokresów służby, wymaganych w danym stopniu do awansu na stopień następny zalicza się: a) czas odbywania kary dyscyplinarnej, jakoteż czas zarządzonego dyscyplinarnie zawieszenia w czynnościach, b) czas postępowania sądowo-karnego (w tem ewentualnie czas spędzony w areszcie prewencyjnym), jedynie w tym wypadku, gdy nastąpiło umorzenie postępowania lub też, gdy postępowanie zostało zakończone wyrokiem uniewinniającym, c) czas pozostawania w stanie nieczynnym naskutek choroby, spowodowanej służbą wojskową, d) czas przebyty w niewoli, jeżeli postępowanie rehabilitacyjne wypadło dodatnio.

Niezależnie od czasokresów, może awansować szeregowy na następny stopień na polu bitwy za czyn wyjątkowego męstwa.

GÓRNOŚLĄSKIE ZJEDNOCZONE
HUTY
Królewska i Laura

SPÓŁKA AKCYJNA GÓRNICZO-HUTNICZA

KATOWICE

PRZEDSTAWICIELSTWO:

Towarzystwo dla Przemysłu Rolnego

SPÓŁKA Z OGRANICZ. ODPOWIEDZ.

WARSZAWA:

ULICA SEWERYNÓW Nr. 3 — TELEFONY:
221-44, 247-54, 247-66
Skrót telegraficzny: „EMROT"—Warszawa.

ZASTĘPSTWA:

LWÓW:

inż. DUNIN i TARAPANI
PL. BERNARDYŃSKI 11

POZNAŃ:

BIURO ROLNICZO-HANDLOWE
MIECZYSŁAW PALUCH
UL. KANTAKA Nr. 6

LUBLIN:

inż. ST. REJMER-KRZYWICKI
UL. WIENIAWSKA Nr. 3

ZAKRES PRODUKCJI.

A. Warsztaty KRÓLEWSKIEJ HUTY

WYKONUJĄ:

1. Konstrukcje żelazne wszelkiego rodzaju.
2. Wieże i klatki wyciągowe.
3. Maszty kratowe i wieże radjostacyjne.
4. Mosty żelazne.
5. Obrotnice kolejowe z napędem ręcznym i elektr.
6. Wagony i cysterny kolejowe.
7. Części tłoczone i kute, osie, sprężyny, kosy, lemiesze i odkładnice, i t. p.

B. HUTA LAURA w Siemianowicach

WYKONUJE:

1. Blachę ocynkowaną.
2. Blachę falistą czarną i ocynkowaną oraz budynki z tej blachy.
3. Wyroby z blachy ocynkowanej: beczki i zbiorniki naftowe.
4. Rury i łączniki.

C. Zakłady HUTY ZGODA

WYKONUJĄ:

1. Odlewy żeliwne, specjalność: odlewy utwardzane.
2. Odlewy stalowe i bronzowe — maszynowe odlewy wszelkiego rodzaju — maszynowe odlewy bronzowe wszelkiego rodzaju.
3. Konstrukcje żelazne: dźwigary, hangary, hale maszynowe.
4. Urządzenia transportowe:
   - Wyciągi (windy) osobowe i ciężarowe.
   - Transportery taśmowe stałe i przenośne.
   - Elewatory taśmowe i łańcuchowe.
   - Dzwigarki o ręcznym i elektrycznym napędzie.
5. Urządzenia dla przemysłu naftowego i chemicznego:
   - Zbiorniki żelazne do największych pojemności.
   - Zbiorniki dla sprężonego powietrza i specjalne, nitowane i spawane.
   - Stacje płynów łatwopalnych z kompletnem patentowanem urządzeniem.
6. Urządzenia kotłowni:
   - Ruszty ruchome mechaniczne o wysokiej sprawności syst. „Placzek".
   - Aparaty do rozrządu pary.
   - Urządzenia do zasilania kotłowni węglem.
   - Przewody parowe i gazowe na wysokie ciśnienia z rur nitowanych lub spawanych.
7. Urządzenia fabryk przemysłu rolnego i fermentacyjnego.
   - Urządzenia licencjowe chłodni.
   - Urządzenia dla transportu i spalania trocin.
8. Urządzenia dla kopalni:
   - Przesuwnice i obrotnice kolejowe.
   - Urządzenia dla podsadzki płynnej.
9. Maszyny:
   - Maszyny parowe.
   - Walce drogowe spalinowe.
   - Pompy.

4. Utrata stopnia.

Podoficer oraz starszy szer. mogą utracić stopień posiadany na skutek: a) prawomocnego wyroku sądowego, b) orzeczenia dyscyplinarnego.

Wyrok sądowy może opiewać albo na wydalenie z wojska albo degradację. W pierwszym wypadku podoficer (st. szer.) traci stopień posiadany, nie otrzymując żadnego innego i stosunek jego do wojska zostaje całkowicie rozwiązany. Przy degradacji podoficer (st. szer.) traci stopień posiadany, natomiast otrzymuje stopień najniższy, t. j. stopień szeregowca względnie stopień szeregowca II klasy. Komisja dyscyplinarna może także orzec degradację, t. j. powrót do stopnia szeregowca.

W wypadku degradacji zdegradowany zostaje z zasady przeniesiony ze służby czynnej do rezerwy (posp. ruszenia) z równoczesnem przeniesieniem do innej formacji.

5. Szeregowi służby czynnej.

Szeregowy służby czynnej zostaje przeniesiony do rezerwy: a) po odbyciu służby czynnej, jeżeli nie zobowiąże się do dalszej służby, jako szeregowy nadterminowy, wzgl. podoficer zawodowy, b) w razie wyboru na posła do sejmu lub senatu, jeżeli przyjął mandat.

Szeregowy służby czynnej zostaje przeniesiony do pospolitego ruszenia w razie orzeczenia komisji wojskowo-lekarskiej, stwierdzającej u niego kategorję zdolności C lub D.

6. Szeregowi nadterminowi.

Starszy szeregowiec lub podoficer, który odbył przepisany ustawą okres służby czynnej, może zobowiązać się do pełnienia dalszej służby w charakterze szeregowego nadterminowego. Zobowiązanie to może być ponawiane corocznie. Prawo mianowania szeregowym nadterminowym przysługuje przełożonemu o uprawnieniach conajmniej dowódcy pułku.

Do szeregowych nadterminowych odnoszą się wszystkie przepisy obowiązujące szeregowych, odbywających obowiązkową służbę czynną z wyjątkiem przepisów o uposażeniu i o urlopach. Szeregowi nadterminowi bowiem otrzymują żołd wedle posiadanego stopnia, zwiększony o 50% poborów samotnego kaprala zawodowego, oraz otrzymują, począwszy od trzeciego roku służby nadterminowej urlop wypoczynkowy do 2-ch tygodni w ciągu roku.

7. Podoficerowie zawodowi.

Szeregowi, którzy odbyli obowiązkową służbę wojskową i osiągnęli stopień conajmniej tytularnego kaprala, mogą zobowiązać się do służby wojskowej w charakterze podoficerów zawodowych na okres 3-leni. Zobowiązanie to może być następnie odnawiane. Prawo mianowania podoficerem zawodowym przysługuje przełożonemu o uprawnieniach conajmniej dowódcy pułku.

*

Warunki mianowania podoficerem zawodowym są następujące: a) odbycie obowiązkowej służby czynnej, b) kategorja zdolności „A“, c) wiek w chwili mianowania najwyżej 28 lat (dla majstrów wojskowych najwyżej 30 lat, dla orkiestrantów najwyżej 32 lata), d) wykształcenie w zakresie 4 klas szkoły powszechnej (w braku świadectwa szkolnego egzamin przed dowódcą ze znajomości języka polskiego w słowie, piśmie i umiejętności rachunków), e) ukończenie szkoły podoficerskiej wzgl. kursu fachowego danego rodzaju służby wojskowej albo złożenie z pomyślnym wynikiem odpowiedniego egzaminu fachowego przed wojskową komisją egzaminacyjną, f) kwalifikacje służbowe (zdolności instruktorskie), wymagane dla danego stopnia, stanowiska i rodzaju służby wojskowej, g) odpowiednie kwalifikacje moralne, h) złożenie prośby, zawierającej zobowiązanie do służby w charakterze podoficera zawodowego na okres 3-letni.

Podoficerowie zawodowi dzielą się na następujące kategorje: a) podoficerowie broni wzgl. służb, b) majstrzy wojskowi, c) orkiestranci.

8. Przeniesienia podoficerów zawodowych.

a) Przeniesienie do innej kategorji.

Przeniesienia podoficera zawodowego z jednej kategorji służby do innej może nastąpić jedynie na jego prośbę, jeżeli odpowiada warunkom kategorji, do której ma być przeniesiony, lub jeżeli warunki te uzyska, oraz jeżeli złoży zobowiązanie do 3-letniej służby zawodowej w nowej kategorji.

b) Przeniesienie do innej formacji.

Przeniesienie do innej formacji bez zmiany kategorji, t. j. w obrębie tego samego rodzaju broni lub służby, może nastąpić: a) z urzędu — ze względów służbowych, b) na własną prośbę podoficera.

Przeniesienia dokonywa wspólny przełożony obu formacyj o uprawnieniach conajmniej dowódcy dywizji.

c) Przeniesienie do innego rodzaju służby wojskowej.

Podoficer zawodowy może być przeniesiony do innego rodzaju służby wojskowej z urzędu (ze względów służbowych), albo też na własną prośbę, w obu wypadkach na skutek decyzji ministra spraw wojskowych.

9. Odnawianie zobowiązania.

Podoficerowie zawodowi, którzy po upływie czasokresu, na jaki się zobowiązali, mają zamiar nadal pozostać w służbie wojskowej, powinni wnieść odpowiednią prośbę na conajmniej 3 miesiące przed upływem czasokresu na ręce przełożonego o uprawnieniach conajmniej dowódcy pułku, załączając zarazem zobowiązanie do służby zawodowej na dalszy okres.

Pierwszy okres służby zawodowej w charakterze podoficera zawodowego wynosi 3 lata, przyczem do okresu tego zostają wliczone lata, spędzone w charakterze szeregowego nadterminowego.

Następny okres służby zawodowej w charakterze podoficera zawodowego, wedle postanowień ustawy o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych, wynosi najmniej 3 lata. Dotychczasowe rozporządzenie wykonawcze do tejże ustawy, normowało rzecz w ten sposób, że drugi i dalsze czasokresy służby zawodowej wynosiły po 3 lata, obecnie jednakże jest w toku nowelizacja tego rozporządzenia w tym kierunku, by podoficer zawodowy, który odsłużył pierwszy okres 3-letni, mógł następnie dowolnie zobowiązywać się na okres 3-letni, 6-letni lub 9-letni.

10. Stany podoficera zawodowego.

Podoficer zawodowy może znajdować się: a) w stanie czynnym, b) w stanie nieczynnym, c) w stanie spoczynku.

Podoficer zawodowy znajduje się w stanie czynnym, gdy pełni służbę faktyczną na stanowisku przewidzianem organizacją wojskową, względnie, gdy nie pełni tej służby z powodu choroby lub urlopu krótkoterminowego.

Podoficer zawodowy zostaje przeniesionym w stan nieczynny: a) na własną prośbę, gdy otrzymał urlop 6-cio miesięczny celem odbycia praktyki, potrzebnej do uzyskania stanowiska w służbie cywilno-państwowej, lub prywatnej, b) na skutek orzeczenia wojskowo-lekarskiej komisji rewizyjnej, stwierdzającej jego czasową niezdolność do służby, c) na skutek redukcji etatów, przyczem z tego powodu może znajdować się w stanie nieczynnym najwyżej półtora roku, d) z powodu dostania się do niewoli lub zaginienia na terenie działań wojennych, e) z powodu przyjęcia mandatu na posła do sejmu lub senatu.

Urlop celem odbycia praktyki potrzebnej do uzyskania stanowiska w służbie cywilno-państwowej, samorządowej lub prywatnej, otrzymuje podoficer zawodowy do stopnia st. sierżanta włącznie conajmniej po 5½ latach służby zawodowej w ostatnim roku swej służby zawodowej. Urlopu tego udziela przełożony o uprawnieniach conajmniej dowódcy pułku na okres najmniej 3 — a najwyżej 6-miesięczny na podstawie wiarogodnego zaświadczenia, że odbycie praktyki jest konieczne dla otrzymania danego stanowiska i że podoficer ten będzie przyjęty na rzeczoną praktykę. Podczas tej praktyki przysługują urlopowanemu podoficerowi wszystkie te uprawnienia, które mu przysługują w służbie czynnej łącznie z uposażeniem.

Jeżeli podoficer zawodowy przez więcej niż 6 miesięcy nie jest w możności pełnić służby wskutek złego stanu zdrowia, przedstawia go dowódca formacji wojskowo-lekarskiej komisji rewizyjnej. W razie, gdy komisja ta orzeknie czasową niezdolność do służby danego podoficera, zostaje on przeniesiony w stan nieczynny. Przebywać z tego powodu w stanie nieczynnym może podoficer zawodowy najwyżej rok bez przerwy albo półtora roku w przeciągu lat 6-ciu. W tym czasie przysługują mu uprawnienia podoficera stanu czynnego.

W razie redukcji etatów może minister spraw wojskowych zarządzić przeniesienie podoficera zawodowego w stan nieczynny. W razie wolnego wakansu zostanie tenże podoficer powołany z powrotem do służby czynnej (stanu czynnego). Jeżeli w ciągu półtora lat od chwili przeniesienia podoficera zawodowego w stan nieczynny z powodu redukcji etatów nie otworzą się wolne wakanse w jego stopniu, zostaje on przeniesiony do rezerwy wzgl. w wypadku, gdy nabył prawa emerytalne, w stan spoczynku. Przez czas przebywania z powyższego powodu z stanie nieczynnym przysługują mu wszelkie uprawnienia stanu czynnego.

W razie, gdy podoficer zawodowy dostał się do niewoli, lub zaginął na terenie działań wojennych i do 30 dni od chwili zaginięcia nie wrócił. zostaje on przeniesiony w stan nieczynny. Po powrocie spisuje się odpowiedni protokół i przesyła się specjalnej komisji rehabilitacyjnej, która przesłuchuje podoficera, poczem orzeka, czy jego dostanie się do niewoli było usprawiedliwione, czy nie. Jeżeli komisja orzeknie dla podoficera pomyślnie, jest on tem samem zrehabilitowany i cały czas spędzony w niewoli wlicza mu się do okresu służby zawodowej. Jeżeli komisja nie orzeknie dla podoficera przychylnie, sprawę skierowuje się do sądu wojskowego.

Podoficer zawodowy, który został wybrany do sejmu lub senatu i przyjął mandat, zostaje przeniesiony w stan nieczynny na czas sprawowania mandatu. Podoficerowi przeniesionemu z tego powodu w stan nieczynny nie przysługują żadne uprawnienia stanu czynnego, a w obliczeniu wszystkich okresów, związanych ze służbą wojskową w charakterze podoficera zawodowego, następuje przez cały ten czas przerwa.

Podoficer zawodowy zostaje przeniesiony w stan spoczynku, gdy został definitywnie zwolniony od pełnienia służby czynnej, a na mocy postanowień ustawy emerytalnej uzyskał prawo do zaopatrzenia emerytalnego.

11. Odpowiedzialność szeregowych (dyscyplinarna i sądowa).

Za przewinienia popełnione w służbie odpowiadają szeregowi dyscyplinarnie, a w wypadku, gdy chodzi o przestępstwa przewidziane w ustawach karnych, odpowiadają przed sądem wojskowym.

Każdemu przełożonemu szeregowego od dowódcy kompanji względnie równorzędnego wzwyż, przysługuje prawo karania dyscyplinarnego podwładnego za przewinienia służbowe.

Rozróżnia się następujące rodzaje kar dyscyplinarnych:

1. kary porządkowe — jako to: a) naganę, b) codzienne meldowanie się w ubiorze i oporządzeniu (ewentualnie z koniem) przez przeciąg najwyżej 7 dni, c) roboty poza kolejnością do 14 dni, d) odebranie prawa przebywania poza koszarami (kwaterą) po capstrzyku do 28 dni, e) zakaz opuszczania koszar (kwater) do 28 dni;
2. kary pozbawienia wolności — jako to: a) areszt lekki do 28 dni, b) areszt średni do 21 dni, c) areszt ścisły do 14 dni;
3. karę degradacji, t. j. pozbawienie stopnia podoficerskiego względnie stopnia st. szeregowca i powrót do stopnia szeregowca.

Względem podoficerów mogą być orzekane tylko kary, określone wyżej pod 1. pkt. a), d), e), pod 2. pkt. a) i b) i pod 3.

Zależnie od zajmowanego stanowiska rozporządza dowódca mniejszym lub większym zakresem władzy dyscyplinarnej. Dowódca pułku i wyżsi posiadają względem szeregowych prawo wymierzania wszystkich kar dyscyplinarnych. Zarządzone dyscyplinarnie zawieszenie w służbie nie jest karą dyscyplinarną. Kary dyscyplinarne zostają wpisane do księgi kar.

Degradację podoficerów w czasie pokoju musi poprzedzić postępowanie ostrzegawcze. Postępowanie to wdraża bezpośredni dowódca dyscyplinarny, przedkładając odpowiedni wniosek dowódcy pułku i załączając doń odpis listy karnej danego podoficera, z którego wynika, że podoficer ten w półroczu, poprzedzającem ostrzeżenie był przynajmniej 3 razy karany dyscyplinarnie karą aresztu.

Ostrzeżenia udziela komisja dyscyplinarna wyznaczona przez dowódcę pułku (lub wyższego), w skład której to komisji wchodzi: jeden oficer sztabowy, dwuch oficerów młodszych, oraz dwuch podoficerów zawodowych równego i wyższego stopnia. Jeżeli w ciągu 6 miesięcy od dnia ostrzeżenia zajdzie potrzeba ponownego ukarania podoficera, który otrzymał ostrzeżenie, natenczas przełożony o uprawnieniach conajmniej dowódcy pułku może zarządzić degradację tegoż podoficera (st. szeregowca).

Sąd wojskowy może stosować wobec szeregowych następujące kary: areszt (lekki, średni i ścisły, wobec podoficerów tylko lekki i średni), więzienie, przeniesienie do II klasy żołnierzy, degradację, wydalenie z wojska i wreszcie najwyższą karę, jaką jest kara śmierci.

12. Umundurowanie szeregowych.

Wszyscy szeregowi otrzymują ze skarbu państwa umundurowanie o ustalonym kroju.

Wszyscy szeregowi służby czynnej obowiązani są do noszenia munduru w czasie odbywania służby czynnej. To samo dotyczy szeregowych rezerwy powołanych do służby czynnej na ćwiczenia lub wskutek mobilizacji. Szeregowym nie wolno nosić ubioru cywilnego z wyjątkiem wyjazdu zagranicę lub, gdy ze względów służbowych przywdzianie ubioru cywilnego zostało im dozwolone.

Podoficerowie zawodowi w stanie nieczynnym — z wyjątkiem przeniesionych w stan nieczynny na skutek sprawowania mandatu — jakoteż podoficerowie zawodowi w stanie spoczynku mają prawo nosić mundur wojskowy stale, jednak nie mogą go nosić w czasie wykonywania zawodu cywilnego, w czasie wyjazdu zagranicę, tudzież w takich okolicznościach, w których powaga munduru byłaby na szwank narażona. Podoficerowie zawodowi w stanie spoczynku mają prawo noszenia munduru tylko do 56 roku życia.

Wszyscy szeregowi noszą na kołnierzu łapki i wypustki, oznaczające rodzaj wojska, w którym służą, nadto wężyki, a prócz tego na naramiennikach cyfry oznaczające formację, do której przynależą. Starsi

szeregowcy i podoficerowie noszą na naramiennikach, tudzież na czapkach pod orzełkiem srebrne naszywki, będące oznaką ich stopni, podoficerowie zawodowi w stanie spoczynku noszą te same naszywki barwy żółtej. Podoficerowie zawodowi noszą prócz tego na rękawach szewrony (kąty) za każde trzylecie służby zawodowej.

13. Urlopy szeregowych.

Szeregowi niezawodowi mogą otrzymywać urlopy stałe i czasowe. Urlopy stałe otrzymują szeregowi niezawodowi na skutek orzeczenia komisji wojskowo-lekarskiej, albo też w tym wypadku, jeżeli dany rocznik otrzyma przed upływem czasokresu obowiązkowej służby czynnej stały urlop.

Stale urlopowani tracą prawa szeregowych służby czynnej i zostają pod względem uprawnień zrównani z szeregowymi przebywającymi w rezerwie. Urlopy czasowe mogą otrzymywać szeregowi niezawodowi jako urlopy okolicznościowe lub kuracyjne.

Urlopy okolicznościowe udzielane są w sprawach osobistych, rodzinnych i majątkowych najwyżej do 10 dni w każdym roku służby obowiązkowej. Urlopy kuracyjne (zdrowotne i lecznicze) otrzymują szeregowi niezawodowi celem poratowania swego zdrowia na okres najwyżej 6-tygodniowy w ciągu całej służby wojskowej.

Podoficerowie zawodowi mogą otrzymać następujące urlopy: a) wypoczynkowe, b) służbowe, c) okolicznościowe, d) kuracyjne, e) celem odbycia praktyki cywilnej.

Urlop wypoczynkowy otrzymuje podoficer zawodowy na każdy rok kalendarzowy w następującym wymiarze: a) w pierwszem trzechleciu służby zawodowej — do 2 tygodni, b) w drugiem trzechleciu — do 3 tygodni, e) w trzeciem i dalszem trzechleciu — do 4 tygodni.

Urlop służbowy otrzymuje podoficer zawodowy w wypadku przeniesienia do innej formacji, pociągającego za sobą zmianę garnizonu. Czas trwania tego urlopu wynosi do 14 dni dla żonatych i do 7 dni dla nieżonatych.

Urlop okolicznościowy może otrzymać podoficer zawodowy dla załatwienia ważnych spraw osobistych, rodzinnych i majątkowych na okres najwyżej 7 dni w ciągu roku kalendarzowego; do tego może jeszcze dojść 7-dniowy urlop świąteczny, liczący się jako urlop okolicznościowy.

Ogółem na urlopach: wypoczynkowym, służbowym i oklicznościowym może podoficer zawodowy spędzić w ciągu roku łącznie najwyżej 6 tygodni.

Urlop kuracyjny otrzymuje podoficer zawodowy dla poratowania stanu zdrowia, przyczem rozróżnia się: a) urlop zdrowotny, udzielany przez dowódcę na podstawie świadectwa wojskowo-lekarskiego, b) urlop leczniczy, udzielany przez komendanta szpitala, w którym podoficer przebywał na leczeniu. Urlop kuracyjny może otrzymać podoficer zawodowy na okres najwyżej 6-miesięczny w ciągu roku kalendarzowego.

Urlopu okolicznościowego udziela przełożony o uprawnieniach dowódcy kompanji urlopu wypoczynkowego — przełożony o uprawnieniach

dowódcy bataljonu, wszelkich innych urlopów udziela przełożony o uprawnieniach dowódcy pułku. Przełożony udzielający urlopu ma też prawo przedłużyć go, jednakże nie ponad normę urlopową przysługującą danemu szeregowemu. Przedłużenie urlopu kuracyjnego następuje tylko na podstawie postępowania rewizyjnego; w wypadku zaś, gdy szeregowy na skutek choroby niezdolny jest do transportu, następuje przedłużenie jego urlopu kuracyjnego bez postępowania rewizyjnego do czasu osiągnięcia przezeń zdolności do transportu.

W czasie urlopu mogą szeregowi wyjeżdżać zagranicę, jeżeli otrzymali na to zezwolenie ministra spraw wojskowych. Wykazując się tem zezwoleniem, ubiegają się urlopowani u władz cywilno-administracyjnych o paszport zagraniczny na warunkach, obowiązujących obywateli cywilnych.

Szeregowym-uczniom szkół wojskowych udziela się urlopów w myśl specjalnych przepisów szkolnych.

14. Małżeństwo szeregowych.

Na zawarcie związku małżeńskiego obowiązany jest szeregowy służby czynnej, jakoteż podoficer zawodowy w stanie nieczynnym, otrzymać zezwolenie przełożonego o uprawnieniach najmniej dowódcy pułku.

Szeregowi, odbywający obowiązkową służbę czynną otrzymują zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego tylko w wyjątkowych uwzględnienia godnych wypadkach, jeżeli władza adm. I instancji (starostwo) stwierdzi, że zachodzi konieczność zawarcia małeżństwa. Szeregowi-uczniowie szkół wojskowych w żadnym wypadku nie otrzymują zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego.

Podoficer zawodowy może otrzymać zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego, jeżeli: a) ukończył 24 lat życia (podoficer aeronautyki, należący do personelu latającego: 28 lat życia), b) osiągnął conajmniej stopień rzeczywistego plutonowego, c) przesłużył przynajmniej jedno trzechlecie służby wojskowej w charakterze podoficera zawodowego wzgl. szeregowego nadterminowego.

Podoficer zawodowy, nie będący uczniem oficerskiej szkoły dla podoficerów, a pragnący otrzymać zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego winien wnieść do dowódcy pułku własnoręcznie napisane podanie, dołączając: a) metrykę urodzenia, własną i narzeczonej, b) świadectwo moralności narzeczonej, c) zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego rodziców (opiekunów) narzeczonej, w razie, gdy ta jest niepełnoletnia, d) dowód rozwiązania poprzedniego małżeństwa w razie, gdy jedno z narzeczonych poprzednio zawarło związek małżeński.

Udzielone zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego stanowi jedynie dowód, że władze wojskowe ze swej strony nie stawiają przeszkód do zawarcia zamierzonego małżeństwa, nie stanowi natomiast dowodu, że do zawarcia tego małżeństwa nie zachodzą ustawowe lub religijne przeszkody.

Szeregowy, który zawarł związek małżeński, winien o fakcie tym zameldować swemu przełożonemu do dni 14-tu. Jeżeli szeregowy za-

warł związek małżeński bez zezwolenia przełożonej władzy wojskowej, małżeństwo mimo to pozostaje ważne, natomiast szeregowy ten będzie odpowiadał za to przed sądem wojskowym, albowiem zawarcie związku małżeńskiego bez zezwolenia służbowego jest przestępstwem przewidzianem w wojskowym kodeksie karnym.

15. Szeregowi poza służbą.

Szeregowym służby czynnej, t. j. szeregowym odbywającym obowiązkową służbę czynną, szeregowym nadterminowym, podoficerom zawodowym stanu czynnego i szeregowym uczniom szkół wojskowych, szeregowym rezerwy i pospolitego ruszenia, powołanym na ćwiczenie lub skutkiem mobilizacji oraz podoficerom zawodowym w stanie nieczynnym, nie przysługuje czynne prawo wyborcze, natomiast przysługuje im bierne prawo wyborcze do sejmu i senatu.

Szeregowym służby czynnej nie wolno należeć do stowarzyszeń, mających cele polityczne, ani brać udziału w działalności politycznej; do stowarzyszeń nie mających charakteru politycznego wolno im należeć tylko w tym wypadku, jeżeli należenie do tych towarzystw zostanie dozwolone rozkazem M. S. Wojsk. lub D. O. K.

Szeregowym służby czynnej w czasie pełnienia tej służby nie wolno wykonywać żadnego zawodu cywilnego. Jedynie w wypadku urlopowania celem odbycia praktyki przed przyjęciem na służbę państwową lub inną wolno im oczywiście wykonywać określoną praktykę.

Zakaz wykonywania zawodu cywilnego obejmuje również i zakaz zarządzania przedsiębiorstwem handlowem lub przemysłowem. Nie wolno również szeregowym służby czynnej brać udziału w zarządzie towarzystw (spółek) handlowych i przemysłowych. Wyjątkowo może szeregowy służby czynnej otrzymać od ministra spraw wojskowych zezwolenie na zarządzanie przedsiębiorstwem, będącem własnością jego, jego żony albo nieletnich dzieci lub pupilów.

16. Szeregowi-uczniowie szkół wojskowych.

Szeregowi-uczniowie szkół wojskowych, stanowią kategorję szeregowych pod wielu względami traktowaną odmiennie od innych szeregowych służby czynnej.

Szeregowi-uczniowie szkół wojskowych nie otrzymują stopni przewidzianych dla innych szeregowych, w wypadku zaś, gdy te stopnie już posiadali, np. podoficerowie zawodowi, którzy zostali przyjęci jako uczniowie do oficerskiej szkoły dla podoficerów, nie używają przez czas przebywania w tej szkole przysługujących im tytułów stopni i odznak podoficerskich.

Uczniom szkoły wojskowej przygotowawczej (szkoły podchorążych) po ukończeniu kursu rekruckiego przysługuje tytuł: kadet-podchorąży. Uczniom szkoły oficerskiej, jak również szkoły oficerskiej dla podoficerów przysługuje tytuł: podchorąży.

Czasu spędzonego w szkole oficerskiej dla podoficerów nie zalicza się podoficerowi zawodowemu na poczet czasokresu zobowiązania, zalicza

się jednakowoż na poczet wysługi lat (uposażeniowej i emerytalnej). Jeżeli podoficer zawodowy przed ukończeniem szkoły zostanie z niej wydalony, albo też ukończy ją z wynikiem niepomyślnym, zobowiązany on jest bezpośrednio po opuszczeniu szkoły do odsłużenia w charakterze podoficera zawodowego reszty okresu, na jaki złożył obowiązanie przed wstąpieniem do szkoły. Po powrocie do grupy podoficerów zawodowych traci tenże podoficer przysługujący mu w szkole tytuł podchorążego.

Szeregowi-uczniowie szkół oficerskich, o ile wystąpią z tych szkół przed ich ukończeniem, mogą otrzymać tytuł podchorążego rezerwy.

IV. PRAWA OFICERÓW.

1. Uwagi ogólne.

Stanowisko oficera określa ustawa o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów w. p. temi słowy: „Oficer jest żołnierzem-obywatelem, na którym spoczywa szczególny obowiązek bronienia Ojczyzny i gotowości w każdej chwili oddania życia w Jej obronie. W szczególności winien on służyć za wzór miłości Ojczyzny i honoru, pełnić zawsze wiernie i uczciwie służbę narodową, być dbałym, sprawiedliwym dowódcą, opiekunem i wychowawcą podwładnych żołnierzy, posłusznym i oddanym podwładnym, szczerym i doskonałym kolegą, oraz życzliwym współobywatelem całej ludności, której praca i patrjotyzm są warunkiem siły wojska".

Warunkiem zasadniczym otrzymania godności oficerskiej jest posiadanie obywatelstwa państwa polskiego. Obywatele państw obcych mogą tylko wyjątkowo, za specjalnem zezwoleniem prezydenta Rzeczypospolitej, zostać oficerami kontraktowymi wojska polskiego.

Ogół oficerski wojska polskiego tworzy korpus oficerski. Korpus oficerski obejmuje oficerów: 1) zawodowych i 2) niezawodowych. Oficerowie niezawodowi dzielą się na oficerów: a) rezerwy i pospolitego ruszenia, b) kontraktowych, c) czasu wojny, d) honorowych.

Oficerowie zawodowi i niezawodowi dzielą się ze względu na stosunek do służby na: 1) oficerów służby czynnej, jako to: oficerów zawodowych stanu czynnego, oficerów rezerwy, powołanych do służby czynnej i t. p., 2) oficerów nie pełniących służby czynnej, jako to: oficerów zawodowych w stanie nieczynnym lub w stanie spoczynku, oficerów pozostających w rezerwie lub w pospolitem ruszeniu i t. p.

Korpus oficerski składa się z oficerów poszczególnych korpusów osobowych, a mianowicie: 1) piechoty, 2) jazdy, 3) artylerji, 4) inżynierji i saperów, 5) aeronautycznych, 6) łączności, 7) kolejowych, 8) samochodowych, 9) taborowych, 10) żandarmerji, 11) kontrolerów, 12) sądowych, 13) sanitarnych, 14) intendentów, 15) uzbrojenia, 16) geografów, 17) weterynaryjnych, 18) administracji, 19) generałów (do których należą i admirałowie), 20) marynarki wojennej, dzielącej się czasowo jeszcze na korpusy: a) morski, b) rzeczno-brzegowy, c) techniczny.

Również duchowieństwo wojskowe wchodzi w skład korpusu oficerskiego w. p.

Bez względu na powyższe oficjalne nazwy korpusów, ustalone ustawą o podst. obow. i praw. ofic. w. p. w aktach nominacyjnych i awansowych, jak również w roczniku oficerskim figurują oficerowie: a) jazdy, jako oficerowie kawalerji, b) kolejowi, jako oficerowie saperzy kolejowi.

Niektóre z powyższych korpusów dzielą się na grupy, a nawet podgrupy. W szczególności korpus oficerów sanitarnych dzieli się na grupy oficerów: 1) lekarzy, 2) lekarzy weterynarji, 3) aptekarzy, 4) podlekarzy, 4) podlekarzy weterynarji.

Korpus oficerów administracji dzieli się znowu na grupy zwane działami, a to: 1) dz. gospodarczy, 2) dz. kontroli rachunkowej, 3) dz. kancelaryjny, 4) dz. więziennictwa, 5) dz. naukowo-oświatowy, 6) dz. kapelmistrzów.

Oficerowie, którzy ukończyli wyższą szkołę wojenną i noszą tytuł oficerów sztabu generalnego, nie tworzą oddzielnego korpusu ani grupy osobowej.

Stopnie oficerskie są następujące: 1) oficerowie młodsi: a) podporucznik, b) porucznik, c) kapitan (w jeździe rotmistrz), 2) oficerowie sztabowi: a) major (w marynarce wojennej — komandor-podporucznik), b) podpułkownik (w marynarce wojennej — komandor-porucznik), c) pułkownik (w marynarce wojennej — komandor); 3) generałowie: a) generał brygady (w marynarce wojennej — kontr-admirał), b) generał dywizji (w marynarce wojennej — wiceadmirał), c) generał broni, d) marszałek Polski.

Każdy oficer wojska polskiego musi rozpocząć służbę oficerską od stopnia podporucznika. Wszystkie stopnie oficerskie nadaje prezydent Rzeczypospolitej. Nadanie pierwszego stopnia oficerskiego t. j. stopnia podporucznika nazywa się mianowaniem. Nadanie następnych stopni oficerskich nazywa się awansem. Rozróżnia się następujące stopnie oficerskie: a) stopień rzeczywisty czyli pełnoprawny, b) stopień tytularny, c) stopień z wyłącznem prawem do tytułu, d) stopień służbowy, e) stopień honorowy.

Oficer, któremu został nadany stopień bez bliższego określenia, posiada stopień rzeczywisty czyli pełnoprawny. W szczególności do posiadanego przezeń stopnia przywiązane są następujące uprawnienia: a) prawo do przywdziania odznak (gwiazdek, galonów) właściwych danemu stopniowi, b) prawo do podpisywania się tytułem przywiązanym do danego stopnia, c) prawo do żądania, by przez wszystkich wojskowych zarówno w stosunkach służbowych jak i pozasłużbowych był nazywany tytułem, przywiązanym do danego stopnia, d) prawo do dowodzenia jednostką, na której czele powinien w myśl zasad ustawowych względnie organizacyjnych stać oficer danego stopnia, f) wszelkie prawa uposażeniowe, przywiązane do danego stopnia.

Większość oficerów posiada stopnie rzeczywiste. Stopień tytularny posiadają w wojsku polskiem tylko ci oficerowie, którym stopień w tym charakterze został zatwierdzony na wniosek komisji weryfikacyjnej.

W szczególności został on nadany tym oficerom, którzy zajmowali stanowiska wyższe, aniżeli przynależne do stopnia, jakiby im na postawie obliczenia ilości lat i miesięcy spędzonych w służbie czynnej przysługiwał.

Wśród oficerów zawodowych mogą posiadać stopnie tytularne tylko tyt. pułkownicy i tyt. generałowie, ponieważ oficerowie zawodowi o stopniach tytularnych niższych musieli zostać awansowani ze starszeństwa przy pierwszym awansie. W rezerwie i pospolitem ruszeniu mogą oficerowie we wszystkich stopniach posiadać stopnie tytularne, z wyjątkiem stopnia podporucznika, który nie mógł być nadany tytularnie.

Oficerowie posiadający stopnie tytularne: a) podpisują się z dodaniem przed nazwą stopnia określenia swego charakteru w formie: tyt. mjr., tyt. ppłk. i t. p., b) pobierają uposażenie przywiązane do stopnia poprzedniego, np. tyt. major pobiera uposażenie kapitana, c) są młodsi starszeństwem od oficerów posiadających te same stopnie jako rzeczywiste, d) pozatem przysługują im uprawnienia przywiązane do stopni rzeczywistych.

Stopień z wyłącznem prawem do tytułu otrzymują oficerowie, którzy zostali przeniesieni w stan spoczynku z powodu przekroczenia granicy wieku, określonej ustawą o podst. obow. i praw. ofic. w. p., jeżeli na poprzedni stopień byli awansowani przynajmniej przed dwoma laty. Oficer posiadający stopień z wyłącznem prawem do tytułu podpisuje się tym stopniem bez określania tytularności, np. oficer posiadający stopień pułkownika z wyłącznem prawem do tytułu podpisuje się tylko „płk.", tak samo, jak pułkownik o stopniu rzeczywistym. O starszeństwie wzajemnem oficerów posiadających ten sam stopień z wyłącznem prawem do tytułu, rozstrzyga nie data nadania im tego stopnia, lecz dzień i kolejność starszeństwa (lokata), jakie posiadali w stopniu poprzednim.

Stopień służbowy otrzymują oficerowie kontraktowi i oficerowie czasu wojny, przyczem zatrzymują oni ten stopień dopóty, dopóki są oficerami służby czynnej.

Uczestnikom powstania narodowego 1863 r. został nadany stopień honorowy oficerski, a mianowicie wszystkim powstańcom, którzy w powstaniu nie pełnili funkcyj oficerskich, został nadany stopień honorowy podporucznika, oficerowie zaś powstańczy otrzymali stopień honorowy porucznika lub wyższy.

Warunki mianowania oficerów zawodowych są różne zależnie od korpusów osobowych. Zasadniczo oficerowie zawodowi pochodzą albo ze szkoły oficerskiej albo ze szkoły oficerskiej dla podoficerów.

Do szkoły oficerskiej są przyjmowani uczniowie, którzy ukończyli z pomyślnym wynikiem szkołę podchorążych o programie nauk unitarnym t. j. wspólnym dla wszystkich rodzajów broni, albo którzy ukończyli szkołę podchorążych rezerwy swego rodzaju broni wzgl. służby.

Do szkoły podchorążych (zawodowych) jako też do szkoły podchorążych rezerwy przyjmuje się uczniów, którzy posiadają ukończoną szkołę średnią z egzaminem dojrzałości.

Podoficer posiadający stopień najmniej plutonowego i najmniej 3 lata służby wojskowej, może, po zdaniu odpowiedniego egzaminu, być przyjęty do szkoły oficerskiej dla podoficerów.

Czasowo mianuje się jeszcze podporucznikami zawodowymi chorążych, którzy wykażą się ukończeniem 6 klas szkoły średniej tudzież odpowiedniemi kwalifikacjami moralnemi i służbowemi.

Korpusy, w których nie przeprowadza się mianowania, uzupełniają się w ten sposób, że oficerowie korpusów innych są do nich przenoszeni, i to zarówno oficerowie zawodowi jak i oficerowie rezerwowi, o ile odpowiadają specjalnym dla danego korpusu przewidzianym warunkom.

Oficerem rezerwowym zostaje mianowanym, kto odpowiada następującym warunkom: a) ukończył szkołę średnią z egzaminem dojrzałości, b) odbył obowiązkową służbę półtoraroczną, c) w czasie odbywania tej służby ukończył z pomyślnym wynikiem szkołę podchorążych rezerwy swego rodzaju broni lub służby i otrzymał tytuł podchorążego rezerwy, d) jako podchorąży rezerwy odbył najmniej jedno ćwiczenie wojskowe przewidziane ustawą o obowiązku wojskowym, względnie wykazał się pracą w przysposobieniu wojskowem w odpowiednim zakresie, e) posiada kwalifikacje moralne i służbowe bez zarzutu.

Do mianowania w korpusie oficerów sanitarnych musi podchorąży rezerwy wykazać się odpowiednim dyplomem akademickim (lekarza, aptekarza). Przejściowo przeprowadza się jeszcze nominacje oficerów rezerwy na odrębnych warunkach, a mianowicie podporucznikiem rezerwy zostaje mianowany, kto: a) posiada ukończoną szkołę średnią z egzaminem dojrzałości, b) przebył najmniej 6 tygodni na froncie polskim—albo ukończył jeden z wojennych kursów oficerskich, c) posiada kwalifikacje moralne i służbowe bez zarzutu.

Wyjątkowo może być mianowany podporucznikiem zawodowym lub rezerwowym szeregowy bez względu na ostatnio posiadany stopień, jeżeli poległ lub zmarł z przyczyn związanych ze służbą wojskową, a położył wyjątkowe zasługi wobec wojska lub państwa. Przepis ten ma zastosowanie zarówno w czasie pokoju jak i wojny.

2. Awansowanie oficerów zawodowych.

Każdy oficer przy dopełnieniu specjalnych warunków może być awansowanym aż do stopni najwyższych. Awansowanie jednak następuje zawsze tylko o jeden stopień.

Na każdym stopniu oficer musi przesłużyć pewien minimalny okres czasu, określony ustawą, przczem dalszy awans może nastąpić jedynie: a) w miarę wolnych etatów, b) jeżeli dany oficer przesłużył całkowity minimalny okres czasu określony ustawą dla danego stopnia, c) jeżeli oficer posiada odpowiednie kwalifikacje, d) jeżeli na oficera tego przyszła kolej do awansu ze starszeńswa względnie, jeżeli został on przez ministra spraw wojskowych przedstawiony do awansu z wyboru, e) jeżeli nie toczy się przeciwko niemu sprawa sądowa lub sądowo-honorowa, względnie nie jest zawieszony dyscyplinarnie w czynnościach służbowych, f) jeżeli ukończył z pomyślnym wynikiem

odpowiedni kurs szkoły wojskowej, względnie zdał specjalny egzamin, o ile taki kurs lub egzamin jest dla awansu na dany stopień przepisany, g) jeżeli ma cenzus dowodzenia, w wypadku, gdy ten jest przepisany.

Każdy podporucznik zostaje automatycznie awansowany na porucznika w 2 lata od dnia nominacji na podporucznika, o ile naturalnie ma odpowiednie kwalifikacje, a nie zachodzą żadne przeszkody (np. pozostawanie pod śledztwem).

Awansowanymi na kapitanów zostają porucznicy po przesłużeniu w stopniu porucznika conajmniej 4 lat, przyczem w czasie pokoju awansuje 4/5 według starszeństwa, 1/5 z wyboru, w czasie zaś wojny awansuje połowa ze starszeństwa, a połowa z wyboru.

Czasokres minimalny do awansu na majorów wynosi 4 lata, przyczem ze starszeństwa zostaje awansowanych tylko 2/5, z wyboru zaś 3/5 Podczas wojny stosunek ten zmienia się na korzyść awansu z wyboru w ten sposób, że 4/5 wychodzi z wyboru, a 1/5 ze starszeństwa.

Dla oficerów broni wymagane jest ponadto wykazanie się: a) odbytym cenzusem dowodzenia t. j. faktem dowodzenia kompanją względnie jednostką równorzędną lub wyższą przez okres najmniej 2 lat, b) ukończeniem z pomyślnym wynikiem unitarnego kursu oficerów sztabowych, odbywającego się w D. C. W.. w Rembertowie, przyczem na kurs ten zostają przyjęci kapitanowie (rotmistrze) po zdaniu specjalnego egzaminu sprawdzającego.

W wypadku, gdyby kapitan (rotmistrz) miał być awansowanym ze starszeństwa, a nie ukończył kursu oficerów sztabowych z tej przyczyny, że nie został nań wysłany, natenczas wystarczy danemu kapitanowi (rotmistrzowi) do awansu złożenie egzaminu sprawdzającego.

Dla oficerów, których stopnie zostały ustalone na podstawie wniosków komisji weryfikacyjnej i którzy po weryfikacji jeszcze nie awansowali, wystarczy zamiast 2 lat dowodzenia, dowodzenie przez okres najmniej 6 miesięcy.

Oficerowie, którzy są powołani do prac sztabu generalnego bez względu na to, czy ukończyli wyższą szkołę wojenną lub jej nie ukończyli, oraz zajmują stanowiska przewidziane składem osobowym danej jednostki jako stanowiska oficerów sztabu generalnego, mogą być awansowani, chociażby nie odpowiedzieli warunkom dowodzenia. Za to niezwłocznie po awansie powinni być wysłani do linji.

Minimalny czasokres do awansu na podpułkownika wynosi 3 lata, przyczem w czasie pokoju 1/5 zostaje awansowana według starszeństwa, a 4/5 z wyboru, w czasie wojny zaś wszyscy awansują z wyboru. Do awansu na podpułkownika nie jest konieczny cenzus dowodzenia. Minimalny czasokres do awansu na pułkownika wynosi 4 lata, przyczem zarówno w czasie pokoju, jak i wojny awanse na pułkowników następują tylko z wyboru. Do awansu na pułkownika wymagane jest posiadanie cenzusu dowodzenia przez 2 lata bataljonem (jednostką równorzędną, wyższą), a to bądź w stopniu majora, bądź w stopniu podpułkownika.

Minimalny czasokres do awansu na poszczególne stopnie generalskie (generała brygady, generała dywizji, generała broni) wynosi 3 lata,

przyczem awans następuje zarówno w czasie pokoju jak i wojny tylko z wyboru.

Jeżeli przeciw jakiemuś oficerowi toczy się dochodzenie sądowe lub sądowo-honorowe, albo też został on zawieszonym dyscyplinarnie w czynnościach służbowych, a w tym czasie zostaje ogłoszony awans, zostaje on w każdym wypadku przy awansie pominiętym.

Jeżeli jednak oficer ten miał być przy tymże awansie posunięty w stopniu ze starszeństwa, a następnie sprawa sądowa skończyła się dlań umorzeniem lub wyrokiem uwalniającym, albo też sprawa sądowo-honorowa skończyła się dlań uniewinnieniem, albo też orzeczeniem opiewającem na karę nagany, natenczas po skończeniu danej sprawy oficer ten zostaje awansowany z datą starszeństwa wsteczną i lokatą taką, jakąby otrzymał, gdyby, nie mając żadnych wdrożonych przeciwko sobie dochodzeń był awansowany w swoim czasie. Podczas wojny czas służby przebytej na terenie działań wojennych liczy się do awansu podwójnie.

Również korzystniejszy sposób obliczania czasokresów awansowych zastosowany jest do oficerów posiadających ukończone studja wyższe, a mianowicie: oficerom tym minimalny czasokres służby w danym stopniu przepisany dla awansu skraca się o jeden rok, a porucznikom, posiadającym dyplomy akademickie nawet o dwa lata. W praktyce jednak z przywileju tego korzystają jedynie podporucznicy, którzy zostają awansowani automatycznie na poruczników już po roku od dnia mianowania. (Odnosi się to np. do wszystkich oficerów-lekarzy).

Dla oficerów przechodzących w stan spoczynku z powodu osiągnięcia prekluzyjnej granicy wieku minimalny czasokres służby w danym stopniu skraca się do lat dwuch, przyczem oficerowie ci zostają awansowani niezależnie od wolnych etatów i niezależnie od tego, czy odpowiadają lub nie odpowiadają wymogom specjalnym, (np. odbycie kursów lub cenzusu dowodzenia).

Czas służby w danym stopniu, wymagany do awansu na stopień następny oblicza się nie według daty faktycznego nadania tego stopnia, lecz według daty starszeństwa.

Do czasu służby w danym stopniu wlicza się: 1) czas zawieszenia w czynnościach w razie zaniechania (umorzenia) postępowania sądowego, lub uniewinnienia przez sąd wojskowy, lub też ukarania dyscyplinarnego bez względu na wysokość kary, albo też ukarania sądowo-honorowego nie wyżej nad naganę; 2) czas spędzony na urlopie krótkoterminowym (do 6-ciu miesięcy), 3) czas choroby nieprzekraczający 6-ciu miesięcy, 4) czas przebyty w stanie nieczynnym z powodu: a) czasowej niezdolności do służby, jeżeli ta niezdolność wywołana została przyczynami związanemi z pełnieniem służby wojskowej, b) długoterminowego urlopu, o ile minister spraw wojskowych zarządzi zaliczenie tego czasu do okresu wymaganego do awansu, względnie do okresu służby czynnej, c) redukcji etatów, d) dostania się do niewoli (zaginienia na terenie działań wojennych) o ile rehabilitacja wypadnie pomyślnie, e) wybrania na posła do sejmu lub senatu Rzeczypospolitej.

Natomiast do czasu służby w danym stopniu nie wlicza się: a) czasu zawieszenia w czynnościach, o ile w następstwie oficer został skazany prawomocnym wyrokiem sądu wojskowego na karę pozbawienia wolności, lub prawomocnem orzeczeniem sądu honorowego na karę surowej nagany, b) czasu odbywania kary pozbawienia wolności na mocy prawomocnego wyroku sądu wojskowego, c) czasu przebytego w stanie nieczynnym z powodu długoterminowego urlopu, o ile minister spraw wojskowych nie zarządził zaliczenia tego czasu, d) czasu przebytego w stanie nieczynnym z powodu czasowej niezdolności do służby wojskowej, jeżeli nie zostało stwierdzone, że niezdolność ta powstała z przyczyn związanych z pełnieniem służby wojskowej, e) czasu przebytego w stanie nieczynnym z powodu dostanie się do niewoli, jeżeli dostanie się do niewoli nie zostało usprawiedliwione.

Czas sprawowania rzeczywistego dowództwa oblicza się również od daty starszeństwa. Do czasu sprawowania dowództwa nie wlicza się: a) czasu zawieszenia w czynnościach bez względu na następny wynik sprawy, b) czasu odbywania kary pozbawienia wolności na mocy wyroku sądowego, c) czasu przebywania w stanie nieczynnym bez względu na powód przeniesienia w stan nieczynny. Natomiast wlicza się do okresu sprawowania rzeczywistego dowództwa czas trwania kary aresztu, wymierzonego dyscyplinarnie, czas trwania choroby i urlopu krótkoterminowego (jedno i drugie do 8-tygodni).

3. Awansowanie oficerów rezerwy.

Oficerowie rezerwy mogą w czasie pokoju być awansowani tylko do stopnia kapitana włącznie, a to na podstawie wykazania odpowiednich kwalifikacyj i po odbyciu w każdym stopniu przynajmniej dwóch ćwiczeń wojskowych. Do awansu na kapitana rezerwy wymagane jest ponadto zdanie specjalnego egzaminu na kapitana rezerwy.

W czasie pokoju oficerowie rezerwy nie mogą być awansowani na stopnie oficerów sztabowych, oficerowie zaś pospolitego ruszenia nie mogą być awansowani wogóle. Natomiast w czasie wojny zarówno oficerowie rezerwy jak i pospolitego ruszenia będą mogli osiągnąć stopnie oficerów młodszych i sztabowych.

4. Mianowania i awanse oficerów kontraktowych.

Mianowanie oficerów kontraktowych następuje w ten sposób, że cudzoziemcom (obywatelom państw obcych), którzy ukończyli polską szkołę oficerską, zostaje przez ministra spraw wojskowych na podstawie udzielonego zezwolenia prezydenta Rzeczypospolitej przyznany w kontrakcie stopień służbowy podporucznika kontraktowego w. p. Awans oficerów kontraktowych następuje w ten sposób, że przy odnawianiu z nimi kontraktu zostaje im przyznany stopień wyższy od dotychczas posiadanego.

5. Starszeństwo i lokata.

Równocześnie z nadaniem stopnia na skutek mianowania lub awansu następuje określenie daty starszeństwa, t. j. daty, od której przysłu-

gują oficerowi uprawnienia związane z danym stopniem, a w szczególności, od której liczy się oficerowi okres czasu wymagany do awansu na stopień następny. Data starszeństwa nie musi się zbiegać z datą ogłoszenia mianowania wzgl. awansu.

U oficerów jednego korpusu osobowego wzgl. jednej grupy osobowej, posiadających tę samą datę starszeństwa, oznacza się ich wzajemną kolejność zapomocą liczb czyli t. zw. lokat, przyczem liczba najniższa oznacza lokatę najwyższą, np. oficer z lokatą 3 jest starszy od oficera z lokatą 25, posiadającego tę samą datę starszeństwa.

6. Utrata stopnia oficerskiego.

Oficer traci stopień oficerski i zostaje skreślony z listy oficerów, w jednym z następujących wypadków: a) na skutek prawomocnego wyroku sądu karnego, opiewającego na: wydalenie z wojska, lub wydalenie z korpusu oficerskiego ("zwolnienie ze służby") albo na karę pozbawienia wolności i łącznie z nią karę ograniczenia praw obywatelskich, b) na skutek prawomocnego orzeczenia oficerskiego sądu honorowego opiewającego na: wykluczenie z korpusu oficerskiego w razie, jeżeli to orzeczenie zostało zatwierdzone przez prezydenta Rzeczypospolitej, c) na skutek przyjęcia wyższych święceń kapłańskich wyznania chrześcijańskiego, lub złożenia służb zakonnych chrześcijańskich, albo zamianowania przez powołaną władzę państwową na stanowisko duchownego wyznania niechrześcijańskiego.

Poza powyższemi wypadkami utraty stopnia oficerskiego, odnoszącemi się do oficerów wszystkich kategoryj zachodzą nadto wypadki, w których tylko oficerowie pewnych kategoryj tracą stopień oficerski, a mianowicie: a) oficer zawodowy, rezerwy i pospolitego ruszenia — w razie uzyskania obywatelstwa państwa obcego, względnie w razie stwierdzenia, że oficer ten jest obywatelem państwa obcego i nie posiadał obywatelstwa polskiego, b) oficer rezerwy, pospolitego ruszenia, jakoteż ten oficer zawodowy, który nie nabył praw emerytalnych — w razie uznania go przez komisję superrewizyjną za całkowicie i trwale niezdolnego do pełnienia służby wojskowej, c) oficer pospolitego ruszenia — z końcem tego roku kalendarzowego, w którym ukończył 60 lat życia, d) oficer kontraktowy — z chwilą upływu terminu kontraktu, względnie z chwilą rozwiązania kontraktu, e) oficer czasu wojny — z chwilą demobilizacji.

7. Służba oficera.

Każdy oficer po osiągnięciu godności oficera w. p. zostaje przez ministra spraw wojskowych wcielony do pewnej formacji, jako formacji macierzystej. Formacją macierzystą oficera może być pułk (samodzielny baon) albo kadra oficerów.

Równocześnie z przynależnością macierzystą otrzymuje oficer służby czynnej przynależność służbową do pewnej formacji, a mianowicie: oficer przynależny macierzyście do pułku przynależy służbowo do tego samego pułku, oficer zaś przynależny macierzyście do kadry oficerów otrzymuje przynależność służbową do jakiejkolwiek formacji.

Zasadniczo oficerowie przynależni macierzyście do kadr pełnią służbę w formacjach pozapułkowych. Nie odnosi się to jednak do oficerów pewnych korpusów osobowych służb, które nie posiadają własnych pułków, a pełnią służbę w formacjach jednego z rodzajów broni, np. oficerowie-lekarze w pułkach piechoty, oficerowie-lekarze weterynarji w pułkach kawalerji, oficerowie administracyjni — płatnicy w jakichkolwiek pułkach.

Wszyscy oficerowie przynależą etatowo bądź do pułku, bądź do kadry oficerów. Etat pułku wyznacza dokładnie, w jakich stopniach oficerowie winni pełnić pewne funkcje. I tak zasadniczo w pułku pełnią funkcję: podporucznik i porucznik — dowódcy plutonu, kapitan (rotmistrz) — dowódcy kompanji (baterji, szwadronu), major, podpułkownik — dowódcy baonu (dyonu), podpułkownik — zastępcy dowódcy pułku, pułkownik — dowódcy pułku.

Wszystkie stanowiska przewidziane etatami winny być obsadzone według starszeństwa na podstawie odpowiednich kwalifikacyj przez oficerów w odpowiednich stopniach. Na skutek znajdowania się pewnej ilości oficerów w stanie nieczynnym, pewna ilość stanowisk winna pozostać wakująca. Ilość wakujących stanowisk określa rozkaz ministra spraw wojskowych. Stanowiska, które nie mogą być obsadzone przez oficerów w odpowiednich stopniach, zostają obsadzone przez oficerów w stopniach niższych, niż etatem przewidzianych.

Stan liczebny wojska i etaty zostają określone osobną ustawą.

Oficer zasadniczo pełni funkcję w tym rodzaju służby wojskowej, do którego należy jego korpus osobowy, jednakże dla potrzeb wojska może minister spraw wojskowych zarządzić przeniesienie służbowe oficera na okres najwyżej trzyletni do dowolnego rodzaju służby wojskowej, bez zmiany korpusu osobowego.

Stanowiska oficerom nadają: najwyższe prezydent Rzeczypospolitej, wszystkie inne minister spraw wojskowych, ewentualnie dowódcy przezeń uprawnieni. Prezydent Rzeczypospolitej obsadza następujące stanowiska w wojsku: a) na podstawie uchwały rady ministrów, powziętej na wniosek ministra spraw wojskowych, mianuje generalnego inspektora sił zbrojnych, podsekretarzy stanu (wiceministrów) ministerstwa spraw wojskowych i szefa sztabu generalnego, b) na wniosek ministra spraw wojskowych mianuje: dowódców dywizyj, równorzędnych i wyższych, jakoteż mianuje oficerów korpusu sądowego od majora wzwyż sędziami i prokuratorami wojskowymi. Wszystkie inne stanowiska wyznacza oficerom minister spraw wojskowych. Jedynie: wśród oficerów młodszych, przydzielonych rozkazem ministra spraw wojskowych do pułku wyznacza: dowódca dywizji na wniosek dowódcy pułku dowódców kompanij a dowódca pułku wyznacza dowódców plutonów.

8. Przeniesienie oficerów do innej formacji.

Oficerowie mogą być przenoszeni z formacji do formacji: a) na własną prośbę, b) z urzędu.

Oficerów przenosi minister spraw wojskowych z urzędu do innej formacji w wypadkach, gdy względy służbowe tego wymagają, gdy skutkiem awansu niema dla oficera odpowiedniego stanowiska w danej formacji, wreszcie ze względu na dobro samego oficera, np. oficerów, którzy przez lat trzy lub więcej przebywali w garnizonach kresowych.

9. Przenoszenie oficerów do innego korpusu.

Przeniesienie oficera z jednego korpusu do drugiego może nastąpić zasadniczo tylko na prośbę oficera. Wyjątkowo do roku 1929 może nastąpić przeniesienie oficera z jednego korpusu do drugiego z urzędu na rozkaz ministra spraw wojskowych.

Warunki przenoszenia oficerów do poszczególnych korpusów są różne, zależnie od korpusu, do którego dany oficer chce być przeniesionym. Naogół warunki przenoszenia oficerów do poszczególnych korpusów broni są następujące: a) stopień podporucznika, porucznika, a wyjątkowo kapitana, b) nieprzekroczony trzydziesty rok życia, c) zdolność do służby frontowej w danej broni (np. starający się o przyjęcie do korpusu lotników, musi odpowiadać specjalnym warunkom zdrowia), d) opinja przynajmniej dobra, e) zgoda na przeniesienie dowódcy formacji, tudzież szefów obydwu zainteresowanych departamentów, f) odbycie przepisanego dla danej broni przeszkolenia z wynikiem pomyślnym.

Przenoszenie do poszczególnych służb jest uzależnione głównie od posiadania przepisanego dla danej służby wykształcenia (dyplom lekarza, aptekarza, prawnika), względnie przeszkolenia (praktyka poborowa w P. K. U.), mniej zaś od warunków takich, jak stopień, wiek i zdolność do służby frontowej, a nawet przeciwnie do korpusu oficerów administracji przenoszeni są przedewszystkiem oficerowie niezdolni do służby linjowej.

Postanowienia, odnoszące się do przeniesień z korpusu do korpusu odnoszą się również do przeniesień z jednej grupy osobowej do drugiej w obrębie tego samego korpusu.

Oficerowie, przeniesieni do innych korpusów, względnie grup osobowych, otrzymują w nowym korpusie, wzgl. w nowej grupie lokatę obliczoną proporcjonalnie do lokaty, jaką posiadali w poprzednim korpusie, przy zachowaniu dotychczasowej daty starszeństwa. Wyjątkowo oficerowie, przeniesieni do korpusu kontrolerów otrzymują lokaty po ostatnim oficerze k. k. danego stopnia i nie mogą być, dopóki są oficerami zawodowymi, przeniesieni do żadnego innego korpusu.

10. Stany oficera zawodowego.
(czynny, nieczynny i w spoczynku).

Oficer zawodowy może znajdować się: w stanie czynnym, w stanie nieczynnym i w stanie spoczynku.

Oficer zawodowy znajduje się w stanie czynnym, jeżeli pełni służbę na stanowisku, przewidzianem organizacją wojska, wzgl. jeżeli nie pełni jej z powodu choroby lub krótkoterminowego urlopu. Oficer w stanie czynnym jest więc zawsze zarazem oficerem służby czynnej.

Oficer w stanie nieczynnym jest to oficer, który, nie tracąc charakteru oficera zawodowego, nie pełni służby czynnej, przyczem przeniesienie w stan nieczynny może nastąpić tylko na określony przeciąg czasu, po upływie którego tenże oficer automatycznie wraca do służby czynnej. Oficer zostaje przeniesiony w stan nieczynny przez ministra spraw wojskowych:

1) na okres od 6 miesięcy do 3 lat: a) na skutek własnej prośby o długoterminowy urlop w razie uwzględnienia tej prośby przez ministra spraw wojsk., b) na mocy orzeczenia komisji superrewizyjnej, stwierdzającej u niego czasową niezdolność do służby, c) w wypadku zredukowania etatów;

2) na okres trwania kadencji sejmowej, jeśli oficer, który został wybrany posłem do sejmu lub senatu, przyjął mandat, ew. na okres krótszy, w razie zrzeczenia się przezeń mandatu przed upływem kadencji,

3) na przeciąg czasu nieokreślony — w razie dostania się do niewoli lub zaginienia na terenie działań wojennych.

Oficer, który został przeniesiony w stan nieczynny na skutek własnej prośby, może być przed upływem terminu z powrotem przeniesiony do stanu czynnego i powołany do służby czynnej na własną prośbę.

Okres czasu, spędzony przez oficera w stanie nieczynnym, na skutek własnej prośby, zasadniczo nie liczy się temu oficerowi do okresu służby czynnej, a tylko w wyjątkowych wypadkach może minister spraw wojskowych według swego uznania, zaliczyć oficerowi okres ten do okresu służby czynnej.

Jeżeli minister spraw wojskowych udziela oficerowi urlopu długoterminowego, jednakże na okres krótszy, aniżeli oficer o to prosił, albo też udzielając tego urlopu, minister nie udziela równocześnie swej zgody na wykonywanie przez tego oficera zawodu cywilnego, lub na pełnienie przezeń służby przygotowawczej (praktyki) w urzędzie państwowym — wówczas oficer ma prawo cofnąć swą prośbę o przeniesienie w stan nieczynny.

Przeniesienie oficera w stan nieczynny na mocy orzeczenia komisji superrewizyjnej następuje w wypadku, gdy komisja ta stwierdzi, iż stan jego zdrowia nie pozwala mu na pełnienie służby, że jednak przypuszczalnie do określonego przez komisję terminu, nie dłuższego niż trzy lata stan ten ulegnie poprawie.

Oficer zostaje przedstawiony komisji superrewizyjnej: a) z urzędu — o ile przez więcej niż 6 miesięcy w ciągu jednego roku nie pełnił swej służby z powodu złego stanu zdrowia, b) na własną prośbę — o ile sam nie czuje się ze względu na stan zdrowia zdolnym do pełnienia służby.

Na miesiąc przed upływem terminu przeniesienia w stan nieczynny na mocy orzeczenia komisji superrewizyjnej zostaje oficer ponownie przedstawiony komisji supererwizyjnej, która orzeka co do jego stanu zdrowia, poczem zależnie od treści tego orzeczenia, oficer ten: a) zostaje przeniesiony w stan czynny — jeżeli komisja orzekła jego zdolność do służby, b) otrzymuje przedłużenie stanu nieczynnego — jeżeli komisja

orzekła dalszą jego czasową niezdolność do służby i jeżeli okres czasu, już przezeń spędzony i mający być jeszcze spędzony w stanie nieczynnym nie przekracza łącznie 3 lat, c) zostaje przeniesiony w stan spoczynku — jeżeli komisja orzekła trwałą niezdolność do służby, albo też jeżeli przy orzeczeniu czasowej niezdolności do służby okres czasu, spędzony przez tego oficera w stanie nieczynnym, miałby wynosić więcej niż 3 lata, następujące po sobie, albo 4 lata w przeciągu 6 lat.

Oficer, przeniesiony w stan nieczynny z powodu czasowej niezdolności do służby, otrzymuje przez pierwsze pół roku przebywania w stanie nieczynnym pełne pobory oficera w stanie czynnym, po upływie zaś pół roku otrzymuje pobory emerytalne.

Jeżeli na skutek redukcji etatów okaże się nadmiar oficerów w pewnych stopniach, wtedy ta nadwyżka oficerów zostaje przeniesiona w stan nieczynny.

Oficerom, przeniesionym w stan nieczynny z powodu redukcji etatów przysługują przez 3 lata wszystkie uprawnienia oficerów stanu czynnego, a więc także i prawa uposażeniowe. Ponadto w tym czasie nie mogą być przeprowadzane awanse na te stopnie, w których z powodu redukcji etatów powstała nadwyżka. Wszelkie wakanse t. j. wszelkie opróżnione miejsca w tychże stopniach winny być obsadzone przez powołanie z powrotem do stanu czynnego odpowiedniej ilości oficerów tychże stopni, przeniesionych w stan nieczynny z powodu redukcji.

Należy zauważyć, że, jak dotąd, postanowienia o przenoszeniu w stan nieczynny oficerów z powodu redukcji etatów, nie mogą być wykonane z tego powodu, że nie posiadamy dotąd ustawy o etatach, a temsamem nie może zajść wypadek redukcji etatów. (Etaty, ustalone rozkazami M. S. Wojsk., co było konieczne wobec braku ustawy o etatach, nie są etatami w znaczeniu ustawowem, a co zatem idzie — ewentualna ich redukcja nie może powodować skutków, jakie ustawa o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów przywiązuje do redukcji etatów w znaczeniu ustawowem).

Jeżeli do 3 lat od chwili przeniesienia oficera w stan nieczynny z powodu redukcji etatów dla trwającego braku wolnych miejsc nie nastąpiło jego przeniesienie z powrotem do stanu czynnego, wówczas zostaje oficer ten przeniesiony w stan spoczynku.

Oficer, który został wybrany jako poseł do sejmu lub senatu i przyjął mandat, zostaje przeniesiony w stan nieczynny na czas sprawowania mandatu, przyczem czas sprawowania mandatu zalicza mu się do okresu służby czynnej, a więc i do czasokresu, niezbędnego do awansu. Mimo to w czasie piastowania mandatu przez oficera zawodowego nie ciążą na tym oficerze żadne obowiązki oficera zawodowego, zaczem nie przysługują mu również żadne uprawnienia oficera zawodowego.

Oficer, który dostał się do niewoli, wzgl. zaginął na terenie działań wojennych, zostaje przeniesiony w stan nieczynny. Jeżeli tenże oficer powróci, zostaje on poddany postępowaniu rehabilitacyjnemu, które przeprowadza znajdująca się przy dowództwie dywizji wzgl. przy wyższem dowództwie komisja rehabilitacyjna. Komisja ta, przeprowadziwszy do-

kładne badanie w sprawie oficera, który wrócił z niewoli, orzeka, albo że dostanie się do niewoli było usprawiedliwione, albo że okoliczności dostania się do niewoli wzbudzają wątpliwości. W tym drugim wypadku sprawa zostaje przekazaną oficerskiemu sądowi honorowemu wzgl. nawet wojskowemu sądowi karnemu.

Jeżeli postępowanie rehabilitacyjne wypadło dla oficera pomyślnie, wówczas zostaje on z powrotem przeniesiony w stan czynny, a czas, spędzony przezeń w stanie nieczynnym zalicza mu się do okresu służby czynnej, a więc i do czasokresu, niezbędnego do awansu.

Oficerom, przeniesionym w stan nieczynny na własną prośbę na mocy orzeczenia komisji superrewizyjnej, albo z powodu redukcji etatów przysługuje prawo noszenia munduru we wszystkich tych wypadkach, w których prawo to przysługuje oficerom stanu czynnego. Za czas przebywania w stanie nieczynnym oficerowie ci nie są opinjowani. Pod względem dyscyplinarnym podlegają oni: a) komendantom garnizonu, b) ministrowi spraw wojskowych, przez właściwego komendanta kadry. O wszelkich zmianach ewidencyjnych meldują oni bezpośrednio komendantowi kadry.

11. Przeniesienie oficera w stan spoczynku.

Oficer zawodowy może przy spełnieniu się pewnych warunków być przeniesiony w stan spoczynku, a to zarówno ze stanu czynnego jak i nieczynnego. Jedynie oficer, który został przeniesiony w stan nieczynny z powodu przyjęcia mandatu poselskiego, albo z powodu dostania się do niewoli (zaginienia na terenie działań wojennych), nie może być przeniesiony ze stanu nieczynnego w stan spoczynku.

Oficer w stanie spoczynku nie zawsze jest emerytem, to znaczy niezawsze pobiera uposażenie emerytalne, stąd nazwy „oficer w stanie spoczynku" i „oficer-emeryt" nie określają pojęć jednoznacznych. Nazwa „oficer w stanie spoczynku" określa jego stan personalny, nazwa zaś „oficer-emeryt" określa jego stan uposażeniowy t. j. fakt i rodzaj pobieranego przezeń uposażenia.

Zależnie od podstawy przeniesienia w stan spoczynku dokonywa go w odniesieniu do oficerów bądź prezydent Rzeczypospolitej, bądź minister spraw wojskowych. Prezydent Rzeczypospolitej przenosi oficera zawodowego w stan spoczynku, gdy tenże nie nabywszy praw emerytalnych, osiągnął prekluzyjną granicę wieku,

Prekluzyjna granica wieku jest różną zależnie od stopni i wynosi ona dla oficerów wszystkich oprócz oficerów marynarki wojennej w stopniach: ppor., por. kpt. (rotm.) i majora — 53 lat, podpułkownika — 55 lat, pułkownika — 57 lat, generała brygady — 59 lat, generała dywizji i generała broni — 61 lat. Dla oficerów marynarki wojennej wynosi ta granica w stopniach: ppor., por., kpt. komdr.-ppor. — 45 lat, komandora-porucznika — 50 lat, komandora — 56 lat, kontr-admirała — 58 lat, wiceadmirała — 60 lat. Dla stopnia marszałka Polski nie jest przewidzianą prekluzyjna granica wieku. Przejściowo do końca roku 1930 może prezydent Rzeczypospolitej na wniosek ministra spraw wojskowych prze-

nosić w stan spoczynku oficerów zawodowych, którzy: a) mają najmniej 35 lat zaliczanych do wysługi emerytalnej, b) osiągnęli taki wiek, że im do prekluzyjnej granicy wieku brakuje najwyżej 7 lat.

12. Odpowiedzialność oficera.

Za wszystkie przewinienia ponosi oficer odpowiedzialność, którą może być zależnie od rodzaju przewinienia odpowiedzialność: a) dyscyplinarna, b) sądowo-karna, c) sądowo-honorowa.

Dyscyplinarnie może być oficer karany w sposób następujący: a) naganą ustną przy raporcie, b) naganą pisemną, lub naganą ustną udzieloną w obecności oficerów danej formacji, równych i wyższych stopni, c) aresztem domowym — do 28 dni, d) obostrzonym aresztem domowym — do 21 dni, przyczem ta ostatnia kara może być stosowaną jedynie do oficerów młodszych.

Najniższy wymiar kary aresztu wynosi 24 godziny. Karę aresztu nałożoną na oficerów ogłasza się w rozkazie oficerskim, który podaje się do wiadomości ukaranemu, tudzież oficerom tejże formacji równym i wyższym stopniem.

Wszystkie kary, nałożone na oficerów z wyjątkiem nagany ustnej przy raporcie wciąga przełożony do księgi kar, jakoteż wypisuje je w rocznych uzupełnieniach do karty kwalifikacyjnej. Kary te zostają oficerowi wykreślone dopiero przy awansie na generała. Pozatem mogą być wykreślone w wypadku: a) uchylenia ich w drodze kontroli przez wyższego przełożonego, b) umorzenia kary przez zawieszenie i c) uznania za słuszne zażalenia przeciwko nałożonej karze.

Za przestępstwa, przewidziane w kodeksie karnym, odpowiada oficer przed sądem karnym. Przestępstwa, za które jest on odpowiedzialny, mogą być natury ściśle wojskowej, wówczas ujęte są one w wojskowym kodeksie karnym, albo natury ogólnej, wówczas ujęte są one w kodeksie karnym powszechnym.

Oficer, który dopuścił się przestępstwa, przewidzianego w kodeksie karnym powszechnym, odpowiada wedle kodeksu karnego tej dzielnicy, w której dopuścił się przestępstwa, co prowadzi nieraz do wielce odmiennych wyroków w sprawach zupełnie analogicznych, np. na terenie obowiązywania kodeksu karnego austrjackiego (w b. zaborze austrjackim) sekundanci przy pojedynku są karani w każdym wypadku, podczas gdy na terenie obowiązywania kodeksu karnego rosyjskiego sekundanci przy pojedynku są karani jedynie w wypadku krwawego wyniku pojedynku. Za przestępstwa ściśle wojskowe odpowiada oficer wedle jednego kodeksu, a to kodeksu karnego wojskowego, przejętego z armji niemieckiej i częściowo zmienionego (znowelizowanego).

Normalnie sprawa toczy się przed wojskowym sądem okręgowym, przyczem w skład kompletu orzekającego wchodzi jako przewodniczący oficer korpusu sądowego, czterej zaś pozostali sędziowie są to wyznaczani każdorazowo oficerowie rozmaitych formacyj. Obowiązuje przytem zasada, że: a) żaden z sędziów t. zw. asesorów nie może być niższy

stopniem od oficera sądzonego, z wyjątkiem wypadku. gdy sądzonym jest generał. Wtedy może zasiadać jako asesor generał niższego stopnia, b) gdy sądzonym jest oficer służby, przynajmniej jeden z asesorów powinien być oficerem tego samego korpusu osobowego.

W rozprawach, toczących się przed wojskowemi sądami okręgowemi, występuje zawsze oficer korpusu sądowego jako oskarżyciel publiczny (prokurator), oskarżonemu zaś służy zawsze prawo mieć podczas rozprawy obrońcę. Obrońcą tym może być bądź prawnik zawodowy (adwokat, oficer korpusu sądowego), bądźteż oficer jakiegokolwiek korpusu, choćby nie posiadający wykształcenia prawniczego, jeżeli na prośbę oskarżonego podjął się obrony, wzgl. jeżeli obrona ta została mu z urzędu poruczona.

Akt oskarżenia może być wniesiony przeciwko oficerowi tylko za zgodą „właściwego dowódcy", którym jest normalnie dowódca O. K.; może zaś być nim i inny dowódca, jeżeli specjalny rozkaz ministra spraw wojskowych przyzna mu prawa właściwego dowódcy w stosunku do oficerów mu podległych.

Sąd karny może wymierzyć oficerowi następujące kary: najwyższą, jaką jest kara śmierci, kary pozbawienia wolności, jakoteż kary dodatkowe (t. j. na czci). Kary pozbawienia wolności są następujące: a) areszt domowy, b) areszt domowy obostrzony, c) twierdza, d) więzienie.

Areszt może być stosowany w wymiarze od 24-ch godzin do 6. tygodni. Więzienie orzeka się w wypadku, gdy kara ma trwać ponad 6 tygodni, czyli najmniejszy okres kary więzienia obejmuje 6 tygodni i 1 dzień. Karę twierdzy stosuje się w podobnym wymiarze, jak karę więzienia. Co do dwóch powyższych kar zauważyć jeszcze należy, że: a) kara aresztu domowego obostrzonego może być stosowaną jedynie do oficerów młodszych (ppor., por., kpt.), b) kara twierdzy jest karą zupełnie czci nie uwłaczającą i stosowaną bywa w wypadkach takich, jak np. za odbycie pojedynku.

Równocześnie z karą główną, jaką jest kara śmierci albo kara pozbawienia wolności, mogą być względem oficera orzeczone wyrokiem sądowym kary dodatkowe, t. j. kary na czci. Wojskowy kodeks karny przewiduje następujące kary na czci: a) wydalenie z wojska, b) zwolnienie ze służby.

Wydalenie z wojska nie tylko pozbawia oficera jego stopnia, ale rozwiązuje zupełnie jego stosunek do wojska, uniemożliwiając mu raz na zawsze powrót do wojska, choćby nawet w stopniu szeregowca.

Zwolenienie ze służby, przyjęte wraz z kodeksem karnym niemieckim, miało pociągać za sobą ten skutek, że oficer, dotknięty tą karą, miał tracić stanowisko służbowe, tudzież prawo noszenia munduru oficerskiego, nie tracąc jednak tytułu służbowego. Obecnie jest w toku nowelizacja odnośnych paragrafów wojskowego kodeksu karnego, która pójdzie w tym kierunku, że obecne zwolnienie ze służby będzie nazwane wydaleniem z korpusu oficerskiego, przyczem zarówno oficer, względem którego orzeczono wydalenie z wojska, jak i oficer, względem którego orzeczono wydalenie z korpusu oficerskiego— utracą stopień oficerski,

a ponadto jeden i drugi zostają trwale zwolnieni od obowiązku służby wojskowej, t. zn. nie mogą być powołani do wojska nawet na wypadek mobilizacji. Różnica jednak między nimi będzie taka, że: a) wydalony z wojska traci wszystkie ordery i odznaczenia i nie może nigdy nawet na własną prośbę do wojska powrócić, b) wydalony zaś z korpusu oficerskiego nie traci orderów i odnaczeń i na własną prośbę może być przyjęty do wojska stopniu szeregowca.

Jeżeli przeciwko oficerowi toczyła się w sądzie jakaś sprawa, która następnie została zakończona, czy to umorzeniem, czy wyrokiem uwalniającym, czy też skazującym (z wyjątkiem kary wydalenia z wojska lub korpusu oficerskiego), każda ta sprawa może być po zakończeniu postępowania przekazana do rozpatrzenia oficerskiemu sądowi honorowemu.

13. Oficerskie sądy honorowe.

Oficerskie sądy honorowe są powołane do ochrony godności i honoru oficerów. Do nich należy rozpatrywanie wszystkich tych spraw, w których zachodzi podejrzenie, że jakiś oficer dopuścił się czynu, będącego naruszeniem godności lub honoru oficerskiego.

Statut oficerskich sądów honorowych, został ustanowiony rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 sierpnia 1927 r. (Dz. ustaw R. P. Nr. 93/27). Statut ten rozróżnia następujące oficerskie sądy honorowe: a) dla oficerów młodszych, b) dla oficerów sztabowych, c) dla generałów.

Oficerski sąd honorowy dla generałów istnieje tylko jeden przy M. S. Wojsk. Oficerskie sądy honorowe dla oficerów sztabowych istnieją po jednym przy każdem D. O. K., ponadto przy M. S. Wojsk. Biuro Pers., przy M. S. Wojsk. Kier. Mar. Woj., tudzież przy dowództwie K. O. P. Oficerskie sądy honorowe dla oficerów młodszych istnieją przy każdym pułku i każdej większej formacji; oficerowie zaś formacyj słabych liczebnie bądź są łączeni w ten sposób, że wyłaniają wspólnie jeden sąd honorowy, bądź też są przydzieleni do jednego z sądów, istniejących przy większej formacji.

Wszyscy oficerowie, podlegający danemu sądowi honorowemu, mają prawo wybierać członków tegoż sądu, jak również mają prawo być wybranymi do tego sądu. Zależnie od ilości oficerów, należących do danego sądu, ustanawia powołany dowódca, że sąd ten ma urzędować w jednym, w dwóch, albo w trzech kompletach orzekających. Komplet orzekający oficerskiego sądu honorowego składa się z 5 członków. Po uwzględnieniu pewnej niezbędnej rezerwy członków, sądy honorowe, zależnie od tego, czy tworzą jeden, dwa, czy trzy komplety, składają się z 7, 12, lub 18 członków.

Oficerskie sądy honorowe są niezależne. Przy rozpatrywaniu spraw oraz wydawaniu orzeczeń i uchwał kierują się jedynie wskazaniami sumienia, honoru i godności oficerskiej, pod względem zaś proceduralnym postanowieniami statutu oficerskiego sądu honorowego. Jeżeli sąd, rozpatrując jakąś sprawę nabierze przekonania, że oficer jest niewinny, względnie, że sprawa ta nie nadaje się do traktowania sądowo-honoro-

wego, daje temu wyraz w odpowiedniej uchwale, czem sprawa zostaje zakończona. Jeżeli jednak sąd nabierze przekonania, że oficer może być winien, wówczas odpowiednią uchwałą oddaje oficera pod sąd. Oficer, który został oddany pod sąd honorowy, staje się odtąd oskarżonym i sprawa w tym wypadku może być zakończona jedynie orzeczeniem uwalniającem lub skazującem.

Oficerski sąd honorowy rozporządza względem oficera następującemi sankcjami karnemi: a) napomnieniem, b) naganą, c) surową naganą, d) wykluczeniem z korpusu oficerskiego.

Napomnienie nie jest karą, nie podlega przeto wpisaniu do ewidencji kar danego oficera, jest tylko zwróceniem temu oficerowi uwagi, iż w pewnym wypadku postąpił niewłaściwie. W razie, gdy oficerski sąd honorowy uważa, iż oficer w pewnym wypadku przekroczył kanony honoru, jednakowoż nie w tym stopniu, by nie mógł pozostać nadal oficerem, wymierza względem niego zależnie od wielkości przewinienia karę nagany lub surowej nagany. Kary te zostają wciągnięte do ewidencji ukaranego oficera, skąd zostają wykreślone po upływie dwóch lat, jeżeli w okresie tych dwóch lat tenże oficer prowadził się nienagannie, to znaczy nie był w tym okresie przez sąd honorowy ponownie karany. Przeciwko orzeczonej względem oficera karze nagany lub surowej nagany nie przysługuje oficerowi żaden środek prawny, t. zn. ukarany oficer musi karę przyjąć i nie może odwoływać się ani żalić do wyższej instancji.

Ostateczną karą, jaką sąd honorowy rozporządza względem winnego oficera, jest kara wykluczenia z korpusu oficerskiego. Karę tę stosuje sąd honorowy względem oficera, co do którego uzna, że postępowaniem swojem naruszył godność oficerską lub honor w ten sposób, że nie może nadal pozostawać w korpusie oficerskim. Przeciwko orzeczonej w pierwszej instancji karze wykluczenia z korpusu oficerskiego przysługuje skazanemu prawo odwołania się do sądu honorowego II instancji, a mianowicie: jeżeli w pierwszej instancji orzekał: a) s. h. dla ofic. młodszych — do s. h. dla ofic. sztabowych, b) s. h. dla ofic. sztabowych — do s. h. dla generałów, c) s. h. dla generałów — do (osobnego) s. h. generalskiego II instancji.

Jeżeli sąd honorowy II instancji zatwierdzi skazujące orzeczenie I instancji, wtedy minister spraw wojskowych przedkłada je z odpowiednim wnioskiem prezydentowi Rzeczypospolitej. Jeżeli prezydent Rzeczypospolitej wykluczającego orzeczenia nie zatwierdzi, wtenczas sprawa wraca ponownie do sądu honorowego I instancji, który jeszcze raz orzeka w tej sprawie, przyczem nie może już orzec kary wykluczenia. W razie, gdy prezydent Rzeczypospolitej zatwierdził karę wykluczenia z korpusu oficerskiego, orzeczenie staje się prawomocne i podlega wykonaniu, podlegającemu na tem, że oficer wykluczony z korpusu oficerskiego: a) traci stopień oficerski, b) traci stanowisko służbowe i związane z niem uposażenie, c) zostaje zwolniony od obowiązku służby wojskowej, d) traci prawo do emerytury. Zachowuje on tylko posiadane ordery i odznaczenia i otrzymuje odprawę, której wysokość zależna jest od ilości przesłużonych lat. Ponadto minister spraw wojskowych może wedle

własnego uznania przyznać wykluczonemu stałe zaopatrzenie w wysokości uposażenia emerytalnego.

Co się tyczy oficerów rezerwy i pospolitego ruszenia, to wedle dotychczas obowiązujących postanowień ustawowych, podlegają oni oficerskim sądom honorowym tylko w następujących wypadkach: a) za czyny popełnione w czasie pełnienia wojskowej służby czynnej (w razie mobilizacji, próbnej służby czynnej przed przyjęciem na zawodowego oficera, ćwiczenia wojskowego, zebrania kontrolnego) niezależnie od tego, czy czynów tych dopuścili się w mundurze, czy w ubraniu cywilnem, b) za czyny popełnione w czasie noszenia munduru, niezależnie od tego czy w dniu tym przysługiwało im prawo do noszenia munduru, czy też przywdzieli go bezprawnie, c) za czyny popełnione w jakimkolwiek czasie, o ile pozostają one w ścisłym związku przyczynowym z wypadkami pod a) lub b) określonemi, np. rozgłoszenie rozkazu tajnego, otrzymanego przez oficera rezerwy do wiadomości w czasie odbywania ćwiczeń, ujawnienie przebiegu rozprawy sądu honorowego, w której uczestniczył jako obrońca i t. p., d) za czyny popełnione w jakimkolwiek czasie — w razie dobrowolnego poddania się orzecznictwu ofic. sądu honorowego.

Obecnie projektowaną jest zmiana tych postanowień w tym kierunku, by oficer rezerwy (posp. rusz.) mógł być pociągany z urzędu do odpowiedzialności przed oficerskiemi sądami honorowemi, oprócz wypadków dotychczasowych także za czyny popełnione nie podczas służby czynnej: a) jeżeli były one przedmiotem postępowania sądowo-karnego, b) jeżeli są one tego rodzaju, że dalsze pozostawienie winnego w korpusie oficerskim jest niedopuszczalne, c) jeżeli w wypadku zatargu honorowego z oficerem zawodowym została zakwestjonowaną honorowość danego oficera rezerwy (posp. rusz.).

14. Sprawy związane ze służbą.

a) Tytuły i odznaczenia.

Oficerowie wojska polskiego mają wyłączne prawo do używania tytułów stopni oficerskich, jak również samego określenia „oficer". Oficerowie, posiadający tytuły naukowe, jak doktór, inżynier, magister — mają prawo do używania tych tytułów również i w wojsku, przyczem prawo to zostaje im stwierdzone w roczniku oficerskim, wzgl. w dzienniku personalnym.

Oficer może być nagrodzony za męstwo odznaczeniami wojskowemi, jak order „virtuti militari", lub "krzyż walecznych„, ponadto w czasie pokoju może uzyskać odznaczenia dostępne dla wszystkich obywateli, jak order „Polonia Restituta", srebrny i złoty "krzyż zasługi„ i t. p. Poza odznaczeniami przysługuje oficerowi prawo do noszenia specjalnych odznak honorowych, jeżeli odznaki te zostały ustanowione bądź w drodze ustawowej, bądź rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej, bądź też rozporządzeniem ministra spraw wojskowych, albo wkońcu, jeżeli odznaki ustanowione przez kogokolwiek (poszczególne pułki i t. p.) zostały przez ministra spraw wojskowych zatwierdzone. Oficer ma prawo nosić nadane mu odznaczenie państwa obcego, jeżeli na przyjęcie

i noszenie tego odznaczenia otrzymał zezwolenie prezydenta Rzeczypospolitej, o ile chodzi o order, wzgl. ministra spraw wojskowych, o ile chodzi o odnaczenie, nie będące orderem. Oficer może utracić prawo do noszenia nadanego mu odznaczenia tylko w wypadkach, określonych ustawą, wzgl. statutem danego odznaczenia. Kara wydalenia z wojska pociąga za sobą zawsze automatycznie utratę wszelkich odznaczeń, natomiast orzeczona wyrokiem sądowym kara wydalenia z korpusu oficerskiego (zwolnienie ze służby) nie pociąga za sobą takich skutków.

b) Umundurowanie.

Wydawanie przepisów o umundurowaniu, czyli ustalenie umundurowania oficerów należy do kompetencji prezydenta Rzeczypospolitej, natomiast minister spraw wojskowych określa przepisy, odnoszące się do noszenia mundurów przez oficerów.

Najważniejsze przepisy mundurowe, tyczące się oficerów znajdują się osobno omówione pod tytułem „Umundurowanie wojska".

c) Urlopy.

Każdy oficer ma prawo do urlopu krótkoterminowego.

Rozróżnia się urlopy krótkoterminowe i długoterminowe. Urlop krótkoterminowy obejmuje okres do 6 miesięcy, urlop ponad 6 miesięcy jest długoterminowy i jako taki powoduje przeniesienie w stan nieczynny.

Urlopy krótkoterminowe mogą być: a) wypoczynkowe, b) kuracyjne, c) służbowe, d) okolicznościowe.

Urlop wypoczynkowy przysługuje każdemu oficerowi co roku w rozmiarach następujących: a) oficerom młodszym — 4 tygodnie, b) oficerom sztabowym i generałom — 6 tygodni. Jednakże i oficerowie młodsi mogą otrzymać urlop wypoczynkowy do 6 tygodni w uwzględnieniu okoliczności takich, jak: wydatna wartość ich pracy dla dobra służby, długość czasu ich służby oficerskiej, lub też przebywanie w garnizonie kresowym.

Urlopów wypoczynkowych udzielają: a) oficerom młodszym do 4 tygodni — przełożony o uprawnieniach dowódcy pułku, ponad 4 tygodni — przełożony o uprawnieniach dowódcy dywizji, b) oficerom sztabowym— przełożony o uprawnieniach dowódcy dywizji, c) generałom — minister spraw wojskowych. Również oficerom korpusu kontrolerów, bez względu na stopień, nadto oficerom zajmującym w M. S. Wojsk. stanowiska pułkowników i wyższe, oraz oficerom na stanowiskach pułkowników i wyższych podległym bezpośrednio M. S. Wojsk. — udziela urlopu wypoczynkowego minister spraw wojskowych. Udzielony oficerowi urlop wypoczynkowy zależnie od terminu tego urlopu może być także wykorzystany w dwóch ratach, przypadających ew. na dwa półrocza tego samego roku; w każdym razie urlop niewykorzystany w ciągu roku kalendarzowego przepada i nie może być zaliczony do normy urlopowej, przysługującej danemu oficerowi w roku następnym.

Urlop okolicznościowy może być udzielany każdemu oficerowi w ważnych sprawach osobistych, albo też na czas świąteczny, przyczem jednorazowy urlop okolicznościowy nie może przenosić 7 dni.

Urlop służbowy zostaje udzielony oficerowi tylko: a) w wypadku, gdy oficer został przeniesiony do innej miejscowości, dla uregulowania spraw osobistych, związanych z temże przeniesieniem (przesiedleniem się) do 2 tygodni, b) po powrocie z niewoli — do 8 tygodni.

Oficer nie może w ciągu jednego roku kalendarzowego przebyć na urlopach: wypoczynkowym, okolicznościowym i służbowym więcej, niż 8 tygodni.

Oficer, który z powodu złego stanu zdrowia nie jest w możności pełnić służby, otrzymuje na mocy orzeczenia szpitalnego krótkoterminowy urlop kuracyjny (do 6 miesięcy). Do okresu tego urlopu nie wlicza się czasu, spędzonego przez oficera w szpitalu, jest więc możliwem, że oficer spędzi w ciągu jednego roku 5 miesięcy w szpitalu, a 6 miesięcy na urlopie kuracyjnym. W czasie tego urlopu przysługują oficerowi pełne pobory.

Jeżeli oficer w ciągu danego roku wykorzystał już swój urlop wypoczynkowy, a następnie zachorował i zachodzi potrzeba udzielenia mu urlopu kuracyjnego, otrzymuje on urlop ten w wymiarze, wskazanym orzeczeniem wojskowo-lekarskiem. Jeżeli natomiast oficer otrzymał urlop kuracyjny, a w roku tym nie korzystał jeszcze z urlopu wypoczynkowego, to urlop wypoczynkowy przepada mu, wzgl. w wypadku, gdy otrzymany urlop kuracyjny jest krótszy, niż przysługująca mu norma urlopu wypoczynkowego, zostaje mu udzielony urlop wypoczynkowy w wymiarze, równającym się należnej mu reszcie normy, np. oficer sztabowy, który miał 4 tygodnie urlopu kuracyjnego, ma prawo do otrzymania jeszcze potem 2 tygodni urlopu wypoczynkowego.

Urlopu kuracyjnego udzielają na podstawie orzeczenia lekarskiego: a) oficerom, zajmującym stanowiska etatowe pułkownika lub wyższe — minister spraw wojskowych, b) oficerom, zajmującym etatowe stanowisko podpułkownika lub niższe — do 6 tygodni przełożony o uprawnieniach dowódcy dywizji, ponad 6 tygodni przełożony o uprawnieniach d-cy O. K. Oficerom pozostającym w stanie chorych szpitala wojskowego udzielają urlopów kuracyjnych na wniosek komendanta szpitala przełożeni uprawnieni do udzielania urlopów wypoczynkowych.

Poza wyżej wymienionemi urlopami, które wszystkie są połączone z pobieraniem uposażenia, może oficer na własną prośbę wniesioną do ministra spraw wojskowych otrzymać krótkoterminowy urlop bez poborów. Normalnie urlop ten bywa udzielany na czas od 3 — 5 miesiący, choć może być udzielany na czas krótszy albo i dłuższy (do 6 miesiący włącznie).

Oficer, który w roku kalendarzowym korzystał z urlopu bez poborów, nie może w tymże roku otrzymać urlopu wypoczynkowego, może natomiast w tymże roku otrzymać urlop służbowy, okolicznościowy a nawet kuracyjny.

d) Wyjazdy oficerów zagranicę.

Celem wyjazdu zagranicę oficer musi otrzymać: a) rozkaz władzy wojskowej, jeżeli zostaje wysłany z urzędu, b) zezwolenie władzy wojskowej, jeżeli jedzie zagranicę w sprawach prywatnych.

Jeżeli oficer zostaje wysłany zagranicę w celach służbowych, otrzymuje zagraniczny paszport dyplomatyczny lub służbowy, w razie zaś, gdy wyjazd jego odbywa się w celach prywatnych, musi sam postarać się o zwyczajny paszport zagraniczny, ewentualnie ulgowy, jakoteż potrzebne wizy na warunkach przysługujących wszystkim obywatelom. Oficer, starający się o paszport zagraniczny musi wobec władz administracyjnych wykazać się zezwoleniem władz wojskowych na wyjazd zagranicę.

Zezwoleń na wyjazd zagranicę udziela: a) oficerom służby czynnej — minister spraw wojskowych w czasie przysługującego tymże oficerom urlopu, b) oficerom w stanie nieczynnym — minister spraw wojskowych, c) nie pełniącym służby czynnej oficerom rezerwy, pospolitego ruszenia i w stanie spoczynku — dowódca okręgu korpusu.

Każdy oficer, przybywszy do obcego państwa melduje swe przybycie, a wyjeżdżając stamtąd melduje swój wyjazd szefowi polskiej placówki dyplomatycznej lub konsularnej drogą służbową przez attaché wojskowego, jeżeli taki przy danej placówce urzęduje.

e) Małżeństwo oficerów.

Oficerowie służby czynnej, oficerowie w stanie nieczynnym, jakoteż oficerowie inwalidzi, pozostający w zakładach, utrzymywanych przez państwo, nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego bez zezwolenia powołanej władzy wojskowej. Przepis ten dotyczy więc nie tylko oficerów zawodowych w stanie czynnym, ale także oficerów rezerwy i pospolitego ruszenia w czasie pełnienia przez nich służby czynnej.

Oficer, pragnący otrzymać zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego wnosi podanie do swego przełożonego, posiadającego uprawnienia dyscyplinarne conajmniej dowódcy pułku, wyszczególniając w temże podaniu imię i nazwisko narzeczonej, jej ewentualne zajęcie, nazwiska i imiona rodziców (wzgl. opiekunów) narzeczonej, ich zajęcie i adres. Do podania należy dołączyć: metrykę własną, narzeczonej, a w wypadku, gdy był już poprzednio żonaty wzgl. narzeczona już poprzednio mężatką, należy dołączyć dowód rozwiązania poprzedniego małżeństwa na skutek śmierci jednego z małżonków, aktu rozwodu lub aktu unieważnienia małżeństwa. Ponadto, jeżeli narzeczony ma stopień podporucznika lub porucznika, winien on przedstawić dowód, że wspólne uposażenie narzeczonych łącznie z gażą oficerską, będzie odpowiadało conajmniej poborom żonatego kapitana.

Przełożony, który otrzymał podanie zainteresowanego oficera, kieruje je do komisji małżeńskiej.

Komisje małżeńskie istnieją przy pułkach i równorzędnych formacjach i są wybierane przez wszystkich oficerów, podlegających danej komisji. Oficerowie ci na wspólnem zebraniu wybierają z pośród siebie zapomocą tajnego głosowania 3 członków i 2 zastępców członków komisji. Wybranymi mogą być tylko oficerowie, którzy ukończyli 30 lat życia i którzy nie znajdują się pod dochodzeniem sądowem, honorowem albo

dyscyplinarnem. Dowódca formacji, przy której funkcjonuje komisja małżeńska, nie może być członkiem komisji. Komisja małżeńska powołaną jest do orzekania, czy oboje narzeczeni odpowiadają warunkom, przepisanym dla małżeństwa oficera, a mianowicie komisja ta bada: a) czy oficer ukończył 24 lata życia, b) czy w razie, jeżeli oficerem jest podporucznik lub porucznik, wspólne uposażenie narzeczonych odpowiadać będzie łącznie z gażą oficera conajmniej poborom żonatego kapitana, c) czy narzeczona posiada nieposzlakowaną opinję.

W razie, jeżeli oficer odpowiada wymaganym warunkom, oficerska komisja małżeńska zawiadamia oficerów danej formacji na specjalnem zebraniu o projektowanem małżeństwie, wzywając wszystkich, aby do 7 dni zakomunikowali komisji ew. zarzuty przeciw zamierzonemu małżeństwu.

Komisja małżeńska bada ew. zarzuty, jeżeli takie wpłynęły, poczem wydaje przychylne lub ujemne orzeczenie. Orzeczenie to zapada na posiedzeniu tajnem i musi być wydane najdalej do 3 tygodni, licząc od dnia zawiadomienia oficerów na ogólnem zebraniu o projektowanem małżeństwie. W wypadku, gdy orzeczenie jest przychylne, dowódca jest obowiązany wydać zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego. W razie ujemnego orzeczenia dowódca ma prawo odnieść się z umotywowanym sprzeciwem do władzy, powołanej do udzielenia zezwolenia, która może, opierając się na sprzeciwie dowódcy, udzielić zezwolenia w tym wypadku nawet wbrew orzeczeniu komisji małżeńskiej.

Sam zainteresowany oficer może przeciwko ujemnemu orzeczeniu bronić się zapomocą podania, wniesionego do władzy, uprawnionej do udzielania zezwolenia tylko w tym wypadku, gdy ujemne orzeczenie zapadło na skutek tego, że: a) petent nie ukończył 24 lat, b) petent, będący podporucznikiem lub porucznikiem nie wykazał, że wspólne uposażenie obojga będzie wynosić tyle, ile gaża żonatego kapitana, c) w wypadku zaś, gdy ujemne orzeczenie tyczy się samej narzeczonej, może zainteresowany oficer wnosić prośbę tylko wtedy, gdy ujemne orzeczenie było spowodowane okolicznościami chwilowemi, lub gdy wyjdą na jaw nowe okoliczności.

Zamierzone małżeństwo oficerów, zajmujących stanowiska dowódców pułku lub wyższe nie podlega rozpatrywaniu przez komisję małżeńską. Oficerom tym udziela zezwolenia na zawarcie małżeństwa minister spraw wojskowych. Wszystkim innym udziela zezwolenia na zawarcie małżeństwa, opierając się na orzeczeniu oficerskiej komisji małżeńskiej, przełożony oficera o uprawnieniach conajmniej dowódcy dywizji.

Udzielone zezwolenie zachowuje swą ważność na pół roku, poczem ew. może być rozkazem dowódcy moc jego przedłużona o dalsze pół roku. Udzielenie przez władze wojskowe oficerowi zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego nie przesądza w niczem, czy zamierzone małżeństwo odpowiada pozatem innym wymogom ustawowym, a w szczególności, czy nie zachodzą przeszkody do zawarcia małżeństwa określone w kodeksie cywilnym.

Oficer w stanie spoczynku nie potrzebuje zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego, ale za to wdowa po oficerze, który poślubił ją, będąc już w stanie spoczynku, ani jego, z tego małżeństwa zrodzone dzieci nie otrzymują zaopatrzenia emerytalnego (pensji wdowiej wzgl. sierocej).

Oficer służby czynnej, stanu nieczynnego, lub oficer inwalida, przebywający w zakładzie, utrzymywanym przez państwo odpowiada w razie zawarcia związku małżeńskiego bez zezwolenia powołanej ku temu władzy przed wojskowym sądem karnym, a niezależnie od tego przed oficerskim sądem honorowym.

15. Oficer poza służbą.

a) Prawa wyborcze oficerów.

Oficerom służby czynnej i oficerom w stanie nieczynnym nie przysługuje czynne prawo wyborcze, natomiast przysługuje bierne prawo wyborcze do sejmu i senatu. Oficerowie w stanie spoczynku, nie pełniący służby czynnej, jako też oficerowie rezerwy i pospolitego ruszenia posiadają pełnię praw wyborczych.

Co się tyczy prawa wyborczego do ciał samorządowych, to oficerowie służby czynnej posiadają to prawo zarówno czynne jak i bierne jedynie na terenie b. królestwa Kongresowego.

b) Należenie oficerów do towarzystw.

Oficerom służby czynnej nie wolno należeć do stowarzyszeń, mających cele polityczne, ani brać udziału w działalności politycznej; na wstąpienie w charakterze członków do innych towarzystw udziela oficerom zezwolenia minister spraw wojskowych, wzgl. dowódca O. K.

Minister spraw wojskowych ogłasza spis krajowych stowarzyszeń cywilnych, obejmujących swoją działalnością całe państwo, a mających na celu: a) pomoc społeczną i humanitarną, b) wzmożenie obrony państwa, c) opiekę nad żołnierzem — do których wolno oficerom należeć.

Udzielanie zezwoleń na należenie do powyższych towarzystw, o ile działalność ich nie rozciąga się na całe państwo, należy do dowódcy O. K. Dowódca O. K. udziela również zezwolenia w wypadkach, gdy chodzi o rejestrowane na terenie danego O. K. stowarzyszenia cywilne, mające na celu działalność: a) naukowo-oświatową, b) kulturalną, c) artystyczną, d) sportową, e) spółdzielczą. Spis dozwolonych towarzystw zostaje zawsze ogłoszony w rozkazach M. S. Wojsk., wzgl. D. O. K., przyczem w spisie tym mogą być umieszczone tylko towarzystwa: a) całkowicie apolityczne, b) przyjmujące oficerów bez stosowania do nich balotażu, c) uwzględniające w swoim statucie fakt niepodlegania oficerów, członków danego stowarzyszenia sądowi honorowemu tegoż stowarzyszenia.

Oficer może zostać członkiem stowarzyszenia zakrajowego (w państwie obcem) jedynie za osobnem zezwoleniem ministra spraw wojskowych, udzielonem na prośbę zainteresowanego.

Oficerom nie wolno należeć do żadnego stowarzyszenia przysposobienia wojskowego („Strzelec", „Sokół", „Straż pożarna") w charakterze członków; oficerom przysp. wojsk. wolno jednak pracować w tychże stowarzyszeniach w charakterze instruktorów.

c) Udział oficerów w prasie i wydawnictwach.

Oficerowi w stanie czynnym i nieczynnym wolno drukować w pismach perjodycznych tylko przy zachowaniu następujących warunków: a) nie wolno mu być redaktorem ani wydawcą wydawnictw, omawiających sprawy polityczne, b) wolno mu być redaktorem lub wydawcą pism, pozbawionych charakteru politycznego, jeżeli otrzymał na to zezwolenie ministra spraw wojskowych, c) w wydawnictwach, specjalnie redagowanych dla wojska wolno mu omawiać sprawy polityczne, ale tylko w sposób ściśle informacyjny, d) w żadnych wydawnictwach nie wolno mu omawiać spraw wojskowych w sposób niezgodny z dobrem siły zbrojnej, jej duchem lub zasadami karności wojskowej; w prasie zaś wszelka krytyka pojedyńczych żołnierzy jest wogóle zakazana, e) artykuły treści wojskowej, poruszające sprawy obecnej lub przyszłej organizacji wojskowej, wyszkolenia, sposoby walki i t. p., mogą być drukowane jedynie za zewoleniem przełożonego o uprawnieniach conajmniej dowódcy O. K., f) nie wolno w żadnym wypadku ogłaszać wiadomości, nie nadających się do drukowania ze względu na tajemnicę wojskową, g) artykuły rzeczowo-wojskowe mają być podpisane zawsze pełnem nazwiskiem autora i jego stopniem wojskowym; w artykułach o innej treści podpisuje się autor bez podawania stopnia wojskowego w sposób dowolny, więc bądźto nazwiskiem, bądźto inicjałami lub pseudonimem.

Te same przepisy odnoszą się również do wydawnictw nieperjodycznych, a więc do książek, wydawanych przez oficerów, przyczem opracowania, do których autor zamierza uzyskać zlecenie lub zezwolenie do użytku służbowego, przedkłada ministrowi spraw wojskowych drogą służbową przez biuro og.-org.

d) Wykonywanie przez oficerów zawodów cywilnych.

Oficerom stanu czynnego (zawodowym i rezerwowym) nie wolno zasadniczo oddawać się żadnemu zawodowi cywilnemu. Jedyny wyjątek stanowią oficerowie korpusu sanitarnego: lekarze i lekarze weterynarji, którym wolno jest wykonywać praktykę prywatną. Prawo jednak to nie przysługuje: szefowi departamentu sanitarnego M. S. Wojsk., szefowi wydziału weterynaryjnego M. S. Wojsk., szefom sanitarnym i szefom weterynaryjnym D. O. K., oraz wszystkim oficerom-lekarzom, będącym członkami komisyj poborowych w czasie trwania poboru.

Poza wyżej wyszczególnionemi wyjątkami może każdy oficer lekarz wzgl. lekarz weterynarji wykonywać lekarską praktykę prywatną bez specjalnego zezwolenia władz wojskowych, jednakże z wiadomością władz wojskowych. Mianowicie każdy oficer-lekarz, wykonywujący praktykę prywatną musi złożyć o tem meldunek swej władzy przełożonej.

Jeżeli władza ta uważa, że wykonywanie przez tego oficera prywatnej praktyki lekarskiej odbija się szkodliwie na służbie, zwraca się do dowódcy O. K. z odpowiedniem przedstawieniem i wnioskiem na zakazanie temu oficerowi-lekarzowi praktyki prywatnej. Jeżeli dowódca O. K do wniosku się przychyli, natenczas wydaje odpowiedni zakaz, jednakże zakaz ten musi być umotywowany. Oficerowi-lekarzowi, który od dowódcy O. K. otrzymał zakaz wykonywania praktyki lekarskiej prywatnej, przysługuje prawo odwołania się od tego zakazu do ministra spraw wojskowych, który rzecz rozstrzyga ostatecznie. Oficerowie-lekarze, wykonywujący praktykę prywatną, mogą ogłaszać się w pismach jedynie z okazji wyjazdu, przydziału lub zmiany mieszkania, w żadnym razie ich ogłaszanie się nie może nosić charakteru reklamy. Wykonywującym praktykę prywatną oficerom-lekarzom (lekarzom weterynarji) nie wolno w czasie wykonywania tejże występować w mundurze, chyba, że chodzi o wypadki niesienia pomocy doraźnej.

Poza zakazem oddawania się jakiemukolwiek zawodowi cywilnemu nie wolno również oficerowi stanu czynnego brać udziału w zarządzie spółek handlowych lub przemysłowych, (spółek akcyjnych, spółek z ogr. odp. i t. p.). Powyższym zakazem nie są objęte spółdzielnie wojskowe.

Wyjątkowo może minister spraw wojskowych zezwolić oficerowi w stanie czynnym na zarządzanie przedsiębiorstwem handlowem lub przemysłowem tylko w wypadku, jeśli dane przedsiębiorstwo handlowe lub przemysłowe stanowi własność oficera, jego żony, nieletnich dzieci, lub nieletnich powierzonych jego pieczy, przyczem jednak takie zezwolenie może być przez ministra spraw wojskowych cofnięte ze względu na dobro służby.

Oficerom w stanie nieczynnym wolno wykonywać wszelkie zawody cywilne, jeżeli na wykonywanie danego zawodu otrzymali uprzednie zezwolenie ministra spraw wojskowych, przyczem w czasie wykonywania tych zawodów obowiązuje ich oczywiście zakaz noszenia munduru.

Oficerom w stanie spoczynku wolno wykonywać jakikolwiek zawód cywilny bez zezwolenia władzy wojskowej, byle tylko nie czynili tego w mundurze i pod warunkiem, że wykonywanie danego zawodu nie może w żadnym wypadku stać w sprzeczności z wymogami honoru oficerskiego i dobrem wojska.

e) Nabywanie i noszenie broni przez oficerów.

Oficerowie służby czynnej, jakoteż oficerowie w stanie nieczynnym obwiązani są nosić broń białą (szablę, kordzik) zawsze, ilekroć występują w mundurze. Oficerowie w stanie spoczynku, występujący w mundurze uprawnieni są, ale nie obowiązani, do noszenia bocznej broni białej.

Oficerowie, pragnący nabyć broń białą, mogą to czynić w mundurze bez ograniczeń, kupujący zaś tę broń w ubraniu cywilnem, mogą ją nabyć za okazaniem legitymacji oficerskiej. Co się tyczy nabywania broni palnej krótkiej (rewolwerów, pistoletów) mogą ją oficerowie nabyć na podstawie pisemnego zezwolenia, wydanego przez powołanego ku temu

przełożonego, którym jest w stosunku do: a) oficerów zawodowych w stanie czynnym, oraz pełniących służbę czynną oficerów rezerwy, pospolitego ruszenia, w stanie spoczynku i czasu wojny — najbliższy przełożony o uprawnieniach conajmniej dowódcy pułku, b) oficerów zawodowych w stanie nieczynnym i nie pełniących służby czynnej, oficerów w stanie spoczynku — dowódca okręgu korpusu, na którego obszarze posiadają stałe miejsce zamieszkania, c) nie pełniących służby czynnej: oficerów rezerwy, pospolitego ruszenia i czasu wojny — komendant właściwej powiatowej komendy uzupełnień.

Oficerowie zawodowi (w stanie czynnym, nieczynnym i spoczynku) jakoteż pełniący służbę czynną oficerowie niezawodowi, którzy otrzymali pisemne zezwolenie na nabycie broni palnej, uprawnieni są zarazem do jej posiadania i noszenia. Nie pełniący służby czynnej oficerowie rezerwy i posp. ruszenia muszą na noszenie broni uzyskać specjalne zezwolenie władzy administracji ogólnej I instancji (starostwa).

Oficerowie służby czynnej mogą nabywać amunicję do krótkiej broni palnej za okazaniem legitymacji, stwierdzającej ich stosunek do wojska, t. j. stwierdzającej bądź, że są to oficerowie zawodowi, bądź, że będąc niezawodowymi pełnią służbę czynną. Oficerowie inni mogą nabywać amunicję przy zastosowaniu się do przepisów obowiązujących obywateli cywilnych.

Do nabywania posiadania i noszenia broni myśliwskiej, odnoszą się te same przepisy, co do nabywania i noszenia krótkiej broni palnej.

V. UPOSAŻENIE WOJSKOWYCH.

1. Uposażenie zasadnicze.

Szeregowi niezawodowi pobierają uposażenie głównie w naturze, a więc otrzymują wyżywienie z kotła, umundurowanie, zakwaterowanie tudzież nieznaczne uposażenie pieniężne t. zw. żołd. Przeciwnie podoficerowie zawodowi i wszyscy oficerowie otrzymują uposażenie przeważnie pieniężne.

Uposażenie pieniężne obliczane jest w ten sposób, że dla każdego stopnia przewidziana jest pewna ilość punktów, stanowiących mnożnik, dla którego mnożną wyznacza rada ministrów. Mnożna ta ustalona jest obecnie na 43 gr.

Żołd szeregowych niezawodowych wynosi: dla st. sierżanta — 7 punktów, dla sierżanta — 6, dla plutonowego — 5, dla kaprala — 4, dla st. szeregowca — 2,5, dla szeregowca — 2. Żołd ten jest obliczany i płatny dekadami t. j. co 10 dni, w dniu 1-go, 11-go i 21-go każdego miesiąca.

Dla oficerów (wszystkich) i podoficerów zawodowych gaża zasadnicza przedstawia się następująco:

Oficerowie i szeregowi.

STOPIEŃ WOJSKOWY	Grupa uposażenia (stopień służbowy)	SZCZEBEL UPOSAŻENIA						
		a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.
marszałek Polski	I.	2.600						
generał broni, admirał . .	II.	2.200	2.300	2.400				
generał dywizji, wiceadmirał	III.	1.800	1.900	2.000	2.100			
generał brygady, kontradmirał	IV.	1.400	1.500	1.600	1.700	1.800		
pułkownik, komandor . . .	V.	1.100	1.200	1.300	1.400	1.500	1.600	
podpułkownik, komandor-porucznik, major, komandor-podporucznik	VI.	800	875	950	1.025	1.100	1.175	
kapitan (rotmistrz) . . .	VII.	600	660	720	780	840	900	
porucznik	VIII.	480	520	560	600	640	680	
podporucznik, chorąży . .	IX.	390	420	450	480	510	540	

Szeregowi zawodowi.

STOPIEŃ WOJSKOWY	Grupa uposażenia (stopień służbowy)	SZCZEBEL UPOSAŻENIA						
		a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.
starszy sierżant (równorzędny), starszy bosman .	X.	330	350	370	390	410	430	450
sierżant (równorzędny) bosman	XI.	270	290	310	330	350	370	390
plutonowy (równorzędny), bosman-mat.	XII.	240	255	270	285	300	315	330
kapral (równorzędny), mat.	XIII.	210	225	240	255	270	285	300
starszy marynarz	XIV.	180	195	210	225	240	255	270

2. Przejście do wyższej grupy uposażeniowej.

Przejście z jednej grupy uposażeniowej do wyższej następuje oczywiście tylko drogą awansu. Zauważyć należy, że major i podpułkownik znajdują się w tej samej grupie uposażenia, jednakże podpułkownik otrzymuje o 75 punktów więcej, aniżeli major w tym samym szczeblu. Również chorąży, będący w tej samej grupie uposażenia, co podporucznik otrzymuje 10 punktów więcej. Przejście ze szczebla na szczebel odbywa się automatycznie co 3 lata, a to w stałych terminach: 1-go stycznia lub 1-go lipca, zależnie od tego, który z tych terminów jest dla danego wojskowego bliższy.

Żaden wojskowy nie może na skutek awansu ponieść straty materjalnej. Toteż w wypadku, gdyby szczebel „a" stopnia, na który dany wojskowy zaawansował, był niższy od posiadanego przezeń szczebla przed awansem, przechodzi po awansie do szczebla pod względem poborów bezpośrednio wyższego.

Gdyby szczebel „a" stopnia, na który dany wojskowy zaawansował, był taki sam pod względem poborów, jak posiadany przezeń szczebel przed awansem, przechodzi wprawdzie po awansie na szczebel „a" stopnia wyższego, ale równocześnie liczy mu się wysługa lat, w poprzednim szczeblu uzyskana.

3. Dodatki do uposażenia zasadniczego.

Niezależnie od stałej gaży, przysługują wojskowym zawodowym rozmaite dodatki i tak:

a) dodatek regulacyjny, wynoszący dla każdego wojskowego zawodowego bez względu na stopień — 60 punktów,

b) dodatek rodzinny t. zw. ekonomiczny, wynoszący na każdego członka rodziny — 44 punkty. Dodatek ten otrzymuje się na żonę tylko w tym wypadku, jeżeli nie pobiera ona żadnego uposażenia ze skarbu państwa lub ze samorządu; wogóle może być dodatek ekonomiczny przyznany najwyżej dla 5 członków rodziny. Do pobierania dodatku za dzieci traci ojciec prawo z chwilą ich dojścia do 18 lat życia z wyjątkiem wypadku, gdy ze względu na ułomność fizyczną lub umysłową dzieci, zostaje ojcu przyznany ten dodatek do 24 roku życia dziecka.

Oprócz powyższych dodatków przysługują wojskowym zawodowym t. zw. dodatki służbowe. Dodatek służbowy otrzymują wojskowi zawodowi służby czynnej zależnie od zajmowanego przez nich stanowiska. Wszystkie stanowiska oficerskie w wojsku zostały pod względem dodatku służbowego przydzielone do jednej z następujących 9-ciu kategoryj:

kategorja	funkcja	dodatek
I A.	generalny inspektor sił zbrojnych	5.000 pkt.
I B.	minister spraw wojskowych	2,500 „
II	wiceminister, szef szt. gen.	1.500 „
III A.	dowódca O. K.	1.200 „
III B.	biskup polowy	1.000 „
IV A.	dowódca dywizji	900 „
IV B.	II-gi zastępca szefa adm.	800 „
V	dowódca brygady	700 „
VI A.	dowódca pułku	600 „
VI B.	zastępca dowódcy pułku	500 „
VII A.	dowódca bataljonu	350 „
VII B.	oficer na stanowisku majora	300 „
VIII	dowódca kompanji	250 „
IX	dowódca plutonu	150 „

Kategorje dodatku służbowego dla podoficerów są następujące, niezależne od funkcji a jedynie od stopni:

kat. I. chorąży — 90, kat. II. starszy sierżant — 80, kat. III. sierżant — 70, kat. IV. plutonowy — 50, kat. V. kapral — 30 punktów. Chorążowie, pobierający dodatek służbowy jako dowódcy plutonu (kat. IX. ofic.) nie otrzymują dodatku podoficerskiego kat. I.

Dodatek służbowy przysługuje wszystkim oficerom i podoficerom zawodowym, pełniącym faktycznie służbę czynną, przyczem oficerowie muszą zajmować faktycznie stanowisko, do którego określony dodatek jest przyznany. Wobec powyższego nie pobierają dodatku służbowego: wojskowi zawodowi: a) w stanie nieczynnym, b) w stanie spoczynku, c) pozostający na urlopie bez uposażenia, d) zawieszeni w czynnościach służbowych, e) odbywający karę sądową.

Wszystkim wojskowym zawodowym służby czynnej, jako też w stanie spoczynku przysługuje dodatek na mieszkanie, którego wysokość zależna jest od stopnia danego wojskowego, jego stosunków rodzinnych oraz garnizonu, w jakim ma stałe miejsce zamieszkania. Całe państwo podzielone jest na 3 obszary, obejmujące pewne województwa, w obrębie zaś każdego obszaru rozróżnia się klasy miejscowości, a mianowicie: miejscowości liczące ponad 80.000 mieszkańców stanowią klasę I., ponad 40.000 — klasę II., ponad 10.000 — klasę III., a poniżej 10.000 — klasę IV. Nadto m. st. Warszawa stanowi osobny obszar. Dla każdego z tych obszarów i klas ustanawia co kwartał rada ministrów odrębne normy dodatku mieszkaniowego.

Poza powyższemi dodatkami przysługuje każdemu oficerowi zawodowemu: a) w chwili mianowania podporucznikiem — jednorazowa kwota na wyekwipowanie w wysokości 1.500 punktów, b) coroczny dodatek na uzupełnienie wyekwipowania w wysokości 700 punktów. Dodatek ten przysługuje oficerowi nie wcześniej niż w 2 lata po mianowaniu.

Wojskowi biorący udział w` ćwiczeniach poza swym granizonem otrzymują specjalny dodatek dzienny, wypłacany co 10 dni z dołu. Dodatek ten przysługuje za cały czas ćwiczeń od dnia wymarszu (wyjazdu) do dnia powrotu do swego garnizonu.

Podczas wojny otrzymują oficerowie i szeregowi specjalne dodatki, a mianowicie: a) dodatek bojowy — przysługuje biorącym udział bezpośrednio w walce, b) dodatek polowy — przysługuje pełniącym służbę na obszarze wajennym, a nie pobierającym dodatku bojowego, c) dodatek żywnościowy — przysługuje tylko wojskowym zawodowym, d) dodatek do żołdu w wysokości 50% żołdu — przysługuje tylko wojskowym niezawodowym.

Zależnie od rodzaju służby otrzymują nadto wojskowi w czasie pokoju i wojny specjalne dodatki jako to: a) dodatek aeronautyczny, b) premje aeronautyczne, c) dodatek dla oficerów K. S., sędziów i prokuratorów, d) dodatek dla oficerów topografów i geodetów, e) dodatek dla szeregowych żandarmerji, f) dodatek dla szeregowych próbnych żandarmów, g) dodatek dla oficerów i szeregowych marynarki wojennej podczas zaokrętowania, h) dodatek dla nurków i specjalistów morskich, i) dodatek ćwiczebny wojsk technicznych, k) dodatek techniczny dla majstrów wojskowych, l) premje warsztatowe, m) dodatek dla szoferów, n) dodatek dla szeregowych zawodowych podczas robót polnych, o) dodatek dla szeregowych ciężko pracujących.

Wszyscy wojskowi zawodowi, pełniący służbę w Warszawie lub w Rembertowie otrzymują dodatek stołeczny w wysokości 20% uposażenia miesięcznego.

Wojskowi zawodowi, pełniący służbę na terenie województwa śląskiego otrzymują kresowy dodatek śląski w wysokości 30% uposażenia miesięcznego.

4. Należności za podróże służbowe.

Wojskowi otrzymują diety: a) w razie podróży służbowej (komisji) do miejscowości, położonej poza ich zwykłem miejscem służbowem,

b) w razie delegacji (odkomenderowania) do miejscowości położonej poza ich zwykłem miejscem służbowem i c) w razie przeniesienia na inne miejsce służbowe.

Diety wynoszą dziennie dla: a) marszałka Polski — 100 zł., b) generała broni (admirała) — 50 zł., c) generała dywizji (wiceadmirała), generała brygady (kontradmirała) — 35 zł., d) pułkownika (komandora) — 25 zł., e) podpułkownika (komandora-por.), majora (komandora-ppor.) — 20 zł., f) kapitana (rotmistrza) — 15 zł., g) porucznika — 13 zł., h) podporucznika, chorążego — 11.50 zł., i) st. sierż. (równorzędnego), st. bosmana, sierż. (równorzędnego), bosmana, plut. (równorzędnego), bosmanamata — 9.50 zł., j) kapr. (równorzędnego), mata, st. mar — 6.50 zł., k) szeregowych niezawodowych (podchorążych oraz podoficerów) — 2.50 zł., l) szeregowych niezawodowych (st. szer. i szer.) — 2 zł.

Prócz diet otrzymują wojskowi przy podróżach służbowych, delegacjach (odkomenderowaniach) i przeniesieniach zwrot kosztów przejazdu. Ponadto przeniesiony na inne miejsce służbowe otrzymuje: a) diety dla żony w wysokości 75%, a dla dzieci w wysokości 50% diet, przysługujących przeniesionemu, b) zwrot kosztów przejazdu żony i dzieci, ponadto zwrot kosztów przejazdu dla 1 osoby z jego służby, c) zwrot kosztów przewozu urządzenia domowego.

Przy podróżach służbowych, trwających conajmniej 6 dni zwraca się udowodnione koszty przewozu osobistego bagażu podróżnego o wadze do 50 kg, a przy podróżach służbowych, trwających dłużej niż 30 dni, oraz przy delegacjach (odkomenderowaniach) o wadze do 100 kg.

Na koszty dojazdu z miasta do dworca kolejowego, przystani, stacji autobusowej lub lotniczej przyznaje się za każdy dojazd wzgl. odjazd ryczałt w wysokości: a) po 2 zł. — dla grupy uposażenia I — IV, b) po 1.50 zł. — dla grupy uposażenia V — IX, c) po 0.90 zł. — dla grupy uposażenia X — XVI. Ryczałt ten nie należy się szeregowym niezawodowym, oraz w tych wypadkach, gdy dojazd odbywa się służbowym środkiem lokomocji.

W razie przeniesienia z urzędu do innej miejscowości należy się przeniesionemu nie tylko zwrot kosztów przewozu urządzenia domowego, udowodnionych oryginalnemi listami przewozowemi, ale także osobny ryczałt na pokrycie wszystkich innych wydatków, połączonych z przesiedleniem. Ryczałt ten wynosi: a) dla samotnego — 75% jednomiesięcznego uposażenia, b) dla pobierającego dodatek ekonomiczny na 3 lub mniej członków rodziny — 75% dwumiesięcznego uposażenia, c) dla pobierającego dodatek ekon. na więcej niż 3 członków rodziny — 75% trzymiesięcznego uposażenia.

Oficerowie korpusu kontrolerów mają przy podróżach służbowych osobny dodatek do diet, wynoszący: dla generałów — 40%, dla pułkowników — 50%, a dla podpułkowników i majorów — 60% diet normalnych.

5. Zniżki kolejowe.

Każdemu wojskowemu zawodowemu przysługuje przy przejazdach kolejami i innemi państwowemi środkami lokomocyjnemi (statki) prawo

do zniżki, t. j. do ulgowej ceny biletu, wynoszącej 50% ceny normalnej, a mianowicie: szeregowym do st. sierżanta włącznie — w III kl., chorążym i oficerom młodszym — w II kl., oficerom sztabowym i generałom — w I klasie.

Przy przejazdach służbowych przysługuje wojskowym prawo do zniżki kolejowej, wynoszącej 25% normalnej ceny biletu odpowiedniej klasy. Koszty biletów kolejowych są przy przejazdach służbowych zwracane wraz z dietami.

Również w czasie urlopu przysługuje wojskowemu zawodowemu (żonatym — 2 razy w roku, bezżennym — raz w roku), prawo do korzystania z 25% zniżki kolejowej na podstawie otrzymanego „rozkazu wyjazdu", przyczem podobnie jak przy przejazdach służbowych wojskowy otrzymuje zwrot kosztów biletów kolejowych.

6. Zakwaterowanie.

Szeregowi niezawodowi otrzymują zakwaterowanie w koszarach. Szeregowi nadterminowi i podoficerowie zawodowi mają prawo mieszkać poza koszarami, mogą jednak otrzymać również mieszkanie w budynkach wojskowych, a to jako mieszkanie zwykłe lub służbowe.

Oficerowie zasadniczo mieszkają poza koszarami, mogą jednak otrzymać mieszkanie zwykłe lub służbowe w budynkach wojskowych lub przez wojsko administrowanych.

Rozmiary kwater stałych dla osób wojskowych w koszarach lub budynkach państwowych przez skarb państwa wynajętych lub administrowanych są ściśle określone, przyczem ilość pokoi zależną jest od stanu rodzinnego danego oficera względnie podoficera. I tak otrzymywać winni: (pierwsze cyfry dotyczą oficerów i podoficerów posiadających rodzinę. drugie cyfry dotyczą samotnych): a) marszałek Polski: pokoje mieszk. 10,10; pokoje dla służby 2,2; kuchnia i piwnica 1,1; łazienka 1,1; b) generał broni (admirał): pokoje mieszk. 6 — 7, 3 — 4, pokoje dla służby 1,1; kuchnia i piwnica 1,1; łazienka 1,1; c) generał dywizji (wiceadm.), d-ca dywizji i równorzędny: pokoje mieszk. 6, 3 — 4; pokoje dla służby 1,1; kuchnia i piwnica 1,1; łazienka 1,1; d) generał brygady (kontradm.) d-ca brygady i równorzędny, pułkownik (komandor), d-ca pułku i równorzędny: pokoje mieszk. 5,3; pokoje dla służby 1,1; kuchnia i piwnica 1,1; łazienka 1,1; e) podpułkownik (komandor-por.), major (komandor-ppor.), d-ca baonu i równorzędny: pokoje mieszk. 4,2; pokoje dla służby 1,—, kuchnia i piwnica 1,1; łazienka 1,1; f) kapitan (rotmistrz), d-ca komp. i równorzędny: pokoje mieszk. 3,2; pokoje dla służby 1,—; kuchnia i piwnica 1,1; łazienka 1,1; g) porucznik i podporucznik: pokoje mieszk. 2,1; kuchnia i piwnica 1,—; h) starszy sierż. (st. wachm., st. ogniom., st. bosman, st. wach. żand., st. majster wojsk.), sierż. (wachm., ogniom., bosman, wachm. żandarm., majster wojsk.): pokoje mieszk. 2,—; kuchnia i piwn. 1,—; i) plutonowy (bosman-mat, st. żandarm, mł. majster wojsk.) kapral, (mat, żandarm, podmajstrzy): pokoje mieszk. 1,—; kuchnia i piwnica 1,—. Trzeba jednak zaznaczyć, że uprawnienia kwaterowe poruczników żonatych, posiadających dwoje dzieci oraz poruczników wdowców,

posiadających troje dzieci są takie same, jak uprawnienia kwaterowe kapitanów z rodziną. Przekroczenie norm określonych tabelą co do ilości pokoi nie jest dopuszczalne.

W razie niemożności przydzielenia kwater stałych w normalnym wymiarze normy kwater stałych osób od generała broni do kaprala włącznie, powinny być w danym garnizonie obniżane równomiernie stosownie do istniejących w nim warunków przy uwzględnieniu stanu rodzinnego osób, otrzymujących kwatery. Niemożność przydzielenia kwater stałych w danym garnizonie według powyższej tabeli ustala władza administracyjna I instancji w porozumieniu z komendantem garnizonu po wysłuchaniu zarządu gminy. W razie niedojścia do porozumienia między władzą administracyjną I instancji, a komendantem garnizonu rozstrzyga wojewoda w porozumieniu z dowódcą okręgu korpusu (dowódcą floty).

Przy dostarczaniu uprawnionym osobnych kwater stałych należy za osoby z rodzinami uważać osoby wojskowe, pozostające w związku małżeńskim (żyjące we wspólności małżeńskiej lub dzietne) tudzież owdowiałe, zamieszkujące z dziećmi ślubnemi, legitymowanemi lub pasierbami, na które faktycznie pobierany jest dodatek ekonomiczny.

Za kwatery wojskowych zawodowych, znajdujące się w budynkach państwowych (przez skarb państwa wynajętych lub administrowanych) przydzielone jako kwatery służbowe w rozmiarach, określonych tabelą maksymalnych rozmiarów mieszkań należy osobom tym potrącać cały pobierany przez nie dodatek mieszkaniowy. Opłaty za takież kwatery zwykłe winny być pobierane od kwadratury powierzchni podłogi, przypadającej na daną osobę.

7. Pocztowi.

Każdemu oficerowi służby czynnej od majora wzwyż, przysługuje prawo do korzystania z usług pocztowego (ordynansa osobistego). Takie samo prawo przysługuje oficerom młodszym, o ile są żonaci. Oficerom młodszym nieżonatym przydziela się szeregowca do posług osobistych.

8. Pomoc lekarska.

Wojskowym zawodowym w stanie czynnym, nieczynnym i w stanie spoczynku, jak też ich rodzinom (żonie i dzieciom) przysługuje bezpłatna opieka lekarska. W razie choroby, wymagającej leczenia szpitalnego są wojskowi zawodowi i ich rodziny zasadniczo leczeni w szpitalach wojskowych. Opieka lekarska, tudzież same lekarstwa są im udzielane całkowicie bezpłatnie. Jedynie pozostający w stanie chorych w szpitalach obowiązani są do zwrotu kosztów wyżywienia.

Wyjątkowo odsyłani są wojskowi i ich rodziny do szpitali cywilnych w wypadkach, gdy potrzebna jest natychmiastowa pomoc i niema w pobliżu szpitala wojskowego, albo też, gdy w szpitalach wojskowych ze względu na przepełnienie nie mogą być przyjęci, wreszcie w wypadkach, gdy niema zakładu sanitarnego wojskowego dla danej kategorji chorych. W tych wypadkach koszty leczenia oraz różnicę kosztów wyżywienia pokrywa skarb państwa.

9. Zaliczki zwrotne.

Każdy wojskowy zawodowy stanu czynnego może pod pewnemi warunkami otrzymać zaliczkę zwrotną na uposażenie. To samo prawo przysługuje oficerowi rezerwowemu zatrzymanemu w służbie czynnej w wypadku, gdy władza wojskowa stwierdzi, że został zakwalifikowany na oficera zawodowego. Wojskowym zawodowym stanu nieczynnego i w stanie spoczynku prawo to nie przysługuje.

Zaliczki mogą być udzielane tylko na pokrycie wydatków, spowodowanych chorobą petenta, chorobą lub śmiercią tych członków rodziny, do których utrzymania petent jest prawnie zobowiązany, na spłatę długów powstałych bez winy petenta, w wypadkach utraty niezbędnych ruchomości (np. ubrania, bielizny i t. p.) skutkiem kradzieży, rabunku, pożaru lub powodzi, na pokrycie wydatków związanych z wstąpieniem w związki małżeńskie wojskowego lub jego dzieci, w wypadkach powiększenia się rodziny oraz konieczności ponoszenia wydatków związanych z prowadzeniem podwójnego gospodarstwa domowego, z powodu niemożności otrzymania mieszkania, wreszcie z powodu choroby na pokrycie takich wydatków, które nie obciążają skarbu państwa na zasadzie przepisów o pomocy lekarskiej dla wojskowych.

Zaliczki udziela wojskowym: a) przynależnym służbowo do M. S. Wojsk. (prócz kier. mar. woj.) oraz do formacyj bezpośrednio podległych M. S. Wojsk. — Dep. M. S. Wojsk. (dep. int.), b) przynależnym służbowo do formacyj podległych kier. mar. woj. — kier mar. woj,, c) przynależnym służbowo do D. O. K. oraz do formacyj podległych D. O. K. — dowódca okręgu korpusu.

Władze powyższe udzielają zaliczek do wysokości dwumiesięcznych poborów, ponadto mogą je przyznać do wysokości trzymiesięcznego uposażenia, jednakże za uprzednią zgodą ministerstwa skarbu.

Każde podanie o zaliczkę winno być zaopinjowane przez władzę przełożoną petenta, która na podaniu stwierdza: a) prawdziwość przytoczonych w podaniu motywów, b) że petent nie jest zawieszony w urzędowaniu, c) o ile petent jest oficerem rezerwy, zatrzymanym w służbie czynnej — że został zakwalifikowany na oficera zawodowego.

Zaciągnięta zaliczka zostaje spłacana w ratach zależnie od wysokości sumy, najdalej jednak ma być spłacona w ciągu 24 mies.

10. Wstrzymanie wypłaty uposażenia.

W razie opuszczenia przez wojskowego służby w takich okolicznościach, że zachodzi podejrzenie samowolnego oddalenia się lub dezercji, następuje zawieszenie prawa danego wojskowego do uposażenia. Jeżeli po powrocie nieobecność danego wojskowego zostanie uznana za usprawiedliwioną, otrzymuje on całe zaległe uposażenie, w przeciwnym razie traci je bezpowrotnie.

Wojskowy, który został zawieszony w czynnościach lub osadzony w areszcie śledczym, otrzymuje od najbliższego terminu płatności tylko $^3/_4$ należnego uposażenia, reszta pozostaje w zawieszeniu aż do czasu za-

kończenia sprawy. Jeżeli sprawa zakończy się umorzeniem lub uwolnieniem go od oskarżenia — otrzyma on zatrzymaną resztę uposażenia, w razie zaś wyniku odmiennego zatrzymana $\frac{1}{4}$ uposażenia przepada.

Wojskowi, zasądzeni prawomocnym wyrokiem sądowym na karę aresztu, twierdzy lub więzienia, o ile przytem nie została orzeczona dodatkowa kara na czci w formie: degradacji, wydalenia z korpusu oficerskiego (zwolnienia ze służby) lub wydalenia z wojska, otrzymują za cały czas odbywania kary pozbawienia wolności połowę uposażenia, przypadającego im wedle stopnia.

Wojskowi zawodowi, przeniesieni w stan nieczynny na mocy orzeczenia komisji superrewizyjnej, otrzymują przez pierwsze pół roku przebywania z tego powodu w stanie nieczynnym pełne pobory tak, jak gdyby pełnili służbę czynną, przez następujący po upływie pół roku okres czasu przebywania w stanie nieczynnym takie pobory, jakieby im przysługiwały, gdyby w tym czasie przeniesieni zostali w stan spoczynku.

Wojskowi zawodowi, przeniesieni w stan nieczynny z powodu redukcji etatów otrzymują przez cały czas przebywania z tego powodu w stanie nieczynnym pobory wojskowych zawodowych służby czynnej.

Wojskowi zawodowi, przeniesieni w stan nieczynny na skutek własnej prośby o długoterminowy urlop albo na skutek przyjęcia mandatu na posła do sejmu lub senatu nie otrzymują w tym czasie żadnych poborów z tytułu ich służby wojskowej.

11. Odprawy.

Wojskowi zawodowi, przeniesieni do rezerwy wzgl. w stan spoczynku bez zaopatrzenia emerytalnego otrzymują następującą odprawę: a) oficerowie zawodowi za czas służby w wojsku polskiem ponad 5 lat — w wysokości 12-miesięcznego, od 2 — 5 lat — w wysokości 6-miesięcznego uposażenia, b) podoficerowie zawodowi za czas służby w wojsku polskiem ponad 12 lat — wysokości 18-mies., ponad 10 lat — w wysokości 12-mies., ponad 6 lat — w wysokości 6-mies., ponad 3 lata — w wysokości 2-mies., ponad 2 lata — w wysokości 1-mies. uposażenia.

Przez czasokresy wyżej wymienione, np. ponad 6 lat, należy rozumieć 6 lat i choćby 1 dzień spędzony w służbie wojskowej, przyczem, jeżeli chodzi o podoficerów zawodowych, uwzględnia się jedynie czas spędzony przez nich w służbie wojskowej w charakterze podoficerów zawodowych lub szeregowych nadterminowych.

Powyżej określona odprawa nie przysługuje wojskowemu zawodowemu w wypadku, gdy: a) został przeniesiony w stan nieczynny, b) bezpośrednio po przeniesieniu do rezerwy (posp. rusz., w st. spocz.) został przyjęty do służby cywilno-państwowej, samorządowej, albo w zakładach, lub instytucjach subwencjonowanych przez państwo, oraz przebywał na temże stanowisku najmniej pół roku, c) jako oficer został zwolniony do rezerwy (posp. rusz.) na własną prośbę, d) jako podoficer zawodowy utracił charakter zawodowego i został przeniesiony do rezerwy (posp. rusz.) na skutek orzeczenia wydanego przez komisję dyscyplinarną,

e) wyrokiem sądowym został wydalony z wojska lub wydalony z korpusu oficerskiego (zwolniony ze służby).

W razie śmierci zawodowego wojskowego w stanie czynnym, lub stanie nieczynnym zostaje wypłacone jego wdowie niezależnie od tego, czy przysługuje jej, lub nie przysługuje pensja wdowia, pośmiertne w wysokości trzymiesięcznego uposażenia, pobieranego ostatnio przez zmarłego, jednakże bez dodatku służbowego i mieszkaniowego. W razie, gdy zostały sieroty bez ojca i matki, należy się tymże po zmarłym ojcu pośmiertne w wysokości przepisanej dla wdowy. W braku członków rodziny są zwracane koszty pogrzebu krewnym względnie osobom postronnym, o ile te koszty faktycznie pokryli.

VI. ZAOPATRZENIE EMERYTALNE.

1. Przeniesienie w stan spoczynku z uposażeniem emerytalnem.

Oficerowie zawodowi zostają przeniesieni w stan spoczynku przez ministra spraw wojskowych, podoficerowie zawodowi przez dowódcę okręgu korpusu, w wypadku, gdy na mocy ustawy o uposażeniu emerytlnem przysługuje im to uposażenie (emerytura).

W szczególności oficer, wzgl. podoficer zawodowy zostaje przeniesiony w stan spoczynku:

1. na własną prośbę: a) jeżeli ukończył 55 lat życia, przyczem najmniej 10 lat spędził faktycznie w służbie wojskowej, b) jeżeli ukończył 53 lat życia. przyczem ma najmniej 35 lat zaliczalnych do wysługi emerytalnej, c) jeżeli ma: jako oficer najmniej 30 lat, a jako podoficer — najmniej 20 lat zaliczalnych do wysługi emerytalnej (w tem oficer najmniej 20 lat, podoficer najmniej 17 lat faktycznie spędzonych w służbie wojskowej), oraz jeżeli minister spraw wojskowych do prośby wniesionej się przychyli;

2. na własną prośbę lub z urzędu — w wypadku, gdy komisja superrewizyjna orzeknie trwałą niezdolność danego oficera wzgl. podoficera zawodowego do pełnienia zawodowej służby wojskowej w stanie czynnym, przyczem tenże oficer wzgl. podoficer: a) ma najmniej 10 lat faktycznie spędzonych w służbie wojskowej, przyczem kalectwa lub choroby, powodujących jego trwałą niezdolność do służby wojskowej nabawił się bez własnej winy po wstąpieniu do służby wojskowej, c) ma mniej niż 5 lat faktycznej służby wojskowej, lecz niezdolność jego do służby powstała albo wskutek nieszczęśliwego wypadku wynikłego z powodu lub w czasie pełnienia obowiązków służbowych, albo wskutek działań wojennych w miejscu służbowego pobytu, albo wreszcie wskutek chorób zakaźnych, panujących epidemicznie w miejscu służbowego pobytu względnie w wojsku;

3. z urzędu, jeżeli ma najmniej 10 lat faktycznej służby wojskowej i: a) przekroczył wiek prekluzyjny, który wynosi dla podoficerów bez względu na stopień — 56 lat, dla oficerów wojska lądowego zależnie od stopnia 53 do 61 lat, dla oficerów marynarki wojennej zależnie od

stopnia — 45 do 60 lat, b) pozostawał w stanie nieczynnym na mocy orzeczenia komisji superrewizyjnej, jako oficer — przez 3 lata, następujące bezpośrednio po sobie lub przez 4 lata w przeciągu 6 lat, a jako podoficer — przez 1 rok bez przerwy lub przez 1½ roku w przeciągu 6 lat, c) z powodu redukcji etatów pozostawał w stanie nieczynnym, jako oficer — przez 3 lata, a jako podoficer przez 1½ roku, a dla braku wolnych miejsc w jego stopniu nie może być przeniesiony w stan czynny, d) oficer w dwuch po sobie następujących latach (w korpusie kontrolerów w jednym roku) otrzymał opinję ujemną, zatwierdzoną za każdym razem przez powołaną ku temu komisję.

2. Rodzaje zaopatrzenia emerytalnego.

Wojskowi zawodowi, którzy zostali przeniesieni w stan spoczynku a odpowiadają wymogom ustawy o uposażeniu emerytalnem, otrzymują zaopatrzenie emerytalne.

Rozróżnia się następujące rodzaje zaopatrzenia emerytalnego: a) uposażenie emerytalne, przysługujące wojskowym zawodowym w stanie spoczynku, b) pensja wdowia wzgl. sieroca, przysługująca wdowom wzgl. nieletnim sierotom po wojskowych zawodowych w stanie spoczynku, c) zaopatrzenie w wysokości, odpowiadającej uposażeniu emerytalnemu, które otrzymują byli oficerowie, w razie, jeżeli minister spraw wojskowych to zaopatrzenie w drodze łaski im przyzna.

a) Uposażenie emerytalne.

Uposażenie emerytalne zależnie od lat służby emeryta wynosi najmniej 40% a najwyżej 100% podstawy wymiaru uposażenia emerytalnego. Podstawę tę stanowi uposażenie, jakie wojskowy zawodowy, przeniesiony w stan spoczynku pobierał ostatnio w służbie czynnej. Do podstawy tej nie wlicza się oprócz dodatku ekonomicznego żadnego innego dodatku (nie wlicza się tu również i dodatku służbowego). Wyjątek stanowi dodatek aeronautyczny, który otrzymują lotnicy w tym wypadku, jeżeli ich przeniesienie w stan spoczynku nastąpiło na skutek wypadku lotniczego.

Ilość przyznanego procentu emerytury zależną jest od ilości lat służby wojskowej, a mianowicie wynosi ona: a) za okres 10 lat — 40%, b) za rok jedenasty i każdy następny — 2,4%.

Zasadniczo wymagane jest do uzyskania emerytury odbycie conajmniej 10 lat w służbie wojskowej. Jeżeli ten podstawowy warunek jest spełniony, natenczas można do ilości lat faktycznej służby doliczać pewne lata z rozmaitych tytułów. I tak: a) lata wojenne polskie aż do podpisania traktatu pokoju (18.III.1921 r.) — liczy się podwójnie, b) lata spędzone w armji obcej — liczy się wedle ustaw danego państwa zaborczego, a więc wojenną służbę w armji austrjacko-węgierskiej lub niemieckiej liczy się podwójnie, a z wojennej służby w armji rosyjskiej — liczy się podwójnie jedynie okres czasu spędzony na froncie wzgl. pod obstrzałem nieprzyjacielskim, c) służbę w b. formacjach wojskowych polskich — liczy się jak służbę w wojsku polskiem t. j. podwójnie, d) służbę w przed-

wojennych organizacjach wojskowych zalicza się pojedyńczo tym, którzy w czasie należenia do tejże organizacji mieli przynajmniej 18 lat życia i z organizacji tej przeszli następnie do służby w polskiej formacji wojskowej lub do służby w armji zaborczej, e) marynarzom liczy się czas zaokrętowania — 40 dni za miesiąc, f) służbę cywilno-państwową lub samorządową — zalicza się pojedyńczo, g) pracę zawodową zalicza się w wymiarze zależnym od ilości lat spędzonych w służbie wojskowej, a mianowicie tym, którzy mają 5 — 10 lat polskiej służby wojskowej, zalicza się 50%, tym, którzy mają 10 — 15 lat polskiej służby wojskowej zalicza się 75%, a tym, którzy mają ponad 15 lat — zalicza się 100% lat ich służby zawodowej nie wyżej jednak niż 20 lat, h) wyższe studja cywilne, ukończone z dyplomem liczy się jako 4 lata, o ile ich ukończenie nastąpiło poza służbą wojskową wzgl. państwową.

Do wysługi emerytalnej nie wlicza się: a) czasu trwania dezercji lub samowolnego opuszczenia służby, b) czasu odbywania kary pozbawienia wolności, wymierzonej na podstawie prawomocnego wyroku sądowego, c) czasu spędzonego w stanie nieczynnym bez uposażenia czynnego z wyjątkiem przypadku, gdy przeniesienie w stan nieczynny nastąpiło skutkiem sprawowania mandatu poselskiego, albo też, gdy bez względu na przyczynę przeniesienia w stan nieczynny okres ten został przez ministra spraw wojskowych zaliczony do okresu służby czynnej, d) czasu służby, za który przy zwolnieniu wypłacono odprawę, jeżeli odprawa ta nie zostanie zwrócona, e) czasu służby czynnej, spędzonej przed ukończeniem 18 lat życia; wyjątek stanowi służba wojskowa na obszarze operacyjnym.

b) Pensja wdowia i sieroca.

Wdowa po wojskowym zawodowym otrzymuje pensję wdowią względnie dzieci po nim pensję sierocą w następujących wypadkach: 1) jeżeli wojskowy zawodowy ożenił się przed przeniesieniem w stan spoczynku, chociażby dzieci przyszły na świat nawet po fakcie przeniesienia ojca w stan spoczynku, 2) jeżeli wojskowy zawodowy był przeniesiony w stan spoczynku albo, jeżeli, umierając w stanie czynnym miał najmniej 5 lat faktycznej służby wojskowej.

Wdowa otrzymuje jako pensję wdowią połowę tego, co przypadałoby jej mężowi, gdyby żył i pobierał zaopatrzenie emerytalne. Na jedno dziecko, sierotę po wojskowym zawodowym przypada połowa pensji wdowiej, na dwoje i więcej dzieci przypada bez względu na ich ilość łącznie tyle, ile wynosi pensja wdowia.

Wyjątkowo, jeżeli wojskowy zawodowy poległ lub zmarł wskutek działań wojennych, wdowa po nim otrzymuje jako pensję wdowią 50% pełnego uposażenia zmarłego męża w stanie czynnym, służącego za podstawę wymiaru uposażenia emerytalnego.

Jeżeli wdowa wychodzi ponownie za mąż, może otrzymać jednorazową odprawę, która wynosi: dla wdów w wieku do 45 lat życia — 2-letnią, dla wdów starszych — jednoroczną kwotę pensji wdowiej. Wdowa, która otrzymała powyższą odprawę, traci prawo do pensji wdowiej na

wypadek ponownego owdowienia, wychodząca zaś za mąż wdowa, która nie pobrała odprawy, zachowuje sobie prawo do pobierania pensji wdowiej po pierwszym mężu wojskowym na wypadek ponownego owdowienia. Sieroty po wojskowym zawodowym tracą prawo do pensji sierocej z chwilą osiągnięcia 18 roku życia względnie z chwilą wcześniejszego zamążpójścia.

VII. POTRĄCENIA Z UPOSAŻEŃ.

Potrącenia z uposażenia mogą być dokonywane z dwojakiego tytułu, a mianowicie albo z tytułu opłacania podatków i opłat emerytalnych, albo z tytułu zajęcia.

1. Podatek dochodowy i opłata emerytalna.

Każdy wojskowy, pobierający uposażenie służbowe opłaca podatek dochodowy. Stopa procentowa podatku dochodowego jest obliczona według wysokości wynagrodzenia.

Nadto zarówno od uposażenia pobieranego w służbie czynnej, jakoteż od uposażenia emerytalnego potrąca się opłatę emerytalną w wysokości 3% pobieranego uposażenia.

Podatek dochodowy i opłatę emerytalną potrąca się przy każdej wypłacie uposażenia.

Również przy awansie oraz przy przejściu na wyższy szczebel potrąca się w ciągu pierwszego roku połowę różnicy nadwyżki uzyskanej drogą awansu wzgl. wyższego szczebla.

Istnieje projekt zniesienia powyższego potrącenia podobnie jak i opłaty emerytalnej od uposażenia emerytalnego.

2. Potrącenia z tytułu zajęcia.

Poza podatkiem dochodowym i opłatą emerytalną mogą zajść inne potrącenia z uposażenia wojskowych tylko w wypadku zajęcia części uposażenia. Zajęcie to może nastąpić skutkiem: a) prawomocnego orzeczenia sądowego, b) zarządzenia właściwej władzy administracyjnej, wojskowej lub cywilnej, c) dobrowolnego obciążenia. Na podstawie zarządzenia administracyjnego można zająć wojskowemu część uposażenia jedynie dla zaspokojenia roszczeń skarbu państwa. O ile wojskowy na zarządzone potrącenie się nie godzi, może odwołać się do władzy wyższej, jeżeli zaś zarządzenie zostało zatwierdzone przez władzę naczelną (ministerstwo), przysługuje mu prawo skargi do najwyższego trybunału administracyjnego.

Maksymalna wysokość potrąceń jest ustawowo ściśle określona, a mianowicie wynosi ona w wypadku, gdy dokonywa się potrącenia: a) na podstawie orzeczeń sądowych — 10% uposażenia, jeżeli zaś chodzi o obowiązek alimentacji — 30% uposażenia, b) na podstawie zarządzeń administracyjnych — 10% uposażenia, c) na podstawie orzeczeń sądowych i zarządzeń administracyjnych łącznie — 10%, a w wypadku obowiązku

alimentacji — 30% uposażenia, d) na podstawie dobrowolnego obciążenia uposażenia celem zabezpieczenia długu, zaciągniętego za zgodą władzy przełożonej — 20% uposażenia, e) na podstawie dobrowolnego obciążenia uposażenia bez zezwolenia władzy przełożonej — 3% uposażenia.

Potrącenia dokonywa się z sumy, jaką tworzy płaca zasadnicza z dodatkiem regulacyjnym, stołecznym, względnie śląskim i wyrównawczym po odliczeniu kwoty, potrącanej tytułem podatku dochodowego i opłaty emerytalnej. Poza granicą powyżej określoną mogą być wojskowemu zawodowemu potrącone nadto raty zaliczek zwrotnych. Z żołdu i innych zależności służbowych szeregowych niezawodowych żadnych potrąceń dokonywać nie wolno.

E. Różne.

I. KORPUS OCHRONY POGRANICZA.

1. Powstanie.

Korpus ochrony pogranicza powstał jako formacja specjalna dla zastąpienia na wschodnich granicach państwa przejściowych organów powołanych od chwili ostatecznego ustalenia granic wschodnich do ich strzeżenia.

Z chwilą, gdy organy te (baony celne i oddziały policji granicznej) nie były w możności wskutek specjalnych warunków, panujących na wschodniem pograniczu państwa zabezpieczyć granicy oraz zapewnić spokoju i bezpieczeństwa w rejonach pogranicznych, gdy ponadto ich stan, organizacja i wyszkolenie okazały się w stosunku do zadań nieodpowiednie, powstała konieczność utworzenia formacji o charakterze wojskowym—analogicznie do tego rodzaju formacji w innych państwach Europy. Fakt ten znacznie przyspieszyły groźne dla państwa stosunki, jakie wytworzyły się na wschodniem pograniczu głównie wskutek działalności wrogich czynników i elementów tak zzewnątrz granic, jak i z terenów nadgranicznych, wykorzystujących brak odpowiedniej i celowo zorganizowanej siły dla zapewnienia bezpieczeństwa granic i posłuchu dla władz państwowych.

W ten sposób zapoczątkowane zostało powstanie K. O. P., który w czterech kolejnych fazach, trwających od 1 list. 1924 r. do 1 list. 1927 r. rozwinął się w cały szereg jednostek i objął znaczny pas naszego pogranicza.

2. Zadanie.

Zadaniem korpusu ochrony pogranicza jest ochrona granic państwa w czasie pokoju pod względem gospodarczo- celnym i politycznym oraz przed jakiemkolwiek ich naruszeniem zzewnątrz, a ponadto zapewnienie bezpieczeństwa i spokoju w pasie pogranicznym.

Zadania te obejmują w szczególności: nadzorowanie ruchu granicznego, zwalczanie przemytnictwa i nielegalnego przekraczania granicy, strzeżenie nienaruszalności oraz konserwację znaków granicznych, nadzorowanie i kontrolę ruchu na rzekach granicznych, wreszcie udzielanie pomocy władzom i współdziałanie z niemi w celu zapewnienia bezpieczeństwa publicznego w pasie pogranicznym, jak również zapobieganie szkodom, zagrażającym interesowi i dobru publicznemu.

3. Granice strzeżone przez K. O. P.

Korpus ochrony pogranicza pełni służbę obecnie tylko na części ogólnych granic państwa. Przy ogólnej długości naszych granic, wynoszącej 5.116 km., oddziały K. O. P. obsadzają obecnie 2176 km. Składa się na to: 1412 km. granicy polsko-rosyjskiej, 480 km. granicy polsko-litewskiej, 105 km. granicy polsko-łotewskiej, 66 km. granicy polsko-pruskiej i 113 km. granicy polsko-rumuńskiej.

W ten sposób pod ochroną K. O. P. znajduje się obecnie przeszło $^2/_5$ całej długości naszych granic. Granice te, jak większość naszych granic są granicami sztucznemi, t. j. brak na nich naturalnych przeszkód terenu, wskutek czego ich zabezpieczenie wymaga znaczniejszej uwagi i wysiłku.

4. Organizacja K. O. P.

Korpus ochrony pogranicza jest formacją stałą, zorganizowaną i dowodzoną na sposób wojskowy. Składa się on z: 1) z dowództwa K. O. P., 2) z brygad, 3) ze szkół podoficerskich, 4) z oddziałów pomocniczych.

a) Dowództwo K. O. P.

Dowództwo K.O.P. składa się z dowódcy, sztabu i służb. Dowódcą korpusu jest generał służby czynnej, podległy bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych. Dowódca korpusu posiada do pomocy inspektora formacyj pieszych i konnych, jako swoje organy inspekcyjne. Dowódca korpusu posiada uprawnienia dowódcy okręgu korpusu armji i w tym charakterze zależnym jest bezpośrednio od ministra spraw wojskowych. Jest on ponadto właściwym dcą w sprawach sądowych.

Bezpośrednim organem pomocniczym dcy K.O.P. jest sztab, na czele którego stoi szef sztabu K. O. P., który może mieć swojego zastępcę. Sztab dzieli się na oddziały: ogólny, operacyjno-wyszkoleniowy i samodzielny referat informacyjny. Ponadto dtwo posiada organy pomocnicze: kancelarję, komisję gospodarczą i oddział sztabowy.

W skład dtwa K. O. P. wchodzą następujące służby: a) intendentury, b) łączności, c) uzbrojenia, d) inżynierji i budownictwa, e) sanitarna, f) weterynaryjna, g) taborów, h) doradca prawny. Powyższe służby są zorganizowane w szefostwa, przyczem szefowie służb są organami wykonawczemi oraz doradcami fachowymi dcy w zakresie ich właściwości. Ponadto przy dtwie K.O.P. znajduje się dowódca dywizjonu żandarmerji K.O.P. ze swoim aparatem dowodzenia.

b) Brygady K. O. P.

Brygada K.O.P. składa się: 1) z dowództwa brygady, 2) z baonów piechoty, 3) ze szwadronów kawalerji K.O.P.

Dowództwo brygady tworzy — dowódca brygady ze swoim sztabem, jako organem pomocniczym. Dowódca brygady posiada charakter i uprawnienia dcy samodzielnej brygady i podlega bezpośrednio dowódcy kor-

pusu ochrony pogranicza. Stosunek dowódcy brygady do władz administracyjnych regulują odnośne instrukcje.

Sztab dcy brygady składa się z odpowiedniej ilości oficerów i organów , tworzących ścisły sztab oraz referentów służb intendentury, uzbrojenia, łączności, weterynarji i duszpasterstwa. Na czele sztabu stoi szef sztabu brygady. Pozatem przy sztabie znajduje się kancelarja ze stacją telegraficzną i telefoniczną oraz oddział sztabowy (drużyna dowódcy).

Ilość bataljonów i szwadronów, wchodzących w skład brygady jest zmienną. Brygady o większej ilości oddziałów mogą być dla łatwiejszego dowodzenia podzielone na pół-brygady.

Baon ochrony pogranicza jest formacją samodzielną i stanowi jednostkę administracyjną i taktyczną o ustalonym składzie osobowym. Dowódca bataljonu posiada uprawnienia i charakter dowódcy samodzielnej jednostki. W skład baonu K.O.P. wchodzi: a) dowództwo baonu z drużyną dowódcy, b) kompanje piechoty, których ilość może być zmienną, c) oddział karabinów maszynowych, d) pluton łączności. W skład drużyny dowódcy baonu wchodzi kwatermistrz, lekarz baonu, adjutant, oficerowie funkcyjni, warsztaty i tabor baonu. Kompanja piechoty dzieli się zasadniczo na 3 plutony i stanowi pododdział pod względem taktycznym i administracyjnym.

Kawalerja K.O.P. składa się z samodzielnych szwadronów K.O.P. Każdy szwadron tworzy pododdział pod względem taktycznym i administracyjnym. Szwadron składa się z dowódcy szwadronu na prawach dowódcy samodzielnego pododdziału drużyny d-cy i plutonów. Szwadrony te są przydzielone w zmiennej ilości do poszczególnych brygad K. O. P. Pod względem taktycznym szwadron podlega bezpośrednio dowódcy brygady. Gospodarczo szwadron przydzielony jest do baonu, w którego rejonie jest rozmieszczony.

c) Szkoły podoficerskie.

Korpus ochrony pogranicza posiada własne szkoły podoficerskie dla podoficerów zawodowych i niezawodowych. Szkoły dla podoficerów zawodowych stanowią odrębne jednostki etatowe i organizacyjne i posiadają prawa analogicznych szkół w armji. Obejmują one: szkołę dla podoficerów zawodowych piechoty i szkołę dla podoficerów zawodowych kawalerji.

Szkoły dla podoficerów niezawodowych istnieją zasadniczo po jednej na każdą brygadę. Dają one po ukończeniu uprawnienia analogicznych szkół w armji.

d) Oddziały pomocnicze.

Przy dowództwie korpusu istnieje dywizjon żandarmerji K.O.P., jako jednostka linjowa, wchodząca w skład korpusu. Składa się on z dcy dyonu o prawach dcy dyonu żandarmerji wojskowej oraz zmiennej ilości plutonów żandarmerji, przydzielanych do poszczególnych brygad K.O.P. Plutony te wydzielają zależnie od potrzeb odpowiednią ilość posterunków żandarmerji przy poszczególnych baonach oraz w ważnych punktach.

Ponadto z oddziałów specjalnych wchodzą w skład korpusu stacje gołębi pocztowych, rozmieszczonych w różnych punktach granicy oraz oddział i szkoła psów meldunkowych i strażniczych.

Wszystkie oddziały K. O. P. posiadają własny aparat łączności, na który składa się własna sieć telegraficzna i telefoniczna oraz motorowe środki łączności t. j. samochody, motocykle i łodzie motorowe zależnie od warunków służbowych i terenowych oraz wielkości poszczególnych jednostek.

Pomoc lekarską i sanitarną zapewnia lekarz baonowy i pozostająca pod jego kierunkiem bataljonowa izba chorych, urządzona na wzór małego szpitala i zaopatrzona obficie we wszelkie środki lecznicze i sanitarne. Każdy baon posiada nadto dezynfektor, środki do destylacji wody i wszelkie polowe urządzenia sanitarne.

5. Teren działania i rozmieszczenie.

a) Teren działania.

Terenem bezpośredniego działania korpusu ochrony pogranicza jest pas pogranicza, biegnący od linji politycznej granicy państwa w głąb kraju do tylnej granicy pasa pogranicznego, która jest zmienną. Ten pas terenu podzielony jest na odcinki poszczególnych brygad i baonów oraz pododcinki kompanij i strażnic. Najdalej wysuniętemi ku granicy elementami K.O.P. są strażnice K.O.P., na których spoczywa główny ciężar ochrony samej granicy. Obsada tych strażnic jest zmienną tak co do siły, jak i czasu pobytu na strażnicy. W tyle za linją strażnic rozmieszczone są linje odwodów. Ten system odwodów i luzowania zapewnia ciągłość służby i możność opanowania całego terenu pogranicznego. Umożliwia on ponadto szkolenie i wypoczynek oddziałów oraz udzielanie pomocy ludności pogranicza.

b) Rozmieszczenie.

Oddziały K.O.P. zasadniczo mieszczą się we własnych budowlach. Budowle te, wykonane przez ministerstwo robót publicznych dla oddziałów K.O.P. w charakterystycznie polskim stylu wywołują w tamtejszych okolicach miłe, estetyczne wrażenie i są częstokroć jedynemi na szeroką okolicę budowlami w właściwem tego słowa znaczeniu. a nieraz wogóle jedynemi mieszkaniami człowieka w głuchych ostępach Polesia. Urządzone celowo o dużej ilości miejsca i światła dają żołnierzowi K.O.P. maksimum możliwych w tych warunkach wygód. W każdym z budynków baonów, kompanij, szwadronów i strażnic znajduje się świetlica żołnierska i mieszkania dla dowódców. Wobec wielkiej rozciągłości granicy, objętej przez oddziały K. O. P. nie wszystkie jeszcze oddziały posiadają odpowiednie pomieszczenia. Plan ich rozbudowy rozłożony siłą rzeczy na kilka lat powoduje, że w chwili obecnej znaczna część oddziałów K. O. P. zajmuje jeszcze kwatery w pomieszczeniach prywatnych. odpowiednio do swojego przeznaczenia przystosowanych. Plan rozbudowy opiera się od pierwszej chwili objęcia granicy na budowaniu kolejnem

własnych pomieszczeń, przedewszystkiem w miejscach najbardziej lub zupełnie pozbawionych odpowiednich budowli. Zagadnienie to z uwagi na znaczne zniszczenie kresów przez wojnę wymaga jeszcze dużych wysiłków i nakładu kosztów i czasu.

c) **System służby.**

System służby oddziałów K.O.P. jest stale zmienny i opiera się zasadniczo na ugrupowaniu w głąb przy wzajemnem użyciu do tego celu oddziałów piechoty i kawalerji. Duży wysiłek służby granicznej, przypominający nieraz warunki służby wojennej z uwagi na specjalne stosunki na wschodnim pograniczu łagodzi system stałej zamiany i luzowania między poszczególnemi elementami i ugrupowaniami K.O.P.

6. Wyszkolenie i sport.

a) **Wyszkolenie wojskowe.**

Służba ochrony granic pochłania wiele czasu i sił oddziałów. Dzięki jednak wspomnianemu systemowi służby na wyszkolenie oddziałów K. O. P. położony jest duży nacisk przy poświęceniu temu zagadnieniu maksimum rozporządzalnego czasu. Wyszkolenie to rozpada się na szereg działów i obejmuje: wyszkolenie w służbie granicznej, wyszkolenie w ogólnej sprawności oddziałów, wyszkolenie podoficerów zawodowych i niezawodowych, specjalistów wreszcie kursy specjalne. W ciągu 2 ostatnich lat zapoczątkowano ponadto w oddziałach K.O.P. wyszkolenie narciarskie, co pozwoliło wprowadzić na okres zimowy system pełnienia służby przez patrole i oddziały narciarskie. Dało to przy trudnych warunkach komunikacyjnych i ostrej długiej zimie na wschodniem pograniczu dotychczas jaknajlepsze rezultaty. Wskutek tego zaopatrzenie oddziałów K.O.P. w sprzęt narciarski stale wzrasta i już obecnej zimy większość oddziałów granicznych będzie w możności pełnić służbę graniczną na nartach. W przyszłości przewidziane jest stopniowe zwiększanie sprzętu do pełnego wyposażenia wszystkich oddziałów w ten idealny środek ułatwiający szybkie posuwanie się w zimie przez tereny dla piechura często niedostępne z olbrzymią ekonomją sił, czasu i przestrzeni.

Wyszkolenie w K. O. P., ściśle dostosowane do warunków życia i służby oraz zadań korpusu opiera się na zasadach i przepisach wyszkolenia wojskowego. Oddziały K. O. P. biorą ponadto udział w większych ćwiczeniach wspólnych oraz w ćwiczeniach organizowanych wspólnie z oddziałami armji.

b) **Praca kulturalno-oświatowa.**

Na pracę kulturalno-oświatową od pierwszej chwili powstania K. O. P. zwróconą została pilna uwaga. Brak warunków i ośrodków życia kulturalnego na pograniczu wschodniem, rozmieszczenie oddziałów K. O. P. wśród drobnych osiedli ludzkich i wśród ludności stojącej na niskim stopniu oświaty, częste wreszcie wypadki rozlokowania oddzia-

łów zdala od jakichkolwiek osiedli ludzkich wytworzyły potrzebę rozwinięcia tej akcji wśród samych oddziałów.

Poza samą instytucją przymusowego nauczania w oddziałach K. O. P. na zasadach ustawowo dla armji przewidzianych prowadzona jest wśród oddziałów akcja oświatowo-kulturalna, której zadaniem jest danie żołnierzowi godziwej rozrywki umysłowej, oświaty oraz dostarczenie odpowiedniej lektury. Szeroko zakrojona akcja bibljoteczek oddziałowych sprawiła, że już obecnie na każdej strażnicy, oraz w każdym baonie, kompanji i szwadronie istnieje bibljoteczka oddziałowa. Życie kulturalno-oświatowe ogniskuje się w świetlicach oddziałów. Dowództwo K. O. P. zaopatruje ponadto stopniowo oddziały w aparaty kinematograficzne, aparaty radjoodbiorcze, gramofony — te ostatnie często z ofiar, płynących z kraju.

Przy każdym baonie K. O. P. istnieją ponadto spółdzielnie oddziałowe, posiadające swoje filje przy kompanjach i strażnicach. Poza dostarczeniem żołnierzowi niezbędnych artykułów pierwszej potrzeby oraz propagandą spółdzielczości, spółdzielnie te w dużej mierze przyczyniają się do zwiększenia akcji oświatowo-kulturalnej wśród oddziałów, przeznaczając na nią większość swoich dochodów (zakup aparatów kinowych, subwencje dla klubów sportowych i t. p.).

c) Sport.

Niezależnie od wychowania fizycznego przewidzianego programami wyszkolenia istnieją przy każdym oddziale K. O. P. kluby sportowe. Kluby te szerzą zamiłowanie do sportu i dają zdrową rozrywkę żołnierzom i oficerom K. O. P., propagując sport wśród ludności miejscowej. Sprzęt sportowy dostarcza częściowo dowództwo K. O. P., a częściowo członkowie i spółdzielnie oddziałów. Kluby te, uprawiając przeważnie lekką atletykę, pływanie, jazdę konną i piłkę nożną organizują zawody sportowe międzyoddziałowe, międzybrygadowe i korpusowe — oraz z miejscowemi klubami cywilnemi.

Z większych imprez sportowo-propagandowych wymienić należy olbrzymi bieg rozstawny K. O. P. wzdłuż całej wschodniej granicy państwa urządzany w rocznicę powstania K. O. P. Bieg ten na trasie długości 1,997 km. polega na sztafetowem podawaniu pałeczki z południa i równocześnie z północy od skrzydłowych baonów granicznych i trwa bez względu na pogodę, porę dnia i terenu dopóty, dopóki pałeczka północna, podawana przez rozstawionych biegaczy z rąk do rąk, nie przebiegnie szlakiem ścieżek patrolowych wzdłuż granicy całego olbrzymiego odcinka do krańcowego południowego oddziału K. O. P. i naodwrót — niosąc wzajemne żołnierskie pozdrowienia i wezwanie do czujności.

Zespół K. O. P. brał w roku bieżącym udział w zawodach strzeleckich o mistrzowstwo armji P. W.

7. Zaopatrzenie.

Korpus ochrony pogranicza posiada własny budżet, wchodzący w skład ogólnego budżetu ministerstwa spraw wewnętrznych. Budżetem

administruje dowódca K. O. P. przy pomocy szefostwa intenedntury K. O. P., w łonie którego istnieje specjalny wydział budżetowo-rachunkowy. Budżet ten obejmuje koszta utrzymania i zaopatrzenia korpusu we wszelkie środki i materjał. Zaopatrzeniem zajmują się oprócz szefostwa intendentury poszczególne służby K. O. P. w zakresie swych działów. Zaopatrzenie z wyjątkiem pewnych zakupów specjalnych, dokonywanych centralnie opiera się na jaknajdalej posuniętej decentralizacji na podstawie gospodarki ryczałtowej oddziałów.

Oddziały K. O. P. są zaopatrzone, wyposażone i uzbrojone na sposób wojskowy.

Wyżywienie szeregowych oparte jest na normach wyżywienia w wojsku z dodatkiem dla walczących.

Uposażenie oficerów i podoficerów opiera się na zasadach, obowiązujących w armji z tą różnicą, że pobory w oddziałach granicznych zwiększone są o 25% dodatku granicznego dla oficerów i podoficerów zawodowych.

Żołd szeregowych niezawodowych zwiększony jest o 100% w stosunku do wymiaru żołdu w armji.

Oddziały K. O. P. posiadają własne umundurowanie. Umundurowanie to koloru ochronnego, obowiązującego w armji odróżnia się od umundurowania armji: kolorami wypustek i łapek oraz formą czapki. Kolory łapek piechoty K. O. P. i proporczyków kawalerji K. O. P. są granatowo-zielone; tego też koloru są wypustki względnie proporczyki na kołnierzu płaszcza. Czapka okrągła typu angielskiego z otokiem granatowym i zieloną wypustką wokół główki czapki. Daszek oficerski czarny z okuciem srebrnem, dla szeregowych skórzony koloru ochronnego.

8. Skład osobowy.

Korpus ochrony pogranicza jest uzupełniany przez armję z pośród oficerów służby czynnej oraz szeregowych zawodowych i niezawodowych służby czynnej.

a) Oficerowie.

Oficerowie K. O. P. są przydzielani do K. O. P. przez ministerstwo spraw wojskowych na własną prośbę lub z urzędu za zgodą i na wniosek dowódcy K. O. P. na zmienny okres czasu i w ramach ustalonego etatu. Cały czas służby w korpusie liczy się im za służbę czynną, przyczem zachowują przynależność do swoich korpusów osobowych i oddziałów macierzystych. Dowodzenie jednostkami K. O. P. oraz pełnienie funkcji na etatowych stanowiskach w korpusie zalicza się tak, jak na analogicznych stanowiskach w armji. Przez cały czas służby w K. O. P. podlegają oficerowie wojskowym ustawom i przepisom karnym i dyscyplinarnym, oraz własnym sądom honorowym. Do korpusu nie mogą być bezpośrednio przyjmowani oficerowie rezerwy. Może to nastąpić jedynie przez przyjęcie do armji w drodze przewidzianej ogólnemi przepisami, poczem może nastąpić przeniesienie do K. O.P. Przeniesienie oficera K. O. P. z powrotem do armji może nastąpić na wniosek dowódcy K. O. P., wsku-

tek odwołania przez M. S. Wojsk. oraz na własną umotywowaną prośbę. We wszystkich wypadkach przeniesienia z armji do K. O. P. i odwołania do armji oficera K. O. P. decyduje ostatecznie M. S. Wojsk. i ogłasza przydziały w Dzienniku personalnym.

b) Podoficerowie.

Korpus podoficerski składa się z podoficerów zawodowych i niezawodowych. Podoficerowie zawodowi rekrutują się z przeważnie z podoficerów zawodowych armji, częściowo z podoficerów rezerwy, przyjętych przez K. O. P., oraz z tych podoficerów niezawodowych stanu czynnego, którzy osiągną warunki do mianowania ich podoficerami przez ukończenie szkół podoficerskich i przesłużenie ustawowo wymaganego czasu. Przyjęcie podoficerów zawodowych z armji nastąpić może na własną prośbę przez złożenie drogą służbową odpowiedniego podania — po wyrażeniu zgody przez dowódcę K. O. P. Podoficerowie rezerwy podanie takie mogą składać przez odnośną P. K. U., przyczem ich przyjęcie następuje przez d-cę K. O. P. Przyjmowanie podoficerów rezerwy do K. O. P. jest każdorazowo ogłaszane w miarę wolnych miejsc. Przeniesienie z K. O. P. do armji może nastąpić na zarządzenie dowódcy K. O. P. i na własną umotywowaną prośbę, w miarę wolnych w armji etatów. Pozatem zwolnienie z K. O. P. podoficerów może mieć miejsce na podstawie przepisów, obowiązujących w armji (przez zwolnienie do rezerwy na skutek orzeczenia komisji dyscyplinarnej, po wysłużeniu przepisanej ilości lat oraz na podstawie wyroku sądowego).

c) Szeregowcy.

Szeregowcy K. O. P. wcielani są z poboru z pośród obowiązanych do służby wojskowej poborowych po pierwotnem wcieleniu do oddziałów wojskowych i przejściu w nich elementarnego wyszkolenia wstępnego. Zwolnienie szeregowych z K. O. P. do rezerwy następuje po wysłużeniu ustawowego okresu służby w sposób i na zasadach analogicznych, jak w armji. Służba wojskowa w korpusie ochrony pogranicza wynosi w myśl ustawy pełne 2 lata.

9. Uprawnienia specjalne.

Warunki życia i służby K. O. P. stawiają przed oficerem i szeregowym duże wymagania co do wysiłku, samozaparcia się oraz zupełnego oddania służbie. Ponadto pozbawiają ich często tych wszystkich ułatwień życiowych, jakie daje pobyt w okolicach bardziej kulturalnych i w garnizonach. Również trzeba i to wziąć pod uwagę, że charakter samej służby w K. O. P. jest znacznie zbliżony do służby polowej.

Toteż poza wszystkiemi uprawnieniami, przysługującemi oficerom i szeregowym K. O. P. zgodnie z obowiązującemi przepisami wojska—posiadają oni ponadto pewne uprawnienia specjalne, rekompensujące ich rodzaj służby. Oprócz dodatku 25% do poborów oficerów i podoficerów zawodowych oraz 100% podwyżki żołdu dla niezawodowych szere-

gowych, jak również racji żywnościowej zwiększonej o dodatek dla walczących, mogą oni otrzymywać za czyny męstwa i odwagi oraz wybitne zasługi — odznaczenia pokojowe. W razie wywołanej przez służbę niezdolności służbowej nabywają prawa do zaopatrzenia na prawach osób wojskowych czasu wojny. Oficerowie i szeregowi awansują w czasie pobytu w K. O. P. według zasad obowiązujących w wojsku. Ponadto wszyscy dowódcy do dowódcy plutonu włącznie posiadają służbowego konia wierzchowego oraz mają prawo do pocztowych (ordynasów) oficerskich.

10. Stosunek do władz cywilnych.

Stosunek służbowy dowódców brygad i baonów oraz funkcjonarjuszy K. O. P. do władz administracyjnych i skarbowych opiera się na szeroko pojętej zasadzie współpracy i współdziałania, co regulują specjalne przepisy i instrukcje. Pozatem służba opiera się na zasadach asystencji.

11. Dotychczasowy dorobek K. O. P.

Mimo trzyletniego dopiero istnienia korpusu ochrony pogranicza rezultat jego pracy i wysiłków stanowi już pokaźny dorobek na różnych polach życia państwowego i społecznego.

W chwili obejmowania służby na granicy wschodniej panujące tam warunki niewiele odbiegały od warunków małej wojny. Dywersja, napady o charakterze politycznym i bandyckim, niszczenie mienia państwowego i obywateli były, rzec można, na porządku dziennym, tamując normalne funkcjonowanie organów państwowych i życia obywateli. W krótkim czasie po objęciu służby energiczna i ofiarna działalność żołnierzy K. O. P. sprawiła, że wszelkie wrogie i groźne dla państwa i obywateli zakusy zostały mocną ręką zniweczone. Od chwili tej spokój, ład i poszanowanie prawa oraz normalne warunki życia i bezpieczeństwa zapanowały na wschodniem pograniczu, a granice państwa zostały całkowicie zabezpieczona przed jakiemkolwiek naruszeniem. Mocna i czujna postawa oddziałów K. O. P. zapewnia w sposób dostateczny trwałość tego stanu.

Oprócz tych wyników czysto żołnierskiej pracy, okupionych zdrowiem, krwią i życiem wielu dzielnych oficerów i szeregowych, wzrastał intensywnie dorobek oddziałów K. O. P. i na innych polach. Każda wolna od służby chwila była i jest z zapałem poświęcana na szerzenie kultury i oświaty oraz rozwój poczucia państwowego wśród ludności miejscowej. Kilka cyfr da obraz dokonanego przez oddziały K. O. P. wysiłku i najlepiej zilustruje ich promieniowanie na tamtejsze kresowe społeczeństwo. Otóż 479 bibljotek oddziałowych i strażniczych o 40.000 książek, 20 teatrzyków kinematograficznych. 27 amatorskich zespołów teatralnych oraz 42 radjoaparatów odbiorczych, rozsianych wzdłuż pasa granicznego długości przeszło 2.000 km., często w najbardziej zapadłych okolicach — szerzy cywilizację, kulturę i oświatę oraz mowę naszą na dalekich kresach. Szereg domów ludowych i domów żołnierza powstałych staraniem i kosztem oddziałów K. O. P. jest nieraz jedynym ośrodkiem życia umy-

słowego i towarzyskiego. Wszystkie uroczystości narodowe i państwowe są obchodzone przez oddziały K. O. P. uroczyście z tłumnym współudziałem ludności, zawody sportowe i zabawy ludowe, organizowane zawsze i stale przez oddziały wiążą je serdeczną nicią z miejscowem społeczeństwem i pozwalają oddziaływać dodatnio na ludność miejscową.

Organizowane i utrzymywane przez oddziały K. O. P. za inicjatywą i troską dowódcy korpusu rokrocznie obozy harcerskie, których ilość w roku 1927 doszła do 50 obozów, rozsianych wzdłuż całej granicy wprowadzają na nasze kresy i między ludność miejscową masy uświadomionej, pełnej zapału i życia młodzieży z całego państwa. Obozy te dają oprócz sposobności poznania kresów i ich piękna, oraz pokrzepienia sił i zdrowia najlepszą możność oddziaływania na ludność i młodzież kresową w kierunku etycznym i patrjotycznym, spajając coraz mocniej kresy z całem państwem.

Toteż stosunek ludności tamtejszej, tak dotychczas obfitujący w objawy bierności, a nawet nieraz nieufny lub wrogi, nacechowany jest obecnie w odniesieniu do oddziałów K. O. P. serdecznością i zaufaniem. Potęguje to stała pomoc udzielana przez oddziały K. O. P. ludności w wypadkach klęsk żywiołowych, pożarów, powodzi i t. p., a nawet przy wznoszeniu szkół i kościołów, jużto głównym wysiłkiem oddziałów K. O. P., jużto przy ich inicjatywie i pomocy.

Jeżeli chodzi o dotychczasowy cyfrowy wynik służby K. O. P., to przedstawią to plastycznie następujące cyfry. Za czas od 1 listopada 1924 r. do 1 listopada 1927 r., przytrzymały oddziały K. O. P. 27.262 osobników. Odparły w walce na granicy względnie wyłapały 300 uzbrojonych band dywersyjnych i bandyckich. Patrol K. O. P. zostały ostrzelane przez posterunki graniczne strony przeciwnej w 319 wypadkach. Zabiły w walce lub przy stawianiu zbrojnego oporu 151 osobników zbrodniczych.

W tym samym okresie 3-letnim było odznaczonych w K. O. P. „Krzyżem zasługi" — 125 oficerów i 133 szeregowych.

W ofiarnej służbie K. O. P. dla dobra państwa nie brakło również poległych i zmarłych oficerów i szeregowych na posterunku. Ponadto pewna ilość oficerów i szeregowych odniosła w służbie rany.

Ofiary złożone przez K. O.P. w jego dotychczasowej służbie nad bezpieczeństwem granic wschodnich i pogranicza naszych kresów, oraz stały żołnierski trud oddziałów K. O. P. sprawiły, że u wschodnich granic naszych zapanował spokój i ukrócone zostały raz na zawsze wszelkie zakusy wrogich państwu czynników na naszem wschodniem pograniczu. Czujność i tężyzna oddziałów K. O. P., tudzież świadomość poniesionych ofiar i osiągniętych wyników ich pracy są najlepszą na przyszłość gwarancją nienaruszalności granic naszej Ojczyzny.

Ia. ROLA K. O. P. W WALCE Z PRZEMYTNICTWEM.

Nie potrzeba chyba wyjaśniać, czem dla państwa jest ochrona jego granic. Nie tylko bezpieczeństwo kraju i jego ludności, ale i polityka gospodarcza państwa zależy od tego, czy jego granice są tak strzeżone, by mógł je przekraczać tylko ten, kto ma do tego prawo, by przez te granice przenoszono i przewożono tylko to, na co rząd państwa pozwala.

Walka z przemytnictwem jest jedną z najważniejszych funkcyj organów bezpieczeństwa, stanowiących straż granic. Wschodnia i północno-wschodnia granica od czasu objęcia służby przez K. O. P. przestała być t. zw. „zieloną granicą”, przez którą mógł przechodzić, kto chciał i mógł przenosić i przewozić, co chciał. Granice te jednak są zbyt rozległe; korzystają z tego nasi sąsiedzi, którzy nie chcąc dopuścić do tego, byśmy byli sami gospodarzami na terytorjum własnego państwa i którzy dziś jeszcze uprawiają przemytnictwo. Niestety — i część naszych obywateli, zwłaszcza zamieszkałych na pograniczu pomaga naszym wrogom w przemytnictwie, przez co szkodzi własnemu państwu.

Państwo bowiem opiera swe dochody nie tylko na podatkach, płaconych przez ludność, ale w bardzo znacznej mierze na dochodach z monopoli państwowych, które wynoszą setki miljonów, a mogłyby być jeszcze o wiele większe, gdyby zupełnie położono tamę przemytnictwu.

Polski monopol tytoniowy w ciągu roku 1927 przyniósł skarbowi państwa 343 miljony złotych, a więc więcej, niż szóstą część całego budżetu państwowego! Dochód z monopolu tytoniowego pokrywa niemal w całości wydatki na wyżywienie całej armji polskiej! Z tego wynika jasno, jak ogromnie ważną dla państwa jest sprawa walki z przemytnictwem tytoniu i wszelkich wyrobów tytoniowych. Skutkiem tego, że istnieje wciąż jeszcze przemytnictwo, że wciąż jeszcze sprzedaje się potajemnie tytonie, papierosy i cygara obcego, nielegalnego pochodzenia, że z przemycanego tytoniu potajemnie fabrykuje się i fałszuje papierosy, państwo ponosi kilkadziesiąt miljonów złotych straty!

Ileż to dobrego i pożytecznego mógłby zrobić rząd, gdyby miał jeszcze kilkadziesiąt miljonów zł. więcej dochodów skarbowych?

Ze wschodu, północnego wschodu i północy przemyca się tytonie i papierosy, które mają być takie, jak przedwojenne rosyjskie. Jest to zwyczajne oszustwo; tylko wygląd zewnętrzny i napisy podobne są do przedwojennych, a zawartość nawet nie

przypomina przedwojennych wyrobów tytoniowych! Oszukiwane i okradane jest państwo, oszukiwany jest palacz, który nie tylko za drogie pieniądze dostaje złe wyroby, ale staje się przestępcą, który umniejsza dochody własnego państwa.

Rola K. O. P. w walce z przemytnictwem tytoniowem jest ze stanowiska powiększenia dochodów skarbowych bardzo ważna i odpowiedzialna. Ścisła kontrola jest konieczna i o każdym dostrzeżonym wypadku przemycania przez granicę jakichkolwiek wyrobów tytoniowych należy zawiadamiać odnośne organy skarbowe (urzędy celne, względnie urzędy skarbowe).

ZWALCZANIE PRZEMYTNICTWA TYTONIOWEGO

JEST OBOWIĄZKIEM

KAŻDEGO OBYWATELA!

PRZEMYTNICTWO UMNIEJSZA DOCHODY SKARBOWE!

II. PRZYSPOSOBIENIE WOJSKOWE.

Zadaniem „przysposobienia wojskowego" jest wytworzenie zastępu obywateli zdolnych i przygotowanych do poniesienia trudów wojennych w obronie granic państwa.

Przysposobienie wojskowe opiera się na patrjotyźmie obywateli i na ich poczuciu konieczności dobrowolnego urabiania z siebie obrońców ojczyzny. Z tej racji przysposobienie wojskowe w Polsce nie jest obowiązkowe, lecz dobrowolne. Niema w Polsce przymusu należenia do jednej z organizacji p. w. Również niema w Polsce ustawy o przysposobieniu wojskowem. Prace te opierają się na rozporządzeniach rady ministrów i następnie M. S. Wojsk.

1. Organizacja przysposobienia wojskowego.

a) Władze państwowe.

Dla kierowania pracami, dotyczącemi przysposobienia wojskowego łącznie z powszechnem wychowaniem fizycznem został ustanowiony rozp. rady ministrów z dnia 28 stycznia 1927 r. państw. urząd wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Na czele tego urzędu stoi dyrektor mianowany przez ministra spraw wojskowych w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych i ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Dyrektorem tym jest oficer W. P.

Do państw. urzędu W. F. i P. W. należy w zakresie przysposobienia wojsk.: a) ustalanie wytycznych prac i ich kolejności, b) przedstawianie zainteresowanym ministrom wniosków co do wydania niezbędnych ustaw i rozporządzeń, c) wykonywanie nadzoru nad instytucjami i organizacjami, d) obsada personalna, e) przewidywania budżetowe, f) opinjowanie wniosków i udzielanie dyrektyw, g) wydawanie czasopism i wydawnictw.

Przysposobienie wojskowe w Polsce jest zorganizowane terytorjalnie, przyczem organizacja jego dostosowana jest do odpowiedniego podziału wojskowego: całe państwo dzielone jest na okręgi, odpowiadające okręgom korpusowym, te zaś z kolei dzielą się na rejony dywizyjne, a następnie na pułkowe. W każdem z poszczególnych ogniw dowódcą odpowiedzialnym za pracę przysp. wojsk. jest odpowiedni dowódca wojskowy, a więc dowódca korpusu, dowódca dywizji piechoty oraz dowódca pułku piechoty. Wszyscy powyżsi dowódcy mają do swej pomocy aparat pomocniczy przysposobienia wojskowego.

Najniższym wojskowym organem wykonawczym prac przysp. wojsk. jest oficer instrukcyjny, który pracuje bezpośrednio w terenie (w rejonie pułkowym). Oficerowi temu dodaje się do pomocy w miarę potrzeby podoficerów służby czynnej i instruktorów kontraktowych.

b) Organy pomocnicze.

Jako instytucje pomocnicze powołuje minister spraw wojskowych w poszczególnych ministerstwach wojewódzkie komitety W. F. i P. W., których zadaniem jest uzgadnianie i popieranie działalności organów państwowych, samorządowych i społecznych na obszarze danego woje-

wództwa w sprawach wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. W skład wojewódzkiego komitetu W. F. i P. W. wchodzą z mianowania przez ministra spraw wojsk. d-cy okręgów korpusów i kuratorzy okręgów szkolnych miejsc siedziby województwa względnie ich delegaci, oraz 4 członkowie powołani przez ministra spraw wojsk. względnie przez osobę uprawnioną do ich powołania przez ministra spraw wojsk. Wojewódzkie komitety działają w myśl dyrektyw państw. urzędu W. F. i P. W., składają mu sprawozdanie ze swej działalności i przedstawiają swoje wnioski w zakresie w. f. i p. w. Ponadto wykonują one ogólny nadzór nad powiatowemi i miejskiemi komitetami W. F. i P. W. oraz wydają im zarządzenia w myśl dyrektyw państw. urzędu W. F. i P. W.

W miastach powiatowych i w poszczególnych większych miastach nie będących miastami powiatowemi tworzy się w miarę potrzeb powiatowe lub miejskie komitety W. F. i P. W., w skład których wchodzą w charakterze członków osoby powołane przez przewodniczącego wojewódzkiego komitetu W. F. i P. W. w liczbie 20. Przewodniczącego komitetu powiatowego (miejskiego) wyznacza przewodniczący wojewódzkiego komitetu W. F. i P. W.

c) Stowarzyszenia i szkoły.

Zasadniczo prowadzi się prace przysposobienia wojskowego: a) w zakresie wyszkolenia przedpoborowego bez cenzusu oraz rezerwistów w łączności ze stowarzyszeniami, b) w zakresie zaś wyszkolenia szeregowych z cenzusem we współpracy ze szkołami t. j. w hufcach szkolnych. W tym celu istnieje szereg stowarzyszeń, upoważnionych przez M. S. Wojsk., których członkowie mają prawo uprawiać przysposobienie wojskowe. Stowarzyszenie, które zamierza współpracować z władzami wojskowemi w zakresie p. w. musi podlegać szeregowi warunków, z pomiędzy których najważniejszym jest apolityczność. Władze wojskowe udzielając swej pomocy kierują się wyłącznie intensywnością pracy danego stowarzyszenia w dziale przysposobienia wojskowego.

Młodzież szkół średnich (przyszłych szeregowych z cenzusem) organizuje się na zasadzie wspólnego porozumienia min. W. R. i O.P. i min. S. Wojsk. w hufce szkolne. Mają one na celu poza przygotowaniem młodzieży do służby wojskowej pomnożenie jej sił fizycznych oraz wyrobienie tych cech, które rozwijają siły i charakter przyszłego obywatela ojczyzny. Hufce szkolne powstają w szkołach wskazanych przez władze szkolne, o ile zgłosi się do zajęć dostateczna liczba uczestników. Organizacją hufca zajmują się władze szkolne przez wyznaczonego kierownika zajęć przysp. wojsk. Kierownikiem tym jest instruktor, posiadający wymagany cenzus wiedzy i praktyki wojskowej. Może nim być oficer służby czynnej, rezerwy wzgl. osoba cywilna (możliwie nauczyciel danej szkoły). Kierownik ten wchodzi do rady pedagogicznej na prawach równorzędnych z innymi nauczycielami odnośnie do spraw w. f. i p. w. O ile kierownikiem nie jest wojskowy służby czynnej, pobiera on za swe zajęcia od władz szkolnych płacę według norm nauczycielskich. Kontrolę nad porządkiem wewnętrznym oraz prawa dyscyplinarne wykonują władze

szkolne. Hufce szkolne organizują się z młodzieży, począwszy od klasy 6-ej włącznie w górę.

2. Szkolenie w przysposobieniu wojskowem.

W chwili obecnej podstawą szkolenia wojskowego w przysposobieniu wojskowem jest wyszkolenie w piechocie. Wszelkie inne wyszkolenie traktowane jest dorywczo.

Osoby objęte przysposobieniem wojskowem dzielą się na: 1) przedpoborowych bez cenzusu, 2) przedpoborowych z cenzusem i 3) rezerwistów.

Stosownie do tych kategoryj opracowane są osobne programy szkolenia.

a) Szeregowi bez cenzusu.

Dla przedpoborowych bez cenzusu obowiązuje program trzyletniego szkolenia: a) I rok pracy obejmuje wyszkolenie rekruckie normalnego szkolenia wojskowego, t. j. pierwsze dwa miesiące wyszkolenia rekruta po jego wcieleniu i stanowi pierwszy stopień przysposobienia wojskowego, b) II i III rok pracy obejmuje wyszkolenie w ramach drużyny włącznie, t. j. dalsze cztery miesiące wyszkolenia rekruta po jego wcieleniu i stanowi drugi stopień przysposobienia wojskowego. Tak ujęte wyszkolenie wojskowe w dwa stopnie stanowi całość wyszkolenia piechoty w przysposobieniu wojskowem odnośnie do szeregowych bez cenzusu. Uczestnictwo w obozie letnim może skrócić czas szkolenia o jeden rok (końcowy).

b) Szeregowi z cenzusem.

W hufcach szkolnych program wyszkolenia rozłożony jest na dwa lata pracy (klasę 6 i 7) oraz w obozie letnim. Klasa 6 obejmuje wyszkolenie rekruckie (jak w stopniu pierwszym szeregowych bez cenzusu); klasa 7 oraz obóz letni obejmują dalsze szkolenie, które w całości winno dać ten zakres wiadomości, jaki daje wyszkolenie podstawowe szkoleniu szeregowych z cenzusem po ich wcieleniu (pierwsze 3 miesiące szkolenia); klasy 8 nie wlicza się do szkolenia normalnego, ze względu na duży zakres pracy szkolnej w związku z maturą, ewentualnie w klasie 8-ej można przechodzić wyszkolenie specjalne.

c) Wyszkolenie specjalne.

Dopiero po przejściu w powyższy sposób przewidzianego szkolenia w piechocie można rozpocząć szkolenie w działach specjalnych. Wyszkolenie takie można odbywać na kursach krótszych lub dłuższych w zależności od przewidzianego programu.

Wyszkolenie rezerwistów nie zostało jeszcze ostatecznie ustalone.

d) Kursy i obozy.

Poza kursami specjalnemi przewiduje się jeszcze kategorję kursów jesiennych oraz obozy letnie.

Obozy letnie zasadniczo organizowane są pod namiotami w warunkach zdrowotnych możliwie najlepszych — zawsze jednak na łonie przy-

rody. Obozy letnie służą różnym celom. W pierwszym rzędzie są one organizowane dla wyszkolenia instruktorów przysposobienia wojskowego. Instruktorzy (pomocnicy instruktorów) potrzebni są zarówno w dziale przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego, jak i w innych działach. Pozatem obozy letnie są dla młodzieży hufców szkolnych praktycznem uzupełnieniem wyszkolenia polowego, ponieważ wyszkolenie nabyte w ciągu dwuch lat pracy w szkole ma raczej teoretyczny charakter. Ponieważ w obozach letnich może brać udział element miejski, gdyż młodzież wiejska zajęta jest przy robotach rolnych, przeto dla młodzieży wiejskiej organizowane są kursy jesienne i zimowe, w którym to okresie rozporządza ona większą ilością czasu wolnego. Kursy te z natury rzeczy noszą charakter koszarowych; w wyszkoleniu i wychowaniu podkreślona jest silniej strona oświatowa i obywatelska.

e) Ewidencja wyszkolenia.

W pracach przysposobienia wojskowego prowadzi się szczegółową ewidencję, umożliwiającą kwalifikację członków, określanie ich postępów w pracy oraz dającą szczegółowe wiadomości o wyrobieniu członków. Dla każdego członka jest prowadzona specjalna książeczka, w której odnotowywane będą wszelkie dane o jego wyszkoleniu, zdrowiu, wyrobieniu fizycznem i t. p. Ponadto każdy oddział ćwiczebny (jednostka) prowadzi szczegółową ewidencję obecności na ćwiczeniach oraz wykaz prac przeprowadzonych. Na podstawie tych danych zestawia się ogólne sprawozdania o pracach przysposobienia wojskowego.

f) Komendanci i instruktorzy.

Komendantami przysposobienia wojskowego mogą być oficerowie służby czynnej, specjalnie zajmujący się przysposobieniem wojskowym, oficerowie lub podoficerowie rezerwy względnie przeszkoleni na odpowiednich kursach członkowie organizacyj przysposobienia wojskowego. Do pomocy oficerom służby czynnej, pracującym na polu przysposobienia wojskowego służą t. zw. instruktorzy kontraktowi. Są to oficerowie względnie podoficerowie rezerwy, którzy poza swojemi zajęciami zawodowemi poświęcają pewną ilość czasu na prace w przysposobieniu wojskowem, wzamian za co otrzymują pewne wynagrodzenie i ewentualne ulgi w służbie wojskowej.

3. Ulgi w służbie wojsk. dla przysp. wojsk.

Stosownie do programów prac. p. w. przewidziane są odpowiednie ulgi w służbie wojskowej dla poborowych bez cenzusu oraz dla poborowych z cenzusem.

a) Poborowi (wzgl. ochotnicy) bez cenzusu.

Za osiągnięcie I-go stopnia p. w., o ile zasługują na to swojem zachowaniem się, a więc dyscypliną, gorliwością w służbie, lepszemi postępami w tej pracy i t. p. należy: a) udzielać urlopu okolicznościowego na

święta, między innemi i na święta p. w. tego rejonu, z którego poborowy pochodzi, b) przyznawać pierwszeństwo w przyjmowaniu do szkół podoficerskich, c) w szkole podoficerskiej w razie dobrych postępów przyśpieszyć awans na st. szer. w ramach ust. o prawach i obowiązkach szer., d) udzielać zezwoleń już w okresie rekruckim na wychodzenie z koszar jak również przepustek w niedziele i święta i t. p., e) w miarę możności zwalniać z cięższych robót porządkowych.

Za osiągnięcie II-go stopnia p. w. otrzymują poborowi (wzgl. ochotnicy) bez cenzusu przywileje, przewidziane dla I-go stopnia, a oprócz tego: a) w piechocie — skrócenie służby w szeregach o 3 miesiące (późniejsze wcielenie), b) w kawalerji — tylko takie przywileje, jak dla stopnia I-go, przyczem ulgi dla p. w. konnego zostaną określone osobnym rozkazem, c) w artylerji — skrócenie czasu służby w szeregach o 3 mies. (stałe urlopowanie o 3 mies. wcześniej przed terminem zwolnienia do rezerwy), przyczem poborowi tej kategorji służą od października do stycznia bez przerwy, d) w lotnictwie — jak w piechocie. Dla tych, którzy ukończyli szkoły pilotów lub szkoły mechaników, znajdujące się pod ścisłą kontrolą dep. lotn. — skrócenie służby w szeregach przez wcześniejsze o 12 mies. stałe urlopowanie, e) w inżynierji: łączność — późniejsze wcielenie o 2 mies., saperzy — późniejsze wcielenie o 2 mies., saperzy kolejowi — tylko przywileje, jak za stopień I-szy, samochody — późniejsze wcielenie o 2 mies.

b) Poborowi (wzgl. ochotnicy) z cenzusem.

Za osiągnięcie I-go stopnia otrzymują te same przywileje, które przysługują poborowym (wzgl. ochotnikom) bez cenzusu z I-szym stopniem wyszkolenia.

Za osiągnięcie II-go stopnia: a) w piechocie — zwolnienie z pierwszych 3 mies. szkolenia, b) w kawalerji — zwolnienie z pierwszych 3 mies. szkolenia, o ile posiadają dodatkowy kurs jazdy konnej, c) w artylerji — tylko ulgi przewidziane dla stopnia I-go, d) w lotnictwie — tylko ulgi przewidziane dla stopnia I-go, dla absolwentów szkół L. O. P. P. — skrócenie służby o 3 pierwsze mies. szkolenia, e) w inżynierji — jak w artylerji, f) w służbie sanitarnej — zwolnienie z 3 pierwszych mies. szkolenia.

c) Rezerwiści.

Dla rezerwistów ulgi zostaną określone późniejszemi rozkazami.

4. Pomoc władz wojsk. dla przysp. wojsk.

Władze wojskowe udzielają pomocy w zakresie prac. p. w. pod następującemi postaciami: a) szkolenie bezpłatne instruktorów w obozach i kursach zarówno dla przysposobienia wojskowego, jak i wychowania fizycznego, b) udzielanie subwencyj, c) udzielanie sprzętu wyszkoleniowego i wychowania fizycznego, d) udzielanie placów do ćwiczeń, boisk, strzelnic, lokalów oraz ewentualne udzielanie pomocy dla ich budowania,

e) udzielanie broni i amunicji (bezpłatnie). Poza bezpośrednią powyższą pomocą władze wojskowe organizują instytucje pomocnicze, które mają na celu opiekę i pomoc organizacjom, pracującym na polu przysposobienia wojskowego.

III. WYCHOWANIE FIZYCZNE I SPORT.

Celem wychowania fizycznego w Polsce jest podniesienie poziomu kultury fizycznej społeczeństwa i zdrowotności obywateli obojga płci w myśl zasady „im więcej boisk, tem mniej szpitali". Przysparzając państwu zdrowych i silnych fizycznie obywateli zwiększamy obronność państwa na czas wojny, a energję i wydajność pracy społeczeństwa w czasie pokoju. Pozatem wychowanie fizyczne obok swojej wartości jako czynnik pomnażający siły fizyczne narodu jest również ważnym czynnikiem pod względem kulturalnym i wychowawczym.

1. Organizacja wychowania fizycznego i sportu.

a) Władze państwowe.

Naczelną instytucją państwową, kierującą i opiekującą się wychowaniem fizycznem i sportem jest państwowy urząd wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, który dla tych spraw posiada specjalny wydział wych. fiz.

Do działalności państw. urzędu wych. fiz. i przysp. wojsk. należy kierowanie i opiekowanie się ruchem wychowania fizycznego i sportem w wojsku oraz w społeczeństwie przez: a) wydawanie odpowiednich zarządzeń, zmierzających do ustalenia zasad i wytycznych pracy, b) uzgadnianie działalności organów ministerstw: spraw wojsk., spraw wewn. oraz wyznań rel. i ośw. publ. celem wykorzystania wszystkich ośrodków, jakiemi rozporządzają te organy dla celów wspólnej akcji w tej dziedzinie, c) popieranie i subwencjonowanie organizacyj wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego oraz sportowych, d) dostarczanie instruktorów i trenerów, e) organizowanie kursów i obozów wych. fiz., f) udzielanie pomocy materjalnej w sprzęcie, budowie boisk, pływalń, hal gimnastycznych i t. p. urządzeń sportowych.

Dla spraw wychowania fizycznego w szkolnictwie istnieje w ministerstwie wyznań religijnych i oświecenia publicznego wydział hygjeny szkolnej i wychowania fizycznego którego szefem jest obecnie oficer w. p. Wydział ten pracuje w ścisłym kontakcie z państwowym urzędem WF. i PW. Organami drugiej instancji są przy kuratorjach okręgów szkolnych inspektoraty hygjeny szkolnej i wychowania fizycznego.

b) Organy pomocnicze.

Organem doradczym ministerstwa spraw wojskowych w zakresie wychowania fizycznego jest rada naukowa wychowania fizycznego, utworzona przy państwowym urzędzie wych. fiz. i przysp. wojsk., a składająca się z 25 członków, mianowanych przez ministra spraw wojskowych na

*

wniosek dyrektora P. U. W. F. i P. W. z pośród osób ze świata naukowego, hygjenistów, pedagogów i działaczy na polu wych. fiz. i sportu. Przewodniczącym rady naukowej wychowania fiz. jest minister spraw wojskowych, a jego zastępcą — szef dep. san. M. S. Wojsk.

Celem rady naukowej wych. fiz. jest przestudjowanie i zaopinjowanie następujących zagadnień i spraw z zakresu wychowania fizycznego: 1) projekt ustawy o powszechnem wychowaniu fizycznem, 2) projekty rozporządzeń, zmierzających do poparcia wychowania fizycznego i ruchu sportowego w społeczeństwie: a) organizacja państw. instytutu wych. fiz., b) projekt państwowej odznaki wych. fiz., c) projekt rozporządzeń o świętach wych. fiz., d) projekt rozporządzenia o nadzorze lekarskim nad wychowaniem fizycznem i sportowem oraz o poradniach sportowych. 3) ujednostajnienie i uzgodnienie metody wych. fiz. w szkolnictwie, wojsku i społeczeństwie, 4) ustalenie zasad naukowej kontroli nad wych. fiz., 5) zasady wych. fiz. kobiet oraz kierunek pracy sportowej wśród kobiet, 6) wychowanie fizyczne w szkolnictwie: a) zagadnienie podniesienia poziomu wych. fiz. w szkołach, b) programy wych. fiz. w szkolnictwie. 7) organizacja i metody pracy w zakresie harcerstwa, turystyki, gier ruchomych i sportów w szkolnictwie oraz wśród młodzieży pozaszkolnej, 8) kierunek pracy w zakresie wych. fiz. i sportów wśród społeczeństwa, podjętej przez państw. urząd W. F. i P. W., 9) organizacja opieki lekarskiej nad wych. fiz. w szkolnictwie i społeczeństwie oraz przygotowanie lekarzy specjalistów, Powyższe sprawy załatwia rada naukowa bądź na posiedzeniu rady, bądź też w komisjach, których tworzenie uchwala rada na posiedzeniu, określając ich skład i zakres działania.

Dla celów uzgadniania działalności organów zainteresowanych ministerstw (Spr. Wojsk., Spr. Wewn. i W. R. i O. P.) w zakresie prac nad wychowaniem fizycznem na terenach województw, powiatów i miast oraz współdziałania z organami samorządowemi i organizacjami wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego zostały powołane do życia wojewódzkie i powiatowe (miejskie) komitety wych. fiz. i przysp. wojsk. Zadaniem tych komitetów jest: 1) współpraca z miejscowemi organizacjami wych. fiz., sportowemi i przysp. wojsk. celem ustalenia ogólnych miejscowych potrzeb w zakresie wych. fiz. i przysp. wojsk. i sportu oraz planu ich realizacji, 2) współpraca z miejscowemi władzami państwowemi i związkami komunalnemi w zakresie uzyskania poparcia, ułatwień i pomocy dla organizacyj wych. fiz. i przysp. wojsk. oraz sportowych na ich terenach, 3) podejmowanie działalności na rzecz wych. fiz., przysp. wojsk. i sportu przez: a) planową akcję, zmierzającą do stopniowego zaopatrzenia w sprzęt i urządzenia sportowe poszczególnych miejscowości na danym terenie, c) dostarczenie pomocy instruktorskiej dla potrzeb ruchu wych. fiz., przysp. wojsk. i sportowego na danym terenie, c) organizowanie kursów wych. fiz., zawodów, zjazdów, pokazów, świąt wych. fiz., zawodów o odznaki sportowe oraz opieka nad temi imprezami, d) ofiarowywanie nagród sportowych na zawody, e) gromadzenie potrzebnych funduszów, oraz subwencjonowanie miejscowych klubów i sto-

warzyszeń wych. fiz. i przysp. wojsk., f) organizowanie opieki lekarskiej nad wych. fiz. i sportem, g) prowadzenie propagandy na rzecz wych. fiz., przysp. wojsk. i sportu.

c) Władze sportowe.

Naczelną instytucją sportową w Polsce jest związek polskich związków sportowych, będący jednocześnie polskim komitetem olimpijskim, w którym są zrzeszone wszystkie polskie związki sportowe i organizacje wychowania fizycznego. Celem tego związku jest: a) wyłączna reprezentacja sportu polskiego jako całości wobec władz i zagranicy, b) ułatwienie współpracy poszczególnych związków, c) rozstrzyganie sporów między związkami, d) przestrzeganie zachowywania zasad, przyjętych ogólnie w międzynarodowym sporcie amatorskim tak w sprawach organizacyjnych, jak i technicznych, e) przygotowanie udziału polskiego sportu w międzynarodowych igrzyskach olimpijskich. Dla tego ostatniego celu istnieje w łonie związku związków komisja do spraw olimpijskich, której zadaniem jest: a) załatwienie wszelkich spraw technicznych i administracyjnych, które mają na celu przygotowanie udziału Polski w igrzyskach olimpijskich, b) utrzymanie stałego kontaktu z międzynarodowym komitetem olimpijskim za pośrednictwem delegata tego komitetu dla Polski, c) współdziałanie z poszczególnemi związkami sportowemi celem przygotowania reprezentantów danej gałęzi sportu na igrzyska olimpijskie, d) gromadzenie funduszu olimpijskiego i dysponowanie nim.

Naczelnemi instytucjami dla poszczególnych rodzajów sportu w Polsce są polskie związki sportowe, które w większości wypadków należą do odnośnych federacyj międzynarodowych. Jednoczą one w sobie wszystkie towarzystwa sportowe, działające na terenie państwa w danej gałęzi sportu lub grupie sportów. Związki te kierują i normują życie wewnętrzne dla swych gałęzi sportów, są jedynemi władzami sportowemi, uznanemi przez związek związków (Z. Z.) i mają wyłączne prawo do reprezentacji swego sportu wobec zagranicy.

Na terenie Polski istnieją następujące związki sportowe należące do związku związków: 1) Polski związek lekkoatletyczny w Warszawie, Wiejska 11, 2) Polski zw. piłki nożnej w Krakowie, Mikołajewska 32, 3) Polski zw. towarzystw wioślarskich w Warszawie, Foksal 19, 4 Polski, zw. narciarski w Warszawie, Żórawia 23, 5) Polski zw. towarzystw kolarskich w Warszawie, Dynasy, 6) Polski zw. lawn-tenisowy w Warszawie, plac Małachowskiego 2, 7) Polski zw. łyżwiarski w Warszawie, Szopena 3, 8) Polski zw. pływacki w Warszawie, Wiejska 11, 9) Polski zw. szermierczy w Krakowie, Łobzowska 14, 10) Polski zw. bokserski w Poznaniu, Św. Marcina 27, 11) Polski związek palanta i gier ruchowych w Katowicach, Francuska 6, 12) Polski związek żeglarski w Warszawie, Marszałkowska 130, 13) Polski związek hockeya na lodzie w Warszawie, Wiejska 11, 14) Polski związek atletyczny w Łagiewnikach Śląskich, Krzyżowa 6, 15) Polski związek motocyklowy w Poznaniu, Łąkowa 10, 16) Polski zw. hockeya na trawie w Poznaniu, Łąkowa 10, 17) Polski zw. jeździecki w Warszawie — w organizacji, 18) Polski

związek towarzystw gimnastycznych „Sokół" w Warszawie, Szopena 3, 19) związek strzelecki w Warszawie, al. Jerozolimska 27.

Sprawdzianem i przeglądem pracy poszczególnych związków są zawody, urządzane przez kluby, władze okręgowe związków oraz ich władze centralne. Zawody, urządzane przez te ostatnie są zawodami o mistrzostwo Polski. Każdy związek prowadzi swą tabelę rekordów względnie zajętych przez kluby miejsc, w której notuje najlepsze wyniki, osiągnęte przez zrzeszonych w związku zawodników w danej gałęzi sportu. Tabelę rekordów polskiego związku lekkoatletycznego podajemy na str. 235.

2. Wychowanie fizyczne i sport w wojsku.

a) Cel.

Celem wychowania fizycznego i sportu w wojsku jest wyrobienie w żołnierzu tych sprawności fizycznych i psychomotorycznych, które są podstawą jego sprawności bojowej i które wiążą się ściśle z wyszkoleniem. Chodzi tu zatem głównie o wyuczenie żołnierza umiejętności maszerowania, biegu, skoku, wspinania się, rzucania, walki wręcz, pływania, o wyrobienie w nim wytrwałości, ruchliwości, męskości, słowem — tego wszystkiego, co jest praktyczne i niezbędne z punktu widzenia potrzeb żołnierza w polu i boju.

b) Organizacja.

Sprawami wychowania fizycznego i sportu w wojsku kieruje państwowy urząd wych. fiz. i przysp. wojsk. Ponadto każde D. O. K., oraz wszystkie pułki i oddziały równorzędne posiadają referaty wychowania fizycznego. W oddziałach niezależnie od prowadzenia wychowania fizycznego w ramach programu wyszkolenia istnieją w większości wypadków wojskowe kluby sportowe lub pułkowe koła sportowe, skupiające wojskowych danego oddziału (często garnizonu), bardizej sportowo zaawansowanych. Wiele wojsk. klubów i kół sportowych należy do cywilnych związków sportowych i bierze udział w zawodach tych związków.

c) Program.

Program codziennego, obowiązkowego wychowania fizycznego w wojsku wiąże się ściśle z potrzebami wyszkoleniowemi. I tak obok codziennej 45-minutowej lekcji gimnastyki uprawia się w wojsku z zakresu lekkiej atletyki: marsze, biegi, skoki, rzut granatów, a pozatem gry drużynowe, pływanie, szermierkę, hippikę, walkę wręcz, narciarstwo.

Sprawdzianem i przeglądem prac nad wychowaniem fizycznem i sportowem w wojsku są urządzane corocznie zawody wojskowo-sportowe, które dzielą się na zawody oddziałowe, korpusowe, centralne i szkół wojskowych.

Na zawody oddziałów składają się: 1) konkurs sprawności fizycznej, w którym biorą udział pododdziały ze wszystkimi szeregowymi oraz

TABELA PORÓWNAWCZA
rekordów lekkoatletycznych światowych, polskich i W. P.

Konkurencja	Rekord światowy		Rekord Polski		Rekord Wojska Polskiego	
	Zawodnik	Wynik	Zawodnik	Wynik	Zawodnik	Wynik
Bieg 100 m.	Ch. W. Paddock (U. S. A.)	10.4 sek.	A. Szenajch („Warszawianka" Warszawa)	10.9 sek.	Kpt. Dobrowolski (6 p. leg.)	11 sek.
Bieg 200 m.	Ch. W. Paddock (U. S. A.)	20.8 sek.	Z. Weiss (A. Z. S. Warszawa)	22.7 sek.	Kapr. pchor. Weiss (36 p. p.)	23.2 sek.
Bieg 400 m.	J. E. Meredith (U. S. A.)	47.4 sek.	S. Kostrzewski (A. Z. S. Warszawa)	50.8 sek.	Kapr. pchor. Weiss (36 p. p.)	51 sek.
Bieg 800 m.	Dr. O. Peltzer (Niemcy)	1 m. 51.6 sek.	S. Ołdak (A. Z. S. Warszawa)	1 m. 58.4 sek.	Kapr. Halicki (5 p. p. leg.)	2 m. 1.4 sek.
Bieg 1500 m.	Paavo Nurmi (Finlandja)	3 m. 52.6 sek.	Cz. Foryś („Warszawianka" Warszawa)	4 m. 06 sek.	Kapr. Halicki (5 p. p. leg.)	4 m. 11.2 sek.
Bieg 5000 m.	Paavo Nurmi (Finlandja)	14 m. 27.5 sek.	A. Freyer („Polonia" Warszawa	15 m. 54,8 s.	Bomb. Sawaryn (6 p. a. c.)	16 m. 19 sek.
Bieg 10.000 m.	Paavo Nurmi (Finlandja)	30 m. 6.4 sek.	A. Freyer („Polonia" Warszawa	33 m. 04 sek.	—	—
Bieg 110 m. przez płotki	E. J. Thompson (Kanada)	14.8 sek.	W. Dobrowolski (A. Z. S. Warszawa)	16 sek.	St. mar. Biały (Mar. Woj.)	18.2 sek.
Bieg 400 m. przez płotki	S. Pettersson (Szwecja)	53.8 sek.	S. Kostrzewski (A. Z. S. Warszawa)	56,8 sek.	—	—
Bieg rozstawny 4 X 100 m.	Drużyna Olimpijska (U. S. A)	41 sek.	Reprezentacja Polski	44 sek.	O. K. Nr. VIII.	46.4 sek.
Bieg rozstawny 4 X 100 m.	Drużyna Olimpijska (U. S. A.)	3 m. 16 sek.	Reprezentacja Polski	3 m. 28.2 sek.	O. K. Nr. V.	3 m. 38.2 sek.
Skok wwyż z rozbiegu	H. M. Osborne (U. S. A.)	203 cm.	W. Fryszczyn („Polonia" Warszawa)	180 cm.	Ppor. Fryszczyn (24 p. a. p.)	175 cm.
Skok w dal z rozbiegu	D. Hubbard (U. S. A.)	789 cm.	S. Sikorski („Polonia Warszawa)	685 cm.	Szereg. Nalepa (9 p. p. leg.)	642 cm.
Skok o tyczce	Ch. Hoff (Norwegja)	425 cm.	A. Adamczak (A. Z. S. Warszawa)	361 cm.	Chor. Adamczak (58 p. p.)	342 cm.
Rzut kulą	R. Rose (U. S. A.)	15 m. 54 cm.	J. Baran („Pogoń" Lwów)	12 m. 84 cm.	Por. Baran (5 p. a. p.)	12 m. 66 cm.
Rzut dyskiem	G. Hartranft (U. S. A.)	47 m. 89 cm.	J. Baran („Pogoń" Kwów)	42 m. 60 cm.	Por. Baran (5 p. a. p.)	40 m. 98 cm.
Rzut oszczepem	G. Lindström (Szwecja)	66 m. 62 cm.	J. Gruner (A. Z. S. Warszawą)	57 m. 56 cm.	Ogn. Buchała (5 p. a. c.)	51 m. 46 cm.

oficerami do porucznika włącznie. Na konkurs składa się: bieg 100 i 800 m., skok w dal, rzut granatem i wspinanie się po linie, 2) zawody sportowe o uproszczonym programie lekkoatletycznym i grach drużynowych, 3) zawody wojskowe o programie ściśle fachowym w zależności od rodzaju broni wzgl. służby.

Na zawody korpusowe składają się: 1) pięciobój wojskowo-sportowy (100 m., 3 km. na przełaj, skok w dal, rzut granatem, walka na bagnety), do którego stają zespoły pułkowe złożone z 6 szer., 2) marsz zespołów pułkowych 10 km. ze strzelaniem, 3) bieg szturmowy (zespołów pułkowych), 4) pięciobój nowoczesny (dla oficerów), 5) zawody pływackie, 6) zawody w piłce nożnej (uczestniczą pułkowe koła sportowe i wojsk. kluby sportowe), 7) zawody strzeleckie, oddzielne dla oficerów i szeregowych; składają się one ze strzelań zespołowych i jednostkowych, 8) zawody konne dla oddziałów konnych.

Na zawody centralne, które odbywają się przeważnie w czasie t. zw. igrzysk sportowych w. p., składają się: 1) zawody strzeleckie, 2) pięciobój wojskowo-sportowy, 3) pięciobój nowoczesny, 4) zawody w piłce nożnej (rozgrywki finałowe 4-ch najlepszych drużyn), 5) zawody konne (urządza departament kawalerji), 6) zawody lekkoatletyczne, 7) zawody pływackie, 8) zawody bokserskie, 9) konkurs szermierczy, 10) zawody narciarskie.

Na zawody szkół wojskowych składają się: 1) sześciobój wojskowo-sportowy, bieg 100 m., 3 km. na przełaj, skok w dal, rzut granatem, walka na bagnety, oraz strzelanie na 100 m.; stają zespoły złożone z 6 zawodników, 2) zawody lekkoatletyczne, 3) gry sportowe: rugby, piłka nożna, piłka koszykowa, szczypiorniak, 4) pływanie, 5) szermierka.

3. Studja wychowania fizycznego w Polsce.

W Polsce istnieją następujące instytucje, kształcące instruktorów wychowania fizycznego:

1) państw. instytut wych. fiz. w Warszawie o kursie 2-letnim, przygotowujący nauczycieli (nauczycielki) wych. fiz dla szkół średnich.

2) studjum wychowania fizycznego przy uniwersytecie poznańskim, w którym są czynne następujące kursy: a) kurs 3-letni, pełny, uprawniający do stopnia „magistra wych. fiz.", b) kurs 3-letni, uproszczony dla studentów (studentek) wydz. humanist. i mat.-przyrodn., c) kurs wakacyjny dla nauczycieli, wyszkolonych na kursach rocznych.

3) centralna wojskowa szkoła gimnastyki i sportów, kształcąca instruktorów wojskowych na kursach: a) rocznych wych. fiz. dla oficerów, którzy ukończyli przedtem kurs 3½-miesięczny, b) 3½-miesięcznych wych. fiz. dla oficerów, c) 6-miesięcznych dla podoficerów, d) 10-miesięcznych szermierczych dla oficerów i podoficerów.

Państwowy instytut wych. fiz. i studjum wych. fiz. przy uniwersytecie poznańskim podlegają min. wyzn. rel. i ośw. publ., zaś centr. wojsk. szk. gimn. i sportów ministerstwu spraw wojskowych. W roku 1929/30 państw. inst. wych. fiz. i centr. wojsk. szk. gimn. i sportów zostaną połączone w jeden wspólny centralny instytut wych. fiz., który bę-

dzie pomieszczony w Warszawie w specjalnie w tym celu budującym się gmachu na Bielanach. Instytut ten będzie podlegał państwowemu urzędowi P. W. i W. F.

4. Pomoc państwa dla sportów.

Pomoc, jakiej udziela państwo sportowi i wychowaniu fizycznemu wśród społeczeństwa za pośrednictwem państwowego urzędu W. F. i P. W. jest daleko idącą, a wyraża się ona: a) w pomocy instruktorskiej w formie dostarczania instruktorów wojskowych i cywilnych dla klubów i stowarzyszeń, w formie organizowania ośrodków wychowania fizycznego w większych miastach, krótkich kursów instruktorskich i obozów letnich wych. fiz. oraz w formie opłacania zagranicznych trenerów i t. p., b) w dostarczaniu sprzętu sportowego dla ośrodków, kursów i stowarzyszeń, c) w subwencjonowaniu związków i klubów sportowych, d) w pomocy finansowej przy budowaniu urządzeń sportowych, boisk. hal, gimnastycznych, pływalń i t. p., e) w udzielaniu nagród na zawody i imprezy sportowe, f) w wyjednywaniu u władz szeregu ułatwień i ulg w postaci zniżek kolejowych, zwolnień od podatków i opłat za paszporty zagraniczne i t. p., g) w pomocy specjalnej, jak przygotowaniu i wysyłaniu reprezentacyj polskich na igrzyska olimpijskie, zawody międzynarodowe i t. d.

IV. NAJWAŻNIEJSZE DANE O SPRZĘCIE WOJSKOWYM.

1. Działa i miotacze bomb, używane w Polsce.

NAZWA TYPU	Ciężar (w kg) z przodkiem	Ciężar (w kg) bez przodka	Długość lufy w mtr.	Długość lufy w kalibrach	Największa donośność (w mtr.)	Szybkość początkowa (w mtr.)	Ilość strzałów na minutę
Armata pol. 75 mm, wz. 97	1.970	1.140	2'72	36	11.200	550	10
Haubica pol. 100 mm, wz. 14	2.360	1.417	1'93	19	8.000	390	6
Armata pol. 76 mm, wz. 02	1.908	1.135	2'34	30	8.500	588	10
Armata ciężka 105 mm, wz. 13 (Schneidra)	2.650	2.300	2'99	28'4	12.700	550	6—8
Haubica ciężka 155 mm, wz. 17 (Schneidra)	3.715	3.300	2'33	15	11.200	450	3
Armata przeciwlotn. 75 mm, wz. 17	—	3.460	2 72	36	10.500	570	20
Działko piechoty 37 mm, wz. 16	490	164	0'74	20	2.400	402	15
Miotacz bomb 81 mm, Stokes wz. 18	—	52'5	1'22	—	1.920	146'5	30—40
Miotacz bomb 75 mm, J. D. wz. 17	—	47'8	0'68	—	1.050	120	10

2. Broń małokalibrowa używana w Polsce.

a) karabiny (karabinki) ręczne.

NAZWA TYPU	Ciężar (w kg)	Długość (w mtr.)	Kaliber w mm	Ilość strzałów na minutę	Szybkość początkowa (w mtr.)	Największa donośność (w mtr.)
kb. Mauser wz. 98	4'11	1'23	7'92	9—10	880	4.000
kbk. Mauser wz. 98	3'60	1'10	7'92	9—10	850	[illegible]
kb. Manlicher wz. 95	3'65	1'28	8	9—10	620	3.200
kbk. Manlicher wz. 95	3'03	1	8	9—10	580	3.200
kb. Berthier wz. 16	4'20	1'31	8	9—10	701	4.250
kbk. Berthier wz. 16	3'25	0.95	8	9—10	577	4.200
kbk. Mossin wz. 91 98 25	3'60	1'11	7'92	9—10	845	4.000

b) Karabiny maszynowe.

	Ciężar (w kg.)	Długość w metrach)	Kaliber (w mm.)	Ochładzanie	Ilość strzałów na minutę	Szybkość początkowa (w mtr.)	Największa donośność (w mtr.)
rkm. Chauchat	9·2	1·14	8	powietrzem	120	637	4.000
lkm. Maxim wz.08/15	19	1.39	7·92	wodą	400	880	4.000
lkm. Maxim wz.08/18	14·5	1·39	7·92	powietrzem	400	880	4.000
lkm. Bergmana	13	1·12	7·92	powietrzem	400	880	4.000
ckm. Maxim wz.08	55 [1])	1·03	7·92	wodą	400	785	4.200
ckm. Hotchkiss wz. 14	47 [1])	1·29	8	powietrzem	300	701	4.200
ckm. Hotchkiss wz. 25	47 [1])	1·29	7·92	powietrzem	300	785	4.200
ckm. Schwarzloss	42 [1])	0·94	8·01	wodą	400	580	3.200

[1]) wraz z podstawą.

3. Broń małokalibrowa i towarzysząca, używana w Niemczech.

NAZWA TYPU	Ciężar (w kg.)	Długość (w metrach)	Kaliber (w mm.)	Ochładzanie	Ilość strzałów na minutę	Szybkość początkowa (w mtr.)	Największa donośność (w mtr.)	UWAGA
				Broń oficjalna				
kb. Mauser wz. 98	4.11	1·23	7·9	—	9—10	880	4.000	
kbk. Mauser wz. 98	3·6	1·10	7·9	—	9—10	850	4.000	
lkm. Maxim wz. 08/15	19	1·39	7·9	wodą	400	880	4.000	
lkm. Maxim wz. 08/18	14·5	1·39	7·9	powietrzem	400	880	4.000	[1]) na ciężkiej podstawie
ckm. Maxim	64 [1]) 56 [2])	1·03	7·9	wodą	400	785	4.200	[2]) na trójnogu
lekki miotacz bomb wz. 16	275 [3])	0·74	75·9	—	15	113	1.300	[3]) bez przodka
średni miotacz bomb wz. 16	880 [3])	1·03	160	—	8	111	1.040	
armatka towarz. wz. 96/16	1·900 [3])	2·1 (lufa)	7·7	—	9	465	7.800	
				Broń nieoficjalna				
pistolet masz. Bergmana wz. 18	4·1	0·82	9	powietrzem	150	300	1.500	
kb. samoczynny	4·5	1	7·9	powietrzem	25	880	4.000	
km. przeciwpancerny i przeciwlotn. T. U. F.	50 [4])	—	13·25	wodą	—	785	6.000	[4]) bez podstawy

4. Broń małokalibrowa i towarzysząca, używana w Rosji.

NAZWA TYPU	Ciężar (w kg.)	Długość (w mtr.)	Kaliber (w m/m)	Ochładzanie	Ilość strzałów na minutę	Szybkość początkowa (w mtr.)	Największa donośność (w mtr.)
kb. Mossin wz. 91	4·05	1·30	7·62	—	9—10	885	3.100
kb. samoczynny Fiedorow	4·5	1	6·5	powietrzem	50—80	660	3.000
r. k. m. Chauchat	9·2	1·14	8	powietrzem	120	701	4.000
l. k. m. Levis	15·3[1])	1·09	7·7	powietrzem	150	740	3.500
c. k. m. Maxim	64[1])	1·03	7·62	wodą	400	885	3.100
c. k. m. Colt	32[1])	1·03	7·62	powietrzem	150	885	3.100
armatka Maklena	336	—	37	—	20	—	3.000
armatka Rosenberga	180	0·62 (lufa)	37	—	8	—	3.000

[1]) wraz z podstawą.

5. Samochody pancerne.

(Ważniejsze współczesne samochody pancerne).

NAZWA TYPU	Waga w tonach	Uzbrojenie: działa	Uzbrojenie: k. m.	Obsługa (ludzi)	Szybkość w km/godz.	Grubość pancerza w m/m	Używane w krajach
Rolls-Royce	4,2	—	1	4	40	—	Anglja i kolonje
Crossley	4,3	—	2	4	34	—	,,
Citroen-Kegresse	2,2	1 albo	1	2	na drogach 30 w terenie 6	7	Francja
Peugeot	3,6	1 albo	1	4	45	6	Francja (wojska kolonjalne)
Lancia-Ansaldo	3,3	—	1	2 — 3	60 — 70	6	Włochy
Skoda	6	—	4	—	50 — 70	6	Czechosłowacja
Erhardt	7,8	—	4 — 6	5	56	6 — 12	Niemcy

6. Czołgi.

(Ważniejsze typy nowoczesnych czołgów).

Rodzaj	NAZWA TYPU	Waga w tonach	Moc silnika w K. M.	Szybkość maksymalna w km./godz.	Załoga	Uzbrojenie: działa	Uzbrojenie: k. m.	Grubość pancerza w mm	Zdolność przechodzenia przez rowy szerokie m.	Zdolność przechodzenia przez wodę o głębok. m.	Zdolność wspinania się na pochyłości o nachyleniu	Zdolność przewracania drzew o średnicy cm	Promień działania w km.	Napęd	UŻYWANY W KRAJACH
Lekkie	Martel (jedno i dwuosobowy)	2 i 2½	16	40	1 lub 2	—	1	6—10	1—1,2	0,5	40°	15		pół gąsienicowy	Anglja (okres prób)
Lekkie	Fiat Tipa 3000	2	54	20	2	—	2	6—16	1,8	0,7	50°	35		gąsienicowy	Włochy, Grecja (próby)
Średnie	Renault 1917	6,7	45	7,5	2	1 lub	1	6—16	2	0,7	45°	25	60	gąsienicowy	Ameryka płn., Belgja, Brazylja, Czechosłowacja, Estonja, Finlandja, Francja, Hiszpanja, Japonja, Litwa, Łotwa, Persja, Polska, Rosja, Rumunja, Szwajcarja
Średnie	Renault 1926	7,2	60	20	2	1 lub	1	20—30	2	0,7	51°	25	120	„	Francja
Średnie	„K. H. 50" (Kolo-Housenka)	6,8	50	na kol. 35 na gąs. 12	2—3	1 lub	1	8—13	1,8	0,8	54°	35	300	kołowo-gąsienicowy	Czechosłowacja, Rosja (próby)
Średnie	Vickers Lekki	12		w teren. 29 po drog. 35	5	1	3	6,5—15	2	1	45°	40	250	gąsienicowy	Anglja, Australja, Japonja, Indje, Łotwa (typ starszy)
Średnie	Christie-Amphibium	6,8	90	na koł. 48 na gąs. 30 w wodzie 12	4	1	—	6—16	2	pływa	45°	35	300	kołowo-gąsienicowy	Stany Zjednoczone Ameryki północnej
Ciężkie	Vickers ciężki	35—45	—	30	10	1	4	do 25	4,6	1,2	40°	80	250	gąsienicowy	Anglja
Ciężkie	Fiat Tipo 2000	40	200	7,5	10	1	7	15—20	3	1,1	40°	50	75	„	Włochy
Ciężkie	Char „2C"	68	600	8	14—16	1	12	22—45	4,5	1,5	45°	80	100	„	Francja

V. UMUNDUROWANIE WOJSKA

1. Uwagi ogólne.

Obecny ubiór wojskowy w Polsce jest mundurem polowym, ustalonym wyłącznie dla celów polowo-bojowych. Liczne poprawki i uzupełnienia, poczynione w czasach ostatnich nie zmieniły zasadniczo jego charakteru ściśle polowego, a tylko uporządkowały pewne niedokładności w dawniejszych przepisach oraz wprowadziły drobne zmiany w szczegółach umundurowania.

Ważniejszym zmianom uległy od chwili powstania tego ubioru (rok 1919) do dni dzisiejszych następujące przedmioty: czapka, kurtka oficerska, płaszcz oficerski, barwy łapek i wypustek we wszystkich prawie służbach i niektórych broniach, oznaki i godła (w większości poznoszone), dalej oznaki stopni szeregowych, guziki mundurowe i żabka oficerska do szabli.

Całość przepisów ubioru wojska nie została dotąd skodyfikowaną; wskutek tego opis munduru znajduje się obecnie rozrzucony w wielkiej ilości rozkazów i uzupełnień. Kwestja ubiorcza wojska znajduje się ciągle jeszcze w stadjum dyskusji i opracowywania, pozostawiając wiele spraw aktualnych w zawieszeniu i niejasności (jak np. uporządkowanie noszenia broni bocznej, dokładne sprecyzowanie pojęć ubioru służbowego i pozasłużbowego, ujednostajnienie typu obuwia i t. p.).

Chcąc znaleźć przepis jakiejś części umundurowania trzeba nieraz przewertować kilka lub kilkanaście rozkazów, w różnych latach powstałych, aby wyczerpać całość przepisów danego przedmiotu. To też w celu przyjścia z pomocą informacyjną umieszczamy poniżej zestawienie rozkazów, tyczących się najważniejszych przedmiotów umundurowania.

2. Przedmioty umundurowania.

1. Czapka oficerów i szeregowych. Przepis zasadniczy o kroju i kształcie czapek wojskowych. — Dz. rozk. Nr. 97/19 i 22/26. Poprawki czapek: zmiana daszka i podpinki — Dz. rozk. Nr. 11/27 i 17/27.

2. Furażerka. Przepis zasadniczy o kształcie furażerki — Dz. 97/19; przepis o noszeniu orzełka na furażerce — Dz. rozk. 37/22.

Furażerkę nosi się: w koszarach, na ćwiczeniach, w wagonie, w polu, na manewrach i t. p. Na furażerce nosi się orzełek umieszczony z przodu.

3. Kurtka oficerska (frencz). Rozkaz zasadniczy o kroju, barwie i kształcie kurtki — Dz. rozk. Nr. 97/19. Zmiana ilości i jakości guzików mundurowych przy kurtce oraz zniesienie naszywanego w talji paska — Dz. rozk. Nr. 11/27.

4. Bluza letnia dla oficerów. Zasadniczy rozkaz o kroju i kształcie — Dz. rozk. Nr. 18/26.

Bluzę letnią można nosić w okresie letnim od dnia 15 kwietnia do dnia 15 października.

5. Płaszcz oficerski. Stary typ płaszcza oficerskiego, ustalony na zasadzie rozkazu Dz. rozk. Nr. 97/19, został zastąpiony nowym typem, którego krój zawiera Dz. rozk. Nr. 17/24 i 27/24.

Stary typ płaszcza wolno jedynie donaszać poza służbą, t. j. w biurach, na spacerach i t. p. Wszędzie tam, gdzie oficer występuje albo na czele oddziału lub przy składaniu raportów, meldunków u władz wyższych, przy pełnieniu służby inspekcyjnej, przy reprezentacji oficjalnej, na paradach i uroczystościach obowiązuje noszenie płaszcza nowego typu.

6. Płaszcze skórzane. Dz. rozk. Nr. 31/27 zezwala generałom, następnie oficerom formacyj czołgów, lotnictwa i samochodów na noszenie w służbie i poza służbą skórzanych przeciwdeszczowych płaszczy

barwy ochronnej i podobnej formie i kroju, jak noszone obecnie płaszcze gumowe.

7. Łapki i wypustki wszystkich korpusów osobowych względnie ich grup oraz proporczyki formacyj kawalerji, zostały uregulowane rozkazem z dnia 4 sierpnia 1927 (Dz. rozk. Nr. 22/27) i uzupełnieniem do tegoż w Dz. rozk. Nr. 29/27. Rozkazem tym, obejmującym całość wypustek i łapek uregulowano także sprawę słownictwa barw mundurowych.

8. Barwy proporczyków i otoków na czapkach formacyj kawalerji i artylerji konnej powstawały stopniowo w miarę postępu organizacji tych broni; dlatego też jest w tym dziale dużo rozkazów a mianowicie: Dz. Rozk. Nr. 27/20, 36/20, 17/21, 39/21, 3/22, 9/22, 44/24, 9/27.
Ostatnio została ta sprawa całkowicie uregulowana w Dz. rozk. 22/27 i 29/27.

9. Oznaki stopni oficerskich. Wszyscy oficerowie noszą jednakowe oznaki stopni oficerskich (dystynkcje) na naramiennikach kurtki i płaszcza oraz na czapce (oznaki stopnia marszałka — patrz Dz. rozk. Nr. 15/20), utworzone z gwiazdek białych (srebrnych), (stopień marszałka ma zamiast gwiazdek skrzyżowane buławy marszałkowskie) i z takichże galonów. Tylko oficerowie przeniesieni w stan spoczynku (emerytowani) noszą w oznakach stopni zamiast gwiazdek srebrnych gwiazdki złote.

10. Oznaki stopni podoficerskich. Oznaki stopni podoficerskich, umieszczone na naramiennikach kurtki i płaszcza w kształcie pasków, a na czapce w kształcie kątów, pierwotnie utworzone z taśmy karmazynowej, sporządzone są obecnie (Dz. rozk. Nr. 6/26) z galonu białego (srebrnego) metalu.

Podoficerowie zawodowi noszą ponadto odznaki za wysługi lat w zawodowej służbie wojskowej; odznaki te utworzone są z kątów (szewronów), umieszczonych na lewym rękawie kurki i płaszcza (Dz. rozk. Nr. 6/26).

11. Broń boczna. — Dz. rozk. Nr. 15/24, 40/24, 18/26.

12. Oficerska żabka do szabli. Nowy typ żabki — Dz. rozk. Nr. 12/27.

13. Barwy mundurowe. Zestawienie barw mundurowych wraz z ich słownictwem (nazwami) — Dz. rozk. 19/27.

14. Sznury strzeleckie. Odznaka za dobre lub wybitne strzelanie dla szeregowych w kształcie plecionego sznura o barwie czerwonej do noszenia na piersi — Dz. rozk. Nr. 24/26.

15. Guziki mundurowe. Jednolity typ guzików dla całego wojska z rysunkiem orła i jedną obwódką, — Dz. rozk. Nr. 10/27. Oficerowie, szeregowi zawodowi i uczniowie szkół oficerskich noszą guziki z białego metalu, a szeregowi niezawodowi z ciemnego metalu. (jednak ten sam wzór).

3. Ubiór służbowy i pozasłużbowy.

W celu oznaczenia charakteru służbowego osób wojskowych, określają dotychczasowe przepisy ubiorcze kilka rodzai ubioru, jako to: ubiór bojowy, służbowy, garnizonowy, codzienny i salonowy. Ubiory te różnią się od siebie drobnemi zmianami w umundurowaniu.

Jednak przepisy powyższe (Dz. rozk. Nr. 97/19) nie mają w praktyce ścisłego zastosowania, a to zpowodu ich niejasności i braku dokładnego określenia, gdzie, kiedy i jak dany ubiór się nosi. Ubieranie się oficera i ubieranie szeregowego w różnych rodzajach służby, regulują zazwyczaj właściwe władze lokalne. Noszenie zaś przez oficera takiego lub innego ubioru poza służbą, a więc na spacerze, wizycie, w salonie, teatrze i t. p., pozostawione jest raczej przyjętemu zwyczajowi, oraz osobistemu taktowi oficera.

Właściwie, w praktyce przyjęła się i uzyskała prawo zwyczajowe koncepcja dwuch zasadniczych rodzajów ubioru wojskowego: ubioru służbowego i ubioru pozasłużbowego. Z obu tych ubiorów, przy pomocy drobnych zmian wytwarza się kilka odmian munduru; odmian różnie pojmowanych i noszonych, a to zależnie od terenu tego lub innego D. O. K., tej lub owej komendy miasta. I tak np. ubiór służbowy bywa często przerabiany na ubiór inspekcyjny, garnizonowy lub wartowniczy przez opuszczenie podpinki u czapki i założenia jej pod brodę; lub też ubiór pozasłużbowy staje się służbowym w pewnych wypadkach tylko przez nałożenie rękawiczek (np. oficer, pracując w biurze i mając na sobie długie spodnie, żółte półbuciki (nigdzie nie jest powiedziane, że ich nosić nie można), płaszcz starego typu, względnie płaszcz gumowy (w razie niepogody) zostaje nagle wezwany do złożenia raportu, meldunku i t. p. u wyższej władzy przełożonej. Niema na to ani czasu, ani możności, by ów oficer mógł się przebrać, zatem tak, jak stoi, przywdziewa tylko pas z szablą, nakłada rękawiczki i robi swój mundur służbowym.

1. Ubiór służbowy. Na całość tego ubioru składają się następujące przedmioty: Czapka rogatywka lub płaska (względnie hełm stalowy), kurtka (frencz), pas główny z paskiem przez ramię, z przypiętą doń szablą na żabce z lewej i rewolwerem z prawej strony, spodnie krótkie do długich butów, buty czarne z długiemi cholewami, sznury naramienne (generałowie i oficerowie szt. gen. noszą sznury podwójne, adjutanci pojedyńcze), płaszcz nowego typu, (przy pełnieniu służby w płaszczu, pas z bronią nosi się na płaszczu), rękawiczki barwy brunatnej. Przy ubiorze służbowym nie wolno nosić (z wyjątkiem żandarmerji) tak zw. płaszcza nieprzemakalnego (gumowego) od deszczu. Ubiór służbowy nosi się podczas pełnienia służby w oddziale, w służbie inspekcyjnej, garnizonowej, wartowniczej, przy paradach, uroczystościach oraz wszędzie tam, gdzie wystąpienie oficera ma charakter oficjalny i reprezentacyjny.

2. Ubiór pozasłużbowy: Czapka, kurtka względnie bluza letnia, spodnie długie lub krótkie, obuwie dowolne, płaszcz typu nowego, starego lub gumowy od deszczu, pas z szablą (sztyletem) pod płaszczem.

Ubiór ten w dowolnej kombinacji może być użyty na spacerze, w życiu codziennem, w pracy biurowej wyższych dowództw, na wizycie, w teatrze, salonie, podróży i t. d.

3. Ubiór ćwiczebny. Pozatem jest jeszcze ubiór ćwiczebny względnie koszarowy, w którym u szeregowego występują drelichy i furażerka, a u oficera czapka lub furażerka i dowolna kombinacja obuwia, spodni, płaszcza. — Dz. rozk. Nr. 28/24 i 36/24.

Zastosowanie odpowiedniego rodzaju ubioru w tej lub innej okoliczności służbowej nie sprawia żadnego kłopotu tym oficerom, którzy pełnią służbę w oddziałach, gdyż tam zawsze te kwestje reguluje każdorazowo właściwy d-ca. Natomiast oficerowie pracujący w ministerstwie oraz w sztabach wyższych dowództw są często w przykrej sytuacji pod względem doboru odpowiedniego rodzaju ubioru. I tak np. oficerowie przy pracy biurowej noszą zazwyczaj swobodniejszy ubiór, a mianowicie: długie spodnie, lekkie obuwie, donaszają stare płaszcze, przywdziewają płaszcze gumowe i t. d. Tymczasem często oficer tak ubrany musi nagle albo stanąć przed wyższą władzą albo wysłany zostaje w delegacji, lub powołany jako członek komisji, lub też w innym jeszcze wypadku wystąpić ma na zewnątrz w charakterze ściśle służbowym i oficjalnym.

Oficerowie-lekarze i oficerowie-lekarze weterynarji służby czynnej nie mają prawa noszenia munduru przy wykonywaniu praktyki prywatnej z wyjątkiem, gdy niosą pomoc w nagłych wypadkach.

4. Noszenie broni bocznej.

Noszenie broni bocznej przez oficerów, szeregowych oraz uczniów szkół wojskowych nie jest dotąd dokładnie określone przepisami; właściwi dowódcy regulują indywidualnie noszenie broni przez osoby wojskowe poza oficerami. Tu, jak i przy ubiorze decydują prawa zwyczajowe i lokalne zarządzenia.

Oficerowie w myśl Dz. rozk. Nr. 11/22, 44/22, 81/22, 14/26 i 18/26, noszą obowiązkowo broń boczną (szable, sztylety), w każdym stanie służbowym, z tą różnicą, iż podczas pełnienia służby inspekcyjnej, przy oddziale, i t. d. nosi się broń z pasem na płaszczu.

5. Oznaki i godła wojskowe.

Bronie i służby, różne oddziały specjalne, oraz uczniowie szkół wojsk. nosili różne oznaki i godła wzgl. emblematy i inicjały. Dziennikiem rozk. Nr. 22/27, większość tych oznak i godeł została zniesiona. Oznaki zatrzymali: generałowie, oficerowie szt. gen., oficerowie korpusu kontrolerów, oficerowie geografowie, oficerowie kapelmistrze, formacje czołgów, lotnictwa, kompanje i oddziały c. k. m. w pułkach piech., kaw., baonach manewrowych i baonach strzelców, dalej pułki piech.: 63, 64, 65, 66, 77, 85, 1 p. szw., 8 p. uł., 1 d. a. k., 21 i 22 dyw. górska, oraz uczniowie szkół wojsk. Dla korpusów osobowych podstawą do noszenia oznak jest Dz. rozk. Nr. 22/27, a dla szkół wojsk. Dz. rozk. Nr. 39/23, 35/26 i 7/27.

6. Ordery i odznaczenia.

Ordery nosi się według ich starszeństwa: Order Orła Białego, Virtuti Militari, order Odrodzenia Polski, Krzyż Walecznych. Ordery obce nosi się za polskiemi. Podczas parad i uroczystości narodowych nosi się pełne odznaki orderowe. — Dz. rozk. 24/21, 49/21, 11/22, 42/22, 8/12, 9/26.

7. Odznaki honorowe.

1. Odznaki honorowe za rany i kontuzje — Dz. rozk. 33/20.
2. Odznaki za czas pobytu na froncie — Dz. rozk. 33/20.

8. Przepisy specjalne o różnych ubiorach wojskowych.

1. Ubiór szwadronów pionierów — Dz. rozk. 44/24.

2. Ubiór szwadronów samochodów pancernych — Dz. rozk. Nr. 7/27.

3. Ubiór oficerów kapelmistrzów. — Dz. rozk. Nr. 9/27.

4. Ubiór marynarki wojennej. — Ubiór oficerów i szer. mar. woj., wprowadzony Dz. rozk. Nr. 5/20 uzupełniono wprowadzeniem szabli reprez. dla oficerów, oraz zmianą dotychczasowych oznak stopni oficerskich — czerwonych na złote. — Dz. rozk. Nr. 12/27.

5. Ubiór K. O. P. Ubiór oficerów i szeregowych K. O. P. określony jest Dz. rozk. Nr. 44/24.

6. Ubiór uczniów szkół wojskowych. Uczniowie szkół wojskowych noszą ubiór identyczny jak wszyscy szeregowi, różniąc się specjalnemi oznakami szkolnemi, noszonemi na kołnierzu kurtki i płaszcza, względnie na naramiennikach. Dz. rozk. Nr. 39/22, 35/26, 7/27.

7. Ubiór oficerów w stanie nieczynnym. — Dz. rozk. 36/24. Oficerom w stanie nieczynnym z wyjątkiem oficerów, przeniesionych w stan nieczynny z powodu przyjęcia mandatu na posła do sejmu lub senatu przysługuje zawsze prawo noszenia munduru. Nie mogą jednak nosić munduru: a) w czasie wykonywania czynności, związanych z zawodem cywilnym, lub pełnieniem praktyki w urzędach państwowych, b) przy wszelkiego rodzaju kwestach, zbiórkach i t. p., jak również asystowaniu przy tem.

8. Ubiór podoficerów zawodowych. — Dz. rozk. 13/23, 10/27.

9. Ubiór oficerów rez. i posp. rusz. — Dz. rozk. Nr. 2/21. Oficerowie ci zasadniczo nie mają prawa występowania w mundurze z wyjątkiem: a) gdy występują przed oficerskim sądem honorowym w charakterze obrońcy (rzecznika), b) w dnie ustawowo ustalonych świąt narodowych, c) w razie uczestniczenia w świętach i uroczystościach pułkowych, d) przy uroczystościach rodzinnych za każdorazowym zezwoleniem komendanta P. K. U., na której terenie oficer się znajduje. Do oficerów, przeniesionych w stan nieczynny z powodu przyjęcia mandatu na posła do sejmu lub senatu, odnoszą się w sprawie noszenia munduru przepisy, tyczące się oficerów rezerwy (posp. rusz.). Wszelkie zmiany w umundurowaniu i uzbrojeniu obowiązują również i oficerów rezerwy (posp. rusz.).

10. Ubiór oficerów, przeniesionych w stan spoczynku (emerytowanych). Oficerowie w stanie spoczynku mogą nosić mundur wojskowy w myśl Dz. rozk. Nr. 49/20 i 36/24. Oficerowie w stanie spoczynku (emerytowani) różnią się od oficerów służby czynnej tem, że noszą gwiazdki złote.

Zmiany zaszłe w umundurowaniu już po przejściu danego oficera w stan spoczynku (na emeryturę) nie obowiązują.

11. Ubiór podoficerów, przeniesionych w stan spoczynku. Podoficerowie w stanie spoczynku (emerytowani) mogą nosić ubiór wojskowy na warunkach określonych Dz. rozk. Nr. 18/26 i 17/27.

12. Ubiór kadetów. — Dz. rozk. Nr. 38/22.

13. Ubiór weteranów z 1830 i 1863 r. Weterani powstań narodowych noszą mundur określony Dz. rozk. Nr. 11/20, 20/22. oraz Rozkazem dziennym M. S. Wojsk. 9/26.

9. Ubiór wojskowy w lokalach publicznych.

Przepisy, co do zachowywania się osób wojskowych w mundurze podczas przebywania w lokalach publicznych bywają zazwyczaj regulowane przez właściwe władze lokalne. Ogólnie: w restauracjach, kawiarniach, w kinie, w teatrze i t. p. lokalach szabli (sztyletu) się nie odpina. Na wizytach o charakterze prywatnym lub salonowym broń się odpina. Na raucie, w salonie, na balu i w tym podobnych okolicznościach, kiedy oficer znajduje się wśród osób cywilnych, ubranych w stroje wieczorowe lub balowe, winno się nosić długie spodnie i lakierowane trzewiki, względnie przy tańcach białe rękawiczki. Zdejmowanie czapki w lokalach jest zależne od ogólnie przyjętego zwyczaju w danym lokalu.

10. Ubiór cywilny oficerów.

Oficerowie znajdujący się poza służbą w swojem ściśle prywatnem życiu mogą nosić dowolny ubiór cywilny. — Dz. rozk. Nr. 25/21.

Chorążym i szeregowym z wyjątkiem specjalnych wypadków (Dz. roz. 18/26), ubioru cywilnego nosić nie wolno.

11. Donaszanie przedmiotów nieprzepisowych.

1. Czapka. Czapki oficerskie wolno donaszać do dnia 1 stycznia 1928 r.; czapki szeregowych będą donaszane aż do czasu wyczerpania posiadanych przez intendenturę zapasów. — Dz. rozk. 11/27.

2. Kurtka oficerska (frencz). Kurki starego kroju wolno donaszać tylko do dnia 1 lipca 1928 r. — Dz. rozk. 11/27.

3. Płaszcz oficerski. Płaszcz oficerski starego typu wolno donaszać ale tylko poza służbą, jeszcze do dnia 1 maja 1928 r. — Dz. rozk. Nr. 15/27.

4. Łapki, wypustki i proporczyki. Obecne łapki, wypuski i proporczyki wolno donaszać do dnia 1 lipca 1928 r. — Dz. rozk. 22/27 i 29/27.

5. Oznaki, godła, emblematy i numeracja Oznaki, godła i numerację wolno donaszać do dnia 1 lipca 1928 r. — Dz. rozk. 22/27 i 29/27.

6. Oficerskie żabki do szabli wolno donaszać do dnia 1 stycznia 1928 r. — Dz. rozk. Nr. 12/27.

7. Guziki mundurowe. Oficerowie donaszają dotychczasowe guziki mundurowe do dnia 1 stycznia 1928 r.; szeregowi aż do czasu wyczerpania posiadanych przez intendenturę zapasów.

12. Noszenie krótkich włosów.

W myśl Dz. rozk. Nr. 28/20 wszyscy podoficerowie i szeregowcy muszą nosić włosy krótko ostrzyżone maszynką.

13. Projektowane zmiany w ubiorze wojska.

Wprowadzenie dla wojska ubioru paradnego, barwnego, o charakterze pokojowym, sądząc po rezultatach długiej dyskusji w sferach wojskowych na ten temat na razie nie jest aktualne.

Ewentualne modyfikacje munduru wojskowego pójdą raczej w kierunku uczynienia obecnego ubioru polowego bardziej praktycznym i życiowym przez wprowadzenie drobnych a koniecznych zmian, jak: aksamitny kołnierz do płaszcza oficerskiego, poprawa kroju czapki rogatywki, zmiana kroju kołnierza kurtki względnie kroju całej kurtki, ujednostajnienia typu obuwia, wprowadzenie peleryny od deszczu, ewentualne zniesienie obowiązku noszenia broni bocznej poza służbą, oraz zmiana kroju spodni, bluzy i płaszcza szeregowych.

---

*

VI. HYGIENA WOJSKOWA.

1. Znaczenie hygjeny.

Hygjena wojskowa ma na celu ochronę żołnierza od chorób i czynników szkodliwych dla zdrowia oraz podniesienie stanu zdrowia wojska na najwyższy poziom. Zdrowie bowiem nie jest to tylko stan wolny od choroby, ale i zapas sił żywotnych, nadmiar energji i siły niezbędnej do pokonania trudów życia wojskowego oraz do pomyślnego przebycia choroby w razie, gdy zaatakują organizm. Zdrowie wreszcie to najważniejszy warunek powodzenia i zadowolenia w życiu jednostki i najkonieczniejszy czynnik zwycięstwa wojska i narodu.

W wojsku, w czasie pokoju, a w szczególności w czasie wojny, zdrowie żołnierza jest o wiele więcej narażone na choroby, aniżeli zdrowie zwykłego obywatela.

Jeszcze w połowie ubiegłego stulecia złe warunki koszarowania oraz nieprzestrzeganie przepisów hygjeny sprawiło, że choroby zakaźne szerzyły się w wojsku epidemicznie, a śmiertelność była niezmiernie wysoka. We Francji w okresie 1820 — 1826, w czasie pokoju na każde 1.000 żołnierzy umierało rocznie od 21 do 22, wtedy, gdy w czasach obecnych w armjach, gdzie troska o zdrowie żołnierza znalazła należyte zrozumienie, umiera w roku od 2 do 4 żołnierzy na każde 1.000 stanu liczebnego. Podczas dawnych wojen, choroby niszczyły armję znacznie bardziej, niż akcja wroga. W czasie wojny krymskiej 1854 — 56 r. w armji ekspedycyjnej francuskiej, liczącej 310.000 ludzi, zmarło z chorób 70.000 (23%) i 65.000 było odsyłanych z tego samego powodu do kraju, wtedy, gdy zginęło w bitwach lub zmarło z ran tylko 7.500. Jeszcze bardziej jaskrawe są liczby z niedawnej wojny amerykańsko-hiszpańskiej o Filipiny w r. 1898. Armja amerykańska straciła przez cały czas tej kampanji ogółem 3.974 żołnierzy, z których tylko 293 było zabitych, utopionych lub zmarłych z ran, a 3.681, czyli 12 razy więcej, zmarło od chorób, głównie od tyfusu brzusznego. W czasie wojny angielsko-pruskiej 1899 — 1901, armja angielska straciła w zabitych i zmarłych z ran 7.534 żołnierzy a 8.221 musiała odesłać do kraju, jako niezdatnych do walki, wtedy, gdy na choroby zmarło 14.382 i było odesłanych do kraju aż 63.644 (cała armja liczyła 448.000 żołnierzy).

Dopiero wojna rosyjsko-japońska dzięki wysokiemu poziomowi hygjeny w obu armjach walczących, a szczególnie w armji japońskiej poraz pierwszy w historji daje odwrotny stosunek: w tej wojnie zginęło więcej żołnierzy od działań nieprzyjaciela. W armji japońskiej, liczącej 900.000 żołnierzy było 8.41% zabitych i zmarłych z ran, a tylko 3.88% zmarło z powodu chorób. W armji rosyjskiej w tym samym czasie chorobowość była większa, niż w armji japońskiej, ale również liczba zmarłych z chorób była mniejsza (4.28%), niż liczba zabitych i zmarłych z ran (7.32%). Doświadczenie wielkiej wojny jest jeszcze bardziej przekonywujące. Podczas tej długoletniej wojny, toczonej w warunkach niezmiernie trudnych w armjach zachodnich, chorobowość dzięki wysokiemu poziomowi hygjeny była bardzo niska w porównaniu ze stratami od wroga.

Natomiast wojna polsko-bolszewicka, toczona przez naszą młodą armję na terenach, na których na skutek długoletnich walk panowała wśród ludności niesłychana nędza, głód, brak mieszkań i płynące stąd najróżnorodniejsze epidemje, znów spowodowała większe straty z powodu chorób, aniżeli od działań nieprzyjaciela. Armja nasza, nie mająca odpowiedniego uposażenia w najważniejszą do walki z chorobami broń, jak odpowiednie zaopatrzenie w wodę, bieliznę, środki odkażające i w dość liczny, wyszkolony personel sanitarny, oraz mająca niedostatecznie uświadomiony o ważności hygjeny korpus oficerski i podoficerski, było w sposób bardzo dotkliwy niszczona przez czerwonkę, dur plamisty i powrotny, dur brzuszny, malarję i t. p. W latach 1920 — 1921 zmarło na samą tylko

czerwonkę 3.802 oficerów i żołnierzy, a ną dur ulamisty i powrotny razem 3.382.

Liczby te dobitnie świadczą, że od sprawności organizacji hygjeny w wojsku może i bardzo często zależy wynik wojny i losy narodów. W armjach nowoczesnych wojskowa służba sanitarna nosi nazwę służby zdrowia, nie mniej bowiem, niż o opiekę nad rannymi i chorymi musi się ona starać o wysoki poziom zdrowotności armji. Do niedawna rozpowszechnione było pojęcie, że troska o zdrowie oddziału nalezy wyłącznie do korpusu sanitarnego. Było to pojęcie najzupełniej fałszywe i niebezpieczne. Zdrowie armji jest niezbędnym warunkiem zwycięstwa, a więc każdy dowódca i każdy oficer i każdy szeregowy musi się starać robić wszystko, co wpływa na podniesienie tego stanu zdrowia. To też nauka hygjeny wojskowej stała się dziś we wszystkich armjach przedmiotem regulaminowo wykładanym oficerom, podoficerom i szeregowym. Organizacja służby zdrowia we wszystkich armjach opiera się na tej zasadzie, że: „d-ca oddziału lub formacji wojskowej jest odpowiedzialny za stosunki sanitarne kwater na powierzonym mu terenie i obowiązany jest robić wszystko niezbędne dla utrzymania stanu zdrowia podległych mu ludzi na najwyższym poziomie".

2. Stan zdrowotny poborowych.

Błędne jest pojęcie, że każdy odważny człowiek jest dobrym żołnierzem. Żołnierz musi mieć zdrowe ciało i umysł. Nawet nieznaczne braki fizyczne podczas ciężkich trudów i prób, na jakie narażony jest żołnierz w czasie wojny, mogą nietylko uczynić go niezdolnym do walki, ale będą wymagały leczenia i opieki w szpitalu kilku nieraz innych zdrowych oficerów i szeregowych, zmniejszając w ten sposób liczebność bojową armji. Nadto żołnierz, który uległ w wojsku chorobie, jest przez dłuższy czas lub na stałe niezdolny do pracy i staje się inwalidą, którego musi potem utrzymywać państwo.

Dlatego to każdy rekrut przed przyjęciem do wojska podlega dokładnemu badaniu całego organizmu i wszyscy, przedstawiający poważniejsze fizyczne lub umysłowe braki zostają odrzuceni. Z pośród powołanych do wojska zazwyczaj jedna trzecia część bywa odrzucona z powodu niezadawalającego stanu zdrowia. Liczba ta jest zresztą różna w różnych krajach, zazwyczaj mniejsza na wsi, gdzie ludzie są naogół zdrowi i silniejsi, niż w mieście. Pewna liczba wad bywa przy poborze niespostrzeżona i dlatego zawsze pewna liczba rekrutów musi być zwolniona z wojska z powodu złego stanu zdrowia już po wcieleniu.

Wartość żołnierza nie zależy od jego wzrostu i siły, ale od jego wytrwałości i zwinności. To też nawet niżsi wzrostem mogą być dobrymi żołnierzami. Ze względu jednak na warunki służby wojskowej, na trzymanie kroku w marszu, na korzystanie z broni przewidzianej na średni wzrost mężczyzny i na ciężar ekwipunku rekruci zbyt niskiego wzrostu, poniżej 150 cm. są we wszystkich armjach europejskich odrzucani, a mierzący od 150 do 155 cm nie są wcielani do piechoty. Nadto dla niektórych rodzajów broni, jak lotnictwo i marynarka, wymagania co do stanu zdrowia są szczególnie wysokie.

Najbardziej odpowiedni do służby wojskowej jest wiek od 21 do 30 lat życia, gdyż wtedy organizm jest już niemal całkowicie rozwinięty i najbardziej wytrzymały na wszelkie trudy wojenne. Wcielanie żołnierzy starszych niż 30 lat, sprawia o wiele więcej kłopotu z ich wyszkoleniem; po 40 latach żołnierz źle wytrzymuje trudy wojny i ulega łatwiej chorobom. Bardzo młodzi żołnierze, poniżej 21 lat życia też nie są dobrym materjałem żołnierskim, gdyż w tym wieku organizm jest jeszcze niezupełnie sformowany i szczególnie serce łatwo ulega osłabieniu. Słynni „weterani", wiarusy starej gwardji Napoleona liczyli od 26 do 28 lat życia. Wiek ten można uważać za najbardziej odporny na trudy wojenne.

3. Odzież.

Odzież ma na celu ochronę naszego ciała od
Normalnie ciało nasze ma temperaturę zbliżoną
a ta jest niezbędnym warunkiem zdrowia. Ciepło nasz
źródło w oddychaniu, odżywianiu i w pracy naszych mięśni.
asza wciąż wielkie ilości ciepła przez promieniowanie tudzież z po-
parą wodną przez skórę i płuca. Jeżeli nadmiar ciepła nie może być
ęty, np. przy bardzo ciepłem odzieniu, to następuje zatrzymanie
w organizmie, co się objawi podniesieniem temperatury naszego
, czyli gorączką. W pewnych wypadkach np. w lecie, podczas
liwej pracy i w marszu na słońcu lub w gorącem pomieszczeniu,
nadmiar może wywołać ciężki i nieraz śmiertelny udar cieplny, zwa-
eż nieraz porażeniem słonecznem. Z drugiej strony odzież, która
abezpiecza nas od nadmiernej utraty ciepła, powoduje przeziębienie
abienie odporności na różne choroby. W naszym klimacie najlepsza
ż jest wełniana. Wełna jest złym przewodnikiem ciepła i dobrze
ni ciało od utraty ciepła, a jednocześnie nie przeszkadza w wydzie-
potu przez skórę. Wełna wchłania z łatwością pot i parę wodną
daje je powoli przy parowaniu, tak że niema gwałtownego parowania
bkiego ochładzania skóry. Jeżeli jednak temperatura otaczającego
powietrza jest wysoka, albo też, jeżeli nadmiernie się poruszamy,
zymy, pracujemy lub biegamy, to utrata ciepła może być nie dość
ka i wtedy konieczne jest rozpięcie odzieży. Odzienie bawełniane
płócienne lepiej przewodzi ciepło, niż odzież wełniana, dlatego mniej
ni nas od utraty ciepła, tembardziej, że szybko nasiąka potem i gwał-
ie paruje tak, że utrata ciepła jest bardzo szybka. To też odzież
łniana (drelichowa) lub płócienna jest niewłaściwa w zimie, ale może
używana w gorące dnie letnie. Najbardziej niebezpieczne w zimie
odzienie zmoczone, gdyż wtedy utrata ciepła jest niezmiernie szybka
abienie organizmu i jego wrażliwość na choroby zakaźne jest nie-
niona. Odzież wełniana jest tem cieplejsza, to znaczy tem lepiej
ni od utraty ciepła im jest grubsza, i im więcej zawiera w tkaninie
ietrza. Stąd futra i grube, trykoty wełniane szczególnie dobrze chro-
od zimna. Odzież powinna być dopasowa, dość luźna, pozwalająca
wobodę ruchów i nie uciskająca ani piersi, ani brzucha.

4. Obuwie.

Buty powinny być ściśle dobrane, ani ciasne, ani zbyt wielkie, bo
e obuwie staje się powodem odcisków, odparzeń i otarć. Wewnętrzna
ość trzewika powinna być o 2 cm. dłuższa od długości stopy, gdyż
marszu stopa się rozprostowuje i wydłuża. Trzewik powinien być
oki, aby palce nie zachodziły jeden na drugi i nie uciskały jedne dru-
. Kształt obuwia powinien być taki, aby jego najdłuższa oś odpo-
dała najdłuższej osi stopy, t. j. aby przechodziła przez środek palucha
ęty. Trzewiki powinny być nieprzemakalne, co daje się osiągnąć,
erając dobrze w skórę nieco oleju rycynowego.

5. Ekwipunek

Ekwipunek jest niezmiernie ważnym dla zdrowia żołnierza, gdyż on
w pierwszym rzędzie decyduje o nadmiernej utracie energji i o zmę-
niu żołnierza podczas marszu. Nowoczesne warunki walki wymagają
wielu przedmiotów broni, że w czasie wielkiej wojny żołnierz niejed-
krotnie zamieniany bywał formalnie w zwierzę juczne. Żołnierz zmę-
ny ma bardzo słabą wartość bojową. To też wszystko, co sprzyja
o zmęczeniu, powinno być w miarę możności usunięte.

Ciężar, jaki człowiek jest w stanie dźwigać przez czas dłuższy bez
kody dla zdrowia i bez wybitnego zmęczenia, nie powinien przekraczać

⅓ wagi żołnierza. Nie należy też zapominać, że im żołnierz więcej dźwiga, tem lepiej musi być odżywiany, aby miał czem pokryć nadmierny wydatek energji. W armji polskiej ciężar ekwipunku wynosi 30 kg. Średnia zaś waga żołnierza wynosi u nas 65 kg. Ciężar więc ekwipunku jest dla znacznej liczby mniejszych wątlejszych żołnierzy zbyt wielki. Jest rzeczą prawdopodobną, że w przyszłości ciężar ekwipunku będzie znacznie zmniejszony. Ponieważ jednak ilość niezbędnych żołnierzowi przedmiotów nie ulegnie zmniejszeniu, a raczej przeciwnie, zwiększy się, będzie konieczne wożenie części ekwipunku na specjalnie na ten cel przeznaczonych wozach oddziałowych. Prócz samej wagi ekwipunku ma bardzo wielkie znaczenie sposób jego noszenia. Ciężar ekwipunku powinien być tak rozłożony, aby jego środek ciężkości wypadał jaknajbliżej kręgosłupa. Źle rozłożony ekwipunek powoduje wiele przykrości i powiększa stopień zmęczenia. Sposób noszenia powinien być taki, aby żadne paski nie uciskały serca i płuc. Stąd też pasy tornistra nie powinny się krzyżować na piersiach, ani też nie powinny się wpijać w ciało — muszą być przeto szerokie i odpowiedniej długości.

6. Wychowanie fizyczne.

Celem ćwiczeń fizycznych jest rozwój siły, zręczności i wydajności pracy żołnierza. Żołnierz nie jest jednak tak podatnym materjałem, jak chłopiec do 17-go roku życia i dlatego też ćwiczenia zbyt uciążliwe, w zbyt szybkiem prowadzone tempie mogą przynieść więcej złego, niż dobrego. Stopniowanie ćwiczeń od łatwych i krótkich do dłuższych i cięższych jest rzeczą niezbędną. Nie należy też zapominać, że żołnierz często był wadliwie lub niedostatecznie odżywiany przed wstąpieniem do wojska, a mięśnie jego nie są przyzwyczajone do systematycznych i bardzo różnorodnych ćwiczeń. W pierwszym miesiącu służby wojskowej żołnierz powinien otrzymywać dobre odżywianie i lekkie ćwiczenia.

Celem wychowania fizycznego nie powinno być wyrobienie wielkiej siły, lecz harmonijny rozwój ciała i wzmocnienie mięśni. Wszelkie nienaturalne, przesadne ruchy i pozycje ujemnie odbijają się na czynności serca i na ruchach klatki piersiowej i powodują zbyteczną stratę energji. To też pozycja na baczność powinna być tylko pozycją skupionej uwagi, ale nie męczącem natężeniem mięśni. Podczas marszu ruchy naturalne ciała i kołysanie rąk powinno być zachowane. Żołnierz powinien maszerować w najbardziej oszczędny i najmniej męczący sposób tak, aby był każdej chwili zdolny do wysiłku, jeżeli zdarzy się tego potrzeba. Tak zwany marsz ćwiczebny i paradny krok, stosowane dawniej dla wyrobienia dyscypliny i prostej postawy, należą już dziś do przeszłości, gdyż ćwiczenia te przynosiły więcej złego, niż dobrego.

Do najważniejszych ćwiczeń fizycznych należą bezwątpienia ćwiczenia serca i płuc. Biegi są najlepszemi ćwiczeniami tych organów. Ale biegi muszą być ćwiczone tylko stopniowo i powoli. Pośpiech wywołałby wręcz odwrotny skutek: nie wzmożenie czynności serca, lecz osłabienie mięśnia sercowego. Zamiast wyrobienia i wzmocnienia elastyczności tego worka mięśniowego, który przez swe skurcze powoduje obieg krwi, odżywiającej organizm uzyskalibyśmy rozciągnięcie ścian i osłabienie zdolności kurczenia. Biegi muszą być najpierw małe: 60 — 80 metrów, a każdy bieg powinien być zakończony szybkim marszem aż do przywrócenia normalnego swobodnego oddychania.

Ćwiczenia nietylko podnoszą zdolność i umiejętność walki, zwiększają siłę ciała i umysłu i uczą doskonałego władania bronią, ale przyzwyczajają także żołnierzy do życia na otwartem powietrzu. Praca na otwartem powietrzu hartuje ciało, zmniejsza wrażliwość na przeziębienia, poprawia apetyt, trawienie i ogólną przemianę materji.

7. Hygjena osobista.

Wszelkie, najlepsze przepisy i urządzenia hygjeniczne w wojsku mogą zawodzić, jeżeli nie nauczy się żołnierza przestrzegać najważniejszych przepisów hygjeny osobistej. Wpojenie każdemu żołnierzowi w wojsku elementarnych wiadomości hygjenicznego życia jest dziś jednym z obowiązków oficera.

Każdy żołnierz winien mieć pojęcie o znaczeniu dla zdrowia czystego, świeżego powietrza. Jakże często w polu, w obozie i w okopach żołnierz, chcąc się ogrzać zatyka wszelkie otwory, drzwi i okna, któremi dochodzi świeże powietrze. Oddychanie wciąż tem samem zużytem powietrzem obniża odporność organizmu na choroby, zmniejsza jego umysłowe i fizyczne zdolności. O przewietrzeniu pomieszczenia nie należy nigdy zapominać.

Kąpiel oczyszcza skórę z potu i tłuszczu, wydzielanego przez gruczoły naszej skóry. Pot i tłuszcz zatykają otwory wydzielających je gruczołów; jeżeli więc nie zmyjemy ich od czasu do czasu, to normalne czynności skóry zostają wstrzymane, w organizmie pozostają trujące substancje usuwane wraz z potem, mechanizm regulacji ciepła zostaje naruszony i zwiększa się skłonność do przeziębień i do porażenia cieplnego. Kąpiel i mycie usuwają także z powierzchni skóry brud, złuszczony naskórek i miljony bakteryj znajdujących się na skórze. Bakterje te stają się przyczyną krost, czyraków i wrzodów, a na wypadek zranienia stają się przyczyną groźnego zakażenia rany. Brud ciała i odzieży jest jedną z przyczyn tak niebezpiecznej i zazwyczaj śmiertelnej gazowej gangreny, wikłającej rany od odłamków granatów i kul, a tak często spotykanej w czasie ostatniej wojny. Kąpiel ciepła łagodzi i uspakaja. Kąpiel zimna wzmacnia organizm, poprawia apetyt i trawienie. Kąpiel i mycie mają szczególne znaczenie w warunkach polowych, to też w najgorszych nawet warunkach nie należy o niej zapominać. W ostateczności, gdy kąpieli urządzić nie można, należy całe ciało wycierać gąbką, zmoczoną w ciepłej wodzie.

W armji naszej szerzył się podczas wojny polsko-bolszewickiej w zastraszający sposób tyfus plamisty i powrotny z dużym procentem śmiertelności, jeszcze częstszą choć mniej niebezpieczną była gorączka okopowa. Wszystkie te 3 choroby przenoszą się wyłącznie przez wszy. Gdyby wszy nie było, nie byłoby i tych chorób. To też czystość odzieży i bielizny w wojsku jest niezbędnym warunkiem zdrowotności oddziałów. W warunkach polowych żołnierz sam powinien dbać o jaknajczęstsze pranie i zmianę bielizny. Najlepiej jest zdejmować co wieczór dzienną koszulę i nakładać nocną. Wszy rozmnażają się z zawrotną szybkością. Jedna wesz składa w ciągu paru dni na bieliźnie i odzieży 200 do 300 jaj (gnid), przyczepiając je mocno do włosków tkaniny. W ciągu tygodnia przy ciepłocie ciała ludzkiego gnidy te rozwijają się we wszy. Rozwój ten odbywa się kilka razy wolniej, a wiele gnid wcale się nie rozwinie, jeżeli koszula będzie zdjęta na kilka godzin dziennie.

W braku aparatów specjalnych, służących do odwszawienia odzieży przy pomocy pary lub gorącego powietrza, można zabić wszy i gnidy, prasując odzież starannie szczególnie po wewnętrznej stronie szwów gorącem żelazkiem. Można także włożyć odzież na kilkanaście minut do gorącego pieca po pieczeniu chleba — należy jednak uważać, aby nie spalić odzieży. Dobry jest sposób wycierać szwy zawszonej odzieży naftą, lub balsamem peruwiańskim (przyjemnie pachnący, ale drogi). Można także zasypywać w okolicy szwów odzieży i bielizny proszkiem następującego składu: naftalina — 96 części, jodoform — 2 części, kreozot — 2 części.

W czasie wojny odwszawiano też często odzież, korzystając z t. zw. „serbskiej beczki". Beczkę taką sporządzano ze zwykłej beczki, w której dnie robiono otwory. Beczkę tę umieszcza się otworami nad kotłem

z wodą. pod którym pali się ogień. Do beczki wkładano odzież i przykrywano szczelnie z wierzchu. Wszy giną w gorącej parze w kilkanaście minut. Dla uniknięcia wszy głowowych należy nisko ostrzyc włosy i w razie potrzeby wytrzeć głowę mieszaniną oliwy lub oleju lnianego i nafty, przyczem najlepiej zrobić to na noc, zawiązać włosy chustką, aby pary nafty dobrze mogły działać, a następnie z rana dobrze wymyć głowę ciepłą wodą z mydłem. Prócz wszy odzieżowych i głowowych nieraz można spotkać się z wszami sromowemi, czyli t. zw. mendoweszkami. Wszy te powodują przykre swędzenie, drapanie i krosty. Żeby się ich pozbyć, najlepiej jest okolice zajęte przez nie, zazwyczaj srom, wygolić, potem wysmarować niewielką ilością (jak laskowy orzech) szarej maści, albo umyć mocnym roztworem sublimatu, a w braku tych środków mieszaniną oliwy lub oleju lnianego i nafty (pół na pół), albo balsamem peruwiańskim.

Z innych często spotykanych cierpień skórnych należy przytoczyć czyraki i świerzb. Czyraki mają najczęściej swe źródło w brudnej skórze, skąd przez drapanie i tarcie (np. podczas konnej jazdy) wcieramy je z łatwością w głąb ciała. Żeby się ustrzec od nich, najlepiej jest dbać o czystość skóry i często się kąpać. Świerzb jest bardzo przykrem skórnem cierpieniem. Jest to choroba pasożytnicza, wywołana przez maleńkie owady, t. zw. świerzbowce, które umieszczają się w naskórku, szczególnie w miejscach, gdzie skóra jest cienka, między palcami i na zgięciach przedramienia i w pachwinach. Gdy skóra zostanie zakażona świerzbowcem, powstaje bardzo przykre swędzenie, szczególnie po rozgrzaniu w pościeli, zmuszające do drapania. Przy drapaniu tworzą się znów czyraki i krosty, które pogarszają cierpienie. Aby wyleczyć świerzb można wysmarować całe ciało, prócz głowy i szyi a szczególnie starannie miejsca zajęte, jednym z następujących leków:

1) balsam peruwiański, czysty lub mieszany z oliwą (pół na pół),

2) maść Wilkinsona — (wysmarować całe ciało rano i wieczorem w ciągu 2 dni, nie zmywając leku, poczem wziąć ciepłą kąpiel z mydłem) albo

3) płyn Vlemynx'a — postępować podobnie, jak przy maści Wilkinsona.

Prócz dobroczynnego wpływu na skórę kąpiel ma bardzo dodatni wpływ na cały organizm. Przykry zapach potu niektórych żołnierzy zazwyczaj daje się łatwo usunąć przez czystą kąpiel. Jeżeli sama kąpiel nie wystarcza, należy wycierać pocące się miejsca 2% lub 4% roztworem formaliny, powtarzając ten zabieg przez kilka dni.

Każdy żołnierz winien używać tylko własnego grzebienia, ręcznika mydła i naczyń do jedzenia. Przedmioty te są często przyczyną przeniesienia wielu chorób zakaźnych, jak parchy i grzybice skóry, liszaje, jaglica (egipskie zapalenie oczu), kiła (syfilis) i wiele innych.

Zęby powinno się myć dokładnie, szczotką rano i wieczór, a przynajmniej wieczór, aby usunąć pozostałe między niemi cząsteczki jedzenia, które, gnijąc, zatruwają oddech i wpływają na szybsze psucie zębów. Zepsute zęby wywierają duży wpływ na odżywianie i mogą się stać przyczyną wdarcia się tą drogą zarazków. Należy je też leczyć przy pierwszej okazji.

Utrzymanie w porządku i czystości nóg jest jednym z najniezbędniejszych zabiegów hygjeny osobistej. Napoleon twierdził, że wygrał więcej bitew nogami swych żołnierzy, aniżeli bronią. Dobry stan nóg żołnierzy decyduje o wyniku marszu, a bardzo często i o wyniku bitwy. Paznokcie u nóg powinny być krótko obcięte, odciski wyleczone. Po każdym marszu, szczególnie w lecie, należy zdjąć skarpetki lub onuce, wyprać i wysuszyć do następnego dnia, a nogi wymyć lub wytrzeć gąbką zmaczaną w ciepłej wodzie. Przemoczone skarpetki szczególnie w zimie należy zaraz zdjąć. Podarte skarpetki są często przyczyną bolesnych odparzeń. Zamiast podartych lub mocno pocerowanych skarpetek lepiej

użyć zwykłych onuc. Jeżeli żołnierz przewiduje, że będzie stał w wilgotnej ziemi lub maszerował na deszczu, powinien dobrze nasmarować nogi tłuszczem lub wazeliną. Dla nóg bardzo wrażliwych można polecić przed marszem zahartowanie skóry przez kąpiel nóg w roztworze ałunu lub 10% formaliny. Dobrym środkiem zapobiegającym odparzeniom jest zasypywanie nóg następującym proszkiem: talku — 87 części, krochmalu — 10 części, kwasu salicylowego — 3 części.

W razie utworzenia się na nogach po marszu bolesnych odparzeń i pęcherzy, należy nogi wymyć w ciepłej wodzie, pęcherze zajodynować, potem ująwszy pęcherz skórny w fałd wyciąć mały kawałek wygotowanemi w wodzie lub przeprowadzonemi nad ogniem nożyczkami, tak, aby pozostał wąski owalny otwór, przez który wypłynie zawarty w pęcherzu płyn. Po tym zabiegu należy chore miejsce znów zajodynować i owinąć bandażem.

Alkohol jest dziś powszechnie uznany jako trucizna zarówno dla zdrowia jednostki, jak i dla ogółu. Alkohol jest najważniejszą przyczyną ubóstwa mas pracujących. Pod wpływem alkoholu bywają popełniane liczne przestępstwa zarówno w życiu cywilnem, jak i wojskowem. Alkohol bardzo często wywołuje lub pogarsza cierpienia umysłowe, cierpienia przewlekłe przewodu pokarmowego, wątroby, nerek i serca. Wreszcie alkohol jest trucizną przenoszącą się na potomstwo. Dzieci alkoholików są często epileptykami (choroba św. Wita) lub niedorozwiniętemi umysłowo lub fizycznie. W wojsku alkohol jest częstą przyczyną przestępstw i wykroczeń służbowych. W marszu w lecie alkohol sprzyja powstawaniu udaru słonecznego, a w zimie uspasabia do zmarznięć, odmrożeń i przeziębień. Alkohol wreszcie jest często poważną przyczyną zakażenia chorobami wenerycznemi, gdyż zwiększa popęd płciowy i znosi poczucie godności ludzkiej, skłania do korzystania ze źródeł uciech, z których nieraz, choćby tylko trochę wybredna jednostka nigdy nie mogłaby korzystać.

Choroby weneryczne były do niedawna jedną z największych klęsk wojska. Jeszcze i dziś liczba dni służby straconych z powodu chorób wenerycznych stoi w wielu armjach na pierwszem miejscu. Skutki chorób wenerycznych są zazwyczaj bardzo groźne dla samego chorego i dla jego rodziny. Najlepszym sposobem ustrzeżenia się od chorób wenerycznych jest wstrzemięźliwość płciowa. Nieprawdą jest, jakoby ta wstrzemięźliwość źle się odbijała na zdrowiu dorosłych mężczyzn. Zupełnie przeciwnie, ludzie zmuszeni do bardzo ciężkich umysłowych lub fizycznych wysiłków, znacznie lepiej je znoszą, jeżeli w tym czasie powstrzymują się od stosunków płciowych.

Szczególnie niebezpieczne jest zbliżanie płciowo do zawodowych prostytutek. Niemal wszystkie prostytutki przechodziły choroby weneryczne. Badanie i kontrola policyjno-sanitarna bynajmniej nie daje gwarancji, że badana prostytutka nie jest zarażona. Badanie to jest bowiem b. trudne, wymaga mikroskopowych oględzin wydzielin, których chwilowo może nie być. Zresztą badanie takie odbywa się rzadko 1 — 2 razy na tydzień, wtedy, gdy zawodowa prostytutka przyjmuje nieraz co noc kilku i więcej mężczyzn tak, że może już po badaniu być znów zarażona. W niektórych armjach wydano bardzo surowe przepisy, mające na celu zwalczenie plagi chorób wenerycznych w wojsku. W Ameryce żołnierz zarażony, o ile zaraził się z własnej winy, podlega wysokiej karze, nadto czasu przeznaczonego na jego leczenie nie zalicza mu się do służby oraz potrąca mu się pobory, należne za ten czas. Z pośród środków, ochraniających w dużej mierze od zarażenia należy wymienić prezerwatywy, czyli kondony gumowe, które zakłada się na członek przed stosunkiem, a następnie ostrożnie zdejmuje i wyrzuca, i t. zw. zabiegi odkażające. W każdym oddziale przy izbie chorych istnieje stacja zapobiegawcza, gdzie każdy szeregowiec i podoficer obowiązany jest zgłosić się w możliwie krótkim czasie po stosunku, aby wykonać zabieg odkażający. Zabieg ten polega: 1) na dokładnem umyciu wodą i mydłem, a następnie roz-

tworem sublimatu (1 gram sublimatu na 1 litr wody) członka, worka mosznowego, okolicy krocza i podbrzusza, 2) na zastrzyknięciu do cewki moczowej 5 do 10 cm. 2% roztworu protargolu, który należy przez 2 — 3 minuty zatrzymać w cewce. Przed wstrzyknięciem wskazane jest oddanie moczu, 3) na starannem wysmarowaniu członka 33% maścią kalomelową. Zabieg ten jest bardzo skuteczny, o ile został wykonany w krótkim czasie po stosunku. Jeżeli upłynęło więcej, niż 2 godziny od stosunku do zabiegu, skuteczność zabiegu jest niepewna; pomaga on jeszcze często przeciw rzeżączce (tryper) aż do 10-godzin, ale nie chroni już od najgorszej choroby wenerycznej t. j. od kiły. Ponieważ leczenie chorób wenerycznych jest tem łatwiejsze i skuteczniejsze, im wcześniej zostało zastosowane, należy się przeto zwrócić do lekarza z wszelkiemi podejrzanemi objawami ze strony narządów płciowych.

Z innych, szkodliwych dla zdrowia żołnierza czynników należy wymienić palenie. Palenie tytoniu, szczególnie, o ile używane w dużych ilościach, wywiera niewątpliwie ujemny wpływ na serce i płuca, pogarsza też apetyt i sprzyja powstaniu katarów żołądka i kiszek.

W dzisiejszych armjach każdy żołnierz zostaje pouczony o najważniejszych rzeczach, dotyczących hygjeny osobistej. Wszystkie te rzeczy możnaby streścić w kilkunastu następujących przepisach: 1) nie zapominaj nigdy o czystości ciała i odzieży, 2) kąp się conajmniej 1 raz na tydzień i co tydzień zmieniaj bieliznę, 3) myj ręce i twarz co rano, a prócz tego myj ręce przed jedzeniem i gdy wracasz z ustępu, 4) myj zęby przynajmniej raz na dzień, najlepiej wieczorem, 5) zmieniaj jak najczęściej onuce lub skarpetki, 6) miej zawsze czyste paznokcie, 7) przyzwyczajaj się, aby twe kiszki oczyszczały się regularnie, codzień o tej samej porze dnia, 8) chłodne powietrze nie jest szkodliwe dla zdrowia, pobudza ono krew i oddychanie i poprawia apetyt. Przebywanie w gorącem i dusznem powietrzu obniża odporność na choroby i przytępia umysł, 9) przewietrzaj często pomieszczenie, 10) przewietrzaj i wykurzaj codzień twoją pościel, 11) jedz powoli i żuj dokładnie potrawy, 12) nie zapominaj nigdy o ćwiczeniach fizycznych, ale nie siadaj do jedzenia zmęczony, ani też nie ćwicz po obiedzie, 13) używaj jaknajmniej, a najlepiej nie używaj wcale wódki ani innych napojów alkoholowych, 14) pamiętaj, że prawie wszystkie prostytutki są zarażone, 15) nie zapominaj o zabiegu odkażającym po stosunku płciowym, 16) nie zapominaj sprawdzić codzień, czy nie dostały się do twej bielizny i odzieży wszy. Jeżeli wszy się do niej wdały, to zrób wszystko możliwe, aby się ich pozbyć, 17) nie noś nigdy ciasnego obuwia, ciasnej odzieży, ani dziurawych i przepoconych skarpetek, 18) nie zapominaj, aby obuwie twoje było bardzo natłuszczone, gdy idziesz na deszcz, na śnieg lub do wilgotnych okopów.

8. Hygjena żywienia.

Źródłem energji niezbędnej do pracy naszych mięśni i umysłu, źródłem ciepła dla ogrzania naszego ciała oraz źródłem dla odnowy zniszczonych lub zużytych tkanek, soków trawiennych i dla rozbudowy organizmu w latach dziecięcych i w młodości są spożywane przez nas pokarmy. Organizm człowieka potrzebuje więc koniecznie pewnej ilości pokarmów dla utrzymania go przy życiu i dla normalnego funkcjonowania. Jest rzeczą oczywistą, że gdy człowiek nie pracuje, nie męczy się i nie marznie, potrzebuje mniej pokarmów i odwrotnie, człowiek ciężko pracujący lub pozostający na mrozie musi jeść znacznie więcej, aby pokryć zbyt wielkie zużycie energji mechanicznej lub ciepła.

Wyliczono dokładnie na podstawie ścisłych badań doświadczalnych, że dorosły człowiek, lekko pracujący musi jeść tyle pokarmów, żeby dostarczyły mu energji, która zamieniona dla wygody obliczeń całkowicie na jednostki energji cieplnej, równałaby się 2.500 jednostkom cieplnym

(kalorjom). Żołnierz w warunkach życia polowego musi otrzymać znacznie więcej, bo 3.600 do 4.000 jednostek cieplnych. Z drugiej strony stwierdzono doświadczalnie, że 1 gram cukru lub innych węglowodanów (mąka, krochmal), jeżeli jest całkowicie strawiony i przyswojony przez nasz organizm, dostarcza 4.1 kaloryj ciepła; tak samo 1 gram substancyj białkowych (mięso, groch i t. d.), dostarcza 4.1 kaloryj ciepła; najwięcej, bo aż 9 kalorji dostarcza nam spożycie 1 gr. tłuszczu. W ten sposób można łatwo obliczyć, ile musi zjadać żołnierz, ażeby otrzymać potrzebną dla organizmu energję.

W praktyce jednak nie jest obojętne, w jakiej postaci energję tę otrzymujemy. Tłuszcz np., dający największą ilość energji jest naogół trudniej strawny w większych ilościach tak, że spożywanie więcej niż 80 — 100 gr. tłuszczu źle się odbija na sprawności przewodu pokarmowego. Najłatwiej strawne są węglowodany. Pokarmy białkowe używane w wielkich ilościach są szkodliwe, bo przy ich spalaniu w organizmie powstają pewne substancje, które drażniąco wpływają na nerki i wątrobę. Jednak pewna ilość substancyj białkowych jest niezbędnie potrzebna na budowę naszego ciała, wzgl. na odnowę zużytych tkanek, odbudowę uszkodzonych lub przeciętych, na odtworzenie utoczonej krwi i t. p. Ilość ta jest mniejwięcej stała dla każdego człowieka i wynosi około 100 gr. dziennie. Ilość tę podajemy w wojsku, głównie w postaci mięsa (400 gr. mięsa średniej jakości zawiera około 100 gr. substancyj białkowych). Małe ilości białka znajdują się w chlebie. Dużo go jest w roślinach strączkowych, w grochu lub fasoli, jest go bardzo mało w marchwi, w ziemniakach, w kapuście i t. p.

W wojsku na podstawie długoletniego doświadczenia różnych armij ułożono racje żywnościowe tak, aby żołnierz dostawał potrzebną mu ilość najważniejszych pokarmów. Prócz wartości energetycznej i białkowej racja żywnościowa musi dostarczać człowiekowi odpowiedniej ilości substancyj mineralnych, jak soli wapiennych i fosforowych do budowy naszych kości, jak soli kuchennej dla soków trawiennych i dla krwi. Sole te jednak znajdują się zwykle w potrawach i nie potrzebujemy się o nie troszczyć specjalnie. Natomiast poważny kłopot, szczególnie w czasie wojny sprawiają w racji żywnościowej t. zw. witaminy. Są to substancje różnorodne, zawarte w różnych ilościach w potrawach naturalnych, ale ulegające zazwyczaj częściowemu rozkładowi przy gotowaniu potraw. Witaminy te są jednak dla organizmu niezbędne, gdyż chronią go od niektórych chorób. W czasie wojny, kiedy często odżywianie żołnierza składa się niemal wyłącznie z chleba i konserw, zjawiają się choroby spowodowane brakiem witamin. Chleb zawiera tylko niektóra gatunki witamin, konserwy mięsne nie zawierają żadnych. Najczęstszą z chorób, spotykanych u nas, a spowodowanych brakiem witamin jest szkorbut (owrzodzenie dziąseł i wypadanie zębów), który zjawia się wtedy, gdy w odżywianiu brak świeżych jarzyn i owoców (witaminy grupy C.). Cierpienie to było szczególnie częste dawniej na okrętach, kiedy przed wynalazkiem pary podróże morskie trwały długie nieraz miesiące, a nawet lata, podczas których załogi statków żywiły się konserwami. Jedynie sok z cytryn i pomarańcz ratował wtedy od szkorbutu. W wojnie światowej szkorbut panował w wojskach koalicyjnych w Mezopotamji, ale i u nas nie należał do rzadkości.

Inna spotykana u nas podczas wojny choroba, spowodowana brakiem witamin, to kurza ślepota. Polega ona na tem, że dotknięci nią przestają widzieć o zmierzchu. Choroba ta powstaje, gdy w odżywianiu brak witamin grupy A. Witaminy te znajdują się w mleku i w maśle, a brak ich w szmalcu i zwykłej oliwie. Natomiast bardzo wiele jest ich w tranie. Kurza ślepota ustępuje zazwyczaj, gdy zaczniemy w odżywianiu przyjmować masło lub mleko w ilościach dostatecznych.

Prócz pokarmów odżywczych, soli i witamin organizm nasz potrzebuje znacznych ilości wody. Woda wchodzi w skład naszego ciała i sta-

nowi około 3/4 całej naszej wagi. Organizm nasz traci wielkie ilości wody codzień przez parowanie skóry, wraz z parą wodną przy oddychaniu z moczem i t. p. Gdybyśmy nie podawali dostatecznej ilości wody w produktach spożywczych i w postaci naturalnej, to wkrótce organizm nasz straciłby zbyt wiele wody i nastąpiłoby zagęszczenie krwi i śmierć. Na szczęście organizm zazwyczaj sam reguluje swe potrzeby pod względem wody, wywołując uczucie pragnienia. Nieugaszenie pragnienia odbija się ujemnie na zdrowiu.

Niezależnie od rodzaju użytych pokarmów ma wielki wpływ na zdrowie, smaczne przygotowanie i urozmaicenie potraw. Smaczne bowiem przygotowanie potraw pobudza apetyt, wywołuje obfitsze wydzielanie soków trawiennych i przez to lepsze trawienie i przyswajanie pokarmów.

Specjalną rubrykę hygjeny żywienia stanowią cierpienia, wywołane przez niewłaściwe pokarmy. Wszelkie zepsute pokarmy zawierają substancje gnilne, drażniące przewód pokarmowy i mogące wywołać ostre lub przewlekłe zaburzenia przewodu pokarmowego. Tak samo działają niedojrzałe lub zepsute owoce. Nadto wszystkie pokarmy spożywane w stanie surowym lub niedogotowanym mogą zawierać różne zarazki, a przedewszystkiem zarazki czerwonki i tyfusu brzusznego. Mięso staje się najczęściej ze wszystkich produktów spożywczych przyczyną chorób. Mięso może zawierać jaja tasiemca (soliter), które, spożyte wraz z mięsem w stanie niedogotowanym rozwiną się w tasiemca. Mięso świńskie zawiera czasem trychiny czyli włośnie. Mięso takie, spożyte w stanie nie dość ugotowanym, staje się przyczyną ciężkiej, często śmiertelnej choroby. Najczęściej jednak spotykamy się z t. zw. zatruciem mięsnem wywołanem bakterjami, zbliżonemi do bakteryj tyfusowych. Czasem bakterje te mogą znajdować się w mięsie bydła chorego na cierpienia przewodu pokarmowego. Najczęściej jednak bakterje te dostają się na mięso przez niewłaściwe transportowanie i przechowywanie mięsa, na wozach nieodpowiednich, na brudnych płachtach lub w nieczystych magazynach. Bakterje te, szczególnie podczas ciepłej pory roku, szybko się w mięsie rozmnażają i wytwarzają jady trujące. Mięso takie może być na wygląd pozornie zupełnie zdrowe i świeże. Przy gotowaniu same bakterje mogą wprawdzie zginąć, ale jady są odporne na gotowanie, nie giną i po spożyciu wywołują zatrucie. Cierpienie to przypomina swemi objawami cholerę: wymioty, biegunka, ból i kurcze brzucha, łamanie w krzyżach i w nogach. Przypadki masowych zatruć pochodzenia mięsnego spotyka się w naszej armji nierzadko (w ostatniej epidemji, w jednym z pułków we Wrześni na 1.100 żołnierzy zachorowało 950 i 1 z nich zmarł). Świadczy to o konieczności zwracania wielkiej uwagi na produkty spożywcze, a w szczególności na mięso, na warunki uboju, na przechowywanie i przygotowanie mięsa.

9. Hygjena Koszar.

a) Rozmiar pomieszczeń i ich przewietrzanie.

Największy wpływ na zwiększoną chorobowość żołnierzy wywiera ciasnota pomieszczeń, i to zarówno ciasnota koszar stałych, jak i kwater czasowych oraz prowizorycznych budowli i namiotów polowych. Im więcej ludzi kwateruje w jednej izbie, tem więcej jest narażonych na zarażenie w razie, gdy znajdzie się wśród nich choćby jeden chory lub nawet zdrowy nosiciel zarazków. Ciasnota mieszkaniowa szczególnie podnosi niebezpieczeństwo zarażenia chorobami, które przenoszą się bezpośrednio od zdrowych na chorych przez zetknięcie lub przez t. zw. zakażenie kropelkowe. Zarazki wielu chorób, jak gruźlica, błonica, zapalenie mózgu i t. d. zostają zwykle wyrzucane z gardła i ust chorych, lub nawet i z ust osób zdrowych, stykających się z choremi, przy kaszlu, kichaniu i mówieniu. Zarazki te unoszą się przez pewien czas w powietrzu, zanim

opadną na podłogę. Zarazki wdychane wraz z powietrzem przez ludzi znajdujących się w pobliżu chorego, zaraz po wydostaniu się z ust chorego, świeże. niewysuszone i w dużych ilościach są szczególnie niebezpieczne. Ten sposób zarażenia nazywamy zarażeniem w drodze kropelkowej, bo zarazki wyrzucane są z ust wraz z kropelkami plwociny.

Ścisłe obserwacje z czasów wojny pokazały, że odległość między łóżkami w koszarach nie powinna nigdy być mniejsza niż 60 ctm. i to tylko w tym wypadku, gdy żołnierze sypiają tak, że jeden ma głowę z tej strony, gdzie sąsiad ma nogi; normalnie odstęp w koszarach stałych powinien wynosić nie mniej, niż 90 ctm. Wszelkie sypianie wspólne, na pryczach wspólnych jest z punktu widzenia higjeny niezmiernie niebezpieczne i sprzyja, prócz zakażeń w drodze kropelkowej także i szerzeniu wszawicy oraz chorób przez wszy szerzonych (duru plamistego i powrotnego).

Przewietrzanie ma na celu dostarczanie świeżego powietrza. Powietrze składa się głównie z mieszaniny gazów: tlenu i azotu, nieznacznej ilości innych gazów (gaz węglowy, para wodna) oraz kurzu, zawierającego często ostre, kaleczące płuca pyłki metalowe, różne organiczne odpadki i rozliczne bakterje, w których często bywają bakterje chorobotwórcze. Najważniejszym składnikiem powietrza jest tlen niezbędny do oddychania. Tlen wdychany do płuc zostaje pochłonięty przez czerwone ciałka krwi, krążącej obficie w gęstej sieci naczyń krwionośnych w płucach, skąd zostaje rozniesiony do najodleglejszych części ciała, do wszystkich żywych komórek naszego organizmu. Na miejsce pochłoniętego tlenu krew oddaje w płucach niezdatny do oddychania gaz węglowy. Prócz gazu węglowego wydostaje się z naszych płuc i nieco innych gazów, jak amonjak szczególnie u ludzi, mających zepsute zęby, dość dużo pary wodnej, a przy kaszlu i kichaniu także cząsteczki plwociny oraz miljony różnych bakteryj, wśród których bardzo często znajdują się bakterje chorobotwórcze.

Powietrze, w którem przebywamy, staje się uboższe w tlen, który zużywamy, a wzbogaca się w dwutlenek węgla i staje się coraz mniej przydatne do oddychania. Prócz zanieczyszczeń powietrza przez płuca powietrze zamkniętych pomieszczeń, w których przebywają ludzie, zanieczyszcza się też przez gazy i pot. W rezultacie, im więcej osób jest w pomieszczeniu, tem szybciej psuje się powietrze i gdyby nie było odświeżane, to wkrótce nie byłoby zdatne do oddychania. Na skutek braku tlenu i nadmiaru dwutlenku węgla i pary wodnej uczulibyśmy się zmęczeni, potem przyszedłby zawrót głowy, szum w uszach, błyski w oczach i omdlenie. Objawy te zdarzają się czasem w ciasnych, źle wietrzonych kinematografach, podrzędnych restauracjach i w natłoczonych salach.

Dość proste mierzenia i wyliczenia arytmetyczne, wykonane nad ilością wdychanego i wydychanego powietrza pokazały, że dorosły człowiek potrzebuje na godzinę 75 m.³ świeżego powietrza. Zawsze istnieje w izbie wymiana powietrza poprzez szpary u drzwi i okien, a nawet przez ściany, podłogę i sufit ze świeżem, znajdującem się na dworze w postaci nigdy nie wyczerpanego oceanu czystego powietrza. Można z łatwością tak urządzić pomieszczenie, że powietrze odświeża się całkowicie 3 razy w ciągu godziny i w ten sposób niezbędna ilość powietrza w pomieszczeniu z 75 m.³ może być obniżona na 25 m.³ Urządzenia mające na celu odświeżanie powietrza w pomieszczeniach nazywamy wentylacją czyli przewietrzaniem. Nie można zbyt szybko wietrzyć pomieszczenia szczególnie w zimie, bo wtedy powstają przeciągi i zbyt szybkie oziębianie pomieszczenia. To też w zimie szybkość wietrzenia nie powinna przekraczać trzykrotnej wymiany powietrza w ciągu godziny.

W sypialniach wymagana jest pojemność 25 m.³ powietrza na każdego żołnierza. W salach dziennych i w jadalniach, gdzie żołnierz przebywa krócej, można zadowolnić się połową, a nawet 3-cią częścią tej normy. Na podstawie uzyskanej normy pojemności powietrza na żołnierza łatwo można obliczyć wymiary pomieszczenia na daną liczbę żołnierzy. Wyso-

kość pomieszczeń ponad 3.60 m. jest mało korzystna. Mieszkania zbyt wysokie są trudniejsze do ogrzania i najwyższe warstwy powietrza nie mieszają się dość szybko z ogólną masą powietrza. Przyjmując więc wysokość powietrza jako równą 3.60 m. uzyskamy, że powierzchnia podłogi w sypialni powinna wynosić około 7 m.³ na każdego żołnierza (w koszarach stałych). Im pomieszczenie jest ciaśniejsze, tem ważniejsza jest jego wentylacja. W małych pomieszczeniach zwykłe wietrzenie przez otwieranie drzwi i okien może być nieraz wystarczające. W izbach przeznaczonych na większą liczbę żołnierzy wietrzenie przy pomocy specjalnych urządzeń jest konieczne.

b) Oświetlenie.

Światło dzienne ma dobroczynny wpływ na stan fizyczny i na psychikę człowieka. Światło dzienne jest z drugiej strony świetnym środkiem dezynfekcyjnym, zabija ono bowiem i niszczy w czasie stosunkowo szybkim niemal wszystkie bakterje. Pod tym względem jednak należy pamiętać, że głównie tylko pozafiołkowe części widma słonecznego mają własności odkażające. Zwykłe szkło nie przepuszcza promieni pozafiołkowych. Otwieranie okien w koszarach ma na celu nietylko wietrzenie, ale i odkażanie powietrza. Ilość światła ma także wielkie znaczenie dla hygjeny wzroku. Ilość światła dziennego w pomieszczeniach powinna być taka, aby w każdej sali stosunek łącznej powierzchni okien do podłogi w tej sali nie był mniejszy, aniżeli 1 do 6 i to tylko wtedy, gdy światło wpada wprost przez okna, t. j. gdy widoku nieba nie zasłaniają ani mury ani drzewa.

Oświetlenie nocne w koszarach powinno być o ile możności elektryczne. Oświetlenie naftowe i gazowe zanieczyszcza powietrze. Jedna lampa naftowa lub gazowa zużywa tlenu nie mniej niż 4 do 6 ludzi, to też sale, gdzie palą się takie lampy, powinny być większe niż wyżej podane normy pojemności. Oświetlenie w koszarach powinno być w korytarzach i w ustępach przez całą noc, w przeciwnym razie cierpi na tem czystość pomieszczeń. Światło lampy nie powinno świecić w oczy wprost, gdyż blask wpływa szkodliwie na wzrok.

c) Czystość w koszarach.

Czystość jest jednym z najważniejszych sposobów walki z chorobowością. Kurz zawiera niemal zawsze bakterje szkodliwe. Stąd zamiatanie na sucho, przy którem wzbijają się tumany kurzu, powinno być zarzucone. Wycieranie wilgotną szczotką lub mokremi szmatami jest wprawdzie bardziej uciążliwe, ale usunięty w ten sposób kurz nie osiada znów, jak to ma zawsze miejsce przy zamiataniu na sucho. Obecnie jako niezbędny warunek hygjenicznych koszar uważa się przeznaczenie sal specjalnych na jadalnie i świetlice.

Najważniejsze przepisy dotyczące innych warunków hygjeny koszar są następujące: 1) w sypialniach nie wolno jeść ani przechowywać żadnych potraw ani produktów spożywczych, gdyż przyzwyczaja to do nieporządku, a artykuły spożywcze wydzielają przykre zapachy, sprowadzają muchy, a nieraz także i myszy, 2) wszelkie magazyny żywnościowe winny być czyste, dobrze przewietrzane, zabezpieczone od much i szczurów, 3) kuchnie oraz wszystkie naczynia, sprzęty i przybory kuchenne winny być skrupulatnie czyste. Nie wolno zostawiać w kuchni żadnych potraw po wydaniu posiłku. W każdej kuchni musi być naczynie, szczelnie zamykane na odpadki kuchenne, 4) kuchnia powinna być zabezpieczona od much, widna, dobrze wietrzona. Otoczenie kuchni musi być wolne od brudu, nawozu i śmieci, bo inaczej nie da się uniknąć plagi much, 5) kucharze winni mieć czyste ręce, nosić czyste białe fartuchy i czepki. Przy kuchni winno być w pobliżu urządzenie do mycia rąk, mydło i ręcznik,

6) żaden kucharz ani pomocnik kuchenny, nie może pracować w kuchni, bez zezwolenia lekarza, jeżeli chorował niedawno na jaką chorobę zakaźną, gdyż może on być już po wyzdrowieniu nosicielem choroby (szczególnie duru brzusznego lub czerwonki). Tak samo nie jest dopuszczalne, aby przygotowujący posiłek mieli ciało pokryte krostami lub czyrakami. Wszelkie naczynia stołowe po dokładnem umyciu powinny być zanurzone na chwilę w ukropie, najlepiej w kotle z wrzącą wodą na ogniu i oparte na specjalnych stojakach z drutu cynkowego, aby wyschły bez wycierania.

Nie można nigdy osiągnąć wysokiego stopnia zdrowotności w koszarach, o ile nie będzie rozwiązane w sposób właściwy zaopatrzenie w wodę, oraz usuwanie nieczystości i odpadków. Ustępy i latryny powinny być szczególną troską codziennej kontroli dowódców, lekarzy i organów inspekcyjnych. W każdym ustępie lub przy latrynie powinien wisieć zapas papieru, choćby ze starych gazet pociętych na małe kawałki. Jeżeli ustępy są z siedzeniami, winny być te siedzenia codzień wyszorowane gorącą wodą z mydłem. Wszelkie muszle ustępowe i siedzenia powinny być zamykane najlepiej automatycznie. W ustępie nie powinno być przykrych zapachów. Da się to osiągnąć łatwo, gdy będzie on widny, oświetlony przez całą noc i będzie bielony wapnem co kilka tygodni. Tam, gdzie są ustępy wodne, powinna być koło ustępów woda i mydło do mycia rąk. Tam, gdzie niema ustępów w pobliżu sypialni, należy w sypialni ustawiać na noc kubły na mocz. Śmiecie w obrębie koszar muszą być składane w szczelnie zamykane śmietniki, najlepiej w skrzynie zamykane na kołach, które po zapełnieniu można łatwo wywieźć. Nawóz musi być albo codzień wywożony albo składany w specjalnych cementowanych dołach, codzień szczelnie ubijanych.

10. Hygjena marszu.

Tylko zdrowi ludzie powinni się znajdować w kolumnie marszowej. Żołnierz, mający jakieś braki i cierpienia stanie się po dłuższym marszu maruderem i ciężarem oddziału. Przed każdym marszem chorzy i niedość wyleczeni powinni być usunięci z oddziału. Marsz powinien zaczynać się po dobrym spokojnym śnie. W myśl przepisów służbowych i zgodnie z wymaganiami hygjeny marsz nie może odbywać się naczczo; z drugiej strony marsz po obfitem najedzeniu jest szkodliwy dla zdrowia i niewydajny. Najlepiej rozpocząć marsz lekkim posiłkiem, złożonym z gorącej kawy lub herbaty, albo lepiej z mleka i z niewielkiej racji chleba lub sucharów. Trzeba unikać marszów w upały. Marszów nocnych, o ile to możliwe, należy unikać, gdyż wywierają one ujemny wpływ na zdrowie, a szczególnie na stan psychiczny żołnierza. Zwykły marsz dzienny wynosi 20—25 km. Po dłuższych marszach zdolność żołnierza do walki jest bardzo mała. Wyczerpanie marszem zależy jednak nie tyle od długości marszu, co od stanu drogi, od pogody i od moralnego stanu oddziału. Praktyka pokazała, że zbyt długi marsz, regularny z jednej nogi, jest uciążliwy. W razie ciepłej pogody swobodne porozpinanie odzieży zmniejsza zmęczenie. W razie upałów należy maszerować w jaknajluźniejszym szyku, najlepiej po obu stronach drogi, aby jaknajwiększy dostęp powietrza ze wszystkich stron ułatwił rozpraszanie nadmiaru ciepła. Jednym z najlepszych sposobów zapobiegania zmęczeniu w marszu jest zajęcie umysłu maszerujących. Stąd doskonały wpływ ma śpiew i gwizdanie ulubionych melodyj, nawet wtedy, gdy oddział maszeruje z orkiestrą.

Odparzenie nóg daje się łatwo uniknąć, jeżeli oddział jest dobrze zdyscyplinowany i pouczony o hygjenie nóg. Wygodne, miękkie, dobrze natłuszczone obuwie, czyste nogi i skarpetki, to najważniejsze rzeczy w marszu. W warunkach polowych żołnierz powinien się przyzwyczaić do codziennego mycia, a przynajmniej wycierania wilgotną szmatą nóg, szczególnie pomiędzy palcami. Przed marszem bardzo korzystne jest wysmarowanie nóg tłuszczem. Nadmierne pocenie nóg usuwa ich wyciera-

nie przez parę dni z rzędu 4% roztworem formaliny. Podobne wyniki daje moczenie nóg w wodzie, do której dodano nieco nadmanganu potasu. Bardzo częstą przyczyną odparzeń są skręcone lub podarte onuce lub skarpetki. O leczeniu i zapobieganiu odparzeniom była mowa w rozdziale o hygjenie osobistej żołnierza.

Palenie podczas marszu obniża sprawność serca, powoduje uczucie spieczenia i suchości w ustach oraz podnosi pragnienie. Dowódca oddziału powinien przypomnieć o tem przed marszem i radzić powstrzymywać się od palenia. W armji amerykańskiej, ażeby odciągnąć żołnierzy od palenia, zalecają żucie perfumowanej gumy podczas marszu.

Częstym i szkodliwym zwyczajem jest przyzwyczajenie do picia w marszu wody przy każdej okazji. Z drugiej strony picie wody w marszu jest konieczne, bo organizm traci bardzo wiele wody przez pocenie i parowanie. Manierki powinny być napełnione przed rozpoczęciem marszu wodą dobrą do picia. Ta ilość wody powinna starczyć każdemu żołnierzowi aż do chwili, kiedy będzie sposobność ponownego napełnienia manierek. Najlepiej gdy dowódca reguluje sam chwile picia wody. Używanie niepewnej wody jest jedną z najważniejszych przyczyn czerwonki, tyfusu brzusznego i przykrych biegunek. Na terenie [illegible]cych się walk można śmiało stwierdzić, że woda we wszystkich st[illegible]jest podejrzana i niebezpieczna do picia. Najlepiej zabronić [illegible]ania [illegible]ody ze studzien, a manierki napełniać jedynie z beczkowozów [illegible]ych, w których wodę można poddać odkażeniu. W razie koniec[illegible] użycia wody we wsi, ze studni lub pompy, studnia powinna być n[illegible]rw obejrzana przez lekarza i napełnianie wodą manierek powinno się odbywać pod kontrolą, aby sami żołnierze nie zakazili jej przy czerpaniu. Manierka na wodę powinna być co parę dni wyparzona wrzątkiem.

Postoje w marszu przewiduje regulamin marszu. W czasie postojów należy unikać nagłego ostudzenia, wywołującego dreszcze, kiedy po uciążliwym lub przyśpieszonym marszu kolumna zatrzymuje się na wietrze lub chłodzie. W czasie postojów specjalny oddziałek wyznacza się do pełnienia służby policji sanitarnej; powinien on baczyć, aby nie zanieczyszczano okolicy drogi. Trzeba pamiętać, że tą samą drogą będą szły inne własne oddziały i będą narażone na łatwe zakażenie w terenie zanieczyszczonym wypróżnieniami. Na postojach należy kopać wąskie latryny i zasypywać je zaraz wzgl. każdy żołnierz kopie sobie sam dołek ręczną łopatką i po użyciu zasypuje go znowu.

VII. SKOROWIDZ NAJWAŻNIEJSZYCH USTAW I ROZPORZĄDZEŃ NORMUJĄCYCH SŁUŻBĘ WOJSKOWĄ.

1. Powszechny obowiązek służby wojskowej.

1) Ust. z 21 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 61/24 r., poz. 609.

2) Rozp. M. S. Wojsk. z 21 marca 1925 r. do ust. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 37/25 r., poz. 252.

3) Rozp. M. S. Wojsk. z 26 października 1925 r. dotyczące zmiany załącznika 3 do § 326 rozp. M. S. Wojsk. i innych do ust. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 112/25 r., poz. 798.

4) Rozp. M. S. Wojsk. z 29 kwietnia 1926 r. o zmianach i sprostowaniu rozporządzenia z 21 marca 1925 r. do ust. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 50/26 r., poz. 302.

5) Rozp. M. S. Wojsk. z 3 grudnia 1926 r. dotyczące zmiany załącznika Nr. 3 do § 326 rozp. M. S. Wojsk. i innych do ust. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 124/26 r., poz. 719.

6) Rozp. M. S. Wojsk. z 1 czerwca 1927 r. dotyczące zmiany załącznika Nr. 3 do § 326 rozp. M. S. Wojsk. do ust. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 56/27 r., poz. 495.

7) Rozp. M. S. Wojsk. z 30 czerwca 1927 r. w sprawie zmiany § 436 rozp. wykonawczego z 21 marca 1925 r. do ust. o powszechnym obowiązku służby wojskowej — Dz. U. R. P. Nr. 63/27 r., poz. 560.

2. Obowiązki i prawa oficerów.

1) Ust. z 23 marca 1922 r. o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów — Dz. U. R. P. Nr. 32/22, poz. 256.

2) Rozp. prez. Rzplitej z 12 kwietnia 1923 r. o zasadach, dotyczących starszeństwa przy awansach, sposobu przeprowadzania wyboru oraz kwalifikacji oficerów Dz. U. R. P. Nr. 50/23, poz. 352.

3) Rozp. prez. Rzplitej z 21 lipca 1923 r. o przenoszeniu oficerów do korpusu kontrolerów oraz o zasadach, dotyczących starszeństwa przy awansach, sposobu przeprowadzania wyboru oraz kwalifikacji oficerów tegoż korpusu awansowanych na generałów.

4) Rozp. prez. Rzplitej z 18 sierpnia 1923 r., ustalające starszeństwo i warunki przyjęcia oficera zawodowego, przeniesionego do rezerwy ponownie na oficera zawodowego — Dz. U. R. P. Nr. 84/23, poz. 647.

5) Rozp. prez. Rzplitej z 18 sierpnia 1923 r. w sprawie ustalenia starszeństwa oficerów rez. przy przemianowaniu na oficerów zawodowych — Dz. U. R. P. Nr. 84/23, poz. 648.

6) Rozp. prez. Rzplitej z 18 sierpnia 1923 r. w sprawie przemianowania urzędników wojsk. na oficerów zawod. — Dz. U. R. P. Nr. 84/23, poz. 649.

7) Rozp. prez. Rzplitej z 1 września 1923 r. o zasadach, dotyczących starszeństwa przy awansach oraz sposobu przeprowadzania wyboru na stopnie generalskie — Dz. U. R. P. Nr. 89/23, poz. 699.

8) Rozp. prez. Rzplitej z 20 października 1923 r., zmieniające rozp. z 18 sierpnia 1923 r., ustalające starszeństwo i warunki przyjęcia ofic. zawod., przeniesionych do rezerwy ponownie na oficerów zawod. — Dz. U. R. P. Nr. 112/23, poz. 895.

9) Rozp. prez. Rzplitej z 24 września 1924 r. o zasadach starszeństwa przy awansach oraz przeprowadzenia wyboru na stopnie generalskie — Dz. U. R. P. Nr. 96/24, poz. 894.

10) Ust. z 20 czerwca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów marynarki wojennej — Dz. U. R. P. Nr. 64/24, poz. 626.

11) Rozp. prez. Rzplitej z 14 maja 1925 r. o organizacji komisji do do wydawania orzeczeń kwalifikujących oficerów do przeniesienia do rez. w myśl pkt. b. art. 76 ust. o podstaw. obow. i praw. ofic. — Dz. U. R. P. Nr. 55/25, poz. 392.

12) Rozp. prez. Rzplitej z 12 czerwca 1925 r. w sprawie warunków mianowania podporucznikiem — Dz. U. R. P. Nr. 61/25, poz. 429.

13) Ust. z 22 lipca 1925 r., ustalająca warunki mianowania na ppor. korpusu adm. grupy kapelmistrzów oraz zmieniająca postanowienia art. 121 ust. z 23 marca 1922 r., o podstaw. obow. i prawach ofic. — Dz. U. R. P. Nr. 86/25, poz. 588.

14) Rozp. prez. Rzplitej z 1 sierpnia 1925 r., zmieniające rozp. z 1 września 1923 r., o zasadach starszeństwa przy awansach, oraz przeprowadzania wyboru na stopnie generalskie — Dz. U. R. P. Nr. 81/25, poz. 554.

15) Rozp. prez. Rzplitej z 1 sierpnia 1925 r., uzupełniające rozp. z 12 maja 1923 r. o zasadach starszeństwa przy awansach, przeprowadzania wyboru oraz kwalifikacji oficerów — Dz. U. R. P. Nr. 81/25, poz. 555.

16) Rozp. prez. Rzplitej z 7 października 1925 r. o warunkach awansu oficerów w rez. sanitarnych i weterynarji — Dz. U. R. P. Nr. 106/25, poz. 739.

17) Rozp. prez. Rzplitej z 7 października 1925 r. o warunkach przejścia oficerów w rez. sanitarnych i weterynarji do korp. zawodowych oficerów — Dz. U. R. P. Nr. 106/25, poz. 740.

18) Rozp. prez. Rzplitej z 7 października 1925 r. o warunkach uzyskania stopnia ppor. w rez. sanitarnego, wzgl. weterynarji — Dz. U. R. P. Nr. 106/25, poz. 741.

19) Rozp. prez. Rzplitej z 7 października 1925 r., w sprawie ustalenia starszeństwa b. urzędników wojsk. przy przemianowaniu na oficerów rez. — Dz. U. R. P. Nr. 106/25, poz. 742.

nia 20) Rozp. prez. Rzplitej z 5 maja 1926 r. o komisji kwalifikacyjnej do orzekania o nienadawaniu się oficerów korp. kontr. i oficerów awansowanych na generałów do służby w tym korpusie — Dz. U. R. P. Nr. 47/26, poz. 282.

21) Rozp. prez. Rzplitej z 19 września 1925 r., o warunkach przenoszenia oficerów zawod. do marynarki wojen. lub do poszczególnych jej korpusów — Dz. U. R. P. Nr. 101/25, poz. 709.

22) Rozp. prez. Rzplitej z 31 grudnia 1925 r. o zasadach starszeństwa przy awansach, przeprowadzania wyboru oraz kwalifikacji oficerów marynarki wojen. — Dz. U. R. P. Nr. 3/26, poz. 15.

23) Rozp. prez. Rzplitej z 13 stycznia 1927 r. o podstawowych obow. i prawach ofic. — Dz. U. R. P. Nr. 4/27, poz. 21.

24) Rozp. M. S. Wojsk. z 25 czerwca 1927 r. w sprawie przenoszenia ofic. zawod. do korp. techn. marynarki woj. — Dz. U. R. P. Nr. 60/27, poz. 533.

25) Rozp. prez. Rzplitej z 8 sierpnia 1927 r. w sprawie statutu ofic. sądów honor. — Dz. U. R. P. Nr. 93/27, poz. 834.

3. Obowiązki i prawa podoficerów.

1) Ust. z 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych W. P. — Dz. U. R. P. Nr. 72/24, poz. 698.

2) Rozp. M. S. Wojsk. z 15 czerwca 1925 r., w sprawie wykonania ust. z 18 lipca 1924 r. o podst. obowiązkach i prawach szeregowych — Dz. U. R. P. Nr. 77/25 r., poz. 539.

3) Rozp. M. S. Wojsk. z 27 kwietnia 1926 r., w sprawie zmiany rozp. wykonawczego do ust. o podst. obowiązkach i prawach szeregowych — Dz. U. R. P. Nr. 40/26 r., poz. 261.

4) Rozp. M. S. Wojsk. z 4 maja 1926 r., o uzupełnieniu § 140 rozp. z 13 czerwca 1925 r., w sprawie wykonania ust. z 18 lipca 1924 r. o podst. obow. i prawach szeregowych — Dz. U. R. P. Nr. 49/26 r., poz. 296.

5) Rozp. M. S. Wojsk. z 15 czerwca 1926 r., o zmianie rozp. z 13 czerwca 1925 r., w sprawie wykonania ust. z 18 lipca 1924 r. o podst. obow. i prawach szereg. — Dz. U. R. P. Nr. 66/26 r., poz. 394.

6) Rozp. M. S. Wojsk. z 7 października 1926 r., o uzupełnieniu rozp. z 13 czerwca 1925 r., w sprawie wykonania ust. z 18 lipca 1924 r. o podst. obow. i prawach szereg. — Dz. U. R. P. Nr. 103/26 r., poz. 600.

7) Rozp. rady min. z 29 października 1926 r. w sprawie wykonania art. 99 ust. z 18 lipca 1924 r. o podst. obowiązkach i prawach szeregowych — Dz. U. R. P. Nr. 115/26 r., poz. 666.

8) Rozp. prze. Rzplitej z 13 kwietnia 1927 r., w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ust. z 18 lipca 1924 r. o podst. obow. i prawach szereg. — Dz. U. R. P. Nr. 39/27 r., poz. 347.

9) Obwieszczenie M. S. Wojsk. z 15 lipca 1927 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ust. z dnia 18 lipca 1924 r. o podst. obow. i prawach szeregowych — Dz. U. R. P. Nr. 68/27 r., poz. 603.

4. Sprawy uposażenia.

1) Ust. z 9 października 1923, o uposażeniu funkcjonarjuszy państw. i wojska — Dz. U. R. P. Nr. 116/23, poz. 924 (sprostowanie Dz. U. R. P. Nr. 3/24, poz. 15).

2) Ust. z 12 czerwca 1924, w sprawie zmiany ust. z 9 października 1923, o uposażeniu — Dz. U. R. P. Nr. 52/24, poz. 525.

3) Ust. z 11 grudnia 1923. o zaopatrzeniu emerytalnem funkc. państw. i zaw. wojsk. — Dz. U. R. P. Nr. 6/24, poz. 46.

4) Ust. z 13 lutego 1924 r., zmieniająca postanowienia ust. z 11 grudnia 1923, o zaopatrz. emeryt. — Dz. U. R. P. Nr. 18/24, poz. 178. (sprostowanie Dz. U. R. P. Nr. 36/24, poz. 386).

5) Rozp. rady min. z 26 marca 1924, o wykonaniu ustaw z 11 grudnia 1923, o uposażeniu — Dz. U. R. P. Nr. 52/24, poz. 525. poz. 320.

6) Ust. z 12 czerwca 1924, w sprawie zmiany ust. z 11 grudnia 1923, o zaopatrzeniu emeryt. — Dz. U. R. P. Nr. 59/24, poz. 526.

7) Ust. z 11 grudnia 1924, o przyznawaniu darów z łaski — Dz. U. R. P. Nr. 2/25, poz. 12.

8) Rozp. rady min. z 28 stycznia 1925, w sprawie zmiany postanowień rozp. rady min. z 6 marca 1924, o zaopatrzeniu emeryt. — Dz. U. R. P. Nr. 16/25, poz. 104.

9) Rozp. rady min. z 20 maja 1925 , zmieniające postanowienia rozp. z 26 marca 1924, o wykonaniu ustaw z 11 grudnia 1923 i 13 lutego 1924, o zaopatrz. emeryt. — Dz. U. R. P. Nr. 55/25, poz. 393.

10) Rozp. rady min. z 4 listopada 1925, o zmianie postanowień rozp. z 20 maja 1925 i z 26 marca 1924, o wykonaniu ustaw z 11 grudnia 1923 i 13 lutego 1924, o zaopatrz. emeryt. — Dz. U. R. P. Nr. 116/25, poz. 827.

11) Rozp. prez. Rzplitej z 13 grudnia 1926 w sprawie zmian ust. z 11 grudnia 1923, o zaopatrz. emeryt. w brzmieniu ust. z 13 lutego 1924 — Dz. U. R. P. Nr. 122/26, poz. 705.

12) Rozp. rady min. z 30 lipca 1924, w sprawie dodatku na mieszkanie—Dz. U. R. P. Nr. 69/4, poz. 673 (sprostowanie Dz. U. R. P. Nr. 75/24, str. 1132).

13) Obwieszczenie rady min. o sprost. omyłki w zał. 2. do § 4. rozp. rady min. z 30 lipca 1924, w sprawie dodatku na mieszkanie — Dz. U. R. P. Nr. 11/25, poz. 85.

14) Ust. z 2 kwietnia 1925, o potrąceniach z uposażeń osób wojsk. — Dz. U. R. P. Nr. 45/25, poz. 312.

15) Ust. z 2 lipca 1925 w sprawie przedłużenia ust. z 12 czerwca 1924, w sprawie zmiany ust. z 9 października 1923, o uposażeniu funkc. państw. i wojska oraz ust. z 12 czerwca 1924, w sprawie zmiany ust. z 11 grudnia 1923, o zaopatrz. emeryt. Dz. U. R. P. Nr. 83/25, poz. 566.

16) Ust. z 22 lipca 1925, zmieniająca niektóre postanowienia ust. z 9 października 1923, o uposażeniu funkc. państw. i wojsk. — Dz. U. R. P. Nr. 85/25, poz. 581.

17) Rozp. prez. Rzplitej z 3 września 1926, zmieniające niektóre postanowienia ust. z 9 paźdz. 1923, o uposażeniu funkc. państw. i wojsk. — Dz. U. R. P. Nr. 93/26, poz. 540.

18) Rozp. M. S. Wojsk. z 19 stycznia 1927, w sprawie wykonania rozp. prez. Rzplitej z 13 grudnia 1926, w sprawie zmian niektórych postanowień ust. z 11 grudnia 1923, o zaopatrz. emeryt. — Dz. U. R. P. Nr. 9/27, poz. 72.

19) Rozp. rady min. z 11 lipca 1927, w sprawie należności za podróże służbowe, delegacje (odkomenderowania) i przeniesienia, odbywane poza granicami państwa — Dz. U. R. P. Nr. 65/27, poz. 579.

20) Rozp. M. S. Wojsk. z 1 lipca 1927, o dodatkach i premjach aeronautycznych — Dz. U. R. P. Nr. 78/27, poz. 681.

21) Rozp. praz. Rzplitej z 20 września 1927, w sprawie uposażenia szereg. nadterm. w marynarce wojen. — Dz. U. R. P. Nr. 84/27, poz. 751.

22) Rozp. rady min. z 17 września 1927, o należnościach za podróże służbowe, delegacje (odkomenderowania) i przeniesienia funkc. państw., sędziów i prokuratorów oraz wojsk. — Dz. U. R. P. Nr. 92/27, poz. 826.

5. Różne.

1) Ust. z dnia 1 sierpnia 1919 r., o orderze wojskowym „Virtuti Militari" — Dz. U. R. P. Nr. 67/19 r., poz. 409.

2) Ust. z 27 listopada 1919 r., w przedmiocie zmiany p. 2 art. 19 ust. z 1 sierpnia 1919 r. o orderze „Virtuti Militari"—Dz. U. R. P. Nr. 92/19 r., poz. 500.

3) Ust. z 6 lipca 1920 r. w przedmiocie zmian w ust. o orderze „Virtuti Militari" — Dz. U. R. P. Nr. 61/20 r., poz. 383.

4) Rozp. R. O. P. z 14 lipca 1920 r., w przedmiocie ustanowienia odznaki honorowej dla oficerów (równorzędnych) i szeregowych za czas pobytu na froncie — Dz. U. R. P. Nr. 83/20 r., poz. 554.

5) Rozp. R. O. P. z 14 lipca 1920 r., w przedmiocie ustanowienia odznaki honorowej dla oficerów (równorzędnych) i szeregowych za rany i kontuzje— Dz. U. R. P. Nr. 83/20 r., poz. 555.

6) Rozp. R. O. P. z 11 sierpnia 1920 r., o ustanowieniu „Krzyża Walecznych" — Dz. U. R. P. Nr. 87/20 r., poz. 572.

7) Rozp. M. S. Wojsk. z 30 września 1920 r., w przedmiocie wykonania rozporządzenia R. O. P. o ustanowienia „Krzyża Walecznych" — Dz. U. R. P. Nr. 119/20 r., poz. 790.

8) Ust. z 28 lipca 1922 r., w przedmiocie zmiany rozp. R. O. P. z 14 lipca 1920 r., w sprawie ustanowienia odznaki honorowej za rany i kontuzje — Dz. U. R. P. Nr. 67/22 r., poz. 603.

9) Ust. z 28 lipca 1922 r., w przedmiocie zmiany rozp. R. O. P. z 14 lipca 1920 r., w sprawie ustanowienia odznaki honorowej za czas pobytu na froncie — Dz. U. R. P. Nr. 67/22 r., poz. 604.

10) Ust. z 4 lutego 1921 r. o ustanowieniu orderu „Orła Białego" — Dz. U. R. P. Nr. 24/21 r., poz. 136.

1) Ust. z 4 lutego 1921 r. o ustanowieniu orderu „Odrodzenia Polski" — Dz. U. R. P. Nr. 24/21 r., poz. 137.

12) Ust. z 23 czerwca 1923 r., o ustanowieniu „Krzyża Zasługi" — Dz. U. R. P. Nr. 62/23 r., poz. 458 (sprostowanie Dz. U. R. P. Nr. 63/23 r. str. 730).

13) Ust. z 15 lipca 1925 r. o zakwaterowaniu wojska w czasie pokoju — Dz. U. R. P. Nr. 97/25 r., poz. 681.

14) Rozp. M. S. Wojsk. z 24 marca 1927 r. o uprawnieniach do otrzymania kwatery stałej, przejściowej lub nagłej przez formacje i osoby wojskowe oraz osoby cywilne, pracujące w wojsku na stanowisku etatowem — Dz. U. R. P. Nr. 37/27 r., poz. 333.

15) Rozp. rady ministrów z 29 sierpnia 1927 r. o rozmiarach kwater stałych i opłatach za kwatery stałe w koszarach lub w budynkach państwowych, przez skarb państwa wynajętych albo administrowanych — Dz. U. R. P. Nr. 81/27, poz. 705.

16) Rozp. prez. Rzplitej z 7 października 1927 r. w sprawie uzupełnienia ust. z 15 lipca 1925 r. o zakwaterowaniu wojska w czasie pokoju — Dz. U. R. P. Nr. 90/27 r., poz. 802.

DZIAŁ OGÓLNY.

A. Odrodzenie państwa polskiego.

Dziewięć już lat minęło 11 list. ub. r., od chwili wskrzeszenia państwa polskiego, czyli od tego pamiętnego momentu, gdy ówczesny brygadjer Józef Piłsudski zjawił się po opuszczeniu więzienia magdeburskiego w Warszawie i objął najwyższą władzę.

Spróbujmy zrobić bilans dziewięcioletniego istnienia odrodzonego państwa polskiego.

Otóż najpierw stwierdzić musimy, że darmo od nikogo Polski nie otrzymaliśmy, bośmy niepodległość Polski wywalczyli własnym wysiłkiem i własnemi ofiarami. Na ten wysiłek i na te ofiary złożyły się przedewszystkiem liczne formacje polskie, które powstawały podczas wojny światowej. Wśród nich największe bojowe i ideowe znaczenie uzyskały legjony tworzone przez Józefa Piłsudskiego.

Te ochotnicze formacje polskie stały się jądrem armji polskiej, stały się cementem, spajającym nie tylko żołnierzy z byłych armij zaborczych, ale także szeregi obywateli polskich, powołanych pod broń podczas wojny polsko-bolszewickiej.

Sytuacja Polski w pierwszym okresie odrodzenia była bardzo ciężką, zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna. Nieustalone granice, niezrośnięte ze sobą dzielnice o zupełnie różnych obliczach i dążeniach, zniszczone wsi i miasta, zniszczone koleje, pusty skarb, brak własnej waluty, nieuregulowane dochody skarbowe, brak ustalonego ustroju państwowego, wojna na trzy fronty z bolszewicką Rosją, z Ukraińcami i Czechami przy braku broni, amunicji, mundurów, wyszkolonych rezerw — oto obraz naszej sytuacji w pierwszym okresie odrodzenia.

Mimo tych szalonych trudności zdołaliśmy przetrwać szczęśliwie ten krytyczny okres; zawarliśmy z Czechami układ pokojowy, obroniliśmy Lwowa i rozgromili Ukraińców ze Wschodniej Małopolski i co najważniejsze, odnieśliśmy wspaniałe zwycięstwo nad bolszewikami w dwu rozstrzygających bitwach pod

Warszawą i nad Niemnem. Zwycięstwo to miało podstawowe znaczenie nie tylko dla istnienia naszego państwa, ale i dla całej zachodniej Europy, ponieważ uchroniło ją raz na zawsze od nawały bolszewickiej.

W ten sposób wolność, która przyszła do nas po klęsce mocarstw zaborczych, została przez nas krwawemi ofiarami i niesłychanemi wysiłkami okupiona i ugruntowana.

Zwycięskie zakończenie wojny polsko-bolszewickiej zawdzięczamy przedewszystkiem wodzowi Józefowi Piłsudskiemu, któremu naród oddał nie tylko naczelne dowództwo, ale i najwyższą władzę w państwie.

Po wojnie polsko-bolszewickiej następuje okres organizacji wewnętrznej państwa. Pozbawieni doświadczenia, rozdarci na najrozmaitsze partje, wzajemnie się zwalczające, nie mogliśmy stworzyć mocnych podwalin państwa ani też zapewnić mu stałego rozwoju.

Uchwalona dnia 17 marca 1921 r. przez pierwszy sejm ustawodawczy konstytucja dawała nam słabą władzę wykonawczą, oraz sejm wyposażony w nadmierną władzę. Doprowadziło to w skutkach do zgubnego sejmowładztwa i do rządów stronnictw, kierujących się nie dobrem kraju, lecz swojem własnem.

Nic dziwnego, że państwo zaczęło przeżywać coraz to ostrzejszy kryzys gospodarczy i finansowy. Inflacja marki polskiej, przedwczesne wprowadzenie waluty polskiej (złotego polskiego) brak zrównoważonego budżetu państwowego, niewyzyskane źródła dochodów skarbowych, katastrofalny spadek złotego polskiego, nadmierna emisja bilonu, rozwielmożnienie się nadużyć w życiu publicznem, wzrost bezrobocia, rozdarcie wojska przez wprowadzenie doń polityki, usunięcie od władzy marsz. Piłsudskiego — wszystko to groziło nieobliczalnemi następstwami, bo podważało fundamenty bytu i niepodległości naszego państwa.

W takimto momencie marsz. Piłsudski, przejęty głęboką troską o przyszłość swego narodu postanowił ująć ster władzy w swe ręce i z manowców wyprowadzić państwo polskie na szeroką drogę rozwoju i dobrobytu.

Z tą chwilą zaczyna się intenzywna praca nad reorganizacją życia państwowego w Polsce. Przedewszystkiem została przez odpowiednią zmianę konstytucji znacznie wzmocniona władza wykonawcza. Następnie została wprowadzona sanacja wszystkich dziedzin życia publicznego. Sanacja ta dała bardzo duże wyniki za-

równo w stosunkach wewnętrznych jak i zewnętrznych. Największą uwagę poświęcił nowy rząd uzdrowieniu życia gospodarczego. Zaczęto od reorganizacji finansów państwa. Z jednej strony znaczne zwiększenie dochodów skarbowych zarówno z monopoli jak i z danin publicznych, oraz energiczne ściąganie podatków (zwłaszcza zaległych), a z drugiej strony poważne zmniejszenie wydatków skarbowych przez zastosowanie szeroko zakrojonej akcji oszczędnościowej pozwoliło wprowadzić pierwszy w Polsce budżet zrównoważony. W dążeniu do poprawy finansów państwowych zwrócono też baczną uwagę na zwiększenie dochodów z lasów i przedsiębiorstw państwowych. Do tych ostatnich zastosowano z powodzeniem system wyodrębniania czyli oparcia na zasadach prywatno-handlowych. Reorganizacja monopolu tytoniowego i spirytusowego podniosła znacznie dochody skarbowe.

Celem utrwalenia i zwiększenia dochodów z danin publicznych przystąpiono do reorganizacji całego dotychczasowego systemu podatkowego według wzorów zachodnich.

Zamiast eksperymentów ustalono w dziedzinie polityki gospodarczej pewne stałe wytyczne, które usunęły dotychczasowy chaos i zapewniły trwały rozwój sił gospodarczych. Uznano, że rolnctwo, jako zajęcie przeważającej liczby ludności, jako podstawa wyżywienia całego kraju, oraz jako główny odbiorca krajowych produktów przemysłowych, musi być otoczone specjalną opieką czynników rządowych. Celem uzdrowienia stosunków rolnych oraz podniesienia produkcji rolnej przystąpiono do gruntownej przebudowy ustroju rolnego przy pomocy parcelacji, osadnictwa, komasacji i meljoracyj rolnych. Szczególną doniosłość ogólno-państwową uzyskało osadnictwo wojskowe na kresach wschodnich.

Z drugiej jednak strony bardzo pilną uwagę poświęcono rozwojowi przemysłu, a szczególnie wywozowi wytworów przemysłowych (eksport węgla).

W dziedzinie produkcji postawiono zasadę samowystarczalności gospodarczej, niezmiernie ważnej nie tylko dla gospodarstwa narodowego, ale i dla obrony pańswa. Dlatego też przedmiotem energicznych zabiegów rządu stało się uruchomienie nieistniejących w kraju gałęzi produkcji przemysłowej, oraz znalezienie nowych źródeł surowców krajowych. Szczególną opieką otoczył obecny rząd przemysł wojenny. Przystąpiono do budowy

względnie do rozszerzenia tych wszystkich zakładów przemysłowych, które mają dla obrony państwa podstawowe znaczenie. Najpoważniejszem przedsięwzięciem w tej dziedzinie było zaczęcie budowy wielkiej fabryki syntetycznych związków azotowych pod Tarnowem. Fabryka ta będzie też miała ogromne znaczenie dla produkcji rolnej (nawozy azotowe).

Baczną uwagę poświęcił rząd budowie nowych linij kolejowych. Szczególnie doniosłe znaczenie miało przystąpienie do budowy magistrali: zagłębie węglowe — Gdynia. Z linji tej oddano już do użytku bardzo ważny odcinek, okrążający niemiecki Górny Śląsk, a mianowicie — Herby — Wieluń — Podzamcze.

Również zabrano się energicznie (głównie przez nacisk na samorządy) do poprawienia fatalnego stanu dróg bitych, co wpłynie dodatnio na rozwój ruchu samochodowego.

W dziedzinie żeglugi rzecznej przystąpiono do usunięcia dotychczasowego zaniedbania. Przeprowadzono szereg prac dla pogłębienia nurtu Wisły poniżej Warszawy, oraz dla urządzenia portów i przystani rzecznych. Ruch towarowy na linjach wodnych a szczególnie na Wiśle poniżej Warszawy znacznie się ożywił.

Duży wysiłek uczyniono w dziedzinie elektryfikacji. Powstał szereg nowych elektrowni, opracowano program elektryfikacji zagłębia węglowego i Podkarpacia. Szczególną uwagę zwrócono na wyzyskanie sił wodnych dla celów elektryfikacji.

Ponieważ rokrocznie emigruje duża ilość obywateli, dlatego rząd obecny zajął się pilnie tą sprawą i uregulował zarówno emigrację zamorską (w drodze ustawy), jak i emigrację sezonową do Niemiec (w drodze odpowiedniej umowy).

Podstawowe znaczenie dla uzdrowienia naszych stosunków finansowych oraz dla ożywienia naszego życia gospodarczego miało uzyskanie wielkiej pożyczki amerykańskiej. Pożyczka ta była wielkim sukcesem obecnego rządu nie tylko pod względem gospodarczym, ale i politycznym. Pożyczka ta bowiem była dowodem wielkiego zaufania do Polski i do jej obecnego rządu, wzmocniła więc wybitnie stanowisko mocarstwowe naszego państwa. Dzięki tej pożyczce nastąpić mogła stabilizacja waluty polskiej, stworzenie wielkich rezerw w Banku Polskim oraz intenzywne zasilenie naszego życia gospodarczego niezbędnemi kapitałami.

Celem rozprowadzenia tanich kredytów do wszystkich dziedzin życia gospodarczego przystąpił rząd do reorganizacji banków zarówno państwowych jak i prywatnych.

Szczególną wagę przywiązywał obecny rząd do trwałej poprawy naszego bilansu handlowego i pod tym względem uzyskał bardzo duże wyniki. Wprowadzono ulgi podatkowe, taryfowe i celne dla eksportu, stworzono specjalny instytut eksportowy, zreorganizowano państwową służbę eksportową w zagranicznych placówkach (poselstwach i konsulatach), dostosowano ruch kolejowy i urządzenia graniczne do potrzeb eksportowych, zawarto szereg korzystnych umów handlowych i t. d.

Największe jednak znaczenie dla poparcia eksportu miała rozbudowa naszych portów morskich i stworzenie własnej floty handlowej. Bardzo intenzywna budowa portu gdyńskiego, wydatne poparcia rozwoju portu tczewskiego, modernizacja i rozszerzenie portu gdańskiego, rozbudowa linij kolejowych na Pomorzu i na wybrzeżu, zakup całego szeregu statków handlowych i pasażerskich — oto krótki przegląd najważniejszych prac rządu, które doprowadziły do stworzenia polskiej żeglugi morskiej i do wzmożenia naszego wywozu.

Od kilku lat toczy się wojna gospodarcza z Niemcami, w której nasz rząd odniósł walne zwycięstwo. Wojna ta bowiem przyczyniła się do usunięcia nebezpieczenej zależności gospodarczej Polski od Niemiec, do silniejszego zespolenia G. Śląska z macierzą polską, do zdobycia nowych korzystnych rynków zbytu zagranicą (szczególnie dla węgla) oraz do zorganizowania własnej floty handlowej. Jest uzasadniona nadzieja, że wojna gospodarcza z Niemcami zakończy się rychło traktatem handlowym, w którym interesy Polski będą należycie zabezpieczone.

Celem ożywienia życia gospodarczego poczynił obecny rząd kroki dla wprowadzenia samorządu gospodarczego oraz dla kodyfikacji ustawodawstwa przemysłowego.

Wprowadzenie izb handlowo-przemysłowych, izb rzemieślniczych, wydanie prawa przemysłowego, powołanie do życia komisji ankietowej dla zbadania stanu produkcji — oto konkretne prace rządu w tej dziedzinie oprócz których jest już przygotowany cały szereg dalszych projektów.

Jako jedno ze swych najważniejszych zadań uznał obecny rząd walkę z drożyzną. Wydano dekret o zabezpieczeniu podaży

artykułów pierwszej potrzeby, rozciągnięto ścisłą kontrolę nad produkcją i obrotem wielu środków żywności oraz wydano cały szereg zarządzeń, dzięki którym udało się opanować wzrost drożyzny.

Naczelnem hasłem obecnego rządu była gruntowna naprawa administracji państwowej. W tej dziedzinie osiągnięto bardzo duże wyniki. Poddano reorganizacji prawie wszystkie urzędy państwowe, usunięto z administracji wszelkie wpływy partyj politycznych, postawiono zasadę, że urzędnik służy państwu i społeczeństwu, a nie jednostkom czy partjom, oraz dokonano starannego doboru urzędników na stanowiskach wyższych. Wszystko to usprawniło w wysokim stopniu administrację państwową i miało dobroczynny wpływ na całe życie państwowe.

W dążeniu do naprawy administracji państwowej nie zapomniał rząd o polepszeniu bytu funkcjonarjuszom państwowym i osobom wojskowym. Nie poprzestając na przyznanych dotychczas dodatkach i podwyżkach postanowił rząd zasadniczo uregulować uposażenie funkcjonarjuszy państwowych i osób wojskowych w sensie wydatnej poprawy ich bytu.

Również poprawa położenia materjalnego licznych warstw robotniczych i pracowniczych stała się przedmiotem energicznej akcji rządu. Rozszerzenie i udoskonalenie ustawodawstwa społecznego, wprowadzenie t. zw. umów zbiorowych, łagodzenie wszelkich zatargów w drodze rozjemstwa, walka z drożyzną środków spożywczych — wszystko to sprowadziło znaczne polepszenie bytu licznych rzesz pracujących. Celem zaradzenia głodowi i nędzy mieszkaniowej przystąpił rząd do intenzywnego popierania ruchu budowlanego. Ogólne ożywienie życia gospodarczego zmniejszyło w wybitnym stopniu klęskę bezrobocia, która w poprzednim okresie dawała się bardzo dotkliwie we znaki.

Celem podniesienia kultury i zdrowia publicznego, wdrożył obecny rząd energiczną akcję w kierunku radykalnego poprawienia stosunków sanitarnych w miastach i wsiach. Budowa szpitali, kanalizacji, wodociągów, hal targowych, rzeźni, piekarń i t. d. weszła do programu rozbudowy miast i zaczęła być wprowadzaną w życie. Doniosłe znaczenie w tej dziedzinie miało rozciągnięcie kontroli i nadzoru władz państwowych nad administracją komunalną, a w szczególności nad finansami komunalnemi.

W niezmiernie ważnym dziale szkolnictwa zrobiono też duży wysiłek, by zmniejszyć analfabetyzm i ciemnotę, by rozwinąć kulturę narodową oraz, by przez reformę ustroju szkolnego zapewnić państwu uczciwych i światłych obywateli. Szczególną uwagę poświęcono rozwojowi szkolnictwa zawodowego, a to celem podniesienia rolnictwa, przemysłu, rzemiosł i handlu.

Celem zatarcia różnic dzielnicowych oraz celem oparcia życia prywatnego i publicznego na nowoczesnych zasadach prawnych przystąpiono do kodyfikacji dotychczasowego ustawodawstwa dzielnicowego częstokroć sprzecznego ze sobą, a w bardzo wielu wypadkach już przestarzałego. W tej dziedzinie wydano cały szereg nowoczesnych ustaw (prawo wekslowe i czekowe, prawo autorskie, prawo przemysłowe, prawo o zwalczaniu włóczęgostwa i żebractwa, prawo łowieckie i t. d.), a wiele dalszych projektów jest już opracowanych.

Równie dużo zrobiono dla zapewnienia bezpieczeństwa granic, oraz bezpieczeństwa i ładu wewnętrznego. Dzięki korpusowi ochrony pogranicza zabezpieczono całkowicie granice wschodnie. Reorganizacja policji, wydziałów bezpieczeństwa w województwach oraz urzędów śledczych, energiczna i skuteczna walka z żywiołami zbrodniczemi i wywrotowemi (komunistami) zapewniły bezpieczeństwo i ład wewnętrzny.

Obecny rząd, mając na oku dobro całego państwa, przystąpił do rozwiązania niezmiernie ważnej i trudnej sprawy mniejszości narodowych. Mniejszościom tym zabezpieczył poszanowanie odrębności kulturalnych i religijnych przez tworzenie szkół narodowościowych oraz przez dopuszczenie języka mniejszości narodowych do władz publicznych. Spodziewać się należy, że zarządzenia te doprowadzą do zgodnego spółżycia i lojalnej spółpracy wszystkich obywateli polskich bez różnicy języka i religji dla dobra całego państwa.

Odrodzenie wewnętrzne Polski, odbudowa i rozwój życia gospodarczego kraju, wzmocnienie pogotowia obronnego nie pozostało bez wpływu na politykę zagraniczną Polski. I w tej dziedzinie nastąpiła dzięki celowej pracy i sukcesom obecnego rządu wybitna poprawa stosunków.

Polska przestała być uważana za państwo sezonowe, a stała się mocarstwem, które weszło do wielkiej rodziny świata, jako

czynnik pokoju oraz propagator spółpracy gospodarczej i kulturalnej.

Taki byłby krótki bilans odrodzenia państwa polskiego. Imponujące wyniki naszych wysiłków dla odbudowy i skrzepnięcia państwa polskiego napawać nas muszą otuchą i wiarą w przyszłość. Organizm państwowy powrócił do zdrowia i sił, na każdem polu wre gorączkowa praca, by odrobić czasy niewoli i pod każdym względem dorównać państwom zachodnim, życie gospodarcze uderza coraz silniejszem tętnem, rozwija się nauka i sztuka, wraca zdrowie moralne narodu, wzrasta kultura i dobrobyt, wzmacniają się podwaliny państwa, podnosi się mocarstwowe stanowisko Polski, a na straży niepodległości i potęgi państwa polskiego stoi czujna i mężna armja — oto obraz dzisiejszej, odrodzonej Polski.

Ta naprawa Rzeczypospolitej, to wzmożenie jej sił i ten żywiołowy pęd do rozwoju i postępu — stanowi niezapomnianą zasługę dzisiejszego rządu, a przedewszystkiem jej szefa, zwycięskiego wodza i wielkiego budowniczego Polski — marszałka Józefa Piłsudskiego, który z dumą może spoglądać na swe dotychczasowe dzieło.

B. Ogólne wiadomości o Polsce.

WSTĘP.

P o j ę c i e p a ń s t w a. Państwo jest to terytorjum, zamieszkałe przez ludność, pozostającą pod władzą najwyższą. W skład państwa wchodzą zatem trzy elementy: a) terytorjum, b) ludność, c) władza najwyższa.

W s k r z e s z e n i e p a ń s t w a p o l s k i e g o. Za chwilę wskrzeszenia państwa polskiego musimy przyjąć moment, w którym zaistniał trzeci warunek powstania państwa, t. j. niezawisła władza zwierzchnia. Chwilą tą było obalenie rządów okupantów i objęcie władzy przez ówczesnego brygadjera Józefa Piłsudskiego. Wprawdzie istniała przedtem Rada Regencyjna, ona jednak tej niezawisłej władzy zwierzchniej nie miała, ponieważ posiadali ją okupanci. Dopiero bryg. J. Piłsudski, mając poparcie narodu, wyrażone przez opinję publiczną, zaczął po ustąpieniu zaborców wykonywać władzę najwyższą. Odrodzenie się więc naszego państwa nastąpiło w listopadzie 1918 r., kiedy to istniały już owe trzy warunki powstania państwa, t. j. terytorjum, ludność i władza najwyższa.

I. T E R Y T O R J U M.

1. Granice i obszar.

W y z n a c z e n i e g r a n i c. Zachodnie granice naszego państwa zostały ustalone (oprócz terenów plebiscytowych) traktatem wersalskim z dnia 28. VI. 1919 r., wschodnie zaś — po wojnie z Rosją pokojem ryskim z dnia 18. III. 1921 r. Uznanie granic wschodnich przez mocarstwa zachodnie nastąpiło dopiero 14-go marca 1923 r. Granice na Śląsku Cieszyńskim i Spiszu wyznaczyła Rada najwyższa 28-go lipca 1920 r. Śląsk Górny rozdzieliła Rada Ligi Narodów po plebiscycie odbytym dnia 20. III. 1921 r.

Długość granic. Długość granic lądowych naszego państwa wynosi: z Niemcami 1662 km., z w. m. Gdańskiem 150 km., z Litwą 410 km., z Łotwą 124 km., z Rosją Sowiecką 1412 km., z Rumunją 336 km., z Czechosłowacją 917 km.

Ogólna więc długość granic lądowych wynosi: 5.011 km. Długość granic morskich wynosi: 105 km.

Obszar. Obszar państwa wynosi 388,328 km.² Pod względem obszaru zajmuje Polska szóste miejsce w Europie. Idzie mianowicie po Rosji Sowieckiej, Francji, Niemczech, Hiszpanji i Szwecji.

2. Podział terytorjalny.

Państwo Polskie jest podzielone na 16 województw, 277 powiatów i 641 gmin miejskich oraz 12,622 gmin wiejskich.

Urzędy wojewódzkie i starostwa.

M. st. Warszawa. Komisarjat rządu — Senatorska 16 I.—IV. Ekspozytury komisarjatu rządu — Szpitalna 7, Oboźna 4, Plac Dąbrowskiego 3 i Jagiellońska 9.

Województwo warszawskie. Urząd woj. Warszawa (Al. Ujazdowska 5). Starostwa — Błonie (z siedzibą w Grodzisku Mazowieckim), Ciechanów, Gostynin, Grójec, Kutno, Lipno, Łowicz, Maków, Mińsk Mazowiecki, Mława, Nieszawa (z siedzibą w Aleksandrowie), Płock, Płońsk, Przasnysz, Pułtusk, Radzymin, Rawa, Rypin, Sierpc, Skierniewice, Sochaczew, Warszawa powiat, Włocławek.

Woj. to liczy 58 miast i 295 gmin.

Województwo białostockie. Urz. woj. Białystok.

Starostwa — Augustów, Białystok, Bielsk, Grodno, Kolno, Łomża, Ostrołęka, Ostrów, Sokółka, Suwałki, Szczuczyn (z siedzibą w Grajewie), Wołkowysk, Wysokie Mazowieckie.

Woj. to liczy 48 miast i 184 gmin.

Województwo kieleckie. Urz. woj. — Kielce.

Starostwa — Będzin, Częstochowa, Iłża (z siedzibą w Wierzbniku), Jędrzejów, Kielce, Końskie, Kozienice, Miechów, Olkusz, Opatów, Opoczno, Pińczów, Radom, Sandomierz, Stopnica (z siedzibą w Busku), Włoszczowa.

Woj. to liczy 38 miast i 310 gmin.

Województwo krakowskie. Urz. woj. — Kraków.

Starostwa i równorzędne — Biała, Bochnia, Brzesko, Chrzanów, Dąbrowa, Gorlice, Grybów, Jasło, Kraków miasto, Kraków powiat, Limanowa, Maków, Mielec, Myślenice, Nowy Sącz, Nowy Targ, Oświęcim, Pilzno, Ropczyce, Tarnów, Wadowice, Wieliczka, Żywiec.

Woj. to liczy 52 miast i 1914 gmin.

Województwo lubelskie. Urz. woj. — Lublin.

Starostwa — Biała Podlaska, Biłgoraj, Chełm, Garwolin, Hrubieszów, Janów, Konstantynów (z siedzibą w Janowie), Krasnystaw. Lubartów, Lublin, Łuków, Puławy, Radzyń, Siedlce, Sokołów, Tomaszów, Węgrów, Włodawa, Zamość.

Woj. to liczy 32 miast i 281 gmin.

Województwo lwowskie. Urz. woj. — Lwów.

Starostwa i równorzędne — Bóbrka, Brzozów, Dobromil, Drohobycz, Gródek Jagielloński, Jarosław, Kolbuszowa, Krosno, Lisko, Lubaczów, Lwów miasto, Lwów powiat, Łańcut, Mościska, Nisko, Przemyśl, Przeworsk, Rawa Ruska, Rudki, Rzeszów, Sambor, Sanok, Sokal, Stary Sambor, Strzyżów, Tarnobrzeg, Żółkiew.

Woj. to liczy 61 miast i 2,199 gmin.

Województw łódzkie. Urz. woj. — Łódź.

Starostwa i równorzędne — Brzeziny, Kalisz, Koło, Konin, Łask, Łęczyca, Łódź miasto, Łódź powiat, Piotrków, Radomsko, Sieradz, Słupca, Turek, Wieluń.

Woj. to liczy 44 miast i 233 gminy.

Województwo nowogródzkie. Urz. woj. — Nowogródek.

Starostwa — Baranowicze, Lida, Nieśwież, Nowogródek, Słonim, Stołpce, Wołożyn.

Woj. to liczy 16 miast i 96 gmin.

Województwo poleskie. Urz. woj. — Brześć n. B.

Starostwa — Brześć n. B., Drohiczyn, Kamień Koszyrski, Kobryń, Kossów, Łuniniec, Pińsk, Prużana, Sarny, Stolin.

Woj. to liczy 27 miast i 118 gmin.

Województwo pomorskie. Urz. woj. — Toruń.

Starostwa i równorzędne — Brodnica, Chełmno, Chojnice, Działdowo, Gdynia, Gniew, Grudziądz miasto, Grudziądz powiat, Kartuzy, Kościerzyna, Lubawa, Puck, Sępolno, Starogard, Świecie, Tczew, Toruń miasto, Toruń powiat, Tuchola, Wąbrzeźno, Wejherowo.

Woj. to liczy 31 miast i 1,355 gmin oraz 750 obsz. dwor.

Województwo poznańskie. Urz. woj. — Poznań.

Starostwa i równorzędne — Bydgoszcz miasto, Bydgoszcz powiat, Chodzież, Czarnków, Gniezno miasto, Gniezno powiat, Gostyń, Grodzisk, Inowrocław miasto, Inowrocław powiat, Jarocin, Kępno, Kościan, Koźmin, Krotoszyn, Leszno, Międzychód, Mogilno, Nowy Tomyśl, Oborniki, Odolanów, Ostrów, Ostrzeszów, Pleszew, Poznań miasto, Poznań powiat, Rawicz, Strzelno, Szamotuły, Szubin, Śmigiel, Śrem, Środa, Wągrowiec, Witkowo, Wolsztyn, Września, Wyrzysk, Żnin.

Woj. to liczy 118 miast, 3,044 gmin i 1,672 obszarów dwor.

Województwo stanisławowskie. Urz. woj. — Stanisławów.

Starostwa — Bohorodczany, Dolina, Horodenka, Kałusz, Kołomyja, Kosów, Nadwórna, Peczeniżyn, Rohatyn, Skole, Stanisławów, Stryj, Śniatyn, Tłumacz, Turka, Żydaczów.

Woj. to liczy 29 miast i 900 gmin.

Województwo śląskie. Urz. woj. — Katowice.

Starostwa i równorzędne — Bielsko miasto, Bielsko powiat, Cieszyn, Huta Królewska miasto, Katowice miasto, Katowice powiat, Lubliniec, Pszczyna, Rybnik, Świętochłowice, Tarnowskie Góry.

Woj. to liczy 18 miast, 413 gmin i 269 obszarów dworskich.

Województwo tarnopolskie. Urz. woj. — Tarnopol.

Starostwa — Borszczów, Brody, Brzeżany, Buczacz, Czortków, Kamionka Strumiłowa, Kopyczyńce, Podhajce, Przemyślany, Radziechów, Skałat, Tarnopol, Trembowla, Zaleszczyki, Zbaraż, Zborów, Złoczów.

Woj. to liczy 35 miast i 1,082 gmin.

Województwo wileńskie. Urz. woj. — Wilno.

Starostwa i równorzędne — Brasław, Dzisna, Mołodeczno, Oszmiana, Postawy, Święciany, Wilejka, Wilno miasto, Wilno - Troki.

Woj. to liczy 14 miast i 103 gmin.

Województwo wołyńskie. Urz. woj. — Łuck.

Starostwa — Dubno, Horochów, Kostopol, Kowel, Krzemieniec, Luboml, Łuck, Równe, Włodzimierz, Zdołbunów.

Woj. to liczy 31 miast i 95 gmin.

II. LUDNOŚĆ.

1. Obywatelstwo i prawa obywatelskie.

Nabycie i utrata obywatelstwa. Obywatelem polskim jest każdy, kto urodził się z obywateli polskich albo komu polskie władze prawo obywatelstwa nadały. Nadto obywatelstwo polskie nabywa się na podstawie traktatów międzynarodowych, przez zamążpójście cudzoziemki za obywatela polskiego, przez przysposobienie czyli adopcję, przez uznanie czyli legitymację dziecka cudzoziemki przez ojca obywatela polskiego, przez powrót cudzoziemca pochodzenia polskiego (jeśli on oświadczy, że chce być obywatelem polskim), przez rozwiązanie małżeństwa dawnej obywatelki polskiej, która utraciła obywatelstwo polskie przez zamążpójście, oraz przez przyjęcie cudzoziemca do polskiej służby państwowej lub wojskowej.

Utrata obywatelstwa polskiego następuje przez nabycie obcego obywatelstwa, przez zamążpójście za cudzoziemca, przez wstąpienie do obcej służby wojskowej lub rządowej. Zezwolenia na nabycie obcego obywatelstwa potrzebuje obywatel polski tylko wtedy, gdy podlega obowiązkowi czynnej służby wojskowej.

Obywatel polski nie może być równocześnie obywatelem państwa innego.

P r a w a o b y w a t e l i. Każdy obywatel polski korzysta z praw obywatelskich.

W skład praw obywatelskich wchodzą: 1) prawa polityczne, t. j. prawo udziału we władzy, jak np. prawo wyborcze i udział w sądach przysięgłych, 2) prawo obywatelskie w ścisłem znaczeniu, jak prawa żądania opieki i pomocy państwa, 3) prawa wolnościowe.

Treścią p r a w w o l n o ś c i o w y c h są następujące prawa:

1. Równouprawnienie, polegające na tem, że wszyscy obywatele bez różnicy pochodzenia, narodowości, religji i płci, są równi wobec prawa, to zn., że wszyscy są jednakowo odpowiedzialni za swoje czyny, że jednakowe są obowiązki dla wszystkich, że każdy ma równe prawa do opieki ze strony państwa, i że urzędy dla wszystkich są równo dostępne. Tem samem konstytucja nasza nie uznaje żadnych przywilejów, tytułów rodowych i herbów.
2. Nietykalność osoby polegająca na tem, że władza nie może pozbawić wolności obywatela, jeśli tego ustawa nie przewiduje.
3. Nietykalność prywatnego mieszkania, tajemnicy listowej, i mienia.
4. Wolność przesiedlenia się, emigracji, zgromadzania się i stowarzyszania się.
5. Swoboda nauczania, objawiania opinji, wznoszenia petycji.
6. Wolność wyznania i równouprawnienie narodowości.

Prawa powyższe są w przypadkach, przewidzianych przez ustawy, ograniczone na rzecz dobra ogółu. Ponadto mogą też być niektóre z nich podczas wojny lub w innych wypadkach, zagrażających bezpieczeństwu, na pewien czas zawieszone.

Wszystkie wyznania religijne są równouprawnione, jednak wyznanie rzymsko-katolickie, jako religja większości narodu, ma naczelne w kraju stanowisko.

Państwo opiekuje się zaniedbanemi dziećmi, dba o stan moralny i religijny w szkołach. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna, a w zakresie szkoły początkowej jest obowiązkowa.

Konstytucja uważa własność prywatną za jedną z najważniejszych podstaw porządku prawnego, a własność ta ograniczona może być tylko dla dobra publicznego. Zniesienie prawa własności prywatnej dopuszcza konstytucja tylko w wypadkach przewi-

dzianych ustawami i to za wynagrodzeniem. Praca, jako główna podstawa bogactwa Rzeczypospolitej, pozostaje pod szczególną opieką państwa, które opiekuje się przedewszystkiem pracą kobiet i nieletnich oraz tworzy ubezpieczenie społeczne w razie choroby i wypadku.

Obcy obywatel korzystać może z tych praw zasadniczych pod warunkiem wzajemności.

2. Liczba ludności i jej podział.

Ludność. Ludność państwa polskiego według spisu z dnia 30. IX. 1921 r. wynosi 72,176,713. Polska pod względem ludności zajmuje szóste miejsce w Europie. Więcej mieszkańców mają: Rosja Sowiecka, Niemcy, Anglja, Francja i Włochy. Na 1 km.^{2} wypada 70 mieszkańców. W ogólnej liczbie ludności było: narodowości polskiej — 18,814,239 t. j. 69,2%, ruskiej — 3,898,431 t. j. 14.4%, żydowskiej — 2,110,448 t. j. 7.75%, białoruskiej — 1,060,237 t. j. 3.9%, niemieckiej — 1,059,194 t. j. 3.9%, litewskiej — 68,667 t. j. 0.25%, rosyjskiej — 56,239 t. j. 0.2%, „tutejszej" — 49.441 t. j. 0.2%, czeskiej — 30.628 t. j. 0.1%, innych — 29.193 t. j. 0.1%.

Roczny przyrost ludności wynosi przeciętnie około 400.000. Ludność zatem powiększyła się do dziś o 2,400.000 i wynosi około 30 miljonów mieszkańców.

W ogólnej liczbie ludności było: wyznania rz. kat. i orm. 17,365,350 t. j. 63.9%, gr. kat. 3,031,059 t. j. 11.2%, prawosławnego 2,846,858 t. j. 10.5%, protestanckiego 1,014,632 t. j. 3.7%, mojżeszowego 2,845,354 t. j. 10.5%, innych 40.444 t. j. 0.2%.

Zaludnienie i obszar według województw (ludność według roku 1921):

Województwo	Obszar		Ilość mieszkańców	Na 1 km.^{2}	
m. st. Warszawa	121	km.^{2}	936.000	7736	mieszk.
w. warszawskie	29.310	„	2.112.000	72	„
w. łódzkie	19.034	„	2.251.000	118	„
w. kieleckie	25.736	„	2.536.000	99	„
w. lubelskie	31.160	„	2.088.000	67	„
w. białostockie	32.637	„	1.303.000	40	„
w. wileńskie	28.409	„	983.000	35	„
w. nowogródzkie	23.046	„	822.000	36	„
w. poleskie	42.278	„	880.000	21	„
w. wołyńskie	30.294	„	1.438.000	48	„
w. krakowskie	17.448	„	1.990.000	114	„

Województwo	Obszar	Ilość mieszkańców	Na 1 km²
w. lwowskie	27.024 km.²	2.718.000	101 mieszk.
w. tarnopolskie	16.240 „	1.429.000	88 „
w. stanisławowskie	18.368 „	1.349.000	73 „
w. poznańskie	26.603 „	1.974.000	74 „
w. pomorskie	16.386 „	939.000	75 „
w. śląskie	4.234 „	1.126.000	266 „

Miasta w Polsce, liczące ponad 25.000 mieszk. (w r. 1921).

Warszawa (w r. 1926) 1.015.500, Łódź 452.100, Lwów 219.300, Poznań 184.800, Kraków 183.700, Wilno 129.000, Katowice 104.900, Lublin 94.400, Bydgoszcz 87.600, Sosnowiec 86.500, Częstochowa 80.400, Białystok 80.000, Równe 30.500, Pabjanice 29.600, Brześć n B. 29.500, Zawiercie 29.400, Tomaszów Rawski 28.200, Będzin 28.100, Płock 27.700, Stryj 27.400, Drohobycz 26.700, Nowy Sącz 26. 200, Gniezno 25.900.

3. Szkolnictwo.

Szkoły wyższe miały słuchaczy w r. 1926/27:

uniwersytet warszawski 9,047, uniwersytet jagielloński 5,706, uniwersytet lwowski 6,463, uniwersytet poznański 3,622, uniwersytet wileński 2,806, uniwersytet lubelski 350, politechnika warszawska 3,767, politechnika lwowska 2,109, szkoła gł. gosp. wiejsk. w Warszawie 837, akademja górnicza w Krakowie 493, akademja medycyny weterynaryjnej we Lwowie 385, wyższa szkoła handlowa w Warszawie 1,496, wolna wszechnica w Warszawie 707, akademja sztuk pięknych w Krakowie 211, państwowy instytut dentystyczny w Warszawie 358.

Szkół średnich w roku 1925 było: państwowych 267, prywatnych 522, w nich było uczniów 220,514.

Szkół powszechnych w roku 1925 było: 30,381, a uczniów w nich 3,234,233.

4. Polacy poza granicami państwa polskiego.

Wedle obliczeń 1924 r. poza granicami państwa polskiego znajduje się około 7.000.000 Polaków.

W Stanach Zjednoczonych około 3.000.000, w Niemczech około 1.300.000, we Francji około 500.000, w Rosji około 1.000.000, w Ameryce południ. około 200.000, na Litwie około 200.000, na Łotwie około 50.000, w Kanadzie około 200.000, w Czechosłowacji około 40.000, w Rumunji około 30.000.

III. WŁADZA NAJWYŻSZA.

Ustrój państwa. Organizację władz najwyższych, czyli ustrój państwa określa konstytucja z dnia 17 marca 1921 r.

Według niej państwo nasze jest rzecząpospolitą. Władza najwyższa, czyli zwierzchnia należy do narodu, który wykonuje ją a) w zakresie ustawodawstwa przez sejm i senat, b) w zakresie władzy wykonawczej przez prezydenta Rzeczypospolitej łącznie z odpowiedzialnymi przed sejmem ministrami i c) w zakresie wymiaru sprawiedliwości przez niezawisłe sądy.

1. Władza ustawodawcza
(sejm i senat).

Władza ustawodawcza należy do sejmu i senatu. Oba te ciała składają się z przedstawicieli, których wybiera naród przez głosowanie powszechne, tajne, bezpośrednie, równe i proporcjonalne.

Prawo wybierania (wyborcze czynne) do sejmu mają obywatele państwa bez różnicy płci, którzy ukończyli 21 lat i mieszkali przynajmniej 1 dzień w okręgu wyborczym, a do senatu ci, którzy ukończyli 30 lat i zamieszkują w okręgu przez rok. Nie potrzebują tego zamieszkania koloniści, urzędnicy państwowi i robotnicy.

Głosować można tylko osobiście, 1 raz i to w swoim obwodzie głosowania. Wojskowi w czynnej służbie w głosowaniu udziału nie biorą. Prawa wyborczego nie mają osoby, sądownie pozbawione praw obywatelskich.

Prawo wybieralności (wyborcze bierne) mają wszyscy obywatele, bez różnicy płci, którzy mają prawo wyborcze czynne, niezależnie od miejsca zamieszkania (także i wojskowi). Kandydat na posła do sejmu musi mieć 25 lat ukończonych, a do senatu 40. Urzędnicy nie mogą być wybrani w swych okręgach. Oni też, podobnie jak i wojskowi z chwilą wyboru zostają zwolnieni ze służby i nie otrzymują pensji. Z drugiej strony poseł powołany do służby państwowej traci swój mandat. Nie odnosi się to do ministrów i profesorów wyższych uczelni.

Ilość posłów. Z całego państwa wybiera się 444 posłów. Kraj jest podzielony na 64 okręgi wyborcze, a okrąg na obwody. Na okrąg wypada 3 do 10 posłów, a na Warszawę 13.

Z list okręgowych wybiera się 372 posłów, a z list obejmujących całe państwo 72.

Ilość senatorów jest czterokrotnie mniejszą od liczby posłów do sejmu. Członkiem obu izb być nie można.

Kadencja, czyli czas trwania obrad tak sejmu jak i senatu trwa lat 5. Jednak sejm może być wcześniej rozwiązany przez prezydenta Rzeczypospolitej na wniosek rady ministrów, lecz tylko raz z tego samego powodu.

Senat rozwiązuje się razem z sejmem, a sam rozwiązać się nie może.

Kompetencje sejmu. Właściwą władzą ustawodawczą jest sejm, a władze państwowe i samorządy mogą wykonywać władzę ustawodawczą tylko w tym zakresie, jaki im sejm przyzna. Bez jego wiedzy nie może być uchwalona żadna ustawa. Uchwała sejmu staje się dopiero wtedy ustawą, jeśli na nią się zgodzi senat, i jeśli zostanie ogłoszona w państwowym dzienniku ustaw. Sejm spełnia nie tylko czynności ustawodawcze, lecz także wykonuje ważne czynności kontrolne i niektóre akty administracyjne. Do sejmu należy kontrola gospodarki i długów państwowych. Może on interpelować rząd, t. j. stawiać zapytania, na które minister musi najdalej do 6 tygodni odpowiedzieć. Sejm kontroluje również rząd w zakresie polityki zagranicznej, zezwala na wypowiedzenie wojny i zawarcie pokoju, zatwierdza traktaty oraz inne umowy obowiązujące państwo. W formie ustawy uchwala sejm corocznie budżet państwowy na następny rok budżetowy, pobór rekruta, liczbę wojska, podatki i obciążenie majątku skarbowego.

Jeśli sejm jest rozwiązany, a budżet nie uchwalony — może rząd czynić wydatki i pobierać dochody do wysokości zeszłorocznego budżetu. podobnie też może zarządzić pobór rekruta. Sejm udziela też amnestji i zatwierdza rozporządzenie rządu o zawieszeniu praw obywatelskich. Ma on prawo pociągania do odpowiedzialności parlamentarnej ministrów, a swoją uchwałą może ich zmusić do ustąpienia. Nadto może on ministra, a nawet prezydenta Rzeczypospolitej pociągnąć do odpowiedzialności konstytucyjnej przez postawienie ich w stan oskarżenia przed trybunałem stanu.

Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje i odracza sejm i senat.

Tak sejm, jak i senat wybierają marszałka, jego zastępców, sekretarzy, komisje i ustalają porządek obrad w regulaminach.

Projekty ustaw może wnosić tylko sejm i rząd, senat natomiast ani prezydent uczynić tego nie mogą. Do prawomocności uchwał potrzebna jest większość głosów przy obecności przynajmniej połowy członków (komplet kwalifikowany). Aby odrzucić zmianę projektu ustawy, przedłożoną przez senat, potrzeba większości 11/20.

P r a w a i o b o w i ą z k i p o s ł ó w. Poseł nie może być pociągnięty do odpowiedzialności za głosowanie w sejmie, a za zachowanie się i za mowy w sejmie odpowiada tylko przed sejmem. Nie może on być pozbawiony wolności, a postępowanie karne nie może być wdrożone przeciw niemu bez pozwolenia sejmu, chyba, że zostanie schwytany na gorącym uczynku, a wówczas musi sąd zawiadomić sejm, który i wtedy może zażądać uwolnienia posła. Poseł nie może być pociągany do odpowiedzialności za swoją działalność poselską, z wyjątkiem wypadku naruszenia praw osób trzecich i wtedy także za zezwoleniem sejmu.

Aby poseł mógł być niezależnym materjalnie, otrzymuje djety i prawo bezpłatnego przejazdu koleją. Aby nie był zależnym od rządu, nie może być równocześnie urzędnikiem państwowym, nie może też kupować, ani wydzierżawiać dóbr państwowych, przyjmować dostaw, otrzymywać koncesji, ani odznaczeń z wyjątkiem wojskowych. W razie przekroczenia tych przepisów traci mandat.

S e n a t. Zakres działania senatu jest o wiele mniejszy niż sejmu. Senat rozpatruje tylko projekty ustaw, przedłożonych mu przez sejm. Zmiany projektu ustawy przedłożone przez senat może sejm uchwalić, albo większością 11/20 odrzucić. Tak w pierwszym jak i w drugim wypadku prezydent Rzeczypospolitej projekt sejmowy ogłasza jako ustawę. Senat ma też prawo interpelowania rządu. W połączeniu z sejmem stanowi on zgromadzenie narodowe, które wybiera prezydenta Rzeczypospolitej, odbiera od niego przysięgę, a co 25 lat dokonywa rewizji konstytucji.

Prawa osobiste i obowiązki senatorów są takie same jak posłów, tak jedni jak i drudzy składają przysięgę, że będą sumiennie pracowali dla dobra państwa.

V. GODŁA I BARWY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ.

Herbem Rzeczypospolitej Polskiej jest znak orła białego z głową wprawo, ze skrzydłami, wzniesionemi do góry, z koroną i dziobem na czerwonem polu prostokątnem.

Barwą Rzeczypospolitej Polskiej jest kolor biały i czerwony w podłużnych pasach, górny — biały, dolny — czerwony.

Prezydentowi Rzeczypospolitej przysługuje chorągiew czerwona z herbem Rzeczypospolitej w środku. Stosunek długości do szerokości stanowi 8 : 5.

Posłom, konsulom i okrętom handlowym przysługuje chorągiew bez wycięcia, przytwierdzona do ruchomego sznura na drzewcu z herbem w pośrodku białego pasa. Stosunek 8 : 5.

Chorągwią pułkową piechoty jest chorągiew biała kwadratowa szeroka na 1 m. z czerwonym krzyżem kawalerskim.

Sztandar pułkowy kawalerji jest taki sam, tylko szerokość wynosi nie 1 m., lecz 65 cm. Zmiany na jednej stronie są możliwe za zezwoleniem prezydenta Rzeczypospolitej.

Flagą wojenną (lądową oraz morską) jest chorągiew z wycięciem, przytwierdzona do ruchomego sznura na drzewcu, z herbem na środku białego pasa.

Na dziobie większego okrętu wojennego wywiesza się proporzec.

Na szczycie masztu wielkiego okrętu wojennego dla oznaczenia, że okręt ten jest w służbie pod dowództwem oficera, umieszcza się wstęgę z polskim krzyżem kawalerskim. Stosunek 25 : 1.

VI. ORDERY I ODZNACZENIA POLSKIE.

Order Orła Białego. Jest to najwyższe odznaczenie w państwie polskiem. Nadaje się je osobom cywilnym i wojskowym, tak w czasie pokoju, jak i wojny.

Odznakami tego orderu są: krzyż orderowy, 2) gwiazda srebrna, 3) wstęga orderowa błękitna, przewieszona przez lewe ramię do prawego boku, 4) łańcuch z gwiazdą orderową.

Kawalerowie tego orderu tworzą zgromadzenie kawalerów, na czele którego jest wielki mistrz i kapituła. Wielkim mistrzem jest z urzędu prezydent Rzeczypospolitej.

Order wojskowy Virtuti Militari. Order ten, ustanowiony w roku 1792 został przywrócony ustawą z 1. VIII. 1919. Jest on nagrodą za wybitne męstwo w boju i dzieli się na pięć klas.

Klasę I. stanowi wielki krzyż na wstędze, przepasanej przez prawe ramię na lewy bok, obok wstęgi nosi się gwiazdę orderową. Może go otrzymać wódz za zwycięstwo w bitwie lub obronę, rozstrzygającą o losach operacji.

Klasę II. stanowi krzyż komandorski, noszony na wstędze u szyi. Otrzymuje go dowódca za zwycięstwo taktyczne lub mężną obronę.

Klasę III. stanowi krzyż kawalerski. Otrzymuje go wojskowy, mający klasę IV. za kierownictwo oddziałem, połączone z wybitnym czynem, dokonanym z zagrożeniem życia.

Klasę IV. stanowi krzyż złoty. Otrzymuje go:

a) oficer za umiejętne kierownictwo oddziałem, połączone z czynem wybitnego męstwa i z narażeniem życia,

b) podoficer lub szeregowiec, posiadający już krzyż srebrny za czyny wybitnego męstwa, połączone z narażeniem życia.

Klasę V. stanowi krzyż srebrny. Otrzymuje go oficer lub szeregowy za czyny wybitnego męstwa, połączone z narażeniem życia.

Do każdej klasy tego krzyża przywiązane jest prawo dożywotniej pensji w kwocie 300 zł. rocznie. Nadto order ten nadaje przywileje, jak: tytuł kawalera orderu, prawo pierwszeństwa przy przyjęciu do korpusu inwalidów, przy nadziale ziemi, przy obsadzaniu posad rządowych i przy przyjmowaniu dzieci na miejsca stypendjalne w zakładach państwowych.

Szeregowi, posiadający krzyż złoty mogą awansować na oficerów, o ile mają odpowiednie kwalifikacje i egzaminy. Posiadacze orderu tworzą zgromadzenie kawalerów orderu V. M. z kanclerzem i kapitułą na czele. Kapituła składa się 12-tu najstarszych klasą i kolejnością kawalerów orderu 4-ch wyższych klas. Dzień 3 maja jest świętem orderu V. M.

Order Odrodzenia Polski. Order ten nadaje się za zasługi wobec państwa i społeczeństwa. Dzieli się on na pięć klas. Kl. I. — Wielki krzyż na wstędze ponsowej, przepasany z prawego ramienia na lewy bok z gwiazdą orderową na lewej piersi. Kl. II. — Krzyż na szyi z gwiazdą na lewej piersi. Kl. III. — Krzyż jak w klasie II. bez gwiazdy. Kl. IV. — Krzyż na wąskiej wstędze z rozetką. Kl. V. jak klasa IV. bez rozetki.

Wielkim mistrzem tego orderu jest prezydent Rzeczypospolitej, który jest z urzędu kawalerem I. klasy. Kapitułę złożoną z 8-miu członków powołuje się co trzy lata.

Krzyż Walecznych. Jest to odznaczenie wojskowe w nagrodę męstwa w boju. Oficer jak i szeregowy może być nim odznaczony 4-rokrotnie. Odznaczenie ponowne uwidacznia się bronzowym paskiem na wstędze Krzyża Walecznych.

Krzyż Zasługi. Odznaczenie to nadaje się osobom, które wobec państwa polskiego lub obywateli położyły wybitne zasługi przez spełnienie czynów, nie leżących w zakresie ich obowiązków. Dzieli się on na 3 stopnie. Stopień I. Krzyż złoty, nadaje prezydent Rzeczypospolitej.

Stopień II. Krzyż srebrny i III. bronzowy, nadaje prezes rady ministrów. Krzyż ten może być nadany cztery razy. Ponowne nadanie zaznacza się nałożeniem metalowego paska na wstążkę krzyża.

C. Siły gospodarcze Polski.

1. Uwagi ogólne.

a) znaczenie sił gospodarczych.

Sprawy gospodarcze mają dziś górujące znaczenie w życiu narodów. Wybijają się one nie tylko na czoło zagadnień wewnętrznych każdego państwa, ale też tworzą po największej części oś polityki międzynarodowej.

Wojna światowa wykazała dowodnie, że siły gospodarcze, a szczególnie przemysł wojenny stanowią jeden z najważniejszych czynników zwycięstwa. Stąd też przygotowanie mobilizacji gospodarczej musimy traktować na równej stopie z przygotowaniem mobilizacji sił zbrojnych.

Zarówno więc interesy gospodarstwa narodowego, jak i interesy obrony kraju wymagają pełnego rozwoju wszystkich sił gospodarczych państwa. Rozwój zaś sił gospodarczych winien mieć na celu: a) wyzyskanie w jak najszerszej mierze bogactw i sił krajowych oraz b) osiągnięcie jak największego stopnia samowystarczalności gospodarczej.

b) charakter gospodarczy Polski.

Ażeby jednak zapewnić siłom gospodarczym kraju należyty rozwój, należy je najpierw dokładnie poznać. Przypatrzmy się więc obecnie, jak wyglądają siły gospodarcze Polski i jakie przedstawiają możliwości rozwojowe. Zaczniemy od określenia ogólnego charakteru gospodarczego naszego państwa.

Otóż Polska jest krajem rolniczo-przemysłowym z przewagą rolnictwa. Mylne jest zdanie, jakoby Polska była krajem rolniczym. Wprawdzie przeważająca większość ludności (prawie 65%) żyje z rolnictwa i leśnictwa, ale z drugiej strony Polska ma wybitne ośrodki przemysłowe i górnicze, jak zagłębie węglowe z rozwiniętym przemysłem metalurgicznym, metalowo-przetwórczym i chemicznym, zagłębie naftowe, okręgi włókiennicze, garbarskie i t. d. Również posiada Polska dobrze rozwinięty przemysł rolny, który przetwarza produkty rolne (przemysł cukrowniczy i spirytusowy). Wiele gałęzi przemysłu krajowego pracuje na wywóz.

Także i z uwagi na wartość produkcji należy zaliczyć Polskę do krajów o mieszanej strukturze gospodarczej. I tak ogólna wartość produkcji rocznej oblicza się u nas na około 14 miljardów zł. Z tego wypada na produkcję: pól ornych — 3.000 milj. zł., na produkcję hodowlaną — 2.600 milj. zł., na produkcję lasów — 170 milj. zł., a na produkcję łąk, pastwisk, sadów i t. d. — 2.130 milj. zł. Natomiast wartość produkcji przemysłowej wynosi — 3.800 milj. zł., produkcji górniczej—1.000 milj. zł., produkcji hutniczej — 700 milj. zł. i produkcji naftowej — 270 milj. zł. Razem więc produkcja rolno-leśna i hodowlana daje 7.900 milj. zł. czyli 58%, a produkcja górniczo-hutnicza i przemysłowa — 5.770 milj. zł. czyli 42% ogólnej wartości produkcji.

Trzeba podkreślić, że Polska zyskała bardzo dużo na swym charakterze przemysłowym przez przyłączenie Górnego Śląska, który na małym skrawku terenu posiada ogromną ilość bogactw naturalnych oraz zakładów przemysłowych.

c). samowystarczalność gospodarcza Polski.

Polska jako kraj o mieszanej strukturze gospodarczej może osiągnąć w warunkach pokojowych bardzo duży stopień samowystarczalności gospodarczej. Z jednej bowiem strony posiada dostateczną ilość środków żywności oraz duże bogactwa leśne i mineralne, a śród tych ostatnich także podstawowe surowce, jak węgiel kamienny, ropę naftową i rudę żelazną; z drugiej zaś strony posiada własny przemysł przetwórczy i wytwórczy, który dostarcza przeważającej większości produktów przemysłowych, a w wielu działach doszedł do wysokiego stopnia rozwoju.

Jednak na wypadek wojny należy się liczyć z bardzo poważnemi trudnościami co do samowystarczalności gospodarczej. Wpływa na to nie tylko niekorzystne położenie strategiczno-geograficzne państwa (przeważnie otwarte granice, istnienie korytarza pomorskiego i łotewskiego, sąsiedztwo nieprzyjaźnie nastrojonych państw, niedogodny dostęp do morza, możliwość odcięcia od dowozu zagranicznego), ale także wysoce niekorzystne rozmieszczenie naszych najważniejszych okręgów górniczych i przemysłowych, a nawet i rolnych, które leżą zbyt blisko granicy (głównie zachodniej).

d) rozmieszczenie sił gospodarczych.

Wogóle trzeba zaznaczyć, że, o ile Polska pod względem bogactw naturalnych i produkcji znajduje się w szczęśliwem położeniu, które zapewnia jej coraz intenzywniejszy rozwój życia gospodarczego oraz wzmożenie dobrobytu i potęgi państwa, o tyle w rozmieszczeniu zasobów przyrodzonych i ośrodków wytwórczych uderzać musi brak równowagi. Wszystkie bowiem naj-

ważniejsze surowce mineralne oraz cała najważniejsza produkcja rolna, hodowlana, górnicza i przemysłowa, skupiła się w zachodniej i południowej części Polski. Pod tym względem można przeprowadzić wyraźną linję rozgraniczającą, która idzie Wisłą, Sanem i Dniestrem. Mianowicie obszary położone na zachód i południe od tej linji wodnej, posiadają prawie wszystkie bogactwa mineralne Polski, oraz wykazują wysoki stopień uprzemysłowienia, natomiast obszary położone na wschód od tej linji wodnej nie mają prawie żadnych poważniejszych surowców mineralnych oraz posiadają stosunkowo niewiele okręgów przemysłowych.

To nierównomierne rozmieszczenie naszych bogactw naturalnych i ośrodków wytwórczych utrudnia w wysokim stopniu zarówno zaopatrzenie całego kraju w niezbędne produkty, jak i wywóz nadwyżek drogą morską. Również i dla interesów obrony państwa jest to bardzo niedogodny stan rzeczy.

Dlatego polityka gospodarcza rządu winna zmierzać do wprowadzenia większej równowagi w rozmieszczeniu naszych zasobów gospodarczych i zakładów przemysłowych przez rozwój produkcji (zwłaszcza przemysłowej) z jednej strony w obszarach wschodnich, a z drugiej strony w rejonie centralnym państwa.

2. Produkcja rolna.

Produkcja rolna zajmuje pierwsze miejsce w dążeniu każdego państwa do uzyskania samowystarczalności. Gospodarstwa bowiem rolne dostarczają środków żywności pochodzenia roślinnego i zwierzęcego (zboża, ziemniaki, jarzyny, owoce, mięso, tłuszcz, nabiał i t. d.) oraz surowców przemysłowych, także pochodzenia roślinnego i zwierzęcego (len, konopie, buraki cukrowe, ziemniaki, skóry, wełnę, tłuszcze techniczne i t. d.).

Jeżeli chodzi o ogólny obraz zużytkowania ziemi w Polsce, to z ogólnego obszaru Polski, wynoszącego 388.328 km.² czyli 38.832.000 ha przypada:

na grunty orne —	17.992.741	ha	czyli	48.6%
„ lasy —	9.270.705	„	„	24.1 „
„ łąki —	3.960.945	„	„	10.2 „
„ pastwiska —	2.601.798	„	„	6.7 „
„ inne grunty*) i nieużytki —	4.029.811	„	„	10.4 „
Razem	38.832.800	ha	czyli	100%

Przez osuszenie bagien oraz zalesienie piasków możnaby znacznie zmniejszyć ilość nieużytków w Polsce.

Jeżeli się obecnie przypatrzymy stopniowi wykorzystania sił wytwórczych ziemi, to stwierdzimy z jednej strony poważne

*) Inne grunty obejmują place budowlane, drogi, wody i t. d.

braki naszej kultury rolnej, a z drugiej strony nierównomierne rozłożenie produkcji rolnej. I tak najwyższy stan kultury rolnej mamy w woj. poznańskiem. Jeżeli go oznaczymy cyfrą 100, to inne obszary Polski dadzą następujące cyfry: woj. pomorskie — 77.5%, Polska południowa — 67.5%, Polska środkowa — 65%, woj. wołyńskie — 44%, a woj. północno-wschodnie—25%. Gdyby kultura rolna w całej Polsce dorównała kulturze poznańskiej, to możnaby łatwo zwiększyć wartość dzisiejszej produkcji rolnej (łącznie z hodowlaną) prawie w dwójnasób. Polska posiada bowiem pomyślne warunki naturalne do rozwoju rolnictwa, a mianowicie: teren różny, klimat umiarkowany i w miarę wilgotny, gleby choć naogół średniej jakości, to jednak tu i owdzie bardzo żyzne.

Produkcja 4 głównych ziemiopłodów w r. 1927 przedstawia się w Polsce następująco:

WYSZCZEGÓLNIENIE	POWIERZCHNIA UPRAWNA w ha	ZBIÓR w q	WYDAJNOŚĆ z 1 ha	ZBIORY W R. 1927 W STOSUNKU DO PRZEDWOJEN.
pszenica	1.139.000	14.759.000	13·0	87·9%
żyto	4.889.000	56.884.000	11·6	99·6%
jęczmień	1.239.000	16.341.000	13·2	109·8%
owies	2.620.000	33.900.000	13·0	120·5%

W latach dużego urodzaju posiadamy sporą nadwyżkę wywozową zbóż, w latach średniego urodzaju mamy pewien niedobór zbóż, który częściowo pokrywany zwiększonem spożyciem ziemniaków, a w latach nieurodzaju odczuwamy poważny niedobór zbóż. Stąd też racjonalna gospodarka żywnościowa wymagałaby tworzenia w latach dużego urodzaju specjalnych rezerw zbożowych. Dla tych rezerw zbożowych należałoby pobudować sieć elewatorów zbożowych, któreby miały znaczenie nie tylko dla wyżywienia kraju, ale i dla celów eksportowo-importowych. Ogromne znaczenie dla wyżywienia ludzi i zwierząt ma produkcja ziemniaków. Ziemie polskie nadają się doskonale pod uprawę ziemniaków. Uprawa ta pozwala na racjonalny płodozmian, co zwiększa plony zbóż. Zbiór ziemniaków w r. 1926 wynosił 248.786.000 g. (101.2% zbioru przedwoj.), powierzchnia uprawna wynosiła 2.361.000 ha, a wydajność z 1 ha — 105 q. Zbiory ziemniaków dają stale sporą nadwyżkę, która albo może być przerobiona, albo też wywieziona za granicę.

Z pośród innych roślin uprawnych zasługuje na osobną wzmiankę tytoń. Jego produkcja stale wzrasta. W r. 1926 wy-

nosiła 2.326 t. Przywóz w tym roku wynosił jeszcze 12.447 t. Specjalną uwagę należałoby zwrócić na rozwój sadownictwa i warzywnictwa, ponieważ w obu tych dziedzinach istnieje poważny przywóz z zagranicy. Na podkreślenie zasługuje fakt szybkiego wzrostu przetworów owocowych w kraju; szczególnie silnie wzrasta produkcja win owocowych, co wpływa na zmniejszenie importu zagranicznego. Również i producja ziół lekarskich winna być w Polsce intenzywnie rozwinięta.

3. Przemysł związany z produkcją rolną.

Przemysł związany z produkcją rolną czyli przemysł rolny ma bardzo poważne znaczenie dla gospodarstwa narodowego. Z jednej bowiem strony zapewnia on rolnikowi korzystny zbyt jego ziemiopłodów, a z drugiej strony dostarcza mu odpadków jako cennej karmy dla zwierząt domowych. Przemysł rolny obejmuje: przemysł młynarski, spirytusowy, suszarniczy, cukrowniczy, piwowarski i t. d.

a) przemysł młynarski.

Stan przemysłu młynarskiego w Polsce jest niedostateczny zarówno ilościowo, jak i jakościowo. Mamy więc wogóle za mało młynów, a następnie mamy zbyt mało młynów nowocześnie urządzonych (z kaszarniami). Przeważają u nas młyny małe i średnie, niedogodnie pod względem komunikacyjnym położone i pracujące przeważnie na potrzeby lokalne. Stąd też zamiast wywozić mąkę, a zostawiać w kraju otręby dla hodowli inwentarza, musimy wywozić zboże; natomiast sprowadzamy stale poważne ilości mąki.

Z przemysłem młynarskim łączy się przemysł piekarski. W Polsce niema właściwie przemysłu piekarskiego. Jest u nas tylko rękodzielnictwo, pracujące drogo (bez mechanicznych urządzeń) i w fatalnych warunkach hygjenicznych. Dzięki jednak energicznej akcji rządu zaczyna się powoli rozwijać mechanizacja piekarń.

b) przemysł spirytusowy.

Przemysł spirytusowy ma duże znaczenie dla produkcji rolnej. Jak wiadomo przeważa u nas ziemia żytnio-ziemniaczana. Otóż przeróbka ziemniaków na alkohol pozwala utrzymać tę gorszą ziemię na wyższym stopniu kultury rolnej. Rolnik bowiem ma korzystny zbyt ziemniaków, tudzież otrzymuje cenne wytłoki ziemniaczane, jako karmę dla bydła. Może więc go więcej hodować i mieć więcej nawozu dla użyźnienia ziemi. Przemysł spirytusowy stanowi jedno z najważniejszych źródeł dochodów skarbowych (monopol spirytusowy).

Wytwórczość spirytusu w kampanji 1925/26 wynosiła 625.995 hl. spirytusu 100%. (23.3% prod. przedwoj.). Z tej ilości

zużyto na wyrób napojów — 455.761 hl, na cele przemysłowe i lecznicze—37.669 hl., a na wyrób spirytusu skażonego—87.912 hl. Innemi słowy poszło w r. 1926 na konsumcję ludzką — ok. 73%, a na ogólne cele przemysłowe — 20%. Wywóz spirytusu wynosił zaledwie ok. 19.000 hl. (0.3% og. prod.).

Celem zwiększenia produkcji spirytusu, co leży w interesie gospodarstwa krajowego, należałoby przedewszystkiem popierać stosowanie spirytusu do celów technicznych. Poważne znaczenie pod tym względem może mieć użycie spirytusu jako mieszanki napędnej do silników samochodowych.

c) przemysł przetwórczo-ziemniaczany.

Obok spirytusu otrzymuje się z przerobu ziemniaków krochmal, syrop, oraz suszonkę ziemniaczaną.

Przemysł krochmalniczy dostarcza prócz krochmalu także i mączki ziemniaczanej (jest to zmielony i odsiany krochmal). W kampanji 1926/27 wytworzono ok. 25.000 t. krochmalu (ok. ⅓ prod. przedwoj.). Wywóz krochmalu i mączki ziemniaczanej w r. 1926 wynosił 23.621 t.

Z krochmalnictwem łączy się ściśle wytwórczość syropu, który otrzymuje się albo z krochmalu niesuszonego (zielonego) albo z niższych gatunków krochmalu suszonego. Produkcja syropu wynosi ok. 10.000 t. (ok. ⅔ prod. przedwoj.), z czego pewna ilość (ok. ⅕) idzie na wywóz.

Przemysł suszarniczy obejmuje produkcję płatków ziemniaczanych oraz produkcję krajanki ziemniaczanej. Produkcja suszonki ziemniaczanej wynosi ok. 20.000 t. (ok. 40% prod. przedwoj.). Przemysł suszarniczy pracuje przeważnie na eksport. W r. 1926 wywieziono 10.969 t. suszonki ziemniaczanej.

Przemysł przetwórczo-ziemniaczany jest najlepiej rozwinięty w woj. poznańskiem.

d) przemysł cukrowniczy.

Przed wojną cukrownictwo polskie było jedną z najdonioślejszych gałęzi naszego przemysłu narodowego. W prowincjach stanowiących Polskę obecną pracowało 87 cukrowni, które wytwarzały rocznie do 560.000 ton cukru. Liczba fabryk wzrastała z każdym rokiem, produkcja powiększała się, metody fabrykacji ulepszały się, lecz wojna przerwała na długo rozwój przemysłu cukrowniczego.

Gdy wraz z końcem wielkiej wojny Polska odzyskała należne miejsce śród wielkich państw europejskich, spadło na nią spełnienie bardzo ciężkiego zadania. Polska powstała na ruinach trzech mocarstw, różniących się zasadniczo warunkami ekonomicznemi, ustawodawstwem, słowem wszelkiemi odrębnościami nieodłącznemi dla każdego wielkiego państwa.

Trzy terytorja, mające odtąd tworzyć jedną całość ekonomiczną, stanęły wobec konieczności stworzenia nowego przemysłu, przystosowania się do nowych warunków niesłychanie trudnych, szukania źródeł zbytu.

Pomimo olbrzymich wysiłków i znacznych ofiar pieniężnych, w wielkim przemyśle zapanowało przewlekłe przesilenie. Liczne przeszkody

zatamowały zrazu rozwój przemysłu cukrowniczego, które jednak wkrótce zwycięsko opanowano.

Chcąc istotnie zdać sobie sprawę z szybkiej budowy przemysłu cukrowniczego w Polsce, należy zapoznać się z następującemi danemi statystycznemi:

rok	ilość czynnych cukrowni	obszar plantacyj w ha	produkcja białego cukru w ton.	spożycie w kraju w tonach	spożycie na głowę w kg.
1913/14	87	172.993	566.613	300.000	10.—
1920/21	65	63.313	156.126	116.276	4.27
1921/22	68	81.880	160.141	130.050	4.78
1922/23	70	107.673	273.566	178.864	6.57
1923/24	74	140.482	344.786	182.978	6.72
1924/25	75	168.347	439.873	240.000	9.2
1925/26	72	174.398	525.594	267.000	9.7
1926/27	72	186.511	502.088	300.000	10.—
1927/28	70	205.000			

Cyfry powyższe wykazują jasno, że przemysł cukrowniczy w Polsce, z wyjątkiem kampanji 1926/27, z każdym rokiem powiększa swoją produkcję. Powierzchnia obsiana burakami cukrowemi przekroczyła już normę przedwojenną, niestety jednak, ani ilość ani jakość zbiorów nie dosięgnęły jeszcze dawnego poziomu, niemniej widoczna poprawa w tej dziedzinie ujawnia się z każdym rokiem.

Wielkie cukrownie dawnego zaboru pruskiego, które przed wojną produkowały jedynie cukier nieoczyszczony dla rafineryj niemieckich, wytwarzają teraz i cukier biały, bardzo dobrego gatunku. Cukrownie dawnego Królestwa i Galicji fabrykują jedynie cukier biały i rafinowany.

Podczas kampanji 1920/21 produkcja polska przewyższała poraz pierwszy zapotrzebowanie rynku miejscowego i wówczas to przemysł cukrowniczy zaczął eksportować ten nadmiar na różne rynki zagraniczne. Cukier polski, nieznany dotąd na obcych rynkach, przyjęto zrazu z pewną powściągliwością, ale dość było kilku lat, żeby został oceniony według rzeczywistej wartości. Dzisiaj cukier polski zdobył słuszną ocenę na światowych rynkach cukrowniczych.

Zmniejszenie wywozu cukru podczas ostatniej kampanji tłomaczy się nietylko uszczupleniem produkcji, ale także wzrostem konsumcji krajowej cukru.

Szerokie warstwy ludności ku końcowi wojny były odeń zupełnie odzwyczajone. Dopiero w ciągu dwóch ostatnich lat konsumcja stopniowo powróciła do poziomu przedwojennego. Zapotrzebowanie rynku krajowego dla cukru w kampanji obecnej wyrazi się prawdopodobnie cyfrą 300.000 t., co odpowiada ilości skonsumowanej w 1914.

Obieg cukru na terytorjum Polski unormowany jest ustawą z dnia 22 lipca 1925. Ustawa ta przewiduje, że rząd wyznaczać będzie kontyngens cukru do sprzedaży na terytorjum Rzeczypospolitej, jak również kontyngens zapasowy, do zużytkowania w razie wzrostu konsumcji ponad normę przewidzianą. Kontyngensy są podzielone między wszystkie cukrownie w kraju, według ściśle ustalonego porządku.

Podatek konsumcyjny od cukru wynosi w Polsce 38.50 zł. na 100 kg.

Warunki przyrodzone, w jakich rozwija się polski przemysł cukrowniczy są raczej pomyślne, jeżeli nie weźmiemy pod uwagę niesłychanie ciężkich pierwszych lat powojennych. Polska posiada rozległe ziemie buraczane, jeszcze niezużytkowane, nadto zaś obfitość sił roboczych na wsi pozwala zawsze uzyskać z łatwością robotnika do uprawy tej rośliny. Mimo bardzo dużego eksportu cukru, stały wzrost konsumcji wewnętrznej uważać należy za główny warunek rozwoju przemysłu cukrowniczego. Ostatnie lata przyniosły Polsce w tej dziedzinie znaczną poprawę, jest

więc słuszna nadzieja, że nasz przemysł cukrowniczy ma świetną przyszłość, która mu pozwoli rozszerzać z każdym rokiem swoje pole działania.

Poważne znaczenie dla rozwoju cukrownictwa polskiego będzie miał Instytut Przemysłu Cukrowniczego w Polsce, który decyzją Rady Naczelnej Polskiego Przemysłu Cukrowniczego powstał z istniejącego od dłuższego czasu w Warszawie Centralnego Laboratorjum Cukrowniczego. Instytut ten funkcjonować będzie pod zwierzchnictwem Rady Naczelnej Pol. Przem. Cukr. Rada Naczelna wydaje też własny organ p. t. „Gazeta Cukrownicza".

e) przemysł piwowarski.

Przemysł piwowarski ma w Polsce korzystne naturalne warunki rozwoju (doborowe gatunki i znaczne ilości jęczmienia browarnego i chmielu). Z powodu małego spożycia wewnętrznego (20% przedwojennego) i małego wywozu produkcja piwa spadła bardzo znacznie po wojnie. W r. 1926 wynosiła produkcja piwa w Polsce zaledwie 1.665.930 hl. (37% prod. przedwoj.). Przywóz piwa wynosił — 284 t. a wywóz — 161 t. Ponadto wywieziono 560 t. słodu.

Uprawa i suszenie cykorji rozwinęło się najlepiej w okręgu nie na Wołyniu) i ma przed sobą wielką przyszłość. Produkcja chmielu w r. 1926 dała 1.385 t. Wywóz wynosił 839 t.

f) inne rodzaje przemysłu rolnego.

Z pośród innych rodzajów przemysłu rolnego należy jeszcze wymienić drożdżownictwo i suszarnictwo cykorji. Drożdżownie pracują albo na melasie albo na zbożu. Produktem ubocznym drożdżowni jest spirytus. Wytwórczość drożdżowni wynosi obecnie ok. 7.000 t. (ok. 30% zdolności wytwórczej).

Uprawa i suszenie cykorji rozwinęło się najlepiej w okręgu włocławskim.

4. Produkcja hodowlana.

W przeciwieństwie do produkcji rolnej zależnej od urodzajów i wykazującej w poszczególnych latach wielkie wahania, produkcja hodowlana stale i szybko się rozwija. Poważnym czynnikiem jej rozwoju jest parcelacja i osadnictwo, ponieważ wzrost ilości gospodarstw rolnych (średnich i małych) oznacza równocześnie wzrost ilości inwentarza.

a) konie.

Polska ma doskonałe warunki naturalne do hodowli koni (klimat umiarkowany, dużo pastwisk i łąk oraz zamiłowanie ludności do tej hodowli). W r. 1921 było 3.201.200 koni (94.1% ilości przedwoj.). Dziś ilość koni poważnie wzrosła i przekroczyła stan przedwojenny. Równocześnie zaś poprawia się rasa koni (szczególnie dla użytku wojskowego). Wywóz koni stale wzrasta. W r. 1926 wywieziono 48.688 sztuk koni.

b) bydło.

W r. 1921 było 7.894.600 sztuk bydła rogatego (94.3% ilości przedwoj.). Dziś stan bydła z powodu szybkiego przyrostu przekroczył znacznie ilość przedwojenną. Jednak pogorszyła się rasowość bydła, a to z powodu braku rozpłodników (liczne stada bydła zarodowego wyginęły podczas wojny prawie doszczętnie). Obecnie stan jakościowy bydła ulega stałej poprawie (szczególną uwagę poświęca się rozpowszechnieniu doskonałej polskiej rasy bydła czerwonego). Hodowla bydła daje wzrastające rokrocznie nadwyżki wywozowe. W r. 1926 wywieziono 53.586 sztuk bydła.

c) nierogacizna.

W r. 1921 było 5.170.600 sztuk trzody chlewnej (98.8% ilości przedwoj.). Z powodu bardzo szybkiego rozmnażania ilość trzody chlewnej przekroczyła dziś znacznie ilość przedwojenną. Hodowla świń daje bardzo dużą nadwyżkę wywozową. W r. 1926 wywóz ten wynosił 593.660 sztuk.

d) owce i kozy.

W r. 1921 było zaledwie 2.178.200 sztuk owiec i kóz (50.9% stanu przedwoj.), z tego wypadało na owce 1.793.792 sztuki, a na kozy 384.408 sztuk. Szczególnie doniosłe znaczenie ma hodowla owiec. Owce można hodować dla mięsa, wełny, mleka (serów) i kożuszków (karakułów). Uszlachetnienie i rozpowszechnienie hodowli owiec przyniosłoby bardzo duże korzyści gospodarcze, a przedewszystkiem zmniejszyłoby import wełny merynosowej. W hodowli owiec należałoby stosować wielokierunkowe użytkowanie. Najwięcej owiec i kóz hoduje się w woj. północno-zachodnich, a następnie w Polsce środkowej.

e) ptactwo domowe.

W r. 1924 obliczano ok. 50 milj. sztuk ptactwa domowego, z tego wypadało na kury—35 milj. sztuk, na gęsi—12 milj. sztuk, a na inny drób—3 milj. sztuk. Wywóz ptactwa domowego zajmuje poważną pozycję i tak w r. 1926 wywieziono 1.991.183 sztuk ptactwa domowego (głównie gęsi).

Hodowla kur daje bardzo cenny artykuł eksportowy w postaci jaj, których wywóz zajmuje coraz wydatniejsze miejsce w naszym bilansie handlowym. Wywóz ten wynosił w r. 1926 — 58.566 t. (za sumę 132 milj. zł.). Dla zwiększenia wywozu projektuje się wprowadzenie sztandaryzacji jaj eksportowych.

f) rybołóstwo.

Rybołóstwo znajduje się w Polsce w zaniedbaniu. Produkcja ryb może wynosić obecnie ok. 20.000 t. rocznie. Z tego wypada

na wody śródlądowe — ok. 10.000 t., na gospodarstwa stawowe — ok. 6.000 t. i na przybrzeżne rybołóstwo morskie — ok. 4.000 t. Mimo bardzo małego spożycia ryb w Polsce (2 — 3 kg. rocznie na głowę) przywozi się do kraju bardzo poważną ilość ryb. I tak przywóz ten w r. 1926 wynosił 61.024 t. (w tem śledzi — 57.504 t.). Obecnie rząd czyni energiczne zabiegi, by uruchomić polskie rybołóstwo na pełnem morzu oraz rozwinąć przybrzeżne rybołóstwo morskie, a w związku z tem zorganizować przemysł rybny (suszenie i przeróbka ryb) na naszem wybrzeżu. Równocześnie zaś celem uporządkowania rybołóstwa opracowuje się projekt prawa rybackiego.

5. Przemysł związany z produkcją hodowlaną.

a) przemysł mleczarski.

Przemysł mleczarski dostarcza serów i masła. Przemysł ten zaczyna się coraz lepiej rozwijać (szczególnie dzięki licznie powstającym spółdzielniom mleczarskim). Produkcja masła pozwala na coraz większy wywóz. Dla zwiększenia tego eksportu poważne znaczenie może mieć projektowana sztandaryzacja masła.

b) przemysł mięsny.

Przemysł mięsny stoi w Polsce jeszcze na niskim poziomie. Brak u nas nowocześnie urządzonych, większych rzeźni, brak fabryk przetworów mięsnych, brak racjonalnego wykorzystania odpadków w rzeźniach. Z tego powodu zamiast wywozić przetwory mięsne, wywozić musimy zwierzęta rzeźne w stanie żywym. Trzeba zaś o tem pamiętać, że przy wywozie bydła w stanie żywym traci się wskutek transportu — 10% wagi, a ponadto 10% sztuk (szczególnie w lecie). Wywóz mięsa w stanie bitym w r. 1926 wynosił zaledwie 33.877 t. W ostatnich czasach zaczęła się pewna poprawa stosunków. I tak większe miasta przystąpiły do wybudowania nowoczesnych rzeźni, a ponadto uruchomiono kilka fabryk bekonów (są to boczki wieprzowe, przeznaczone na eksport). Do przemysłu mięsnego zaliczyć też należy wyrób konserw mięsnych. W dziale tym mamy kilka wytwórni w kraju, pracujących głównie dla wojska.

c) przemysł tłuszczowy.

Zależnie od pochodzenia mamy tłuszcze zwierzęce i roślinne, a zależnie od przeznaczenia rozróżniamy tłuszcze jadalne i techniczne. Tłuszczów technicznych używa się głównie do wyrobu mydeł zwyczajnych i technicznych (używanych we włókiennictwie i garbarstwie). Ponadto z tłuszczów otrzymuje się glicerynę, (techniczną, farmaceutyczną i dynamitową). Pod względem tłuszczów jadalnych Polska może sama sobie wystarczyć. Głów-

(Ciąg dalszy na str. 321)

Nowoczesny sposób prania.

Nowoczesne społeczeństwo starego świata na wzór Ameryki dąży do możliwego uproszczenia pracy codziennej i do uzyskiwania na każdem polu maksimum wydajności przy możliwie najmniejszym wysiłku pracy.

Ostatnio obserwujemy w dziedzinie produkcji artykułów mydlarkich duże zmiany, mające na celu wprowadzenie na rynek takich środków czyszczących i piorących, któreby wydatnie zaoszczędzały pracę.

Dotychczasowy sposób prania ulec musi radykalnej zmianie po ukazaniu się w handlu nowych wysokoprocentowych proszków samopiorących, specjalnie zaś Radjonu. Proszki samopiorące działają zastępczo za mydło i równocześnie za pracę tarcia. Skład tych proszków jest tak dobrany, iż przy działaniu w roztworze równocześnie: 1) rozkłada brud, znajdujący się w porach między włókienkami, 2) bieli przez wydzielanie się tlenu, 3) rozpuszczony brud wymywa przez działanie wysokiej zawartości mydła najlepszej jakości. Działania wymienione odbywają się równocześnie podczas 20 — 30 minut gotowania, jak wymaga przepis.

Kraje zachodnie doceniają wartość tych nowych środków samopiorących. Zarówno Anglja, jak Francja i Niemcy zużywają coraz więcej środków samopiorących. Obserwujemy, że największe fabryki mydła tych krajów stopniowo przechodzą na fabrykację proszków, uważając je w dziale mydlarskim jako artykuł przyszłości.

Sfery zainteresowane z wielkim aplauzem przyjęły ukazanie się w handlu polskim proszku pod nazwą „Radion". Proszek ten ma już za sobą poważną tradycję w państwach zachodnich. Jest on, jak nas informują, produkowany z najwyższych gatunków surowca i składem swoim daje najlepszą gwarancję działania samopiorącego.

Nieufność do proszków spowodowana tem, że w czasie okupacji zasypywano rynek polski różnemi namiastkami, dawno już nie istnieje. Przeciwnie coraz więcej się słyszy, że praczki dla zaoszczędzenia czasu i pracy poszukują środków samopiorących. Wprowadzony obecnie na rynek Radion składa się z przeważającej ilości doskonałego mydła, części sody i środków bielących. Przytem skład jest tak dobrany, że poza samopiorącem i bielącem działaniem konserwuje również bieliznę.

Życzyćby tylko należało, ażeby jaknajszersze warstwy zrozumiały potrzebę, a nawet konieczność wprowadzenia w gospodarstwie domowem oszczędności czasu i pracy, a zamiast długiego, uciążliwego i kosztownego prania przestarzałym już teraz sposobem tarcia, zastosowały w użyciu doskonały środek samopiorący, jakim jest Radion.

nem źródłem zwierzęcych tłuszczów jadalnych jest nierogacizna. Wprawdzie w r. 1926 przywieziono tłuszczów jadalnych i roślinnych 1.309 t., a zwierzęcych 7.959 t. czyli razem 9.268 t., ale z drugiej strony wywozi się w Polsce corocznie o wiele większe ilości tłuszczów jadalnych (zwierzęcych) przy sposobności eksportu zwierząt żywych (nierogacizny). Tłuszcze roślinne sprowadzane z zagranicy przerabia się w kilku krajowych rafinerjach na masło roślinne. Pod względem tłuszczów technicznych Polska jest jeszcze zależną od zagranicy, głównie z powodu braku nowoczesnych rzeźni oraz topielni tłuszczu. Poważnej ilości tłuszczów technicznych roślinnych (służących do wyrobu pokostów, farb, lakierów i t. d.) dostarczają krajowe olejarnie, które wytłaczają olej z nasion lnu, konopi, rzepaku i t. d., a ponadto dają makuchy, jako cenną karmę dla zwierząt. Przywóz tłuszczów technicznych w r. 1926 wynosił: roślinnych—18.822 t., zwierzęcych—14.384 t. czyli razem 33.206 t.

Przemysł tłuszczowy w Polsce zaczyna się coraz lepiej rozwijać i pracować także na eksport (np. wywozi się mydła, glicerynę i t. d.).

d) przemysł garbarski.

Przemysł garbarski jest u nas dobrze (także i pod względem technicznym) rozwinięty. Najważniejsze ośrodki tego przemysłu znajdują się w okręgu radomskim, warszawskim, lubelskim i białostockim. Przemysł garbarski może nie tylko pokryć zapotrzebowanie wewnętrzne, ale także dać poważną nadwyżkę wywozową. Obecna jednak wytwórczość tego przemysłu wynosi zaledwie ⅓ część wytwórczości przedwojennej i nie wystarcza na pokrycie potrzeb krajowych. W r. 1926 przywieziono do Polski 6.224 t. skór wyprawionych. Przemysł garbarski w Polsce nie jest samowystarczalny pod względem surowców. Ciągle jeszcze musi się sprowadzać zzagranicy poważne ilości skór surowych (szczególnie ciężkie skóry wołowe na podeszwy i pasy pędne). Polepszenie i rozszerzenie hodowli bydła, oraz wprowadzenie staranniejszego obciągania skór przez rzeźników mogłoby znacznie zmniejszyć przywóz skór surowych, który w r. 1926 wynosił 11.341 t. Ponadto przemysł garbarski importuje poważne ilości garbników egzotycznych, niezbędnych do przyspieszonego garbowania. Przywóz ten w r. 1926 wynosił 17.821 t.

e) przemysł skórzany.

Przemysł skórzany obejmuje wyrób obuwia, rzędów i uprzęży oraz galanterji skórzanej. Przemysł ten rozwija się pomyślnie szczególnie w dziedzinie obuwia mechanicznego oraz wyrobów siodlarskich i rymarskich.

(Ciąg dalszy na stronie 326)

6. Chłodnictwo.

Bardzo ważne znaczenie dla produkcji hodowlanej ma chłodnictwo, które obejmuje z jednej strony chłodnie (magazyny), a z drugiej strony specjalne wagony chłodnicze. Urządzenia chłodnicze pozwalają na dłuższe przechowywanie większych zapasów żywności, łatwo się psującej oraz na ich przewożenie w stanie świeżym. Urządzenia chłodnicze ułatwiają w wysokim stopniu obrót (wewnętrzny i zewnętrzny) mięsem, nabiałem, ptactwem i rybami. W Polsce chłodnictwo zaczyna się dopiero rozwijać.

7. Przemysł włókienniczy.

Przemysł włókienniczy doszedł w Polsce do wysokiego stopnia rozwoju. Jest on zgrupowany głównie w 3 ośrodkach, a mianowicie w okręgu łódzkim (przemysł bawełniany i wełniany), w okręgu bielsko-bialskim (przemysł wełniany) oraz w okręgu białostockim (przemysł bawełniany i wełniany). Ponadto poważnym ośrodkiem włókienniczym jest okrąg częstochowski (przemysł jutowy).

Przemysł bawełniany posiada zdolność wytwórczą przewyższającą znacznie zapotrzebowanie krajowe. Wywóz w tym dziale rozwija się coraz lepiej. W r. 1926 wywieziono: 2.423 t. przędzy bawełnianej i 4.080 t. tkanin bawełnianych. Przywóz natomiast wynosił: 1.892 t. przędzy baw. i 977 t. tkanin baw. Przemysł bawełniany pracuje wyłącznie na surowcu zagranicznym: w r. 1926 przywieziono 65.649 t. bawełny.

Przemysł wełniany może w dużej mierze pracować na wywóz. Pracuje jednak w gorszych warunkach niż przemysł bawełniany, a to wobec powszechnego zubożenia ludności po wojnie, co utrudnia zbyt na wyroby wełniane. Stopień uruchomienia przemysłu wełnianego w stosunku do okresu przedwojennego jest o wiele mniejszy niż w przemyśle bawełnianym. W r. 1926 wywieziono: 1.486 t. przędzy wełnianej i 646 t. tkanin wełnianych, a przywieziono 937 t. przędzy wełnianej i 321 t. tkanin wełnianych. Przemysł wełniany pracuje prawie wyłącznie na surowcu zagranicznym. Krajowa wełna (przeważnie gorszej jakości) pokrywa zaledwie 10% zapotrzebowania. W r. 1926 przywóz wełny wynosił: 13.070 t., a jej wywóz — 1.313 t.

Przemysł lniany niedostatecznie rozwinięty nie może jeszcze przerobić całkowicie surowca krajowego, który musi się wywozić zagranicę. Przemysł ten, jako oparty na surowcu krajowym winien być otoczony specjalną opieką rządu. Duże znaczenie dla rozwoju przemysłu lnianego w kraju ma rozszerzenie i uszlachetnienie uprawy lnu oraz udoskonalenie pierwszej przeróbki w międlarniach (oddzielenie włókna). W r. 1926 wywieziono—14.114 t. lnu, a przywieziono — 467 t. Przywóz dotyczy przeważnie wysokich gatunków lnu.

(Ciąg dalszy na str. 331)

Przemysł konopny także nie przerabia całkowicie surowca krajowego. W r. 1926 wywieziono — 3.636 t. konopi, a przywieziono — 1.337 t. W przywozie tym mieszczą się lepsze gatunki konopi (także konopie manilskie). Obok budowy nowych zakładów konopnych należałoby rozwinąć i ulepszyć krajową uprawę konopi.

Przemysł jutowy dostarcza worków, sienników i t. d. Pracuje wyłącznie na surowcu zagranicznym. W r. 1926 przywieziono — 12.601 t. juty . Wywóz tkanin i worków jutowych wynosił — 2.385 t.

Przemysł jedwabny jest bardzo słabo rozwinięty. Dzięki energicznej propagandzie udało się stworzyć zacząthi krajowej hodowli jedwabników. Przemysł jedwabiu sztucznego jest reprezentowany przez dwie fabryki, których produkcja w r. 1926 wynosiła ok. 1.000 t.

8. Produkcja leśna.

Polska posiada pod uprawę leśną 24.1% og. powierzchni kraju. Faktyczny jednak obszar wartościowy lasów stanowi mniejszy procent (ok. 20%). Dlatego należy u nas nie tylko poprawić jakość lasów, ale także zwiększyć ich obszar (przedewszystkiem przez zalesienie nieużytków). Największe tereny leśne stanowią u nas: puszcza białowieska, lasy augustowskie, puszcza tucholska, lasy nadniemeńskie (śród nich największa—puszcza nalibocka), lasy łuninieckie i lasy w Karpatach Wschodnich. Z ogólnej przestrzeni leśnej przypada na lasy państwowe 35% czyli przeszło ⅓.

Gospodarstwa leśne dostarczają drzewa dla najrozmaitszych celów, głównie zaś: a) dla celów budowlanych, b) dla celów przemysłowych (wyrób papieru, mebli, wozów, zapałek, wagonów, statków, łodzi, części drewnianych do maszyn rolniczych, samochodów, samolotów i t. d. i c) dla celów opałowych. Duże ilości drzewa pochłaniają kopalnie (t. zw. kopalniaki), koleje żelazne (podkłady) oraz poczty i telegrafy (słupy telegraficzne).

Roczny przyrost drzewa zdatny do wyrębu oblicza się u nas na 27 milj. m.^{3} Z tej ilości może przypadać na drzewo użytkowe 17 milj. m.^{3}, a na drzewo opałowe, 10 milj. m.^{3}. Drzewo opałowe zużywamy w całości w kraju, roczne zaś zapotrzebowanie drzewa użytkowego wynosić może od. 10 milj. m.^{3}. W r. 1926 wywieziono zagranicę 4.968.000 t. drzewa, z czego wypadało na drzewo surowe — 2.992.000 t. (60.2%), na drzewo półobrobione — 1.909.000 t. (38.4%) i na wyroby drzewne — 67.800 t. (1.4%). Jeżeli tony zamienimy na metry sześć., to otrzymamy, że wywóz drzewa w r. 1926 wynosił 8¼ milj. m.^{3} t. zn., że przekroczył roczny kontyngens wywozowy. Z tego powodu należy z jednej strony przeciwdziałać rabunkowej gospodarce leśnej, a z drugiej strony wywozić drzewo w stanie jak najbardziej obrobionym. Wywóz drze-

wa w r. 1926 stanowił 16% ogólnej wartości wywozu (przeszło 356 milj. zł.).

Lasy polskie dostarczają prócz drzewa—jagód, grzybów, a nadewszystko zwierzyny. Wydane niedawno prawo łowieckie przyczyni się wybitnie do podniesienia naszego zwierzostanu w lasach.

9. Przemysł drzewny.

Przemysł drzewny nie jest w Polsce dostatecznie rozwinięty, dlatego wywozimy ogromne ilości drzewa w stanie zupełnie surowym. Ażeby ten wysoce ujemny stan rzeczy usunąć, należałoby uruchamiać jak najwięcej tartaków oraz fabryk wyrobów drzewnych (mebli, dykt, fornierów i t. d.). Do przemysłu drzewnego zaliczyć też możnaby produkcję wyrobów koszykarskich, które w dużej mierze idą na eksport. Uprawa wikliny koszykarskiej ma w Polsce doskonałe warunki i winna być szeroko rozpowszechniona.

10. Przemysł przetwórczo-drzewny.

Drzewo stanowi też ważny surowiec chemiczny. Przemysł przetwórczo-drzewny obejmuje terpentyniarnie oraz fabryki suchej destylacji drzewa. Terpentyniarnie przerabiają drzewo iglaste i dają jako produkt główny — terpentynę, a jako produkty uboczne: czarną kalafonję, oleje żywiczne, węgiel drzewny i t. d. Sucha destylacja drzewa polega na ogrzewaniu drzewa do wysokiej temperatury bez dostępu powietrza. Wtedy następuje rozkład drzewa na cenne produkty, do których należą: węgiel drzewny, smoła, octan wapnia, spirytus drzewny, aceton, gazy, kalafonja i terpentyna. Produkty te mają bardzo szerokie zastosowanie. I tak np. z octanu wapnia otrzymuje się esencję octową, a także rozmaite leki (np. aspiryna). Spirytus drzewny ma w przemyśle chemicznym bardzo duże znaczenie.

Suchej destylacji poddaje się drzewo liściaste. W Polsce mamy kilka zakładów suchej destylacji drzewa (największy w Hajnówce, będący równocześnie największym tego rodzaju zakładem w Europie). Również mamy w Polsce liczne terpentyniarnie.

11. Przemysł papierniczy.

Przemysł papierniczy obejmuje dwa działy: a) wyrób masy drzewnej i celulozy oraz b) wyrób papieru. Masę drzewną otrzymuje się przez mechaniczne rozdrabianie drzewa, celuloza zaś powstaje przez chemiczną przeróbkę drzewa. Z masy drzewnej otrzymuje się gorszy papier, z celulozy lepszy, najlepszy zaś papier otrzymuje się ze szmat. Przemysł papierniczy w Polsce rozwija się bardzo dobrze, choć jeszcze nie może dać najlepszych, specjalnych gatunków papieru, które sprowadza się zzagranicy.

W r. 1926 przywieziono — 12.127 t. papieru, a wywieziono 5.084 t. Natomiast produkcja celulozy daje dużą nadwyżkę eksportową. I tak w r. 1926 wywieziono — 14.667 t. celulozy, a przywieziono tylko — 1.939 t.

12. Torfowiska.

Powierzchnię istniejących torfowisk w Polsce oblicza się na przeszło 6% ogólnej powierzchni kraju z zawartością ok. 3 miljardów ton masy torfowej, coby odpowiadało 1½ miljarda ton węgla kamiennego pod względem opałowym. Torfowiska rozsiane są po całym kraju, a zwłaszcza liczne są w obszarach wschodnich. Dotychczas są torfowiska w bardzo małym stopniu eksploatowane (najwięcej w woj. poznańskiem i pomorskiem). Najracjonalniejsze użycie torfu jako opału polega na tem, że się buduje na miejscu centralę elektryczną, pędzoną na torfie. Torf bowiem nie nadaje się do dalszych transportów. Torf może być też używany z wielką korzyścią jako ściółka dla zwierząt domowych.

13. Przemysł węglowy.

Węgiel kopalny w zależności od swego gatunku służy głównie trzem celom, a mianowicie: a) wytwarzaniu energji cieplnej i mechanicznej przez użycie w postaci opału, b) wytwarzaniu koksu hutniczego i c) przeróbce chemicznej.

a) produkcja węgla kamiennego.

Polskie zagłębie węglowe posiada około 62 miljardy ton zapasów węgla kamiennego. Pod tym względem zajmuje Polska 3-cie miejsce w Europie (po Anglji i po Niemczech). Te ogromne zasoby węgla kamiennego wystarczą Polsce przy dzisiejszej eksploatacji na 1.700 lat. Z tych zasobów przypada: na G. Śląsk— 44.881 milj t., na zagłębie krakowskie — 14.200 milj t., na zagłębie dąbrowskie — 2.300 milj. t. i na zagłębie cieszyńskie — 500 milj t.

Pod względem jakości rozróżniamy węgiel opałowy, koksowniczy i gazowniczy. Te dwa ostatnie, specjalne gatunki węgla kamiennego znajdują się tylko na G. Śląsku, gdzie mamy według bardzo przybliżonych obliczeń ok. 11% węgla koksowniczego i ok. 18% węgla gazowniczego. Reszta t. j. 71% przypada na węgiel opałowy.

Dzięki korzystnym warunkom przyrodzonym (grube pokłady doskonałego węgla o niedużej głębokości) i wielkim zaletom górnika polskiego tudzież dobrym urządzeniom technicznym nasz przemysł węglowy nie tylko może skutecznie walczyć z konkurencją na rynkach zewnętrznych, ale też ma zapewniony dalszy bardzo pomyślny rozwój.

Produkcja węgla kamiennego w Polsce w r. 1926 wynosiła: 35.766.000 t. (87.3% wydobycia przedwoj.). Z wydobytego

w r. 1926 węgla przypada: na G. Śląsk — 26.176.000 t. (73.3% og. wydobycia), na zagł. dąbrowskie — 7.234.000 t. (20.2% og. wydobycia) i na zagł. krakowskie — 2.356.000 t. (6.5% og. wydobycia). Zaznaczyć należy, że rząd polski ma (głównie na G. Śląsku) nie tylko bogate tereny węglowe, ale i czynne kopalnie węglowe, które dają ok. 9% og. wydobycia. Prócz tego rząd polski posiada na G. Śląsku 1 największą brykietownię i 2 koksownie. Rządowe przedsiębiorstwa węglowe na G. Śląsku zostały wydzierżawione spółce francusko-polskiej „Skarboferm". Pod względem wydobycia węgla Polska zajmuje 5-te miejsce na świecie, a 4-te w Europie (Stany Zjedn. A., Niemcy, Anglja, Francja, Polska).

Przemysł węglowy tworzy przemysł wybitnie eksportowy, a wywóz węgla stanowi najważniejszą pozycję wywozową naszej produkcji przem. (20% ogólnej wartości wywozu, czyli przeszło 440 milj. zł.). Wzmożenie eksportu węgla zależy głównie od zwiększenia zdolności przeładunkowej naszych portów, oraz od budowy najkrótszej linji kolejowej (węglowej), któraby łączyła nasze zagłębie węglowe z wybrzeżem morskiem. W jednym i drugim kierunku wszczęto bardzo intenzywne roboty.

b) przemysł przetwórczo-węglowy.

Węgiel kopalny jest w chwili obecnej najważniejszym surowcem chemicznym. Przeróbka chemiczna węgla kamiennego odbywa się głównie w gazowniach i koksowniach przez t. zw. suchą destylację t. j. przez ogrzewanie do wysokiej temperatury bez dostępu powietrza. Następuje wówczas rozkład węgla na poszczególne składniki. W gazowniach, które przerabiają specjalny węgiel gazowniczy, dąży się do uzyskania jak największej ilości gazu, służącego do oświetlania i ogrzewania. Prócz gazu otrzymuje się w gazowniach koks zwyczajny, smołę pogazową, wodę amonjakalną, grafit i t. d. W koksowniach, które używają znowu specjalnego węgla koksowniczego, otrzymuje się koks hutniczy, (niezbędny do wytapiania żelaza i stali), a jako produkty uboczne gaz świetlny, smołę pokoksową, wodę amonjakalną, grafit i t. d. Przez oczyszczanie i przerabianie produktów ubocznych otrzymuje się ogromną ilość bardzo cennych produktów.

Największe znaczenie ma destylacja smoły węglowej (pogazowej i pokoksowej), która daje szereg bezcennych produktów, jak benzol, toluol, fenole, ksylole, antracen, kwas karbolowy, naftalina, pirydyna i t. d. Ciała te, oczyszczane i przetwarzane dają niezmiernie długi łańcuch najpierw t. zw. półproduktów organicznych, a następnie produktów ostatecznych. Do tych półproduktów organicznych należą takie ciała, jak nitrobenzol, nitrofenol, chlorobenzol, dwufenylamina, anilina i t. d. Do produktów ostatecznych należy ogromna ilość barwników syntetycznych, leków syntetycznych, pachnideł syntetycznych, preparatów fotograficz-

nych, wreszcie, co dla wojska ma szczególne znaczenie, z pochodnych smoły węglowej otrzymuje się bardzo wiele materjałów wybuchowych (np. trotyl i kwas pikrynowy) i gazów bojowych. Do produktów smoły węglowej należy też sacharyna. Z pośród pochodnych smoły węglowej specjalną wartość posiada benzol. Z niego bowiem otrzymuje się fenol syntetyczny, mający wszechstronne zastosowanie w przemyśle chemicznym (zwłaszcza farmaceutycznym — np. aspiryna jest produktem fenolu) oraz z niego można odciągnąć toluol. Z drugiej strony benzol stanowi doskonały materjał pędny do silników samochodowych. Głównem jednak źródłem benzolu nie jest smoła węglowa, lecz gaz świetlny. Dlatego każda gazownia winna mieć urządzenia do odbenzolowania gazu świetlnego.

Z wody amonjakalnej, zawartej w smole węglowej otrzymuje się amonjak i sole amonowe (siarczan amonu, azotan amonu i chlorek amonu). Sole amonowe stanowią nie tylko cenne nawozy azotowe (szczególnie siarczan amonu), ale też mają duże zastosowanie przy fabrykacji materjałów wybuchowych (t. zw. mieszaniny amonowe).

Z węgla kopalnego można też otrzymać różne wartościowe produkty chemiczne. Do nich należy np. syntetyczny alkohol etylowy, syntetyczny kauczuk (otrzymywany z izoprenu). Szczególne zaś znaczenie ma przetwarzanie węgla na przetwory podobne do ropnych.

Przeróbka chemiczna węgla kamiennego w Polsce jest jeszcze bardzo niedostatecznie rozwinięta. Nasze koksownie przerabiają rocznie ok. 1.600.000 t. węgla, a nasze gazownie ok. 400.000 t. węgla, co stanowi razem zaledwie 6% ogólnego wydobycia węgla. Trzeba zaś specjalnie podkreślić, że bezpośrednie spalanie węgla

(Ciąg dalszy na str. 338)

jest wysoce nieekonomiczne, bo następuje przy niem słabe wyzyskanie wartości cieplnej węgla oraz utrata cennych produktów ubocznych. Obok niedostatecznej ilości zakładów przetwórczych węgla kamiennego mamy jeszcze słabo rozwiniętą wytwórczość półproduktów organicznych. O ile chodzi o odbenzolowanie gazu świetlnego, to szereg gazowni (między innemi i warszawska) posiada odpowiednie urządzenia.

c) węgiel brunatny.

Węgiel brunatny w Polsce nie odgrywa poważniejszej roli, jest go bowiem bardzo mało. Dotychczas odkryto pokłady węgla brunatnego, zdatne do eksploatacji: w zagłębiu dąbrowskiem (pod Zawierciem), w woj. poznańskiem (Sieraków nad Wartą) i na Podkarpaciu (głównie w woj. stanisławowskiem). Najbogatsze, choć niezbyt dogodne do eksploatacji są złoża wielkopolskie. Wydobycie węgla brunatnego w r. 1926 wynosiło zaledwie 76.000 t. (39.4% wydobycia przedwoj.). Węgiel brunatny, poddany przeróbce chemicznej daje podobne produkty, jak węgiel kamienny, z tą jedynie różnica, że zamiast koksu otrzymuje się półkoks, będący doskonałem paliwem.

14. Przemysł naftowy.

Polska znajduje się w tem szczęśliwem i w Europie wyjątkowem położeniu, że posiada własne bogate złoża ropy naftowej, które nie tylko pokrywają zapotrzebowanie wewnętrzne, ale dają dużą nadwyżkę eksportową. Obok bowiem Polski mają w Europie ropę naftową jedynie Rosja i Rumunja.

a) ropa naftowa.

Ropa naftowa poddana destylacji w rafinerjach daje szereg produktów, a mianowicie benzynę, naftę, oleje pędne, smarne, parafinę, wazelinę, asfalt i t. d. Szczególniejsze znaczenie uzyskuje ropa i jej przetwory, jako paliwo płynne, używane nie tylko do opalania kotłów parowych, parowozów kolejowych i pieców fabrycznych ale, co ważniejsza, do napędu silników (szczególnie samachodowych i lotniczych). Jako paliwo płynne ma bardzo szerokie zastosowanie benzyna oraz olej średni czyli gazowy (używany między innemi do silników Diesla).

Wartość ropy naftowej wzrosła bardzo znacznie przez odkrycie, że można z niej otrzymać t. zw. węglowodory aromatyczne (benzol, toluol, fenol i t. d.), które do niedawna uzyskiwało się wyłącznie z węgla kopalnego.

W Polsce obszar roponośny ciągnie się na Podkarpaciu od Popradu aż po graniczny Czeremosz. Nasze tereny naftowe są jeszcze mało zbadane pod względem geologicznym. Również i eks-

ploatacja jest jeszcze bardzo mała, obejmuje ona bowiem zaledwie 7% znanych pokładów naftowych. Zapasy ropy naftowej na Podkarpaciu można określić, oczywiście w wielkiem przybliżeniu na jakie 150 milj. ton, coby wystarczyło przy dzisiejszej eksploatacji na zgórą 150 lat.

Podkarpacki obszar roponośny obejmuje trzy zagłębia: a) środkowe (borysławsko-tustanowickie), b) wschodnie (bitkowskie) i c) zachodnie (krośnieńskie). Ogólne wydobycie ropy naftowej w r. 1926 wynosiło 796.082 t., z czego wypadło na zagłębie środkowe 679.098 t. (85.3%), na zagłębie zachodnie 70.327 t. (8.8%) i na zagłębie wschodnie 46.657 t. (5.9%). W produkcji światowej Polska zajmuje skromne, bo 12-te miejsce (½% produkcji światowej), natomiast polska produkcja parafiny reprezentuje 10% produkcji światowej.

W przeciwieństwie do przemysłu węglowego nasz przemysł wiertniczy pracuje w warunkach geologicznych o wiele trudniejszych niż zagranicą. Mamy bowiem szyby bardzo głębokie (szczególnie w zagłębiu borysławsko-tustanowickiem) i stosunkowo niezbyt obfite w ropę naftową.

Nasze rafinerje przerobiły w r. 1926 — 780.769 t. ropy naftowej na 709.948 t. przetworów ropnych (w tem benzyny—93.240 t.). Rafinerje cierpią na brak surowca, bo mają zdolność przetwórczą na 1.200.000 t.; pracują więc zaledwie na 60% swej wydajności, co wpływa na podrożenie kosztów produkcji. Obecnie rząd czyni bardzo energiczne zabiegi dla poparcia wiertnictwa naftowego. Największą rafinerją jest państw. fabryka olejów mineralnych w Drohobyczu („Polmin"), która sama jedna może przerobić rocznie 250.000 t. ropy naftowej. Jest to równocześnie największa rafinerja w Europie.

Spożycie krajowe przetworów ropnych w r. 1926 wynosiło 293.306 t., a wywóz — 446.170 t. (ok. 63% og. prod.). Widzimy więc, że przemysł naftowy jest wybitnie eksportowy. W r. 1926 wywieziono przetworów ropnych za sumę przeszło 139 milj. zł., co daje przeszło 6% og. wartości wywozu.

b) gaz ziemny.

Obok ropy naftowej występuje na Podkarpaciu w dużych ilościach gaz ziemny (naftowy), będący doskonałem paliwem, które można rurociągami rozprowadzać na dalekie odległości. Ponadto odciągać można z gazu ziemnego bardzo cenną gazolinę, która jako najlżejsza benzyna jest używana do uszlachetniania benzyn ciężkich. (mieszanina ta daje benzynę samochodową wzgl. lotniczą). Gaz ziemny występuje albo w czystych szybach gazowych, albo też łącznie z ropą naftową.

Produkcja gazu ziemnego w r. 1926 wynosiła 481.367.000 m³ co pod względem wartości cieplnej równa się 962.734 t. węgla ka-

miennego (1 m^3 gazu = 2 kg węgla). Z ogólnej produkcji gazu ziemnego wypadło na zagłębie środkowe—344.724.000 m^3 (71.8%), na zagłębie wschodnie — 78.697.000 m^3 (16.2%) i na zagłębie zachodnie — 57.946.000 m^3 (12%).

Z uwagi na bardzo poszukiwaną gazolinę zaczął się u nas szybko rozwijać przemysł gazolinowy. W r. 1926 odciągnięto z gazu ziemnego 18.255 t. gazoliny. Gaz ziemny i po odgazolinowaniu używany być może jako paliwo.

Trzeba zaznaczyć, że na Podkarpaciu powstaje coraz więcej elektrowni, opartych na gazie ziemnym, co ma duże znaczenie dla elektryfikacji tego obszaru.

c) wosk ziemny.

Ostatnią cenną kopaliną w zagłębiu naftowem jest wosk ziemny, który występuje głównie w zagłębiu środkowem. Jego produkcja w r. 1926 wynosiła 723 t. (co stanowi mniej więcej połowę produkcji światowej). Wosk ziemny wywozi się przeważnie zagranicę.

15. Hutnictwo żelazne.

a) kopalnictwo rud żelaznych.

W Polsce ciągną się pokłady rudy żelaznej szerokim pasem od G. Śląska aż do Wisły poprzez całą wyżynę małopolską. Są to przeważnie syderyty (wzgl. sferosyderyty) i limonity. Ponadto mamy jeszcze w rozmaitych obszarach kraju rudę darniową (limonity), która ma jednak mniejsze znaczenie przemysłowe.

Złoża polskiej rudy żelaznej mogą być liczone na 500 — 600 milj. ton.

Co do zawartości żelaza to z polskich rud najwięcej go mają syderyty. Przeciętnie rudy polskie zawierają do 35% żelaza. Są to więc rudy ubogie (niskoprocentowe). Wydobycie rudy żelaznej w r. 1926 wynosiło 314.575 t., z czego wypadało na okrąg częstochowski — 235.676 t., na okrąg radomski — 67.425 t., na okrąg dąbrowsko-sosnowiecki — 8.437 t. i na okrąg tarnowsko-górski — 3.037 t. Centrum więc produkcji rudy żelaznej stanowi okrąg częstochowski, gdzie też jest najlepsza ruda. Na G. Śląsku (Tarnowskie Góry) ruda żelazna jest na wyczerpaniu.

b) hutnictwo żelazne.

W wielkich piecach wytapia się surówkę żelazną (żeliwo). Surówki używa się albo na odlewy po powtórnem przetopieniu w żeliwiakach (kopulakach), albo też przetapia się surówkę na żelazo i stal w specjalnych piecach rozmaitemi metodami (np. Bessemerą, Thomasa, Siemens-Martina). Do wytopu surówki w wielkim piecu potrzeba rudy żelaznej, koksu hutniczego i topników (dolomit, wapień, łupek gliniasty i t. d.). Zamiast koksu hut-

niczego można w mniejszych piecach używać węgla drzewnego. Jeżeli ruda żelazna jest niskoprocentowa, to musi być uprzednio wyprażona dla zwiększenia zawartości żelaza.

Stal otrzymuje się najczęściej metodą Siemens-Martina (stal martenowska), przy tym jednak procesie potrzeba dużo starego żelastwa. Obok stali zwyczajnej (węglistej) mamy stal specjalną (np. krzemową, manganową, niklową, chromową, wolframową i t.d.). Wyborowe gatunki stali otrzymuje się przeważnie w piecach elektrycznych (gdzie zamiast koksu używa się węgla drzewnego).

W Polsce mamy dwie grupy hutnicze: jedną na G. Śląsku, a drugą w b. Kongresówce. Hutnictwo górnośląskie obejmuje potężne zespoły wytwórcze. Osiągnęło ono wysoki stopień rozwoju, szczególnie w wyrobie stali specjalnej (niezbędnej do fabrykacji maszyn, narzędzi, broni, silników, samochodów i t. d.) oraz w wyrobach walcownianych daleko posuniętej obróbki. Piece elektryczne mamy wyłącznie na G. Śląsku. Huty żelazne b. Kongresówki są to zakłady o wiele mniejsze, które stoją niżej pod względem technicznym od hut górnośląskich; obejmują one dwa obszary: częstochowsko-sosnowiecki i kielecki. W ostatnich jednak czasach zaczęły się i huty b. Kongresówki modernizować.

Nasze huty żelazne nie są samowystarczalne pod względem tworzyw. I tak celem wzbogacenia biednej rudy krajowej, sprowadza się zagraniczną rudę wysokoprocentową. Jej przywóz w r. 1926 wynosił 219.564 t. Hutnictwo więc krajowe zużywa mniej więcej pół na pół rudy krajowej i zagranicznej. Trzeba jednak zaznaczyć, że huty żelazne w razie koniecznej potrzeby mogłyby oprzeć swą pracę także i wyłącznie na rudzie krajowej (tak np. pracują już obecnie niektóre huty w okręgu radomskim). Również brak w Polsce dostatecznej ilości łomu żelaznego (niezbędnego do wyrobu stali martenowskiej). W r. 1926 przywieziono 163.089 t. łomu żelaznego. O ile chodzi o koks, to huty krajowe pracować mogą na koksie krajowym. Jedynie tylko do żeliwiaków potrzeba jeszcze sprowadzać koks zagraniczny. Wreszcie poważnym brakiem naszej samowystarczalności hutniczej jest to, że do wyrobu stali specjalnej musimy sprowadzać zzagranicy prawie wszystkie dodatki szlachetne (rudy manganowe, nikiel, chrom, wolfram i t. d.).

Ogólna wytwórczość hutnictwa żelaznego w r. 1926 wynosiła (w tonach):

rodzaj	G. Śląsk	b. Kongresówka¹)	razem	procent w stos. do prod. przedw.
surówka żelazna	267.949	59.422	327.371	ok. 30%
stal	505.550	282.932	788.482	„ 44%
wyroby walcowniane	484.944	229.253	720.797	60%

¹) do produkcji b. Kongresówki jest doliczona nieduża wytwórczość stalowni huty Kraków.

Udział G. Śląska w ogólnej produkcji jest bardzo znaczny i tak wynosi on: co do surówki żelaznej — 81.2%, co do stali — 64%, a co do wytworów walcownianych — 67.3%.

Polska produkcja hutnicza nie tylko zaspokaja potrzeby wewnętrzne, ale też pozwala na poważny wywóz. W r. 1926 wywieziono 94.749 t. wytworów hutniczych (żelaza, stali i wyrobów z nich). Na osobne podkreślenie zasługuje też rozwój na G. Śląsku produkcji surówki manganowej, przeznaczonej przeważnie na wywóz oraz rozwój produkcji żelazo-krzemu.

16. Hutnictwo cynkowe.

Polska zajmuje w produkcji cynku jedno z naczelnych miejsc na świecie. Pod względem produkcji cynku idzie Polska po Stanach Zjedn. A. i po Belgji, a pod względem wydobycia rud cynkowych po Stanach Zjednoczonych A. i po Australji.

Cynk otrzymuje się z galmanu i blendy cynkowej. Rudy cynkowe występują głównie w zagłębiu górnośląskiem i dąbrowskiem, a także w krakowskiem. Zasoby geologiczne rud cynkowych oblicza się na 2.2 milj. ton cynku metalicznego, z czego na sam G. Śląsk przypada 1.7 milj. t. Ilość ta wystarczyłaby przy dzisiejszej produkcji na jakie 20 — 30 lat. Dlatego, dopóki nie znajdziemy nowych pokładów rud cynkowych, winniśmy bardzo oględnie szafować temi bogactwami mineralnemi. Celem zwiększenia zasobów surowca cynkowego przystąpiły huty górnośląskie do wykorzystania przy pomocy specjalnych metod — ogromnych zwałów mułów galmanowych i blendowych, nagromadzonych koło każdej huty. Zwały te mogłyby dać ok. ½ milj. ton cynku.

Wydobycie rudy cynkowej w r. 1926 wynosiło 405.007 t. (w tem 273.715 t. blendy i 131.292 t. galmanu). Z tego wypadało na G. Śląsk 337.423 t. (głównie blenda), a na zagłębie dąbrowskie— 67.584 t. (przeważnie galman). Produkcja więc G. Śląska stanowiła przeszło 82% ogólnej produkcji rud cynkowych. W okręgu krakowskim produkcja rud cynkowych jest w toku uruchamiania.

Huty cynkowe pracują prawie w całości na rudach krajowych, co zapewnia im trwały rozwój. Czysty przywóz rud cynkowych (głównie z niem. G. Śląska) wynosił w r. 1926 zaledwie 11.598 t. (po potrąceniu minimalnego wywozu) czyli 3.3% ogólnego zużycia rud cynkowych. Produkcja hut cynkowych w r. 1926 dała 123.741 t. cynku surowego (64.4% prod. przedwoj.) oraz 7.167 t. pyłu cynkowego. Z produkcji cynku surowego wypadało na okrąg górnośląski — 106.233 t. (86%), na okrąg krakowski — 11.974 t. (9.7%) i na okrąg dąbrowski — 5.534 t. (4.3%). Hutnictwo cynku pracuje prawie wyłącznie na eksport. W r. 1926 wywiezono 113.972 t. cynku i pyłu cynkowego oraz 8.347 t. blachy cynkowej. Wywóz więc stanowił prawie 99% ogólnej produkcji

i przedstawiał wartość prawie 164 milj. zł. Ponadto przemysł cynkowy dostarcza w dużych ilościach bardzo cennego produktu ubocznego w postaci kwasu siarczanego, który się otrzymuje w prażelniach blendy cynkowej,

17. Hutnictwo ołowiane.

Polska zajmuje w produkcji ołowiu 4-te miejsce w Europie a 8-me na świecie. Ołów wytapia się przeważnie z błyszczu ołowiu (galeny). Ruda ta występuje w Polsce na G. Śląsku, w zagłębiu krakowskiem i dąbrowskiem jednak w znacznie mniejszych zasobach niż ruda cynkowa, której zresztą przeważnie towarzyszy. Niedawno odkryto obiecujące pokłady rudy ołowianej pod Kętami (na płd.-zach. od Krakowa).

Wydobycie błyszczu ołowiu w r. 1926 wynosiło 17.546 t., z czego wypadało na G. Śląsk (Tarnowskie Góry) — 16.049 t. (ok. 92%), a na zagłębie dąbrowskie — 1.497 t. (przeszło 8%). Przywóz rud ołowianych w r. 1926 wynosił 9.608 t. (t. j. przeszło 35% ogólnego spożycia).

Produkcja ołowiu w r. 1926 wynosiła 27.924 t., z czego prawie wszystko, bo 27.862 t. przypadało na G. Śląsk. Największą hutą, która sama jedna daje 3/4 ogólnej produkcji ołowiu, jest huta ołowiu i srebra w Strzybnicy, będąca własnością rządową.

Przemysł ołowiany pracuje przeważnie na eksport. W r. 1926 wywiezono 17.244 t. ołowiu oczyszczonego i wyrobów ołowianych, co stanowi 61% ogólnej produkcji.

Prażelnie błyszczu ołowiu dostarczają też jako produktu ubocznego kwasu siarczanego oraz srebra. Produkcja srebra w r. 1926 wynosiła 8.411 kg.

18. Pozostałe metale.

a) miedź.

Miedzi używa się głównie w postaci mosiądzu (stop miedzi z cynkiem) i bronzu (stop miedzi z cyną). W Polsce mamy wprawdzie rudy miedziane w Łysogórach (koło Chęcin), ale występują one w zbyt małej ilości, by mogło opłacać się ich wydobywanie. Nie jest jednak rzeczą wykluczoną, że dalsze badania geologiczne i poszukiwania górnicze doprowadzą do odkrycia zdatnych do eksploatacji rud miedzianych.

W r. 1926 przywieziono 4.871 t. miedzi i wyrobów z miedzi oraz stopów miedzi i wyrobów z nich.

b) glin (aluminjum).

Glin (aluminjum) zyskuje coraz większe zastosowanie do lekkich stopów. Największe znaczenie z pośród nich ma dura-

lumin (stop glinu z nieznacznemi ilościami manganu, magnezu i miedzi), którego się używa z wielkiem powodzeniem w produkcji lotniczej.

Glin otrzymuje się z rudy zwanej boksytem, której w Polsce niema. Chemiczny Instytut Badawczy w Warszawie pracuje nad metodą przemysłową wytapiania glinu z glinek krajowych.

W r. 1926 przywieziono 277 t. glinu i wyrobów z niego.

c) cyna.

Cyna niezbędna do wyrobu bronzu, do pobielania blachy żelaznej oraz do lutowania w Polsce się nie znajduje. W r. 1926 przywieziono 434 t. cyny i wyrobów z cyny.

d) nikiel.

Nikiel, niezbędny między rzeczami do wyrobu stali niklowej w Polsce się nie znajduje. W r. 1926 przywieziono 73 t. niklu.

e) mangan.

Mangan niezbędny w dużych ilościach do wyrobu stali manganowej w Polsce prawie się nie znajduje. W r. 1926 przywieziono 50.472 t. rudy manganowej.

f) rtęć.

Rtęci służącej do wyrobu kabsli i kapiszonów (piorunian rtęci), termometrów oraz innych przyrządów mierniczych w Polsce się nie wydobywa. W r. 1926 przywieziono 15.3 t. rtęci.

g) antymon.

Antymon ma zastosowanie między innemi do wyrobu ołowiu twardego (na kule karabinowe i lotki szrapnelowe). W Polsce antymon znajduje się w minimalnych ilościach. W r. 1926 przywieziono 76 t. antymonu.

h) kadm.

Kadm jest rzadkim metalem o ograniczonem zresztą zastosowaniu. Częściowo może on zastępować cynę (w stopie z ołowiem daje dobry środek lutowniczy). Kadm towarzyszy w drobnych ilościach rudom cynkowym. W r. 1926 produkcja kadmu wynosiła 5.250 kg. Została ona przeważnie (w 87%) wywieziona.

i) inne metale.

W Polsce brak jeszcze następujących metali: chromu, wolframu i platyny. Chrom i wolfram są używane jako szlachetne domieszki do stali. Wolfram potrzebny jest ponadto do wyrobu drucików do lamp elektrycznych i katodowych (tych ostatnich używa się w radjokomunikacji).

19. Siarka.

Siarka służy głównie do wyrobu kwasu siarczanego, prochu czarnego, do wulkanizacji kauczuku i t. d. Siarkę otrzymuje się albo ze złóż siarki rodzimej, albo z siarczków różnych metali.

Siarkę rodzimą odkryto u nas w wielu miejscach (głównie w obszarze kieleckim wzdłuż Wisły) w t. zw. marglach siarkonośnych. Największą ilość marglów siarkonośnych spotykamy w Posądzy (na płn.wschód od Krakowa). Wobec jednak zbyt małej zawartości siarki eksploatacja margli siarkowych nie opłaca się i nie odbywa się.

Natomiast siarczki metali mają u nas bardzo poważne znaczenie jako źródło związków siarczanych. Do tych siarczków należą blenda cynkowa, błyszcz ołowiu oraz piryt (siarczek żelaza). Piryt znajduje się u nas głównie w zagłębiu Dąbrowskiem. Jego wydobycie w r. 1926 wynosiło 18.850 t.

Siarczki metali służą prawie wyłącznie do wyrobu kwasu siarczanego.

W r. 1926 przywieziono 729 t. siarki rodzimej.

20. Kopalnictwo solne.

a) sól jadalna.

Polska posiada bardzo bogate pokłady soli jadalnej. Znajdują się one głównie w 3 grupach solnych, które stanowią: obszar wielkopolsko-kujawski, obszar podkarpacko-zachodni i obszar podkarpacko-wschodni.

Obszar wielkopolsko-kujawski (od Wągrowca przez Wapno, Innowrocław do Ciechocinka) ma najbogatsze w Polsce pokłady soli jadalnej (duże tereny rządowe). Obszar podkarpacko-zachodni obejmuje Wieliczkę i Bochnię i ma znaczne, choć gorsze od grupy wielkopolsko-kujawskiej pokłady soli jadalnej (własność rządowa). Obszar podkarpacko-wschodni ma w pasie od Przemyśla po Czeremosz cały szereg źródeł soli jadalnej (solanek). Źródła te stanowią własność rządową. Ponadto stwierdzono też i na G. Śląsku istnienie pokładów soli jadalnej.

Wydobycie soli jadalnej po wojnie bardzo szybko wzrasta. W r. 1926 produkcja soli kamiennej i warzonki wynosiła 339.400 t. Wywóz soli jadalnej był nieznaczny, bo wynosił w r. 1926 tylko 18.443 t.

b) sól potasowa.

Sól potasowa występuje w stosunkowo rzadkich pokładach na świecie. Polska znajduje się w tem szczęśliwem położeniu, że posiada własne, bogate pokłady soli potasowej. Obok Polski występuje w Europie sól potasowa jedynie w Niemczech i Francji. Oba te państwa mają właściwie monopol soli potasowych na

rynku światowym. Również i Polska uzyskać będzie mogła wybitne znaczenie w produkcji światowej po rozbudowie przemysłu potasowego i po zwiększeniu dziś jeszcze małego eksportu soli potasowej.

Złoża soli potasowej występują w Polsce w 2 obszarach, a mianowicie podkarpacko-wschodnim i innowrocławskim. W obszarze podkarpacko-wschodnim ciągną się pokłady soli potasowej od Stebnika (pod Drohobyczem) do Kałusza. Sole potasowe występują tu głównie w postaci kainitu i sylwinitu. W małych ilościach występuje w tym obszarze karnalit, ważny jako surowiec dla otrzymania cennego metalu lekkiego—magnezu. Ogólne zasoby soli potasowych w pasie kałusko-stebnickim mogą być oszacowane na najmniej 100 milj. t. Złoża innowrocławskie soli potasowych znajdują się dość głęboko pod ziemią i są dotychczas w małych stopniach zbadane.

Wydobycie soli potasowych odbywa się obecnie tylko w obszarze podkarpacko - wschodnim w 2 kopalniach rządowych: w Kałuszu i Stebniku. Obie te kopalnie zostały wydzierżawione spółce prywatnej. Produkcja soli potasowych rozwija się pod rządami polskiemi bardzo szybko. W r. 1926 produkcja ta wynosiła 207.589 t., z czego wypadło na sylwinit 128.423 t. (61.9%) i na kainit 79.166 t. (38.1%). Wywóz soli potasowej w r. 1926 wynosił 18.452 t.

Bardzo dużym krokiem naprzód w rozwoju naszego przemysłu potasowego było niedawne uruchomienie pierwszego zakładu koncentracyjnego w Kałuszu. Zakład ten pozwala przerabiać surowe nisko-procentowe sole potasowe (o zawartości 10 — 20% tlenku potasu) na sole wysokoprocentowe o znormalizowanej zawartości tlenku potasu (od 30 — 40%).

21. Przemysł solny.

Sól jadalna służy nie tylko do konsumcji ludzkiej i zwierzęcej. Stanowi ona też bardzo ważny surowiec chemiczny. Przez przeróbkę chemiczną otrzymuje się z soli jadalnej kwas solny, sodę gryzącą (kaustyczną), sodę amonjakalną, sól glauberską, chlorki bielące i t. d. Szczególne znaczenie dla obrony państwa ma elektroliza soli jadalnej, ponieważ daje chlor, bez którego nie można sobie wyobrazić wojny chemicznej.

Przemysł solny w Polsce pomyślnie się rozwija i pracuje w dużej mierze na wywóz. W r. 1926 wywieziono 5.554 t. sody alcynowanej i krystalicznej.

Również i sól potasowa stanowi cenny surowiec chemiczny, z którego się otrzymuje między innemi potaż żrący i chloran potasu. I ten dział przemysłu solnego zaczyna zyskiwać coraz silniejsze podstawy rozwoju.

22. Przemysł ceramiczny.

Przemysł ceramiczny obejmuje produkcję cegieł, dachówek, rur i naczyń kamionkowych, cegieł ogniotrwałych, artykułów porcelanowych i t. d.

Przemysł ceramiczny w Polsce ma bardzo korzystne warunki naturalne rozwoju w postaci doskonałych glinek, znajdujących się w wielu połaciach kraju. Przemysł ten pokrywa całkowicie potrzeby wewnętrzne w zakresie materjałów budowlanych. Również w zakresie materjałów ogniotrwałych niezbędnych do pieców fabrycznych może przemysł krajowy zaspokoić w zupełności zapotrzebowanie krajowe. To samo dotyczy wszelkich wyrobów porcelanowych (zarówno naczyń, jak i materjałów elektrotechnicznych). Jedynie tylko w dziedzinie naczyń kamionkowych, używanych przez przemysł chemiczny nie posiadamy jeszcze samowystarczalności.

23. Przemysł wapienniczy.

Polska posiada bardzo dużo pokładów wapienia, co pozwala zaspokoić całkowicie wszelkie potrzeby wewnętrzne zarówno w budownictwie, jak i dla innych celów (np. nawozy sztuczne). Produkcja wapna palonego w r. 1926 wynosiła 620.889 t.

24. Przemysł szklany.

W Polsce posiadamy bardzo wiele hut szkalnych, które produkują najrozmaitsze szkło i wyroby szklane. Przemysł szklany wykazuje jednak jeszcze poważne braki, o ile chodzi o wysokogatunkowe szkło. I tak np. w Polsce dotychczas nie wytwarza się szkła optycznego (wymagającego bardzo wysokiej techniki) oraz balonów i rurek szklanych, potrzebnych do fabrykacji żarówek elektrycznych i lamp katodowych. Mimo braku własnego szkła optycznego szlifowanie oraz wyrób wielu przyrządów optycznych (między innemi i lornetek) odbywa się w kraju.

25. Przemysł cementowy.

Cement otrzymuje się głównie z kamienia wapiennego i iłu, które się wypala do silnego spieku. Najlepszym jest t. zw. cement potlandzki. Cement niepotłuczony na miałko nazywa się klinkrem. Zdolność wytwórcza wszystkich cementowni w Polsce wynosi ok. 1.400.000 t. Natomiast produkcja w r. 1926 wynosiła 557.100 t. (40% zdolności wytwórczej). Ośrodek wytwórczości cementu stanowi zagłębie węglowe. Eksport cementu w r. 1926 wynosił 41.120 t. (7% og. prod.). Wywóz polskiego cementu, cieszącego się doskonałą marką na rynkach światowych stale wzrasta. Równocześnie zaś ożywienie ruchu budowlanego powoduje znaczny wzrost spożycia wewnętrznego.

(Ciąg dalszy na str. 354)

WARSZAWSKA FABRYKA OKUĆ BUDOWLANYCH I WYROBÓW METALOWYCH

Inż. POPŁAWSKI i CERBST

Sp. z ogr. odp.

POLECA OKUCIA ŻELAZNE I MOSIĘŻNE DO DRZWI I OKIEN, ZAMKI, PASKWILE BAGNETSZTANGI I T. P.

WŁASNA ODLEWNIA METALI

Fabryka: Warszawa, ul. Czerniakowska Nr. 166

TELEFON Nr. 81-08 i 417-25

Biuro sprzedaży: ul. Chmielna 25, telefon 417-25

PIASEK MOŻE DAWAĆ ZNACZNE ZYSKI

Najtańsze ogniotrwałe

BUDYNKI I DACHY

są z **piasku i cementu:** ciepłe, suche, zdrowe, ładne. Każdy może sobie lub dla drugich, (z dużym zyskiem) wyrabiać materjał (pustaki i dachówkę) na naszych tanich formach i maszynach. 13 medali, setki świadectw i podziękowań. Takież formy do wyrobu: cegły, cembrowiny, rur, sączków, płyt, słupów, schodów, żłobów, koryt i t.p., a także **Cement i Wapno** polecają:

J. Zabokrzecki i S-ka **Warszawa, ul. Czackiego 9**

WARSZAWSKA FABRYKA TEKT. DACH.

„SMOŁOWIEC"

W WARSZAWIE

Zarząd: ul. Królewska 35, tel. 47-87, 85-59
Fabryka: ul. Białostocka 5, telefon 35-75
Składy: ul. Ząbkowska 15, telefon 114-34

Papa dachowa, papa izolacyjna, papa smołowcowa bez piasku, smoła do smarowania dachów, lak asfaltowy, lepnik (Klebemasa). Asfalt naturalny Trinidad, asfalt Mastik, asfalt izolacyjny, gudrony, karbolineum i t. p.

26. Przemysł metalowo-przetwórczy.

Przemysł metalowo-przetwórczy obejmuje te wszystkie gałęzie produkcji, które zajmują się przeróbką względnie obróbką wszystkich metali dla wytworzenia z nich ostatecznych przedmiotów użytkowych. Zadaniem tego przemysłu winno być nie tylko zaspokojenie wszystkich potrzeb wewnętrznych, ale także przetworzenie wszystkich krajowych produktów hutniczych tak, by ewentualna nadwyżka wywozowa wyrażała się w wytworach jak najbardziej przerobionych i obrobionych.

Przemysł metalowo-przetwórczy ma niezmiernie doniosłe znaczenie dla gospodarstwa narodowego i dla obrony państwa, ponieważ zaspokaja ogromną ilość potrzeb krajowych, oraz dostarcza większości materjałów wojennych (broń, amunicja, samochody, samoloty, sprzęt i materjał saperski, łączności i t. d.). Równocześnie zaś dostarcza wszystkim innym rodzajom przemysłu potrzebnych maszyn, silników, narzędzi i aparatów.

Przemysł metalowo-przetwórczy uzyskał mocne podstawy rozwoju dopiero z chwilą powstania państwa polskiego. Opiera on swój rozwój przedewszystkiem na zbycie wewnętrznym. Przemysł ten pracuje pod hasłem samowystarczalności t. j. dąży do zaspokojenia wszystkich potrzeb wewnętrznych, śród których bardzo dużą rolę odgrywają potrzeby rządowe (przedmioty uzbrojenia i wyposażenia wojskowego, tabor kolejowy, konstrukcje mostowe i budowlane i t. d.). Największy rozwój wykazuje przemysł elektrotechniczny, lotniczy, samochodowy oraz taboru kolejowego. Polski przemysł metalowo-przetwórczy pracuje już obecnie w wielu działach na wywóz, a w niektórych działach ma markę światową. Przemysł metalowo-przetwórczy obejmuje kilkanaście rozmaitych grup:

a) maszyny i silniki.

Przemysł maszynowy w Polsce ma pomyślne warunki rozwoju. Z jednej bowiem strony ma zapewniony zbyt na rynku wewnętrznym, a z drugiej strony ma w kraju potrzebne surowce i półfabrykaty. Nasze hutnictwo żelazne (a zwłaszcza górnośląskie) może dostarczyć wszelkich wytworów hutniczych do wyrobu maszyn i silników. Przemysł maszynowy w Polsce nie jest jeszcze samowystarczalny, posiada bowiem jeszcze luki w tych działach, które albo wymagają wysokiej precyzji, albo też na które jest stosunkowo małe zapotrzebowanie.

W przemyśle maszynowym szczególne znaczenie ma przemysł obrabiarkowy (obrabiarki są to maszyny do obróbki metalu lub drzewa). W dziale obrabiarek do żelaza i metali możemy w kraju wytwarzać prawie wszystkie typy najbardziej używanych maszyn, tudzież sporo specjalnych (a nawet precyzyjnych). W dziale tym zaznacza się szybki i stały postęp w kierunku samowystar-

czalności. Obrabiarki do drzewa mogą być prawie wszystkie wykonane w kraju.

Bardzo wysoko jest rozwinięty w Polsce przemysł, dostarczający maszyn i aparatów dla przemysłu rolnego (przemysł cukrowniczy, spirytusowy, browarniczy i t. d.). W dziale tym wykazuje nasz przemysł duże zdolności eksportowe. Jedynie tylko dla przemysłu mleczarskiego nie wyrabiamy jeszcze wirówek. O ile chodzi o potrzeby przemysłu górniczego, a specjalnie węglowego, to nasz przemysł maszynowy na G. Śląsku może zaspokoić prawie wszystkie potrzeby tego przemysłu w zakresie maszyn. Również i przemysł włókienniczy może w dużej mierze zaopatrzyć się w maszyny krajowego wyrobu (światowej sławy fabryka maszyn włókienniczych w Bielsku Cieszyńskim).

W niezmiernie ważnym i różnorodnych dziale silników zaznacza się też bardzo poważny postęp. W kraju wyrabia się rozmaite typy silników spalinowych (np. Diesla) i elektrycznych. Wyrabiane u nas silniki należą do typu silników o małej i średniej mocy. Silników o wielkiej mocy w kraju się nie wyrabia nie tylko z powodu trudności technicznych, ile raczej z powodu zbyt małego zapotrzebowania. W produkcji silników doszły niektóre firmy do wybitnej specjalizacji, co im pozwala na eksport na rynki zagraniczne. Bardzo ważnym krokiem naprzód było niedawne zaczęcie krajowej produkcji silników lotniczych oraz silników samochodowych (na razie tylko do samochodów ciężarowych).

Poważnym brakiem w naszym przemyśle maszynowym są turbiny parowe, dotychczas w kraju niewyrabiane, a mające specjalne znaczenie dla elektryfikacji.

b) maszyny i narzędzia rolnicze.

Produkcja maszyn i narzędzi rolniczych rozwinęła się w Polsce bardzo dobrze i zaspokaja prawie wszystkie potrzeby krajowego rolnictwa. Jedynie tylko kilku specjalnych maszyn nie wytwarza się jeszcze w kraju. Do nich należą między innemi żniwiarki i tryjery. Fabryki maszyn i narzędzi rolniczych dają dużą nadwyżkę wywozową.

c) tabor kolejowy.

Produkcja taboru kolejowego poczyniła w odrodzonej Polsce bardzo duże postępy. Obecnie wytwarza się w kraju parowozy wszelkiego rodzaju, lokomotywy elektryczne, motorowe, wagony osobowe i ciężarowe oraz wagony specjalne (cysterny, wagony chłodnicze i t. d.). Również i tabor wąskotorowy jest wytwarzany całkowicie w kraju. Podobnież i w pokrewnej dziedzinie taboru tramwajowego może przemysł krajowy pokryć potrzeby wewnętrzne. Produkcja taboru kolejowego dać może poważną nadwyżkę eksportową.

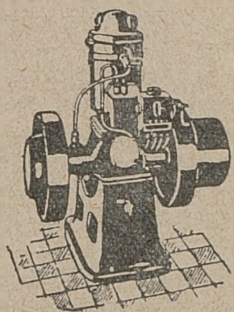
d) przedmioty uzbrojenia.

Przemysł uzbrojenia powstał i rozwinął się dopiero po wskrzeszeniu państwa polskiego. Poczynił on znaczne postępy i może już dostarczać dla wojska przeważnej ilości potrzebnych materjałów (broni i amunicji). Równocześnie zaś może zaspokoić potrzeby rynku prywatnego: całkowicie w dziale amunicji myśliwskiej, a częściowo w dziale broni myśliwskiej.

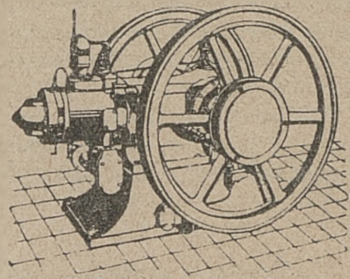
e) inne grupy.

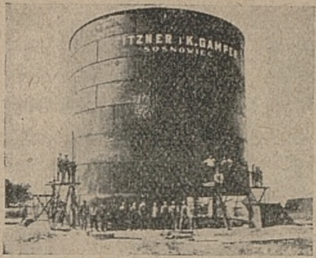
Pozostałe grupy przemysłu metalowo-przetwórczego obejmują: wagi i narzędzia miernicze, wyroby odlewnicze, wyroby kotlarskie, konstrukcje żelazne (mosty i t. d.), urządzenia zdrowotne

(Ciąg dalszy na str. 372)

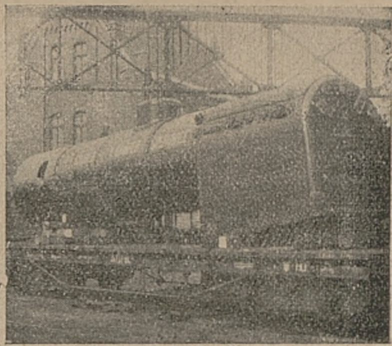

Zbiornik na wodę 14 m. średnicy i 13 m. wysokości dla Magistr. m. Radomia

„GRAND PRIX" NA WYSTAWIE WSZECHŚWIATOWEJ w PARYŻU 1900 R.

Kotły lokomotywowe Fr. 21.

Spółka Akcyjna Budowy Kotłów Parowych i Maszyn

„W. FITZNER i K. GAMPER"

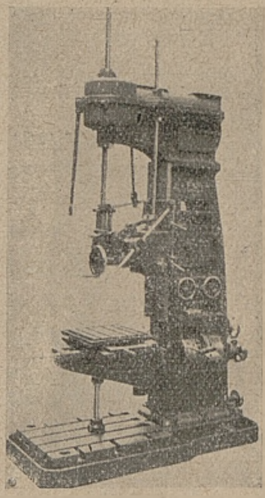
SOSNOWIEC I DĄBROWA GÓRNICZA

W r. 1880 została założona w ówczesnej wsi Sielce pod Sosnowcem kotlarnia pod nazwą „W. Fitzner i S-ka", która po 6 latach zmieniła firmę na „W. Fitzner i K. Gamper". Rozwijając się pomyślnie firma ta w r. 1893 nabyła w Dąbrowie-Górniczej odlewnie żeliwa i fabrykę maszyn. W roku 1897 zakłady Sosnowieckie i Dąbrowskie przeszły na własność Spółki Akcyjnej z kapitałem zakładowym 4.900.000 rb. zł. Obecnie kapitał zakładowy spółki wynosi 7.000.000 zł., podzielonych na 280.000 sztuk akcji po 25 zł. wart. nom.

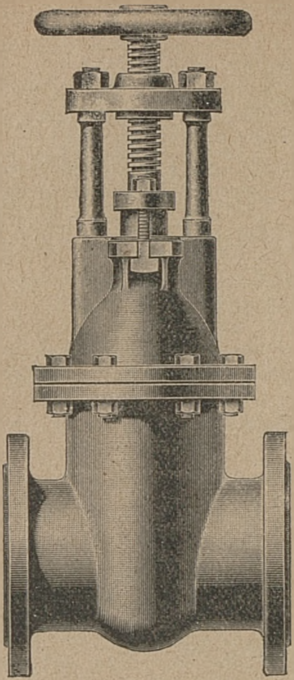

Wieża Antenowa 70 metrów wysokości dla Minist. Poczt. i Telegrafu w Krakowie.

Sosnowiecka fabryka wykonywa: nowoczesne kotły parowe wodnorurowe, sekcyjne i stromorurowe wysokosprawne do 2000 m^2 i do najwyższych prężności, kotły parowozowe przewody rurowe wysokiego i niskiego ciśnienia, kompletne urządzenia cukrowni, konstrukcje żelazne, mosty, zbiorniki wszelkich wymiarów, obrabiarki szybkotnące-precyzyjne.

Pionowa wiertarka szybkobieżna C. W. A.

SPÓŁKA AKC. MÜNSTERMANN

„S A M"

KATOWICE, tel. 11 i 577. Adr. tlgr.: Sam.

Rok założenia 1881

Armatury ciężkie dla przewodów parowych, wodnych, gazowych, naftowych a to: zasuwy, zawory, żelazne i stalowe, kurki, garnki kondenzacyjne, odkraplacze, zawory bezpieczeństwa i redukcyjne. Hydranty pod — i nadziemne, studnie uliczne i hydrantowe, stojaki i t. d.

Wszelkie przybory kanalizacyjne i wodociągowe: uchwytki, aparaty nawiertnicze, skrzynki uliczne, kształtki i t. d. **Bronz fosforowy, kwasodporrny** i specjalny w odlewach. **Bronzy kute** o wytrzymałościach do 100 kg./mm²

Reprezentacje:

na Kongresówkę Paweł Jasiński, Warszawa, Żórawia 9. Tel. 191-71,
na Wielkopolskę Władysław Jezierski, Poznań, Słowackiego 38. Tel. 69-47.

Katalogi i prospekty bezpłatnie. Wzory naszych wyrobów oglądać można w stałej wystawie wzorów w gmachu M. S. Wojsk.

FABRYKA MASZYN I ODLEWNIA ŻELAZA

TURSKI, ĆWIKLIŃSKI i S-ka

ŁÓDŹ, ul. Słowiańska Nr. 27/31, telef. 26-40

Buduje: 1. Mechaniczne maszyny do produkcji papy smołowcowej,
2. Maszyny do dachówek na cement, prasy do gąsiorów na glinę,
3. Maszyny narzędziowe dla blacharzy.

Instaluje: Centralne ogrzewania, wodociągi i kanalizacje.

Wykonywuje: Wszelkie odlewy z własnych i nadesłanych modeli.

K. RUDZKI i S-ka

W WARSZAWIE

MOSTY ŻELAZNE

(wodociągi i t. d.), wyroby druciano-gwoździarskie oraz drobne wyroby żelazne i metalowe. I w powyższych działach doszedł przemysł krajowy do poważnych rozmiarów, które nie tylko zaspokoić mogą całkowicie zapotrzebowanie krajowe, ale też dać nadwyżkę eksportową.

27. Przemysł samochodowy.

Przemysł samochodowy w Polsce zaczyna się dopiero rozwijać. Mamy w kraju liczne warsztaty samochodowe oraz wytwórnie, produkujące bardzo wiele części składowych. Szczególnie silnie rozwinął się dział produkcji nadwozi (karoseryj). Dopiero jednak niedawno przystąpiono (firma „Ursus" w Czechowicach pod Warszawą) do uruchomienia produkcji silników do samochodów ciężarowych wraz z całkowitem podwoziem. Pomyślnym czynnikiem dla rozwoju produkcji samochodów jest to, że przemysł górnośląski dostarczyć może dla tej produkcji wszelkich gatunków stali szlachetnej. Z drugiej strony stałe i szybkie rozpowszechnianie się samochodów w Polsce oraz poprawa dróg krajowych zapewnić mogą przemysłowi samochodowemu trwałe podstawy rozwoju tem więcej, że krajowy przemysł naftowy może pokryć całkowite zapotrzebowanie samochodów w zakresie materjałów pędnych i smarów.

O ile chodzi o części składowe do samochodów, to sprowadzać jeszcze trzeba zzagranicy łożyska kulkowe, części zapłonowe (magneta i cewki), świece Boscha i instalacje elektryczne. O wyrobach gumowych będzie mowa w przemyśle gumowym.

Produkcja motocykli w Polsce się nie odbywa. Natomiast produkcja rowerów jest bardzo poważna.

28. Przemysł lotniczy.

Przemysł lotniczy w Polsce zawdzięcza swe powstanie wyłącznie usiłowaniom wojskowości, ponieważ ma zasadnicze znaczenie dla obrony państwa. Rozwój przemysłu lotniczego zależy od stworzenia naukowych podstaw techniki lotniczej, od wyszkolenia potrzebnych specjalistów i od rozwoju lotnictwa cywilnego i wojskowego. Dzięki intenzywnej pracy we wszystkich tych trzech kierunkach przemysł lotniczy w Polsce uzyskał już mocne podstawy do dalszego rozwoju. Dla postępu techniki lotniczej bardzo doniosłe znaczenie będzie miał niedawno uruchomiony pierwszy instytut aerodynamiczny w Warszawie.

Przemysł lotniczy w Polsce ma już szereg zakładów głównych i pomocniczych. Kilka wytwórni produkuje płatowce konstrukcji drewnianej, a kilkanaście zakładów pomocniczych dostarcza rozmaitych materjałów i części składowych (dykty, płótno, celon, śmigła, koła, linki i druty stalowe, amortyzatory i t. d.). Bardzo poważnym krokiem naprzód było niedawno uruchomienie produkcji silników lotniczych (zakłady Skody w Okęciu pod Warszawą).

(Ciąg dalszy na str. 376)

29. Przemysł elektrotechniczny.

Przemysł elektrotechniczny należy do tych kilku gałęzi przemysłu, które w odrodzonej Polsce zaczęły się niezmiernie szybko rozwijać. Dziś przemysł ten doszedł już do poważnych wyników i zaspokoić może znaczną większość potrzeb krajowych (szczególnie w dziedzinie sprzętu radjotechnicznego). I tak w dziale radjotechnicznym wytwarza się w kraju radjostacje typu wojskowego oraz odbiorniki lampowe. Również uruchomiono niezmiernie ważny, a zarazem trudny dział produkcji lamp katodowych (niezbędnych do radjostacyj i do odbiorników lampowych). W dziale telegraficznym i telefonicznym istnieje w kraju produkcja aparatów telegraficznych i telefonicznych, kabli, ogniw, akumulatorów i t. d. Ponadto uruchomiono wytwórczość żarówek elektrycznych.

Przemysł elektrotechniczy nie zaspokaja jeszcze całkowicie potrzeb krajowych. Musimy np. sprowadzać zzagranicy bardzo wiele półfabrykatów i części składowych, aparaty miernicze do prądu elektrycznego i t. d. Przemysł elektrotechniczny wykazuje ujemne saldo w obrocie zewnętrznym. I tak: w r. 1926 przywieziono 9.943 t. sprzętu i materjału elektrotechnicznego, a wywieziono tylko 857 t.

30. Przemysł chemiczny.

Przemysł chemiczny ma niezmiernie doniosłe znaczenie zarówno dla gospodarstwa narodowego, jak i dla obrony państwa. Trzeba też podkreślić, że rozwój przemysłu chemicznego wpływa bardzo dodatnio na rozwój innych gałęzi przemysłu.

Planowy i szybki rozwój przemysłu chemicznego datuje się u nas dopiero od chwili powstania państwa polskiego, ponieważ państwa zaborcze celowo nie dopuszczały do powstania silnego przemysłu chemicznego na ziemiach polskich. Rozwój przemysłu chemicznego w Polsce objawia się głównie w stworzeniu tych gałęzi, których dotychczas nie było. Przemysł chemiczny w Polsce ma świetne widoki rozwoju zarówno ze względu na wielkie bogactwa surowców (węgiel kamienny, ropa naftowa, sól, siarczki metali i t. d.), jak i ze względu na wielkie zapotrzebowanie wewnętrzne.

Dziś przemysł chemiczny w Polsce jest jeszcze zbyt słaby tak w stosunku do zasobów surowców krajowych, jak i w stosunku do potrzeb wewnętrznych. Również jest on niedostatecznie rozwinięty z punktu widzenia obrony państwa. Nie ulega jednak wątpliwości, że z uwagi na niezwykłą doniosłość dla obrony państwa przemysł chemiczny cieszyć się zawsze będzie wybitnem poparciem czynników rządowych, a specjalnie wojskowych.

Bilans handlowy przemysłu chemicznego wciąż jeszcze jest w wysokim stopniu bierny. I tak w r. 1926 przywieziono surow-

(Ciąg dalszy na str. 381)

POLSKA AKCYJNA SPÓŁKA ELEKTRYCZNA

Ericsson

WARSZAWA — AL. UJAZDOWSKA 47
Ł Ó D Ź — ULICA PIOTRKOWSKA 79

P O L E C A:

APARATY RADJOODBIORCZE, KONDENSATORY,

AKUMULATORY ŻELAZO-NIKLOWE

SPECJALNOŚĆ:

SŁUCHAWKI, TRANSFORMATORY.

GAZ TO NAJTAŃSZE PALIWO

GAZOWNIA MIEJSKA m. st. WARSZAWY

KREDYTOWA 3, tel. Nr. 1.

POLECA

URZĄDZENIA DO OPAŁU GAZOWEGO, JAKO TO:

Kuchnie, Kotły,
Piece kąpielowe,
Kaloryfery, Piecyki,
Piece dla kasyn i koszar.

OSZCZĘDNOŚCIOWE KUCHENKI DLA BIUR I MIESZKAŃ
ŻELAZKA DO PRASOWANIA I SUSZARNIE BIELIZNY

GAZ TO NAJTAŃSZE PALIWO

ców i wytworów chemicznych 294.141 t. wartości 166.4 milj. zł., a wywieziono 131.126 t. wartości 40.8 milj. zł. Wartość więc wywozu pokrywa niespełna ¼ część wartości przywozu. Główne pozycje w przywozie stanowiły tłuszcze chemiczne (57.6 milj. zł.), nawozy sztuczne, surowce organiczne, farby, barwniki i lakiery. Główne pozycje w wywozie stanowiły smoły i pochodne oraz nawozy sztuczne. Przemysł chemiczny w Polsce wykazuje tendencje rozwojowe nie tylko w kierunku samowystarczalności, ale i w kierunku ulepszenia metod wytwórczości.

Wiele działów przemysłu chemicznego omówiliśmy na innem miejscu (np. przemysł przetwórczo-węglowy, przetwórczo- drzewny, tłuszczowy, solny i t. d.). Obecnie przedstawimy nieomówione poprzednio działy:

a) kwasy mineralne.

Kwasy mineralne obejmują głównie kwas azotowy i kwas siarczany. Są to niezmiernie ważne ciała chemiczne, ponieważ mają ogromne zastosowanie w przemyśle chemicznym. Równocześnie zaś kwasy te mają podstawowe znaczenie dla obrony państwa, a to z tego względu, że bez nich nie mogłaby się obywać ani produkcja materjałów wybuchowych, ani produkcja gazów bojowych.

Kwas azotowy otrzymuje się albo z saletry chilijskiej, albo syntetycznie z azotu atmosferycznego. W Polsce wytwarza się w kilku zakładach kwas azotowy z saletry chilijskiej. Natomiast syntetyczny kwas azotowy otrzymuje się jedynie w państw. fabryce związków azotowych w Chorzowie. Obecnie buduje się pod Tarnowem drugą wielką państwową fabrykę syntetycznych związków azotowych. W r. 1926 produkcja kwasu azotowego (100%) wynosiła — 11.266 t. a przywóz — 1.418 t.

Wytwórczość kwasu siarczanego w Polsce opiera się wyłącznie na siarczkach metali (blenda cynkowa, błyszcz ołowiu i piryt). Krajowa produkcja kwasu siarczanego pozwala nie tylko na pokrycie potrzeb wewnętrznych (głównym odbiorcą jest przemysł superfosfatowy), ale i na poważny wywóz. W r. 1926 wytworzono — 210.441 t. kwasu siarczanego (50 Bé). Centrum jego produkcji stanowi G. Śląsk. Wywóz kwasu siarczanego zagranicę w r. 1926 wynosił 23.581 t. (50 Bé).

b) barwniki.

Produkcja barwników syntetycznych, oparta na pochodnych smoły węglowej, rozwija się w Polsce coraz lepiej i może już dziś pokryć ok. 60% zapotrzebowania krajowego. Również wytwórczość półproduktów do wyrobu barwników robi stałe postępy, choć jeszcze bardzo wiele z nich sprowadzać trzeba zzagranicy. W r. 1926 wytworzono ok. 1.000 t. barwników syntetycznych, przywieziono 420 t., a wywieziono 87 t.

c) nawozy sztuczne.

Wydajność produkcji rolnej zależy w bardzo dużej mierze od stosowania nawozów sztucznych.

Przed wojną zużycie nawozów sztucznych na ziemiach polskich wynosiło 1.550.370 t., z czego wypadało na nawozy fosforowe — 850.000 t., nawozy potasowe—495.060 t. i nawozy azotowe—205.290 t. W samem woj. poznańskiem zużycie przedwojenne nawozów sztucznych doszło do cyfry 748.000 t. (prawie 50% ogólnego zużycia na ziemiach polskich). Po wojnie zużycie nawozów sztucznych znacznie spadło. W r. 1926 wynosiło ono zaledwie 547.915 t. (35.3% zużycia przedwoj.), z czego wypadało na nawozy azotowe — 169.721 t. (83% zużycia przedwoj.), na nawozy potasowe — 208.194 t. (42% zużycia przedwoj.) i na nazwozy fosforowe — 170.000 t. (20% zużycia przedwoj.).

Produkcja nawozów sztucznych w r. 1926 wynosiła—612.533 t., z czego wypadało na nawozy fosforowe — 240.860 t., na nawozy azotowe — 164.377 t., na nawozy potasowe — 207.689 t. i na nawozy mieszane — 429 t. Z tych cyfr widzimy, że produkcja nawozów fosforowych może dać nadwyżkę wywozową, a mianowicie w dziale superfosfatów. Co się bowiem tyczy tomasyny, to w r. 1926 sprowadzono ją w ilości 67.138 t. Produkcja superfosfatów oparta była do niedawna na dowożonych fosforytach (w r. 1926 przywieziono ich 76.174 t.). Obecnie rozwija się bardzo szybko eksploatacja rodzimych fosforytów (w Rachowie nad Wisłą — woj. lubelskie i w Niezwiskach nad Dniestrem — woj. stanisławowskie). W dziale nawozów azotowych produkcja krajowa nie dała jeszcze całkowitego pokrycia zapotrzebowania. W r. 1926 sprowadzono 23.461 t. nawozów azotowych (w tem 21.464 t. saletry chilijskiej). W dziale nawozów potasowych produkcja krajowa w r. 1926 także nie dała jeszcze pokrycia zapotrzebowania. Przywóz nawozów potasowych wynosił 27.652 t. Obecnie po uruchomieniu zakładu koncentracyjnego w Kałuszu wzmogła się znacznie produkcja soli potasowych i będzie mogła dać łatwo nadwyżkę wywozową.

W dziedzinie nawozów sztucznych zaznacza się wybitny postęp w Polsce: z jednej strony szybko wzrasta wewnętrzne spożycie nawozów sztucznych, (dzięki czemu zwiększa się produkcja rolna), a z drugiej strony wzmaga się produkcja krajowa nawozów sztucznych. W produkcja nawozów azotowych górującą rolę odgrywa państw. fabryka związków azotowych w Chorzowie (na G. Śląsku), która sama jedna dała w r. 1926—116.779 t. azotniaku.

d) środki lecznicze.

Przemysł farmaceutyczny w Polsce obejmuje: 1) produkcję preparatów nieorganicznych, organicznych oraz syntetycznych ściśle związaną z wielkim przemysłem chemicznym i 2) produkcję preparatów farmaceutycznych, opartą na przerobie chemikalij leczniczych, części roślinnych lub zwierzęcych.

W Polsce przemysł farmaceutyczny jest jeszcze słabo rozwinięty, szczególnie w dziale pierwszym, opartym na pochodnych smoły węglowej, na przetworach chemicznych drzewa i t. d. Ważnym krokiem naprzód było w tym dziale niedawne uruchomienie produkcji aspiryny. Natomiast znacznie lepiej przedstawia się stan produkcji preparatów farmaceutycznych opartej na przerobie chemikalij leczniczych, części roślinnych i zwierzęcych. Najlepiej rozwinęła się wytwórczość preparatów galenowych, która może już całkowicie zaspokoić potrzeby kraju.

Poważne znaczenie dla rozwoju przemysłu formaceutycznego miałoby zwiększenie uprawy roślin leczniczych w kraju. Przywóz środków leczniczych w r. 1926 wynosił 1.143 t.

e) materjały wybuchowe.

Materjały wybuchowe obejmują prochy i materjały kruszące. Są one używane nie tylko do celów wojskowych, ale też w górnictwie, leśnictwie i t. d. Produkcja materjałów wybuchowych w Polsce szybko się rozwija, szczególnie w dziale wojskowym. Równocześnie zaś przystępuje się do stopniowego uruchamiania w kraju produkcji niezbędnych półfabrykatów. Przywóz materjałów wybuchowych maleje z każdym rokiem. W r. 1926 przywieziono 281 t. materjałów wybuchowych i środków zapalnych.

f) wyroby gumowe.

Przemysł gumowy zaczął się rozwijać dopiero w odrodzonej Polsce. Krajowa produkcja obejmuje w chwili obecnej nie tylko prostsze wyroby gumowe (rozmaite artykuły techniczne), ale też i wyroby trudniejsze (śniegowce, kalosze i t. d.). Również zapoczątkowano ważny dla wojska dział produkcji kiszek, opon, masywów i amortyzatorów. Przemysł gumowy zaspokaja tylko w części zapotrzebowanie krajowe. W r. 1926 przywieziono 1.578 t. surowców i wyrobów gumowych.

31. Przemysł muzyczny.

Produkcja instrumentów muzycznych robi w Polsce stałe postępy. W kraju wytwarza się już fortepiany, pianina, instrumenty dęte i smyczkowe. Produkcja krajowa zaspokaja w znacznej części zapotrzebowanie wewnętrzne.

W r. 1926 przywieziono 144 t. instrumentów muzycznych za sumę 3.1 milj zł.

32. Siły wodne.

Ogólna wartość polskich sił wodnych, które mogą być wyzyskane jako źródło energji motorycznej wynosi 3.653.000 K. M. Obecnie czynne zakłady wodne mają moc instalowaną, wynoszącą zaledwie 90.000 K. M., co daje niespełna 2½% ógólnego zapasu sił wodnych w Polsce. Świadczy to o niesłychanie niskim stopniu

(Ciąg dalszy na str. 387)

Przemysłowo-Handlowe Zakłady Chemiczne

LUDWIK SPIESS i SYN Sp. Akc.

WARSZAWA

Społka Akcyjna Ludwik Spiess i Syn, największa z firm farmaceutycznych w Polsce, istnieje od lat zgórą stu.

Założycielem firmy był pradziad obecnego Dyrektora Rady, Ludwika Spiessa.

Od roku 1844 skład apteczny, który znajdował się przz ul. Kozlej, nosił firmę „Spiess i Rakoczy", a następnie już skład ten, znajdujący się przy Placu Teatralnym, nosił firmę „Ludwik Spiess". W roku 1850 powstała fabryka przetworów kostnych w Żyrardowie, fabryka ta następie przeniesioną była do Tarchomina pod Warszawą, gdzie produkowano prócz przetworów kostnych, superfosfaty, nawozy ogrodowe, żelazocjanek potasu, farby olejne, lakiery, ocet spirytusowy i niektóre chemikalja. Z chwilą przejęcia przez Stefana Spiessa kierownictwa firmy, brzmienie firmy zostało zmienione na: „Ludwik Spiess i Syn". W roku 1886 powstaje detaliczny skład apteczny, obecnie tak zwana Filja II-a. W roku 1895 powstaje Filja hurtowo-detaliczna w Łodzi. Wkrótce też zbudowane były magazyny dla towarów w oryginalnych opakowaniach przy ul. Grzybowskiej. W roku 1899 następuje połączenie z firmą Zjednoczonych Aptekarzy i tworzy się Sp. Akc. pod nazwą: „Warszawskie Towarzystwo Akcyjne Handlu Towarami Aptecznemi, dawniej Zjednoczeni Aptekarze i Ludwik Spiess i Syn". Główną siedzibą firmy od tego czasu jest gmach przy ul. Senatorskiej, a dawniejsza główna siedziba przy Placu Teatralnym zostaje przemianowana na Filję I-ą. W roku 1904 otworzono przy ul. Miodowej Filję III-ą dla sprzedaży detalicznej. W roku 1909 przy ul. Marszałkowskiej Nr. 93 otworzono nowy skład detaliczny jako Filję IV-ą. W roku 1912 przy ul. Nowo-Senatorskiej Nr. 6 założono laboratorjum farmaceutyczne dla wyrobu preparatów galenowych i specyfików leczniczych. W roku 1913 wybudowano przy ul. Daniłowiczowskiej Nr. 16 gmach, który stał się główną siedzibą firmy, dokąd przeniesiono biura, ekspedycję hurtową, składy i wspomniane laboratorjum farmaceutyczne, które znów wkrótce przeniesiono do rozszerzonej fabryki w Tarchominie.

Okres wielkiej wojny chwilowo tylko zahamował szybkość dalszego rozwoju firmy. Poczynając od roku 1920, gdy firma weszła w bliższy kontakt z podobną firmą francuską Les Etablissements Poulenc Fréres w Paryżu, fabryka w Tarchominie została rozszerzona i w roku 1922 zyskała 6 nowych pawilonów. Od roku 1923 brzmienie firmy uległo zmianie na: „Przemysłowo - Handlowe Zakłady Chemiczne Ludwik Spiess i Syn, Sp. Akc.".

Obecny stan posiadania firmy jest następujący: gmach przy ul. Daniłowiczowskiej, zajmujący powierzchnię około 2000 m^2, magazyny hurtowe przy ul. Grzybowskiej Nr. 82, cztery filje detaliczne w Warszawie, filja hurtowo-detaliczna w Łodzi; sześć składów fabrycznych dla wyrobów własnych w miastach: Bydgoszczy, Częstochowie, Królewskiej Hucie, Lwowie, Poznaniu, Wilnie; terytorjum fabryczne około 20 hektarów, z czego około 4 hektarów jest zabudowane i połączone bocznicą kolei normalnej i wąskotorowej, na terytorjum tem 14 pawilonów fabrycznych (jeden z roku 1823) i 2 domy mieszkalne dla personelu, wreszcie koncesjonowana na imię firmy rzeźnia w Henrykowie, znajdująca się w pobliżu fabryki, skąd pobiera się surowce do fabrykacji organopreparatów.

Obecna działalność firmy idzie w kierunku handlowym i wytwórczym, z przewagą tego ostatniego.

Przedsiębiorstwo zatrudnia około 800 ludzi, z czego około 300 przypada na urzędników różnych specjalności.

Stały postęp w fabrykacji wyrobów własnych, firma zawdzięcza nie tylko pięciu specjalnym laboratorjom, jakie posiada w swej Centrali i Fabryce, ale również stałemu kontaktowi z Zakładami i Klinikami Uniwersyteckiemi, które prowadzą obserwacje, jak również udzielają wzkazówek, zgodnych z postępem nauki.

wykorzystania sił wodnych w kraju. Najwięcej zakładów wodnych mamy na Pomorzu, gdzie znajduje się też największa w kraju elektrownia wodna (w Gródku nad Czarną Wodą). Największe zasoby sił wodnych mamy na Podkarpaciu (szczególnie rzeka Dunajec, San i Dniestr).

Siły wodne winny być wyzyskane jako źródło energji elektrycznej. Zakłady wodno-elektryczne dają prąd elektryczny o wiele tańszy niż elektrownie cieplikowe (pędzone na węglu i t. d.). Stąd też elektrownie wodne mają szczególne znaczenie dla tych gałęzi przemysłu, które potrzebują taniego i obfitego prądu elektrycznego. Do tych gałęzi przemysłu należą przemysł elektrometalurgiczny (wytapianie żelaza i stali oraz glinu w piecach elektrycznych), tudzież przemysł elektrochemiczny (synteza związków azotowych, elektroliza soli jadalnej).

(Dalszy ciąg na str. 389)

33. Elektryfikacja.

Według statystyki z r. 1925 ogólna ilość elektrowni w Polsce o mocy powyżej 100 kw.*) wynosiła 610. Ich łączna moc instalowana wyrażała się w cyfrze 849.326 kw. Produkcja prądu elektrycznego we wszystkich elektrowniach o mocy powyżej 100 kw. wynosiła w r. 1925 — 1.677.000.000 kwh (kilowatgodzin). Największą produkcję prądu elektrycznego mamy w zagłębiu węglowem, gdzie istnieje 39 elektrowni o łącznej mocy 469.000 kw. (przeszło 55% og. mocy wszystkich elektrowni w Polsce). Największą elektrownią w Polsce jest elektrownia okręgowa w Chorzowie, która ma moc 81.000 kw. i sama jedna wytwarza prawie 1/5 og. produkcji prądu elektrycznego w Polsce. Produkcja obecnie istniejących zakładów elektrycznych nie daje nawet 1/3 części tej ilości, jaka według obliczeń rządowych byłaby potrzebna przy obecnym stanie gospodarczym dla racjonalnego rozwoju przemysłu, rolnictwa i komunikacyj.

Polska znajduje się jeszcze na niskim poziomie elektryfikacji w porównaniu z państwami zachodniemi. Dla usunięcia tego ujemnego stanu rzeczy powinno się budować jak najwięcej elektrowni nie tylko cieplnych, ale i wodnych. Niezależnie od tego należałoby łączyć dla wielu względów gospodarczych, a także i wojskowych poszczególne elektrownie w sieci. Pierwsza taka sieć powinna objąć całe zagłębie węglowe. Dalszym etapem byłoby stworzenie sieci elektrycznej na Podkarpaciu i złączenie jej z siecią zagłębia węglowego.

34. Zdrojowiska polskie.

Zdrojowiska polskie przedstawiają ogromny majątek społeczny nie tylko dlatego, że tworzą specjalną gałąź przemysłu, która dawać może bardzo duże dochody, ale przedewszystkiem dlatego, że są źródłem zdrowia i siły dla licznych warst naszego społeczeństwa. Przyroda szczególnie hojnie wyposażyła Polskę w źródła mineralne. Najwięcej spotyka się w naszym kraju solanek zwykłych, solanek jodowo-bromowych i siarczanek. Bardzo wiele zdrojowisk posiada kąpiele borowinowe (mułowe), a kilka zdrojowisk ma źródła radjoaktywne. Prócz zabiegów leczniczych na miejscu mogą jeszcze zdrojowiska dostarczać wód stołowych i wód leczniczych oraz soli stałych. Już dziś istnieją w niektórych zdrojowiskach wytwórnie przetworów zdrojowych.

Dzięki ochronie paszportowej zaczęły się nasze zdrojowiska nie tylko odbudowywać, ale i rozwijać. Na czele tego postępu kroczą zdrojowiska państwowe (Krynica, Ciechocinek i Busko), które rząd przez wydatne inwestycje stara się postawić na poziomie zachodnio-europejskim. Ważnym postulatem w dziedzinie

---

*) 1 kw. (kilowat) = 1.33 K. M.

lecznictwa zdrojowiskowego jest przygotowanie możliwie najdłuższych okresów leczenia w roku (wprowadzenie sezonów zimowych).

35. Komunikacje.

a) drogi bite.

Stan dróg polskich jest bardzo zły, a w dodatku nierówny. Obok niewielu doskonałych odcinków mamy mnóstwo szos nadniszczonych i wiele jeszcze zupełnie zrujnowanych dróg bitych. Ogółem na 1 stycznia 1926 było 38.730 km dróg bitych i 26.919 km dróg gruntowych. Najlepszy stan dróg mamy w b. zaborze pruskim—najgorszy w województwach północno-wschodnich.

W dziedzinie dróg bitych znać już pewną poprawę. Jednak dla doprowadzenia naszych szos do dobrego stanu brak nam jeszcze środków materjalnych. Dostarczyć ich winny podatki, specjalnie na ten cel przeznaczone. Poprawę dróg bitych mogą najskuteczniej przeprowadzić samorządy. Ważne znaczenie dla budowy dróg ma zabezpieczenie odpowiedniej ilości dobrego kamienia (tłucznia).

b) ruch samochodowy.

Ze stanem dróg bitych łączy się ściśle sprawa ruchu samochodowego. Nie ulega wątpliwości, że, gdyby u nas drogi były lepsze, toby znacznie szybciej rozwijała się komunikacja samochodowa, która dziś jeszcze jest zbyt słaba. Komunikacja ta (szczególnie autobusowa) mogłaby mieć u nas bardzo duże znaczenie wobec rzadkich linij kolejowych.

W dniu 1 stycznia 1927 r. liczono w całej Polsce 19.655 pojazdów mechanicznych, co daje na 1.000 mieszkańców zaledwie 0.7 pojazdu mech. Z tej ogólnej ilości wypadało na samochody — 16.554, na motocykle — 3.022 i na inne pojazdy mech. (traktory) — 79. Śród samochodów było 9.606 samochodów osobowych, 2.970 dorożek sam., 1.012 autobusów i 2.966 samochodów ciężarowych.

c) koleje żelazne.

Polska posiada stosunkowo rzadką sieć kolejową. W dniu 1 stycznia 1927, było u nas w eksploatacji 17.118 km. Daje to zaledwie 0.04 km. kolei na 1 km.^{2}. Pod względem gęstości sieci kolejowej Polska zajmuje 14-te miejsce w Europie.

Polska sieć kolejowa ma jeszcze dwie poważne wady, a mianowicie to, że jest nierównomiernie rozmieszczona i ze sobą organicznie niesprzężona. I tak Poznańskie wykazuje gęstość 0.12 km na 1 km^2, Małopolska 0.05, a b. Kongresówka tylko 0.03 km. Również stan naszych torów kolejowych pozostawia wskutek zniszczenia wojennego dużo do życzenia. Na wielu odcinkach należałoby wymienić zużyte szyny na nowe. Jedynie tylko podkłady dopro-

wadzono do stanu znośnego. Stan taboru kolejowego przedstawiał się w dniu 1 stycznia 1927 r. w sposób następujący: parowozów było — 5.123, wagonów osobowych — 11.781, wagonów towarowych — 130.932. Jednak z tej ilości poważny odsetek jednostek znajduje się stale w naprawie. W taborze kolejowym uderza brak dostatecznej ilości wagonów specjalnych do przewozu płynów, mięsa, ryb, zwierząt i ptactwa i t. d.).

Mimo powyższych braków dzięki energicznym usiłowaniom ministerstwa komunikacyj sprawność polskich kolei wzrosła w ostatnich czasach bardzo znacznie.

Szybki rozwój życia gospodarczego Polski wymaga budowy całego szeregu nowych linij kolejowych. Szczególne znaczenie ma połączenie zagłębia węglowego (G. Śląska) linjami promienistemi z morzem, Wołyniem i Warszawą (druga linja kolejowa), oraz połączenie Warszawy także w kierunkach promienistych z najważniejszemi ośrodkami kraju (np. zagłębie krośnieńskie, Lwów, Kraków i t. d.). Od sprawności linij kolejowych zależy w wysokiej mierze eksport bardzo wielu artykułów (zwłaszcza węgla). Ważność sieci kolejowej dla życia gospodarczego jest u nas tem większa, że drogi wodne znajdują się w zupełnem prawie zaniedbaniu.

Prócz sieci normalnej istnieje jeszcze u nas wiele kolejek wąskotorowych. Państwowe koleje wąskotorowe w r. 1926 miały długość — 2.273 km, a posiadały — 418 parowozów, 341 wagonów osobowych i 8.551 wagonów ciężarowych.

d) żegluga śródlądowa.

Polska ma doskonałe warunki naturalne do rozwoju żeglugi śródlądowej. Wpływają na to następujące czynniki: charakter nizinny kraju, liczne dogodne systematy rzeczne, centralne położenie Polski, oraz obfite bogactwa naturalne kraju.

Tymczasem stan dróg wodnych w Polsce pozostawia bardzo wiele do życzenia. Największa nasza rzeka Wisła nie jest uregulowana, to samo i inne rzeki; następnie mamy bardzo mało kanałów i to wiele z nich nadaje się tylko do spławu, a nie do żeglugi.

Regulacja rzek, pogłębienie istniejących oraz budowa nowych kanałów, miałaby prócz wzmożenia żeglugi śródlądowej bardzo doniosłe znaczenie gospodarcze. Nie tylko bowiem zapobiegłoby się w ten sposób tak licznym u nas katastrofom powodziowym, ale także osuszyłoby się wiele bagien nadrzecznych i udostępniło kulturze rolnej (np. osuszenie Polesia).

Drogi wodne nadają się szczególnie do przewozu t. zw. artykułów masowych (węgla, rud, drzewa, zboża i t. d.).

Mimo powyższych braków zaczyna się w Polsce powoli rozwijać żegluga śródlądowa. Największe ożywienie (w związku z eksportem węgla) zapanowało na odcinku Wisły od Warszawy w dół aż do morza.

*

e) żegluga powietrzna.

Polska ma bardzo dogodne warunki żeglugi powietrznej (charakter nizinny kraju oraz centralne położenie). Żegluga powietrzna w Polsce rozwija się stale zarówno co do transportu osób, jak poczty i bagażów, oraz wykazuje wielką regularność i bezpieczeństwo lotów.

f) żegluga morska.

Polska ma zaledwie 76 km wybrzeża morskiego (bez półwyspu helskiego). Wybrzeże to, zbyt małe i niedogodnie położone ma dla Polski niesłychanie ważne znaczenie. Bez tego własnego dostępu do marza Polska nie mogłaby długo istnieć jako samodzielne mocarstwo. To ogromne znaczenie własnego dostępu do morza, niezależnego od woli sąsiadów, uwypukliła nam bardzo wyraźnie wojna gospodarcza z Niemcami. Posiadanie własnych portów oraz własnej floty handlowej okazało się dla Polski pilną koniecznością. Dopiero jednak obecny rząd wytężył całą energję na to, by stworzyć własną flotę handlową, by przyśpieszyć budowę portu w Gdyni oraz, by usprawnić transporty kolejowe i wodne do naszych portów.

Dzięki energicznym zabiegom rządu program morski Polski zaczął się przyoblekać w kształty realne. Budowa portu w Gdyni postępuje bardzo szybko naprzód, państwowe towarzystwo żeglugi morskiej rozporządza już poważną ilością statków i zakupuje coraz to nowe (towarowe i pasażerskie), port w Gdańsku stale się rozszerza i udoskonala, port w Tczewie zaczyna się powiększać i zamieniać na port morski, ruch kolejowy między naszemi portami, a wnętrzem kraju wykazuje coraz większą sprawność. Dzięki tym zarządzeniom zewnętrzny obrót towarowy drogą morską przybrał bardzo poważne rozmiary i ma wybitną tendencję zwyżkową.

36. Banki.

Banki odgrywają niezmiernie doniosłą rolą w życiu gospodarczem kraju. Uzdrowienie i rozwój życia gospodarczego, jaki nastąpił po przewrocie majowym dotyczył także i banków. Pierwszy dodatni objaw polegał na zmniejszeniu się sieci bankowej wskutek likwidacji słabszych banków oraz całego szeregu filij bankowych. Drugim dodatnim objawem było znaczne zwiększenie się wkładów oszczędnościowych. Pozwoliło to bankom rozwinąć szerszą akcję kredytową. Równocześnie zaś nastąpiło znaczne obniżenie stopy kredytowej. Doniosłe znaczenie dla rozwoju naszych instytucyj bankowych będzie miała uzyskana pożyczka amerykańska, która pozwoli obficie zasilić tanim kredytem nasze życie gospodarcze.

Mimo znacznej poprawy stosunków bankowych, polska bankowość wciąż jeszcze pozostaje nieproporcjonalnie słabą wobec

rozległości i wymogów naszego życia gospodarczego. W chwili obecnej zaspokojenie potrzeb kredytowych naszego organizmu gospodarczego, a specjalnie finansowanie przemysłu wciąż jeszcze spoczywa na barkach banków państwowych (przedewszystkiem Banku Gosp. Kraj.). Również tylko banki państwowe wprowadziły na szerszą skalę udzielanie kredytu długoterminowego (głównie w postaci listów zastawnych), bez którego nie może być mowy o całkowitej odbudowie i pełnym rozwoju naszego życia gospodarczego.

37. Ruch współdzielczy.

Ruch spółdzielczy ma doniosłe znaczenie pod względem gospodarczym i społecznym. Pod względem gospodarczym przyczynia się ruch spółdzielczy z jednej strony do obniżania cen przez usuwanie zbytecznego pośrednictwa, z drugiej zaś strony pozwala ekonomicznie słabym jednostkom zrzeszać się i łączyć kapitały dla pracy wytwórczej. Pod względem społecznym łagodzi ruch spółdzielczy walkę między kapitałem i pracą, oraz ułatwia utrzymanie równowagi społecznej.

Ruch spółdzielczy objawia się pod postacią spółdzielni spożywczych, wytwórczych, kredytowych, budowlanych, mieszkaniowych, ubezpieczeniowych i t. d. W Polsce ruch spółdzielczy zaczyna się coraz lepiej rozwijać, choć jeszcze jest bardzo słaby w porównaniu z państwami zachodniemi. Najlepsze wyniki daje u nas ruch spółdzielczy w przemyśle mleczarskim. Podkreślić też należy, że ruch spółdzielczy w naszem wojsku zdołał się rozwinąć do poważnych rozmiarów, a to w postaci spółdzielni spożywczych i mieszkaniowo-budowlanych.

38. Budżet państwowy.

Dzięki gruntownej sanacji stosunków gospodarczych i finansowych uzyskał obecny rząd bardzo wielki sukces w postaci pierwszego rzeczywiście równoważnego budżetu państwowego. I tak zamknięcie budżetowe za rok 1926/27 (t. j. od 1 kwietnia 1926 do 31 marca 1927) wykazało w dochodach 2.133.060.000 zł., a w wydatkach 1.971.828.000 zł. Stanowi to nadwyżkę w sumie 161.152.000 zł. Rok budżetowy 1927/28 da jeszcze lepsze wyniki, a to dzięki stałym nadwyżkom dochodów, jakie każdy miesiąc wykazuje. Na rok 1927/28 przewidziano w dochodach 1.900.540 zł., a w wydatkach 1.988.268.000 zł.

Lwią część dochodów skarbowych stanowią monopole. W budżecie na rok 1927/28 przewidziano czysty dochód z monopoli w ogólnej sumie 647.936.000 zł., z czego wypada na monopol spirytusowy — 320.400.000 zł., tytoniowy—270.600.000 zł., solny—39.435.000 zł., zapałczany — 8.694.000 zł. Już dziś jednak wiadomo, że dochody te będą dzięki reorganizacji i stałemu rozwojowi monopoli znacznie powiększone.

39. System monetarny w Polsce.

W Polsce mamy walutę złotą t. zn., że pieniądzem pełnowartościowym są jedynie monety złote. Jest to jednak waluta złota ułomna, ponieważ niema jeszcze wymienialności banków na monety złote.

Bank Polski (prywatna spółka akcyjna z udziałem rządu) ma wyłączny przywilej emisji banknotów oraz wypuszczania monet złotych.

Z 1 kg czystego złota bije się u nas 5.924.44 zł. Monety złote bije się ze stopu, zawierającego 900 części złota i 100 części miedzi. Monety złote mogą mieć 100, 50 i 25 złotych. Monety złote po 25 zł. nazywają się dukatami. Monety zdawkowe bije się ze srebra, (5 zł. i 2 zł.) niklu (1 zł., 50 gr., 10 gr.) i bronzu (5 gr., 2 gr., 1 gr.). Monety zdawkowe wypuszcza ministerstwo skarbu w ilości najwyżej 12 zł. na głowę mieszkańca (ogólny więc obieg monet zdawkowych powinien wynosić najwyżej 320 milj. zł.). Będące jeszcze w obiegu bilety zdawkowe (5 i 2 złotowe) zostaną wycofane i zastąpione przez monety srebrne. Również będą wycofane monety srebrne 1-złotowe i zastąpione niklowemi.

(Dokończenie na str. 398)

Polski Monopol Zapałczany

Polski Monopol Zapałczany istnieje od 1 paźdz. 1925 r. Powstał on w chwili, kiedy polski przemysł zapałczany przechodził bardzo poważny kryzys ekonomiczny, który wprost zagrażał jego istnieniu. Przemysł ten, bardzo wątły w okresie przedwojennym, bo np. w b. Kongresówce pokrywający zaledwie ok. 30% zapotrzebowania, zaczął się energiczniej rozwijać zwłaszcza pod koniec wojny i po jej ukończeniu. W r. 1922 zdołał już pokryć wewnętrzne zapotrzebowanie kraju, a w latach następnych pokusił się nawet o zdobycie rynków zagranicznych, czemu sprzyjał niski stan polskiej waluty, wynikający z dewaluacji. Była to jednak tylko krótkotrwała zdobycz ekonomiczna. Już rok 1924 przynosi ogromne pogorszenie się stosunków w tym przemyśle: stabilizacja waluty powiększa znacznie koszta produkcji na rynkach zagranicznych, wzmaga się ustawicznie konkurencja, obniżająca ceny, co więcej, nawet na rynek wewnętrzny wchodzi coraz potężniej zagraniczny konkurent, oferujący towar po tańszej cenie.

W okresie tego kryzysu rząd dla ratowania krajowego przemysłu zapałczanego zdecydował się na stworzenie monopolu zapałczanego i wydzierżawienie go koncernowi, opartemu na angielsko-amerykańsko-szwedzkich kapitałach, a posiadającemu wszelkie dane potemu, by odrodzić i rozwinąć krajową produkcję.

Działalność Polskiego Monopolu Zapałczanego została oparta na ust. z dnia 15 lipca 1925 r. mocą której Monopol objął zarówno produkcję, jak i sprzedaż zapałek w kraju. Umowa pomiędzy rządem a utworzoną specjalnie w tym celu Spółką Akcyjną do eksploatacji Monopolu Zapałczanego została zawarta w dniu 19 września 1925 r. Umowa zapewniała Polsce znaczne korzyści zarówno pod względem dochodów, wpływających do Skarbu Państwa, jak również pod względem utrwalenia i oparcia na mocnych podstawach tej gałęzi produkcji w Polsce.

Zasadnicze warunki tej umowy przedstawiają się jak następuje: 1) Dzierżawa trwa 20 lat, 2) Umowa zobowiązuje S ółkę do pokrycia całkowitego zapotrzebowania zapałek ludności Rzpltej oraz do wywozu zaraz w pierwszym roku po objęciu monopolu zapałek w ilości conajmniej 15.000 skrzyń po 5.000 pudełek, w następnych zaś latach 33% ogólnej sumy rocznego zapotrzebowania krajowego, 3) Spółka zobowiązana jest złożyć do dyspozycji Ministra Skarbu sumę 5.500.000 dol. z przeznaczeniem jej na wykup na rzecz Państwa istniejących fabryk zapałek, wszelkich zapasów, surowców, półfabrykatów, maszyn, narzędzi i urządzeń do wyrobu zapałek, oraz na inne cele inwestycyjne, jakoteż na wypłatę przewidzianego odszkodowania dla pracowników. 4) Spółka udziela Skarbowi Państwa pożyczki na 20 lat w wysokości 6 milj. dol., w formie zakupu 7% biletów skarbowych po kursie al pari, 5) Od inwestowanego kapitału ma Spółka zapewnione 12% czystego zysku, natomiast z ewentualnej nadwyżki zysku ponad 12% przekazuje połowę Skarbowi Państwa, 6) Czynsz dzierżawny wynosi 5 milj. w złocie rocznie; w razie zwiększenia się konsumcji wewnętrznej czynsz ten proporcjonalnie wzrasta. Jak widać z powyższych szczegółów umowy, zapewniła ona Skarbowi Państwa znaczne korzyści. Sześciomijonowa pożyczka była w owej właśnie chwili nader pożądanym dopływem obcej waluty. Pozatem wpływy Skarbu z przemysłu zapałczanego zwiększyły się niemal trzykrotnie, wreszcie umowa zapewniała Skarbowi przyjęcie po upływie 20 lat bez żadnych zapłat czy odszkodowań całego kompleksu nowożytnie urządzonych fabryk zapałek, nietylko pokrywających całe krajowe zapotrzebowanie, ale także pracujących na eksport i mających — znowu w myśl umowy — wyrobione stosunki handlowe z zagranicą.

Na podstawie tej umowy Polski Monopol Zapałczany rozpoczął swą działalność już z dniem 1 paźdz. 1925 r. Na razie, do czasu ostatecznego wykupu wydzierżawiono 10 fabryk zapałek od spółek prywatnych. Są to następujące przedsiębiorstwa: Fabryka „Płomyk" w Warszawie, Zjednoczone Polskie Fabryki Zapałek w Błoniu, Mszczonowie i Poznaniu, „Silesia w Czechowicach na Śląsku, „Promień" w Bydgoszczy, „Progres-Wulkan" w Pińsku, „Marjos" w Grodnie, „Warta" w Stryju i fabryka w Częstochowie.

Wszystkie te fabryki rozwinęły już dziś w całej pełni swą produkcję, wytwarzają towar zupełnie dobry i wytrzymujący pod względem jakości konkurencję z zagranicą. Produkcja ta pokrywa całkowicie zapotrzebowanie kraju; pozatem rozpoczęto eksport na rynek angielski i amerykański. Jest to poniekąd tylko prowizorjum. Spółka bowiem przygotowała całkowity program reorganizacji technicznej i handlowej zarówno produkcji, jak sprzedaży i eksportu zapałek. Program ten zostanie wprowadzony w życie w całej rozciągłości po przejęciu fabryk z rąk dotychczasowych właścicieli na rzecz Monopolu Zapałczanego. Należy się spodziewać, że wpłynie to na obniżenie się kosztów produkcji, a tem samem na wzrost dochodów Skarbu. Projektowana reorganizacja jest nader pożądana zwłaszcza wobec przewidzianego w umowie z Rządem znacznego eksportu polskich zapałek zagranicę. Działalność Polskiego Monopolu Zapałczanego dała już bardzo wybitne rezultaty finansowe. Rok zeszły wykazał wpływ z tytułu tenuty dzierżawnej w sumie 8.535.811 zł. zamiast przewidzianej przez Rząd 5.000.000 zł.

Organizatorem Monopolu Zapałczanego w Polsce jest Koncern wszechświatowy, którego kierownikiem jest p. Ivar Kreuger, Szwed, indywidualność ogromnie wybitna, rzutka i pełna inicjatywy, bardzo wysoko ceniona w świecie finansowym Anglji i Ameryki. Mimo to jednak, że na czele spółki stoją cudzoziemcy, personel kierowniczy fabryk zapałek w Polsce, i techniczny i administracyjny, jest polski.

VI. Spis adresów firm według branż.

1. ARMATURY.

„Sam" Sp. Akc. Münstermann, Katowice, tel. 11,577.

2. AUTOMATY DO OBRÓBKI METALI.

„Beteha", Warszawa, pl. Trzech Krzyży 3, tel. 7-48, 216-65.

3. BANKI.

Państwowy Bank Rolny, Warszawa, Traugutta 11.

4. BIELIZNA MĘSKA.

Wigura D. I., Warszawa, Chmielna 37, tel. 75-02.

5. BLACHA BIAŁA.

Wytwórnia blachy białej, Warszawa, Chłodna 5.

6. BLASZANE WYROBY.

Fabr. wyrobów blaszanych Wł. Braunstejn i Wł. Szamota, Warszawa, Klonowa 14, tel. 10-72.

7. BIUROWE URZĄDZENIA.

„Fortis", Warszawa, Towarowa 33, tel. 257-31.

8. BIŻUTERJA.

B. Gutgold, Warszawa, Krucza 36a, tel. 508-92.

9. BRONZOWE WYROBY.

Gontarczyk W., Warszawa, Miodowa, 19 tel. 121-84.

10. BUDOWLANE ROBOTY I MATERJAŁY.

Warsz. fabr. okuć budowlanych i wyrobów met. Inż. Popławski i Cerbst, Warszawa, Czerniakowska 166, tel. 81-08.

Przeds. robót inż. i bud. W. Paszkowski, F. Próchnicki i S-ka, Warszawa, Jerozolimska 18, tel. 221-81, 47-08.

„Żelazo-Beton", Warszawa, Żórawia 11, tel. 60-24, 40-24, 7-67.

Dom techn.-handl. Inż. L. i M. Rudowscy, centrala: Sosnowiec, tel. 169, oddz. Warszawa, Kopernika 11, tel. 237-10.

„Strzecha" Cech Budowniczych Poznańskich, Poznań, Sew. Mielżyńskiego 23.

I. Zabokrzecki i S-ka, Warszawa, Czackiego 9.

Warsz. fabr. tekt. dach. „Smołowiec", Warszawa, Królewska 35, tel. 47-87.

Kraj. wytwórnia gaśnic „Minimax", T-wo Komispol.

Filleborn i Szyndler, Warszawa, Wspólna 67.

„Górnośląski Przemysł Metalowy", Warszawa, ul. Sewerynów 3, tel. 221-44, 247-54, 247-66.

11. CELOWNICZE PRZYBORY.

Zakł. mech. „Cel", J. Tomaszewskiego, Wilno, Lipowa 8.

12. CHEMICZNE ARTYKUŁY.

Związek Przemysłu Chemicznego Rzplitej Pol., Warszawa, Czackiego 14 m. 15, tel. 410-14.

Kijewski, Scholtze i S-ka. Warszawa, Smolna 36, tel. 1-85.

13. DOMY HANDLOWE.

Dom komisowo-handlowy Oficerów Rezerwy, Warszawa, Niecała 1, tel. 91-95.

14. DRUCIANO-GWOŹDZIARSKIE WYROBY.

Pierwsza kraj. wytw. sprężyn i wyrobów z drutu „Spiral", Warszawa, Żytnia 20, tel. 36-39.

15. DŹWIGI.

Bracia Jenike, fabryka dźwigów i maszyn, Warszawa, al. Jerozolimska 20.

16. EKSTRATY GARBARSKIE.

Polska Fabryka Ekstraktów Garbarskich, . Warszawa, Smocza 43, tel. 224-28.

17. ELEKTROWNIE.

Elektrownia Okręgowa w Zagłębiu Dąbrowskiem Sosnowiec, Sienkiewicza 9.

18. FARBY I LAKIERY.

Rosicki, Kawecki i S-ka, Łódź, Przejazd 21, tel. 7-70.

19. GALANTERJA NORYMBERSKA.

Bracia Orszagh, Warszawa, Leszno 15, tel. 18-71

20. GAZOWY OPAŁ.

Gazownia Miejska m. st. Warszawy, Kredytowa 3, tel. 1.

21. GAZY PRZEMYSŁOWE (tlen, azot i t. d.).

Franc. Tow. Akc. „Perun", Warszawa, Hortensja 6, tel. 89-34, 162-99.

21. GRAMOFONY.

M. Lewin, Warszawa, Senatorska 22, tel. 219-52.

23. GUZIKI MUNDUROWE.

Zakł. przemysłowe Bronisław Grabski, Łódź, Zakątna 59/61.

24. HACELE.

Pierwsza Polska Fabryka Haceli „Podkowa", Sosnowiec, tel. 2-37.

25. HAFTY WOJSKOWE I URZĘDNICZE.

H. Rontenstejn, Warszawa, Ś-to Jerska 28 m. 28a.

26. HERBATA.

E. W. I. G., J. A. Nincowicza Synowie, Warszawa, Leszno 10, tel. 58-87.

27. IZOLACYJNE MATERJAŁY.

Rosicki, Kawecki i S-ka, Łódź, Orla 17/19, tel. 18-47.

28. KANALIZACYJNE MATERJAŁY.

Arnold Birman, Warszawa, Królewska 51, tel. 257-07.

29. KAPELUSZE.

Fabryka kapeluszy C. Nowik i Synowie, Białystok, Mickiewicza 35.

30. KASY OGNIOTRWAŁE.

Jardel Henryk, Warszawa, Miodowa 14, tel. 137-09.
„Fortis", Warszawa, Towarowa 33, tel. 257-31.

31. KAWA ZBOŻOWA.

Franciszek Fuchs i Synowie, Warszawa, Miodowa 18, tel. 74-74.

32. KONSERWY (mięsne, roślinne i kawowe).

Józef Werner, Cyrański i S-ka, Warszawa, Solec 41, tel. 3-63.
Zygmunt Rucker, Lwów.
Henryk Blumenfeld, Lwów, Żółkiewska 6.
Eugenjusz Zwonarz, Lisko, Małopolska.
„Zagłoba" i „Opole Lubelskie", Główne biuro sprzedaży, Warszawa, Boduena 2, tel. 202-34.

33. KONSTRUKCJE ŻELAZNE.

„Subox" (środek ochronny przeciwko rdzy i gniciu) — „Prolabor", Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15.

34. KOTŁY PAROWE.

Sp. akc. budowy kotłów parowych i maszyn W. Fitzner i K. Gamper, Sosnowiec i Dąbrowa Górnicza. Zarząd, Warszawa, S-to Krzyska 28, tel. 95-74.
Fabr. kotłów parowych i konstrukcji żelaznych Jan Makarewicz, Warszawa, Racławicka 10, tel. 5-83.

35. KSIĄŻKI.

Spółdzielnia Księgarska „Książka", Warszawa, Krucza 26 (róg Hożej).

36. LECZNICTWO.

Puhlman & Co. Berlin 285, Müggelstr. 25-25a (leczenie płuc).

37. LEKARSKIE INSTRUMENTY.

Fabr. narzędzi chirurgicznych i weterynaryjnych I. Jodłowski i Sp., Warszawa, Marszałkowska 81, tel. 39-58.

38. LEKI.

Przem. handl. zakłady chemiczne Ludwik Spiess i Syn S. A., Warszawa.
„Jecorol", Laboratorjum mag. A. Bukowskiego w Warszawie.

39. MAPY.

Samopoc Inwalidzka, Warszawa, Sienkiewicza 2, tel. 295-50.

40. MASZYNY.

Rybnicka Fabryka Maszyn „Rybnik" (G. Śląsk), tel. 69.
Fabryka maszyn „Moc", Warszawa, Wolska 121, tel. 148-30.
Fabryka maszyn i odlewnia żelaza Turski, Ćwikliński i S-ka, Łódź, Słowiańska 27/31, tel. 26-40.
Tow. akc. budowy transmisji, maszyn i odlewni żelaza, I. John, w Łodzi.

41. MASZYNY BIUROWE.

H. Halpern, Warszawa, Senatorska 24, tel. 19-11.

42. MASZYNY DO PRANIA.

Tow. Akc. I. A. John. Biuro sprzedaży: St. Nirkowski, Warszawa, Mokotowska 18, tel. 205-70.
„Gem", Inż. Vagn Lomholt, Warszawa, Wierzbowa 8, tel. 252-03.

43. MASZYNY SZEWCKIE I KRAWIECKIE.

„Kastor", wł. inż. H. Grzeszkowiak, Poznań, Św. Marcina 55, tel. 25-14.

44. MEBLE.

Drwal, Warszawa, Hoża 1 a.

45. MOSTY ŻELAZNE.

K. Rudzki i S-ka w Warszawie.

46. MUZYCZNE INSTRUMENTY.

Fabr. instr. muz. W. Stowassera w Graslitz, Warszawa, Nowy Świat 36, tel. 271-87.
A. W. Glier, Warszawa, Jerozolimska 22, tel. 164-59.
Jakób Spiwak, Warszawa, Nalewki 12, tel. 149-28.
Jan Arciszewski i S-wie, Warszawa, Nowy Świat 21.

47. MYDŁO I PROSZEK DO PRANIA.

„Radion".
W. Adamczewski i S-ka Warszawa, Kopernika 5, tel. 81-77.

48. NARZĘDZIA PRECYZYJNE.

„Beteha", Warszawa, pl. Trzech Krzyży 3, tel. 7-48, 216-65.

49. OBRABIARKI.

„Pionier", Warszawa, Krochmalna 71, tel. 95-86.
„Beteha", Warszawa, pl. Trzech Krzyży 3, tel. 7-48, 216-65.
Inż. Miecz. St. Feilchenfeld, Warszawa, Królewska 20, tel. 320-16.

50. OBUWIE.

Marek Jakób, Warszawa, Bielańska 22, tel. 18-05.
„Marko".
„Uniwersal", Warszawa, Bielańska 5, tel. 106-39.

51. ODKURZACZE.

„Protos", Warszawa, Nowy Świat 30, tel. 24-22; Łódź, Piotrkowska 96, tel. 63-11.

52. OPTYCZNE PRZYRZĄDY.

Fabr. aparatów optycznych i precyzyjnych H. Kolberg i S-ka, Warszawa,—Praga, Grochowska 35, tel. 131-96.
„Perfa", szkła Rodenstocka.

53. OZDOBY.

Grynszpan M., Warszawa, Nowy-Świat 38, tel. 83-48.
Z. Silberstein, Warszawa, Miodowa 4, tel. 72.

54. PAPIER I MATERJAŁY PIŚMIENNE.

Jan Sybilski i S-ka, Warszawa, Miodowa 4, tel. 72.
M. Różańska (wł. Z. Majchrowski), Warszawa, Nowy Świat 66, tel. 263-05.
Tow. Akc. fabryki ołówków „St. Majewski", Pruszków pod Warszawą.

55 PIECE PIEKARSKIE I CUKIERNICZE.

Zjedn. zakłady budowy pieców piekarskich i cukierniczych „Silesia", Katowice, Wojewódzka 22, tel. 17-91.

56. PLATERY.

Fraget J., Warszawa, Wierzbowa 8.

57. PODKOWY.

Zakłady mech. „Ostoja", Warszawa, Szczęśliwicka 11, tel. 217-17.

58. POMOCE NAUKOWE.

Kados, Warszawa, Świętokrzyska 1—3.

59. PRZEWODY RUROWE.

Fabr. przewodów rurowych „Compensator", W. Maciejewski i S-ka, Warszawa, Przemysłowa 32, tel. 18-72.

60. RADJOAPARATY I ARTYKUŁY ELEKTROTECHNICZNE.

P. T. R., Warszawa, plac Saski, Hotel Europejski, tel. 38-86.
B. Mandel, Warszawa, Sienna 3.
Zakłady Radjotechniczne „Natavis", Warszawa—Kraków—Łódź.
Polska Akc. Spółka Elektryczna „Ericsson", Warszawa, al. Ujazdowska 47; Łódź, Piotrkowska 79.
Tow. Przem. „Kabel" S. A., Warszawa, Królewska 41, tel. 281-20, 81-06.
Biuro techn. handl. „Izolit", Warszawa, Piękna 56, tel. 231-87.
Fabryka kabli Sp. Akc., Kraków.
„Edison" (przedst. „Prolabor", Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15).

61. RAMY.

Adamczyk I., Warszawa, Bracka 20, tel. 167-67.

62. RESTAURACJE.

Oaza, Warszawa, Wierzbowa 9.

63. ROLNICZE ARTYKUŁY.

„Kooprolna", Warszawa, Kopernika 30.

64. ROWERY.

B. Wahren, Warszawa. Świętokrzyska 26, tel. 53-72.

65. RURY.

Tow. Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza w Sosnowcu, zarząd gł. i biuro sprzedaży: Warszawa, Mazowiecka 7, tel. 51-61.

66. RYMARSKO-SIODLARSKIE WYROBY.

Stefan Grabski, Zduńska Wola, Głucha 6.
L. Didier, S. Wojciechowski i S-ka, Warszawa, ul. Grzybowska 43, tel. 259-47.

67. SAMOCHODY I CZĘŚCI SKŁADOWE.

Zakłady mechaniczne „Ursus", Warszawa, Skierniewicka 22/24, tel. 11-84.
„Rotax", Warszawa, Niecała 1.
Karol Kuske, Warszawa, Nowogrodzka 12, tel. 63-61.
„Dunlop" (przedst. Dom. H/K. „Sair", Warszawa, pl. Żelaznej Bramy 2, tel. 93-16).

68. SAMOLOTY.

a) aerofotografja.

V. Kolar, Praga (przedst. „Prolabor", Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15).
Groupement d'Industriels de la Photographie aérienne, Paryż (przedst. „Prolabor", Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15).

b) spadochrony.

„Pak" Praga (przedst. „Prolabor", Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15).
Polskie zakłady Skody, Warszawa, Królewska 10, tel. 514-28, 10-44.

69. SILNIKI.

Tow. fabr. motorów „Perkun", Warszawa, Praga Grochowska 46, tel. 84-40.

70. SIODŁA.

Osiński Jan, Warszawa, Królewska 35.

71. SKÓRY.

I. C. H. Blunck, Warszawa, Nowolipie 44/46, tel. 4-52.
Juljusz Sowadski i S-ka, Kalisz.
Wielkopolska Garbarnia, Gniezno, tel. 18.
Z. Majchrowski i W. Redo, Warszawa, Piwna 3, tel. 224-12.
Bracia Żurek Rybnik (G. Śląsk), Raciborska 8, tel. 17.
Polskie Zakłady Garbarski.e, Kraków — Ludwinów, tel. 21-55.

72. SKÓRZANE WYROBY.

Kuczmierowski Józef, .Warszawa, Marszałkowska 108, tel. 130-11.

73. SMALEC ROŚLINNY.

Franciszek Fuchs i Synowie, Warszawa, Miodowa 18, tel. 74-74.

74. SÓL.

Biuro sprzedaży soli Ministerstwa Skarbu, Warszawa, Moniuszki 3.

75. SPIRYTUSOWE WYROBY.

Państwowy Monopol Spirytusowy, Warszawa.

76. SPOŁECZNE TOWARZYSTWA.

Polskie Towarzystwo Eugeniczne, Warszawa, Żórawia 28, tel. 89-99 (poradnia).

77. SPRAWDZIANY.

Państwowe Wytwórnie Uzbrojenia, Fabryka Sprawdzianów, Warszawa, Powązki, Duchnicka 3, tel. 84-12, 403-71.

78. SZLIFIERSKIE MATERJAŁY.

Beteha, Warszawa, pl. Trzech Krzyży 3, tel. 7-48, 216-65.

79. ŚRUBY.

„Zjednoczone Polskie Fabryki Śrub, Bielsko, tel. 27-40, 27-41.
Fabr. śrub, okuć i wyrobów tłoczonych. Spadkobiercy Juljusza Jarischa S. A., Łódź, Wodna 11/13, tel. 74.

80. TABOR KOLEJOWY.

Warsz. Sp. Akc. Budowy Parowozów, Warszawa, Kolejowa 57, tel. 131-61, 268-60.

81. TAPETY.

Borowska A., Warszawa, Marszałkowska 120, tel. 197-53.

82. TECHNICZNE ARTYKUŁY.

Edward Gołębikier, Warszawa, Św. Krzyska 34, tel. 145-38.
„Beteha", Warszawa, pl. Trzech Krzyży 3, tel. 7-48, 216-65.
Biuro techn. E. Behsler i Ska, Warszawa, Tłómackie 3, tel. 140-41.
Adolf Richter, Warszawa, Rymarska 10, tel. 10-81; Łódź, Przejazd 20, tel. 380.

83. TELEGRAFICZNE I TELEFONICZNE APARATY.

Państw. wytwórnia aparatów telegr. i telef., Warszawa-Praga, Grochowska 30, tel. 30-00.

„Telegrafia", Praga (przedst. „Prolabor", Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15).

84. TKANINY.

Arnold, Magazyn bławatny, Warszawa, Marszałkowska 63, tel. 277-76.

85. TŁUSZCZE ROŚLINNE.

J. D. Potoka Synowie, Fabr. olejów i tłuszczów roślinnych, Będzin-Małobądz.

86. TRYKOTAŻE.

Z. Mentzel, Warszawa, Marszałkowska 101, tel. 226-54.
„Bon Marche", Warszawa, Marszałkowska 98, tel. 182-99.

87. TYTOŃ.

Polski Monopol Tytoniowy, Warszawa.

88. UBIORY WOJSKOWE.

F. Perelberg, Warszawa, Nowy Świat 62, m. 1, tel 193-41.
S. Honigbaum, Warszawa, Marszałkowska 60, m. 15.
„Wodan", Warszawa, Nowy Świat 66, tel. 272-52.
E. Ewigkeit, Warszawa, Nowy Świat 48, m. 4, tel. 514-19.
W. Wikliński, Warszawa, Żelazna 36, tel. 189-78.

89. UZBROJENIE.

Vickers Limited, inż. Skulski i Ska Warszawa, Chmielna 27, m. 1a, tel. 114-94.

W. W. Beardmore & Co Glasgow (przedst. „Prolabor" Warszawa, Marszałkowska 40, tel. 73-15).

90. WĘGIEL.

Polskie Kopalnie Skarbowe na G. Śląsku, Królewska Huta, Rynek 9—15, tel. 636.

Gwarectwo Waterloo, Biuro sprzedaży „Robur", Katowice, ul. Powstańców 49, tel. 2627.

„Robur", Związek kopalń górnośląskich, Katowice, ul. Powstańców 49, tel. międzymiastowe 2627 — 2630, miejscowe 2631 — 2634.

„Progress", Zjednoczone Kopalnie Górnośląskie, Katowice, Stawowa 13, tel. 1167.

91. WŁÓKIENNICZE WYROBY.

„Stradom, Częstochowskie Zakłady Wyrobów Włókiennych, Warszawa, Moniuszki 2, tel. 296-60.

Zjednoczone Zakłady Przemysłowe K. Scheiblera i L. Grohmana, Łódź, ul. Fabryczna 6.

Tow. Schlösserowskiej Przędzalni Bawełny i Tkalni w Ozorkowie, przedst. na Warszawę A. Portych, Ujazdowska 34, tel. 132-60.

Moszczenicka manufaktura, Teodor Ender Spadkobiercy, Łódź, Piotrkowska 143, tel. 21-22.

Tow. Akc. Pabjanickich Fabryk Wyrobów Bawełnianych, „Krusche i Ender", Łódź, Piotrkowska 143, tel. 10-08, 19-72.

Tow. Akc. Manufaktury Wełnianej Karola Bennicha, Łódź, Łąkowa 11.

Tow. Akc. Sukiennej Manufaktury Leonhardt, Woelker i Girbardt, Łódź, Leonhardta 1.

Tkalnia Mechaniczna i Fabryka Plandek N. Zemsz i S-wie, Warszawa, Chłodna 38, tel. 35-88.

92. WYBUCHOWE MATERJAŁY.

„Lignoza", Gen. Dyrekcja: Katowice, Dworcowa 13, tel. 1520.

93. WYDAWNICTWA WOJSKOWE.

Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa, Nowy Świat 69, tel. 202-19.

94. ZAPAŁKI.

Polski Monopol Tytoniowy, Warszawa.

95. ŻELAZO I STAL.

Friedenshütte (Huta Pokoju), Nowy Bytom, G. Śląsk, zarząd gł. Katowice, Zamkowa 3, tel. 994-997.

Baildonstal, Katowice—Dąb, zarząd gł. Katowice, Zamkowa 3, tel. 994-997.

„Modrzejowskie Zakłady Górniczo-Hutnicze", zarząd: Warszawa, Srebrna 9. Jen. przedst.: Dom handlowy Herman Meyer, Warszawa, ul. Traugutta 2.

Górnośląskie Zjednoczone Huty Królewska i Laura, Katowice, przedst.: Tow. dla przemysłu rolnego Warszawa, ul. Sewerynów 3, tel. 221-44, 247-54.

96. ŻELAZNE I METALOWE WYROBY.

„Polska Moravia", Przemysł towarów żel., Czechowice, p. i st. Dziedzice.

Jan Hilkner, Warszawa, Miodowa 2, tel. 35-85.

J. Pappe Sp-cy, Warszawa, Graniczna 4, tel. 45-70.

Bracia Gajewscy, Warszawa, Śto-Krzyska 20, tel. 256-14.

Fabr. wyrobów metalowych Wacław Czajkowski i S-ka, Warszawa, Młynarska 33, tel. 278-95.

Sp. akc. fabryk metalowych Norblin, B-cia Buch i T. Werner, Warszawa, Żelazna 51, tel. 18-80, 60 80.